ГРАМОТА
НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Таміла ЯЦЕНКО, Василь ПАХАРЕНКО,
Ірина ТРИГУБ

ЛІТЕРАТУРА (УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНА)

ЧАСТИНА 1

2025
ЛІТЕРАТУРА ЧАСТИНА 1
Таміла ЯЦЕНКО
Василь ПАХАРЕНКО
Ірина ТРИГУБ
8

Таміла Яценко, Василь Пахаренко,
Ірина Тригуб

«Література (українська та зарубіжна)»
підручник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти
(у 2-х частинах)
Частина 1

Видавництво «Грамота»
2025

УДК 821.161.2.09+821(1-87).09]*кл8(075.3)
Л62

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 21.02.2025 № 347)

Яценко Т., Пахаренко В., Тригуб І.

Л62 Література (українська та зарубіжна) : підруч. інтегрованого курсу для 8 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах) : Частина 1 / Таміла Яценко, Василь Пахаренко, Ірина Тригуб, Олеся Слижук. Київ : Грамота, 2025. 280 с.

ISBN 978-617-559-012-6
ISBN 978-617-556-013-3 (Частина 1)

Підручник відповідає вимогам модельної навчальної програми «Інтегрований курс літератури (українська та зарубіжна). 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти *(авторський колектив під керівництвом Т. О. Яценко)*.

У виданні запропоновано твори класичної і сучасної української та зарубіжної літератури різних родів і жанрів, стислі нариси про життя та творчість письменників / письменниць, систему компетентнісно орієнтованих запитань і завдань різних рівнів складності.

УДК 821.161.2.09+821(1-87).09]*кл8(075.3)

ISBN 978-617-559-012-6
ISBN 978-617-556-013-3 (Частина 1)

© Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Тригуб І. А., Слижук О. А., 2025
© Видавництво «Грамота», 2025

Навчальне видання

ЯЦЕНКО Таміла Олексіївна, *ПАХАРЕНКО* Василь Іванович,
ТРИГУБ Ірина Анатоліївна, *СЛИЖУК* Олеся Алімівна

Література (українська та зарубіжна)

Підручник для 8 класу закладів загальної середньої освіти

Частина 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

У виданні використано ілюстрації, які перебувають у вільному доступі в мережі «Інтернет».

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

Редакторка *Н. Забаштанська.* Художня редакторка *Н. Антоненко.*
Комп'ютерна верстка *Л. Ткаченко.* Коректорка *І. Барвінок*

Формат 70x100/16. Ум. друк. арк. 22,75. Обл.-вид. арк. 20,24.
Тираж прим. Зам. №
Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01133.
тел. +38(067) 407-50-73. E-mail: info@gramota.kiev.ua;www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Дорогі друзі!

Ось ви вже й у 8-му класі. Вітаємо вас на новій сходинці читацького шляху! Цього року ви продовжуватимете відкривати для себе захопливий світ літератури, але дещо по-іншому.

У попередніх класах ваш читацький досвід збагатився прочитанням класичних і сучасних художніх творів різних жанрів. Ви ознайомилися з народними та літературними казками, легендами, переказами, міфами, байками, віршами, оповіданнями й повістями про красу природи, історичне минуле, світ дитинства, формування характеру та життєві випробування особистості, про різдвяні дива тощо. У коло ваших читацьких уподобань увійшли гумористичні, пригодницькі й детективні тексти, твори фантастики та фентезі.

У 8-му класі ви розглянете літературу більш системно та послідовно — за історичними періодами й мистецькими напрямами та стилями.

Перед вами постане світ античної літератури й прадавньої України, ви відкриєте для себе біблійну скарбницю мудрості.

Вас захопить розмаїття художніх творів величної та грізної доби Середньовіччя, мистецькі здобутки різних народів того часу. Література доби Відродження (Ренесансу) ознайомить вас із шедеврами західноєвропейського й українського мистецтва, а химерні писання стилю бароко заполонять вашу уяву. Найкращі художні зразки доби Класицизму та Просвітництва спонукатимуть до роздумів про сутність людини та її можливості.

Ви ознайомитеся зі знаковими творами кримськотатарської літератури та переконаєтеся, що кримли й українці / українки є корінними етносами України, історичні долі яких нерозривно пов'язані.

Поезія, проза та драматургія романтизму й реалізму дадуть змогу осягнути загальнолюдські ідеали та цінності, що утверджувалися в XIX ст. А прослідкувати мистецьке віддзеркалення певної історичної доби та її відомих представників ви зможете, коли прочитаєте сучасні твори про різні історичні часи.

На шляху глибшого пізнання художнього слова вам допоможуть рубрики підручника, що мають відповідні позначки. Тож ознайомтеся з ними.

Читацький путівник

Допоможе вам рухатися в правильному напрямку під час читання, зосередити увагу на тих запитаннях у художньому творі, що є для вас найважливішими.

Поміркуйте!

Запитання та завдання акцентуватимуть увагу на художніх прийомах, важливих для осмислення твору.

Пригадайте!

Нагадування про ті знання та вміння, які ви отримали в попередні роки на уроках літератури або ж з інших предметів.

Мовна скарбничка розтлумачить значення окремих слів, розкаже про їхнє походження та збагатить ваше мовлення.

Історичні паралелі

Рубрика, що містить цікаві розповіді про ті історичні події, які вплинули на написання художнього твору або ж безпосередньо відображені в ньому.

Митці та доба

Розповідь про письменника чи письменницю та добу, у яку було створено твір, про зв'язок минулого із сьогоденням. Ви розкриєте таємниці художнього твору, ознайомитеся з поняттями теорії літератури, розуміння яких потрібне для глибокого осмислення художнього тексту.

Мистецькі діалоги

Рубрика, що містить розповіді про інтерпретації твору чи навчальної теми в інших видах мистецтва — живописі, музиці, архітектурі тощо.

Читайте та досліджуйте! — творчі дослідницькі завдання та читацькі проєкти для самостійного або групового виконання. Така робота потребує чимало часу, тож оберіть найцікавіші для вас завдання та підготуйте їх упродовж семестру.

Підсумовуйте!

Запитання і завдання для узагальнення та систематизації вивченого.

Бажаємо успіхів на вашому читацькому шляху!

Автори

ВСТУП

Читацький путівник

Ви вже чимало знаєте про дивовижний світ мистецтва та літератури. У вас буде нагода піднятися на ще вищу сходинку осягання секретів мистецтва, відкрити для себе ще захопливіший обрій — розглянути художні твори на культурному тлі певної доби.

ХУДОЖНІЙ ТВІР У КОНТЕКСТІ ДОБИ

Пригадайте!

- Які види мистецтва існують?
- Що таке *художня література*?
- Наведіть приклади художнього образу.
- Роздивіться репродукцію картини І. Богданової. У чому полягає її символізм? Чому це зображення є саме витвором мистецтва?
- Які ознаки втілення художнього мислення має скульптура німецької мисткині І. Генцкен?
- Які ознаки сучасної доби втілено в художніх о́бразах цих витворів мистецтва?

І. Богданова. Українські серця

І. Генцкен. Троянда

Митці та доба

Передовсім задумайтеся: коли ви обираєте певний одяг, манеру висловлювання, спосіб поведінки, слухаєте саме таку музику, читаєте книжку, дивитеся фільм чи аніме, це тільки стовідсоткове особисте рішення кожного / кожної з вас. На перший погляд здається, що так. Але ж ваші ровесники / ровесниці й сто років тому робили інший вибір, і двісті — ще інший, і п'ятсот — ще... Тобто

вибір, смаки, уподобання кожної людини зумовлює не лише власне «Я», а й оточення та атмосфера тієї доби, у яку вона живе.

Ми спостерігаємо мистецьке втілення сучасності переважно в архітектурі, скульптурі, муралах, артоб'єктах і фотовиставках, а про культуру минулого можемо дізнатися з музейних експонатів.

М. Безкоровайний. Андріївський узвіз

Колізей. *м. Рим (Італія). Сучасна світлина*

Поміркуйте!

- Роздивіться репродукцію картини М. Безкоровайного «Андріївський узвіз». Яку епоху тут відтворено? За якими ознаками ви це визначили?
- Доберіть малюнки та світлини в інтернеті й опишіть, яким це місце в Києві було в інші епохи.
- Зверніть увагу на світлину із зображенням руїн італійського Колізею. Мистецтво якої доби втілює цей величний амфітеатр?
- Відшукайте картини художників різних епох із його зображенням. Як утілено в них авторське бачення цієї споруди?

Досліджуючи культуру, науковці давно вже помітили, що вона в певну добу / епоху в усіх своїх виявах має спільні ознаки, розвивається як цілісність, як єдиний живий організм. Власне, якраз ці зміни й означають прихід нової доби замість попередньої. Отже, не лише кожна людина, кожний митець / мисткиня, а й кожна доба має свій стиль.

Стиль доби, або ***культурно-мистецька епоха***, — це загальні традиції, погляди, уподобання певної доби, якими вона відрізняється від інших епох.

Стиль доби виявляється в мистецтві, філософії, науці, моралі, політиці, архітектурі, моді, побуті... — у всіх ца́ринах життя суспільства. Та все ж найвиразніше — саме в мистецтві. Стиль доби зумовлює й появу відповідного мистецького напряму.

Мистецький напрям формують митці / мисткині, які мають споріднені стилі та творять у межах спільної доби / епохи та нації. Стилі доби й мистецькі напрями найчастіше збігаються, як-от: ренесанс, бароко.

Зрозуміло, що художню своєрідність твору визначає передовсім *індивідуальний стиль автора* (його неповторна манера). Але на авторський стиль помітно впливають історичні й культурні умови, у яких живе митець / мисткиня, стиль і напрям доби.

Мистецькі діалоги

На початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 р. французький фотохудожник ***Емерік Луїссе*** створив сучасну інтерпретацію картини українського художника ***Іллі Рєпіна*** «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

Усесвітньо відома картина українського митця зображує епізод історії XVII ст. — рішучу відмову козаків здатися без бою на вимогу османського султана Мехмеда IV. Сучасні козаки — бійці 112-ї бригади ТРО Збройних сил України — створюють інсталяцію на мотив славнозвісного художнього полотна. Українські воїни-герої, як і їхні славні пращури, глузують із ворожого війська, бо впевнені у своїх силах і перемозі.

Е. Луїссе. Здалека чую відповідь козаків. *Світлина*

І. Рєпін. Запорозькі козаки пишуть листа турецькому султану

Поміркуйте!

- Розгляньте репродукцію картини кінця XIX ст. українського художника І. Рєпіна та світлину 2022 р. французького фотохудожника Е. Луїссе *(с. 7)*. Чому, на вашу думку, картина українського художника зацікавила французького митця?
- Чи вдалося французькому фотохудожнику провести паралелі між нинішньою війною, яку ведуть українські воїни в протистоянні російській агресії, з битвами запорозьких козаків?
- Які художні деталі творів указують на те, що роботи створено в різні культурно-мистецькі епохи та в різні історичні часи?

У 2005 р. на березі річки Дунай, у столиці Угорщини м. Будапешті, скульптором ***Дьюлою Пауером*** за ідеєю режисера ***Кена Тогая*** було встановлено меморіал пам'яті жертв Голокосту 1944–1945 рр. У 2022 р. поруч із бронзовим взуттям зразка 1940-х років угорці поставили 300 пар ношеного сучасного взуття в пам'ять про людей, убитих російською авіабомбою в Маріупольському драмтеатрі.

Меморіал «Взуття на річці Дунай». *Світлина*

Поміркуйте!

На прикладі меморіалу «Взуття на річці Дунай» поясніть, які цінності, утілені в мистецтві, є вічними для будь-якої епохи.

З уроків історії України та всесвітньої історії вам відомо про різні епохи, періоди розвитку людства. За допомогою технологій штучного інтелекту (Chatmind) підготуйте ментальну карту, на якій розмістіть у хронологічній послідовності вивчені вами раніше художні твори. Зробіть висновок про спільні ознаки художніх творів однієї культурно-мистецької епохи (доби).

Підсумуйте!

- Що нового ви дізналися про розвиток мистецтва та літератури із цього розділу?
- Доведіть, що на творчість митців і мисткинь впливає історична доба, у яку вони живуть і творять.
- Які думки з цього розділу ви не поділяєте? Обговоріть їх зі своїми одно-

АНТИЧНІСТЬ І ПРАДАВНЯ УКРАЇНА В ДЗЕРКАЛІ ЛІТЕРАТУРИ

Читацький путівник

Одна з особливостей вивчення літератури у 8-му класі полягає в тому, що ви дізнаєтеся не лише про окремі твори, а й про великі періоди всесвітнього літературного процесу. Ви пройдете стежками, які прокладали найвидатніші письменники / письменниці людства.

Світовий літературний процес безупинний, хоча, як і на будь-якому шляху, трапляються і спади, і підйоми, і круті віражі, і яскраві спалахи геніальності. Ви ознайомитеся з найвизначнішими явищами світової літератури. А розпочнемо нашу захопливу мандрівку літературними стежками в далеке минуле. Ви довідаєтеся про те, яким уявляли світ у сиву давнину, які художні твори дійшли до нас.

АНТИЧНА ЛІТЕРАТУРА. ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОПЯ ТА ЛІРИКА

Пригадайте!

- Які періоди світової історії вам відомі? Чим вони відрізняються один від одного?
- Які особливості суспільного життя, культури античності вам відомі з уроків історії?

Історичні паралелі

Античністю (від латин. Antiquus — *давній*) традиційно називають період історії з VIII ст. до н. е. до V ст. н. е. на побережжі Середземного моря в Стародавніх Греції (Елладі) і Римі.

Ця епоха стала колискою європейської цивілізації. Адже заклала в європейську душу настанови, які зумовили могутній потенціал і бурхливий розвиток західного світу.

• Передовсім це *гуманізм, зосередження уваги на людині*. Греки відмовилися від давніх богів (швидше, чудовиськ, що жахали своєю потворністю, дикою силою та безжальністю) і створили пантеон людиноподібних богів-олімпійців. Однак ця людиноподібність була недостатньо очищеною та одухотвореною. Тому богів наділяли й людськими вадами: хитрістю, підступністю, жорстокістю, жадібністю тощо. Поступово людина з природного, напівтваринного стану набуває якостей свідомої та одухотвореної істоти,

Ідеалом в античну добу вважали гармонійно розвинену особистість, досконалу як фізично, так і духовно.

• Відтак утвердився культ *пізнання і творчості*. Антична людина затято намагалася якомога глибше зрозуміти себе та навколишній світ, удосконалити його, пристосувати для своїх потреб, зробити прекраснішим.

• Звідси ще один культ — *краси*. Її розуміли як віддзеркалення на землі вічного й ідеально досконалого Космосу та вважали найефективнішим засобом одухотворення, удосконалення людини. Причому красу ототожнювали насамперед із гармонією, пропорцією форми в природі та людському тілі.

Тому особливого значення надавали мистецтву. Його основою стала еллінська й римська міфологія. Образи богів і богинь, титанів, героїв, міфічні сюжети втілювали в скульптурі, архітектурі, літературі та театрі.

Розмаїттям тем, сюжетів і жанрів уражає, зокрема, антична література. Її розквіт припадає на докнижну епоху. Тому в ній переважали *усні форми* — міфи, легенди, пісні, послання, п'єси. Характерні також зв'язок із музикою та переважно віршована форма. Гомерові поеми, про які ви дізнаєтеся невдовзі, та інші епічні твори виконували співом-проказуванням у супроводі музичних інструментів (найчастіше ліри). Наприкінці античної доби з'явився роман як великий прозовий жанр.

Серед найвідоміших зразків античної літератури — «Іліада» й «Одіссея» Гомера, а також епічні поеми Вергілія, лірика Сапфо й Овідія, трагедії Есхіла, Софокла, комедії Арістофана, Теренція, Плавта.

Пантеон — головний храм богині Афіни.
438 р. до н. е.

Венера Мілоська.
Бл. 130–100 рр. до н. е.

Прочитавши давньогрецький міф *«Суд Паріса»*, ви дізнаєтеся про те, як давні греки уявляли події, що пов'язані з початком Троянської війни.

СУД ПАРІСА

(Скорочено)

Далеко від Еллади, ген аж за морем, стояло велике місто Троя. З ним не могло змагатися багатством чи військом жодне з еллінських міст — ні семибрамні Фіви, ні просторі Мікени, ні войовнича Спарта, ні торговий Коринф.

Правив Троєю цар Пріам — Зевсів нащадок. Він мав чимало дітей, розумних і гарних. Але найбільше цар пишався старшим сином Гектором, що, наче молодий дубок, дедалі міцнів і ставав сильнішим. А Пріамова дружина Гекаба знову була при надії. Якось уночі Гекабі наснилося щось неймовірне, вона закричала й раптом прокинулася.

Довго заспокоював дружину Пріам, поки вона нарешті спромоглася на слово.

— Наснилося мені, — почала Гекаба, — наче в нас знайшлася не дитина, а смолоскип, що яскраво й грізно палав. Від того червоного полум'я загорілися всі будинки й стіни високої Трої, навіть дерева на горі Іді, завжди зеленій. — Та зненацька цариця знову зайшлася криком і плачем: — Горить... Усе довкола горить! Як важко дихати від того вогню, як важко! — стогнала майже непритомна Гекаба.

А вранці в неї народився хлопчик, напрочуд гарний і великий. Щасливий Пріам не зміг здолати тривоги й звелів привести віщуна, що добре знався на сновидіннях.

Почувши про нічний сон цариці Гекаби, віщун довго мовчав, а тоді, ніби після тяжкої думи, похмуро промовив:

— То сон лиховісний, Пріаме. Через твого сина, що народився сьогодні, загине священна Троя.

— Що ти сказав? Загине Троя? Через мого сина?

— Загине! А щоб того не сталося, дитину треба вбити.

Цареві потьмяніло в очах. Хіба міг він убити дитину, убити власного сина? Але віщун сказав, що через нього загине Троя. Загине священна Троя!

Пріам аж почорнів на лиці, і перша паморозь лягла йому на темні скроні, коли наступного дня прийшов його вірний раб Агелай. То був уже літній чоловік, що пас худобу на Іді.

— Я покликав тебе, — сказав цар Пріам тихим, пригаслим голосом, — бо знаю: ти зробиш усе, що я накажу. Візьми оце немовля, мого сина, занеси його в лісові хащі високо на Іді й там залиши. Нехай загине одна дитина, але вічно стоятиме Троя.

Не смів Агелай відмовлятися, хоча його пройняв жаль до дитини. Узяв він хлопчика й подався на Іду. (...) Поклав там дитину в якійсь невеличкій улоговині й майже бігцем повернувся до своєї лісової хатини.

Минуло п'ять днів, довгих і нестерпних. Не витримав більше Агелай і вирішив подивитися, що сталося з білолиценьким хлоп'ям. Підійшов

Агелай до тієї улоговини й із подиву мало не скрикнув: на землі лежала ведмедиця і годувала своїм молоком немовля.

Агелай стояв мов заворожений, а тоді обережно позадкував і сховався за деревом. Коли нарешті ведмедиця почвалала геть, він підняв дитя і поквапився додому.

«Яке воно гарне! — милувався ним Агелай. — Нехай мені буде за сина. І ймення дам йому гарне — Паріс».

Здивувалися всі пастухи, що в лісі знайшлося таке ловке дитя.

— Мабуть, воно не простого роду, — уголос міркували вони.

Та Агелай не прохопився і словом, що знає, звідки взялося те хлоп'я. Він няньчив його, поїв молоком, купав у нагрітій сонцем воді й урешті незчувся, як хлопець зіп'явся на ноги, а незабаром уже був пастушком.

Збігли роки, і той пастушок став струнким юнаком дивовижної вроди. (...) Гарний та дужий, сміливий, він вирізнявся з-поміж інших пастухів, наче ясний сокіл серед чорної галичі. А в юнацьких змаганнях — у борні, у перегонах, у метанні диска чи списа — Паріс завжди ставав переможцем. Була в пастухів ще й інша розвага — двобій найдужчих биків. І тут Паріс завжди вигравав, його улюблений бик жодного разу не підвів свого пастуха. (...) Паріс якось прилюдно пообіцяв, що бика, який переможе його улюбленця, він сам увінчає лаврами, наче героя. Ці слова почув лихий бог Арей, що саме нудився без діла — любої його серцю війни тоді ніхто серед смертних не вів. Тож задля власної втіхи Арей став здоровенним биком і легко здобув перемогу. Прикро стало Парісові, з обра́зи він аж спаленів, але отямився і вчинив справедливо — увінчав чужого бика лавровим вінком.

Не знав юнак, що із захмарного Олімпу за ним пильно стежили очі безсмертних богів і його справедливий учинок сподобався Громовержцеві.

Саме тому, коли на весіллі Зевсового онука Пелея і нереїди Фетіди три найперші богині засперечалися через золоте яблуко з написом «Найвродливішій», володар Олімпу згадав про Паріса:

— Ось хто буде богиням справедливим суддею!

Того дня Паріс пас на гірській полонині отару. (...) Загуділа земля, задвигтіла гора Іда, і захиталася її найбільша вершина Гаргар. Звідти хтось напрочуд швидко спускався, і враз перед здивованим пастухом став високий вродливий юнак, а за ним — три прегарні, пишно вбрані жінки.

Схопився на ноги Паріс, але вони його ледве тримали. Незнайомий юнак усміхнувся і лагідно мовив:

— Я — Гермес, вісник богів. А це — могутні богині Олімпу — Гера, Афіна Паллада й Афродіта. Не бійся, Парісе, ти ж не з лякливих. І падати на коліна не треба. Стій і слухай уважно: Зевс, батько всіх безсмертних і смертних, хоче, щоб ти віддав це золоте яблуко тій із трьох богинь, яка, на твою думку, найвродливіша.

І Гермес простяг Парісові золоте яблуко, що аж яріло на сонці.

— Та я ж простий пастух, — затинаючись, спробував був відмовитися Паріс. — Хіба я можу судити, котра з богинь найвродливіша, коли навіть звести очі на них не можу.

Залунав тихий сміх, наче хтось сипонув кришталевими скельцями, і від того сміху Парісові стало раптом весело й гарно. Він глянув на богинь, і тоді найвеличніша з них ступила кілька кроків до нього та сказала:

— Я — Гера, володарка всього Олімпу. Подивись і скажи: хіба я, Зевсова дружина, не найвродливіша у світі. Якщо ти вчиниш справедливо та присудиш яблуко мені, я щедро віддячу: ти станеш панувати над усіма смертними, що живуть на землі.

Другою до Паріса ступила Афродіта, але Афіна Паллада випередила її, ще й роздратовано гримнула:

— Не поспішай, Кіпридо, знай своє місце. Та не забудь зняти гапто-ваний пояс, адже в ньому всі твої чари кохання.

— Дарма, я і без нього чарівна, — безтурботно всміхнулась Афродіта. — А от ти зніми свій високий шолом, без нього ти просто кумедна!

Меткий Гермес насилу заспокоїв богинь, і до Паріса велично підійшла Афіна Паллада.

— Не слухай, юначе, тієї безсоромниці й придивися пильніше до мене. Хіба ти бачив коли таку войовничу красу?

Паріс розгублено мовчав, і мудра богиня повела мову далі:

— Якщо ти присудиш золоте яблуко мені, то ніколи не знатимеш поразки в бою і станеш славетним героєм.

Останньою до Паріса підійшла Афродіта. (...) Звабно всміхаючись, вона простягла сніжно-білу руку Парісові.

— Віддай яблуко мені, ти ж сам бачиш: вродливішої за мене богині немає. А серед смертних є тільки одна, що може вродою рівнятися до

мене. То Єлена, дружина спартанського царя Менелая. Я можу зробити так, що вона покине дім, родину та Спарту й поїде за тобою хоч на край світу. (...)

Паріс збентежено всміхнувся і, ледве зводячи дух, запитав:

— Але Єлена — дружина царя Менелая?

— Хай це тебе не обходить. Довірся мені — богині кохання. Якщо яблуко буде моє, Єлена покине Менелая і стане твоєю дружиною. Тільки тоді ти збагнеш, що таке врода й справжнє кохання.

Кров шугонула Парісові в голову. Він простяг Афродіті золоте яблуко та знеможено впав їй до ніг. (...)

Саме тоді в Трої цар Пріам надумав розважити свою вірну Гекабу. Наближався день, який цариця щороку зустрічала в чорній жалобі. То був день народження їхнього сина, яким вона та Пріам пожертвували заради священної Трої. Уже вдвадцяте Гекаба вдягалася в чорну жалобу, але так само сльози пекли їй очі й краялася болем душа, як двадцять років тому.

От і надумав Пріам розважити дружину й у пам'ять про загиблого сина влаштувати великі ігрища. Він покликав старшого пастуха Агелая і звелів йому пригнати з Іди найкращого бика, що стане нагородою переможцеві в різних змаганнях.

У всьому великому гірському стаді найкращий бик був улюбленцем Паріса. Не хотілося юнакові з ним розлучатися, і він попросив в Агелая дозволу самому допровадити бика до Трої. Агелай дозволив, але потім якось тривожно стало старому, і він теж подався до міста.

Спускаючися з Іди, Паріс вів бика на налигачі й розмовляв сам до себе:

— Хто ж дістане цю нагороду? Якийсь зухвалий городянин? Та хіба серед городян є такі дужі хлопці, як наші гірські пастухи? А поміж них я завжди був перший. Чого ж мені не спробувати щастя і тут? Якби я переміг отих городян, бик став би моїм і я погнав би його назад на Іду.

От нарешті й великий майдан, де зібралася молодь на ігри. Керував усім Гектор, як старший Пріамів син, але сам у змаганнях участі вже не брав. Видно, змагатимуться тільки юнаки на чолі з Гекторовим меншим братом Деїфобом та його родичем Енеєм — Анхісовим сином. А навколо майдану стояли інші троянці з дітьми, надавши кращі місця Пріаму, Гекабі та їхньому почту.

Поки Паріс, міцно тримаючи налигач, розглядав усе довкола, наспів старий Агелай. Паріс щиро зрадів, тицьнув йому до рук налигач, а сам гайнув у гурт юнаків, що вже ладналися до ігор.

Спершу ніхто не звернув уваги на Паріса, але в усіх видах змагань той юнак ставав першим, і тоді всі зацікавилися, хто він і звідки.

Коли виявилося, що то звичайний раб, убогий пастух, усі обурилися, а запальний Деїфоб кинувся на Паріса з мечем. Марно розумний Гектор хотів перейняти брата — той аж нетямився з люті, і кепсько довелося б беззбройному пастухові, якби не підбіг він до Зевсового вівтаря.

Спинився Деїфоб: навіть у розпалі гніву він не насмілився торкнутися того, кого боронив Зевсів вівтар. А тим часом старий Агелай упав Пріамові до ніг, ревно благаючи:

— Царю, урятуй свого сина!

Так дізналися Пріам і Гекаба, що той красень пастух — їхній син, якого потай урятував і виростив Агелай.

Тепер у Трої настало справжнє свято. Після багатої вдячної жертви безсмертним богам усі зібрались у царському палаці. Уже не чорна жалоба, а пишні шати прикрашали царицю Гекабу. І вона, і Пріам не зводили щасливих, залюблених очей із Паріса. Гектор, Деїфоб та інші брати пили з ним медвяне вино, жартували, сміялися. Тільки одна людина — дівчина в чорному вбранні — сиділа осторонь, похмура та мовчазна, і дедалі страшнішим ставав її погляд: якийсь лихий вогонь жеврів у її чорних довгастих очах. Зненацька дівчина підвелась і дико скрикнула:

— Загасіть той смолоскип! Мерщій загасіть! Хіба ви не бачите, що від нього займається все навкруги?

А тоді впала на своє місце й зайшлася нестримним плачем.

— Кассандро! Заспокойся, Кассандро! — підбігли до неї сестри, Пріамові менші дочки. — Тобі, певне, щось привиділося?

— Авжеж, я бачила! — з притиском вигукнула Кассандра крізь сльози. — Бачила, як Троя палає. І станеться це через нього!

Вона враз підвелася, показала рукою на Паріса й владно сказала:

— Нехай іде звідси, іде геть із нашої Трої!

— Ні, ні, сина я тепер не віддам! — вигукнула цариця Гекаба. — Тепер він довіку буде зі мною! Яка ж ти, Кассандро, лиха дочка й сестра.

Та Кассандри вже не було в палаці. Вона вибігла на подвір'я, підставляючи розпашіле лице нічній прохолоді.

Колись — тоді вона була ще зовсім юною — її, найвродливішу Пріамову дочку, покохав бог Аполлон. Щоб прихилити дівчину до себе, він наділив її даром віщунки, але потім, так і не домігшись від Кассандри кохання, Аполлон згорда їй кинув:

— Свого дарунка я забрати в тебе не можу, ти завжди знатимеш майбутнє, але ніхто з-поміж смертних людей тобі ніколи не віритиме!

Так воно й сталося. Ніхто не вірив Кассандрі, не повірили їй і тепер, навіть батько і мати. Вона стояла, дивлячись на свій рідний дім, на Пріамів палац, що сяяв у нічній пітьмі святковими вогнями, і бачила інший, зловісний вогонь, у якому гинула священна Троя.

(Переказ К. Гловацької)

Поміркуйте!

- Що означає назва міфу?
- Доведіть, що вчинки людей, різні історичні події в давньогрецьких міфах залежали від волі богів.
- Якими людськими рисами наділено богів у міфах?

Митці та доба

Античне мистецтво вражає кількістю довершених високохудожніх творів різних видів мистецтва. Спільними для всіх них є те, що за основу взято міф.

Дослідники давньогрецької міфології виокремлюють кілька циклів міфів. Сукупність міфічних оповідок певного циклу об'єднано спільною темою. Так, ***троянський цикл*** пов'язаний із містом Троєю. У цьому циклі йдеться про події війни між захисниками Трої (або Іліона) і греками. Греки під командуванням царя Мікен Агамемнона тримали Трою в облозі десять років! А причиною облоги Трої стало викрадення Єлени — дружини спартанського царя Менелая — сином троянського царя Парісом. Саме він присудив яблуко Афродіті, яка посприяла викраденню Єлени.

Про подальший розвиток подій, пов'язаних із Троєю, ви дізнаєтеся з поеми Гомера «Іліада».

Мистецькі діалоги

Героїв давньогрецьких міфів увіковічнили й в Україні. Так, шедевром світового садово-паркового мистецтва наприкінці XVIII — на початку XIX ст. є дендрологічний парк «Софіївка» в м. Умані, що на Черкащині. За основу композиції центральної частини парку взято сюжети античної міфології. Деякі локації парку нагадують оселі міфологічних богів і героїв.

У 1845 р. в парку було встановлено статую Паріса. На жаль, ім'я скульптора невідоме, але статуя і донині милує око відвідувачів дендропарку.

Статуя Паріса в дендрологічному парку «Софіївка». м. Умань

Після прочитання переказу міфу про Паріса ви дізналися про те, що афоризм *яблуко розбрату*, який досить часто можна почути в сучасній мові, означає *предмет суперечок*, *причину ворогування*.

- Дослідіть, які ще афоризми мають античне походження. Поясніть їхнє значення.

Підсумуйте!

- Яке враження справив на вас переказ міфу «Суд Паріса»?
- Чому цей міф є актуальним і нині?
- Розгляньте ілюстрацію, що зображує героїв міфу *(с. 13)*. З яким епізодом переказу міфу вона пов'язана?
- Чи будете ви в подальшому читати перекази давньогрецьких міфів?

ГОМЕР

(бл. VIII–VII ст. до н. е.)

Читацький путівник

Чим жили, що цінували, до чого прагнули люди в часи античності? Відповіді на ці запитання ви знайдете, прочитавши поему ***«Іліада»***. Цей твір є найдавнішим зі збережених пам'яток давньогрецької літератури.

Основою античного мистецтва були міфи, зокрема троянського циклу, використані в поемі «Іліада». Однак про причини Троянської війни, викрадення Єлени Парісом, похід ахейців під керівництвом Агамемнона до Трої, як і про результат війни, у поемі не йдеться, оскільки вони є заздалегідь відомими. Епізоди, зображені в поемі, сконцентровані на облозі Трої.

ІЛІАДА

(Скорочено)

ПІСНЯ ПЕРША

Моровиця. Гнів

Гнів оспівай, богине, Ахілла, сина Пелея,
Пагубний гнів, що лиха багато ахеям накоїв:
Душі славетних героїв навіки послав до Аїду
Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась
Ще відтоді, як у звалі лихій розійшлись ворогами
Син Атреїв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.
Хто ж із безсмертних богів призвів їх до лютої сварки?
Син то Зевса й Лето́. Владарем тим розгніваний тяжко,
Пошесть лиху він на військо наслав, і гинули люди
Через те, що жерця його Хріса зневажив зухвало
Син Атреїв. Той до ахейських човнів бистрохідних
Доньку прийшов визволять, незліченний підносячи викуп.
Жезл золотий у руках, на чолі ж мав вінок Аполлона
Далекострільного, й всіх почав він благати ахеїв,
А щонайбільше — Атрея синів, начальників війська:
«О Атрея сини й в наголінниках мідних ахеї!

Поміркуйте!

- Про кого йдеться в перших рядках поеми?
- Хто розгнівив Ахілла?
- Які наслідки його гніву?

Хай вам боги, що живуть на Олімпі, дадуть зруйнувати
Місто Пріама й щасливо додому усім повернутись.
Любу ж дочку відпустіть мені, викуп багатий прийнявши,
Далекострільному синові Зевса на честь — Аполлону».
Криком загальним дали на те свою згоду ахеї, —
Зважить на просьбу жерця і викуп од нього прийняти.
Тільки Атрід Агамемнон душею цього не вподобав, —
Згорда прогнав він жерця і лайкою тяжко зневажив:
«Діду, щоб більш я тебе між глибоких човнів цих не бачив!
Тож не барися тут нині і вдруге сюди не вертайся —
Не допоможуть ні жезл золотий, ні вінок божествéнний.
Доньки не дам я тобі, — аж поки й постаріє зовсім,
В Аргосі, в нашій оселі, від отчого краю далеко,
Ходячи кросен довкола і ділячи ложе зі мною.
Йди ж відціля і не гнівай мене, щоб цілим вернутись!»
Так він сказав, і старець злякався й, послухавши слова,
Мовчки побрів по піску уздовж велешумного моря.
А, відійшовши далеко, почав владаря Аполлона,
Сина Летó пишнокосої, старець в молитві благати:
«Вчуй мене, о срібнолукий, що Хрісу і Кіллу священну
Обороняєш, обходячи, та й над Тенедом пануєш.
Якщо, Смінтею, на втіху тобі колись храм я поставив
Чи для священної жертви гладкії спалював стегна
Кіз і биків, то тепер мені сповни єдине благання:
Хай за сльози мої відомстять твої стріли данаям!»
Так він молився, і вчув його Феб-Аполлон срібнолукий:
Із верховин олімпійських зійшов, розгніваний серцем,
Маючи лук за плечима й тугий сагайдак, геть закритий.
Стріли у гнівного бога за спиною враз задзвеніли,
Щойно він рушив, а йшов од темної ночі хмурніший.
Сівши оподаль швидких кораблів, тятиву натягнув він —
Дзенькіт страшний від срібного лука луною розлігся.
Спершу-бо мулів почав та бистрих собак улучати,
Потім уже й на людей він кидати став гіркосмольні
Стріли. Скрізь похоронні вогні безустанно палали.
Дев'ять носилися днів над табором стріли божисті.
А на десятий людей Ахілл став на раду скликати —
Білораменна йому це Гера поклала на мислі,
Надто-бо важко було їй дивитись, як гинуть данаї.
Сходитись всі почали, і, коли вже на площу зібрались,
Раптом з'явивсь перед ними і мовив Ахілл прудконогий:
«Видно-таки доведеться, Атріде, по довгих блуканнях
Нам повертатись додому, якщо ми уникнемо смерті:
Тяжко-бо нищить ахеїв війна і страшна моровиця.

Все ж запитаймо жерця якогось або ворожбита,
Чи хоч би сновіщуна — і сни бо нам Зевс посилає —
Хай би сказав нам, за віщо так Феб-Аполлон прогнівився —
Чи за забуту обітницю гнівний, чи за гекатомбу?
Може, лиш диму від здору з козлиць та овечок добірних
Він дожида, щоб лиху моровицю від нас одвернути?»
Так він промовив і сів; тоді з-поміж зборів народних
Встав Калхас Фесторід, цей птаховіщун найславніший.
Відав усе прозорли́вий — що є, що було і що буде,
Та й кораблі супроводив ахейські він до Іліона
В віщій силі, що Феб-Аполлон дарував йому світлий.
Сповнений намірів добрих, озвався він і став говорити:
«О Ахілле! Велиш мені, Зевсові любий, віщати
Гнів Аполлона-володаря, далекострільного бога.
Що ж, возвіщу. Та й мене зрозумій і раніш поклянися,
Що заступитись за мене ти словом готов і руками.
Думаю, вельми розгнівати мужа мені доведеться,
Що в аргів'ян владарює, кому всі коряться ахеї.
Все ж бо сильніший державець, на мужа підвладного гнівний.
Хай тої днини своє невдоволення він погамує,
Але приховану злість буде в грудях у себе таїти,
Доки не виявить. Отже, скажи, чи мене порятуєш»:
Відповідаючи, мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Сміло, яка б не була, нам волю кажи божестве́нну.
Зевсові любим клянусь Аполлоном, якому, Калхасе,
Молишся й сам, поки волю божисту даная́м являєш,
Поки я житиму й поки ще землю цю бачити буду
Тут, при містких кораблях, ніхто із данаїв не здійме
Рук на тебе важких, хоч би був то і сам Агамемнон,
Що між ахеїв найвищою владою хвалиться нині».
Зважився врешті і мовив тоді ворожбит бездоганний:
«Не за обітницю, раптом забуту, не за гекатомбу
Феб, а за Хріса-жерця, що зневажив його Агамемнон, —
Ані дочки не звільнив, ані зволив він викуп узяти;
От за що бог дальносяжний скарав нас, та й ще покарає,
І не раніш од данаїв він пошесть одверне ганебну,
Аніж повернете батькові доньку його бистрооку
Даром, без викупу, ще й привезете святу гекатомбу
В Хрісу, — тоді лиш до ласки ми зможемо бога схилити».
Так він промовив і сів; і тоді з громади підвівся
Син Атреїв, герой, Агамемнон широкодержавний,
Гнівом охоплений; серце у грудях чорної люті
Сповнилось; полум'ям грізним очі його заіскрились.

Поглядом злобним пройняв він Калхаса першого й мовив:
«Лиха віщуне! Втіхи мені не віщав ти ніколи!
Видно, приємно тобі лише лихо пророчити людям.
Доброго слова ніколи не вимовив ти і не справдив.
От і тепер ти даная м як волю божисту віщуєш,
Ніби їм злигодні бог дальносяжний за те посилає,
Що не схотів я за Хрісову доню коштовного взяти
Викупу, дуже-бо хочу й надалі ту дівчину в себе
Дома тримати. Я й над Клітемнестру, шлюбну дружину,
Краще волію її, вона-бо від тої не згірша
Постаттю, вродою, вдачею й ревним до всього умінням.
Згоден, проте, я вернути її, якщо так буде краще:
Хочу-бо, щоб врятувалися, а не загинули люди.
Ви ж нагороду мені приготуйте, щоб я із ахеїв
Безнагородним один не лишився, було б і негоже.
Бачите всі ви — умкнула від мене моя нагорода».
У відповідь мовив йому богосвітлий Ахілл прудконогий:
«Сину Атрея славетний, з усіх найзахланніший муже!
Де ж тобі цю нагороду відважні здобудуть ахеї?
Скарбів-бо спільних у нас ніде уже більше немає —
Те, що взяли у містах ми зруйнованих, все поділили,
А відбирати в людей, що роздано, вже ж не годиться.
Краще віддай її богові, ми ж усі, люди ахейські,
Втроє та вчетверо сплатим тобі, якщо Зевс коли-небудь
Міцно мурована Троя дозволить ущент зруйнувати».
Відповідаючи, мовив владущий йому Агамемнон:
«Богоподібний Ахілле, хоч доблесний ти, а лукаво
Так не мудруй, бо й не ошукаєш мене, й не запевниш.
Хтів би ти тільки собі нагороди, а я щоб без неї
Мовчки сидів? І дівчину батькові радиш вернути?
Хай нагороду дадуть мені іншу відважні ахеї,
Щоб до вподоби була і з тією цілком рівноцінна.
А не дадуть, то сам я піду й відберу нагороду,
Як не твою, то Еантову чи й в Одіссея самого
Вихоплю, скрутно ж тому доведеться, до кого прийду я.
Тільки ми зможемо це і згодом обдумати разом.
Нині ж спустім корабель чорнобокий на море священне,
Швидше гребців наберімо годящих, складім гекатомбу
Щедру, й тоді Хрісеїду посадимо ми гарнолицю
На корабель. На чолі його муж стоятиме радний —
Ідоменей, чи Еант, а чи Одіссей богосвітлий,
Або ж і сам ти, сину Пелеїв, з мужів найгрізніший,
Тільки б у жертві священній вблагать дальносяжного бога».

Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:
«О, в безсоромність одягнений, здирнику користолюбний!
Хто із ахеїв тепер тебе слухати схоче й з тобою
Чи у похід вирушать, чи з ворогом битись завзято?
Я ж не заради троянських прийшов списоборців хоробрих
Тут воювати, — нічим-бо мені вони не завинили.
Ані биків не займали у мене вони, ані коней,
В широкоскибій Фтії моїй плодородній ніколи
Нив не топтали, — високі-бо гори лежать поміж нами,
Тінявим лісом укриті, і моря шумливого хвилі.
Ми задля тебе прийшли, безсоромний, тобі на догоду,
Честь Менелая й твою захищати, песька личино,
Перед троянами. Ти ж усім нехтуєш, все зневажаєш,
Навіть погрожуєш здобич у мене мою відібрати,
Ту, що за подвиги ратні дали в нагороду ахеї.
Врівні з тобою не мав нагород я, відколи ахеї
Місто якесь руйнували троянське, заселене густо.
Хоч на війні більш за все працюють у січі жорстокій
Руки мої, та коли до розподілу справа доходить,
Здобич найбільша — тобі; й задоволений я із малого,
До кораблів повертаюсь, знеможений січею тяжко,
Їду сьогодні ж у Фтію, мені приємніш додому
На кораблях криводзьобих вернутися, — я не збираюсь,
Так зневажений, множить для тебе скарби та багатства».
У відповідь мовив йому мужів володар Агамемнон:
«Швидше тікай, коли серце так прагне; просити не буду
Тут задля мене липатися; знайдуться й інші, напевно,
Що пошанують мене, а найбільше — Зевс велемудрий.
Найненависніший з-між владарів єси, паростків Зевса.
Тільки тобі й до вподоби, що звади, та війни, та розбрат.
Ти сміливіший за інших, та це ж дарували богове.
Тож з кораблями й супутцями краще вертайся додому,
Над мірмідонами знов владарюй — кого те обходить?
Гнів твій мене не страшить, а тобі я грозитиму ось як:
Феб-Аполлон нехай відбирає мою Хрісеїду,
Ще й на своїм кораблі, зі своїми супутцями разом
Я відішлю її та Брісеїду твою гарнолицю
Сам заберу, нагороду твою, із наметy, щоб знав ти,
Що я сильніший за тебе, та й інший щоб кожен стерігся
Рівним зі мною вважати себе і зі мною змагатись».
Так він промовив. І гірко Пелідові стало, і серце
В грудях його волохатих між двох рішенців завагалось:
Вихопить зразу із піхов при боці свій меч гостролезий
І, проклавши дорогу крізь натовп, Атріда убити

Чи побороть в собі гнів і палке заспокоїти серце?
Поки отак міркував він розумом світлим і серцем,
Меч витягаючи з піхов, злетіла до нього Афіна
З неба — Гера послала сюди її білораменна,
Що полюбила їх серцем обох і піклується ними.
Ставши вона за Пелідом, до кучерів русих торкнулась,
Видима тільки йому, а з інших нікому незрима.
Дуже Ахілл здивувався — озирнувся й Палладу Афіну
Зразу впізнав, а в неї лиш очі страшливо блищали.
От він озвався до неї і слово промовив крилате:
«Що ти прийшла сюди, Зевса егідодержавного доню?
Глянуть на буйну пиху Агамемнона — сина Атрея?
Тільки кажу я тобі, і це, певен я, сповнитись має:
Через гординю свою він скоро і душу погубить».
В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Гнів, якщо будеш слухняний, тобі вгамувати прийшла я
З неба — Гера послала сюди мене білораменна,
Що полюбила вас серцем обох і піклується вами.
Ну-бо, сваритись покинь і рукою за меч не хапайся, —
Досить, що лаявся ти якими завгодно словами.
От що скажу я тобі, й неодмінно це сповнитись має:
Скоро утроє такими ж дарами прекрасними сплатять
Всю цю наругу тобі, лиш слухайся нас і вгамуйся».
Відповідаючи, так їй промовив Ахілл прудконогий:
«Треба, богине, мені обох вас послухати щиро,
Хоч я і дуже розгніваний серцем, а так воно краще.
Хто кориться богам, і вони того слухать готові».
Мовив і, срібний держак важкою вхопивши рукою,

Поміркуйте!

- За якої умови Агамемнон погоджується відпустити полонянку Хрісеїду?
- Як сприйняв це рішення Ахілл?
- Від кого Ахілл отримує підтримку? Чому?

Меч величезний у піхви засунув Ахілл, покорившись
Слову Афіни. Вона ж до егідодержавного Зевса
Й інших богів на Олімп у їх світлі оселі вернулась.
Син же Пелея з словами жорсткими ту ж мить до Атріда
Знову звернувся й в серці нітрохи не стримував гніву:
«Ах ти, п'яного з очима собаки й оленячим серцем!
Ні у воєнні походи озброїтись разом з народом,
Ні у засаду піти з хоробрим військом ахейським
Серцем ти не дерзав — це для тебе здавалося смертю.
Легше багато ходить по широкому стану ахеїв

І грабувати того, хто тобі суперечить посміє.
Ти владар-людожер, над нікчемами ти владарюєш,
Бо інакше, Атріде, востаннє б ти нині зухвалив.
От що скажу я тобі й великою клятвою стверджу:
Берлом клянуся оцим, що ні пагілля вже, ані листя
Більш не зростúть, давно колись з кореня зрубане в горах,
Не розцвіте вже ніколи, бо міддю обстругано з нього
Листя і кору; тепер же це берло синóве ахеїв
Носять в долонях, як судді, що вірно пильнують законів
Зевсових, — це ж бо й буде моя тобі клятва велика.
Прийде час, і журба за Ахіллом огорне ахеїв
Всіх до одного; та ти, і сумуючи, їм не здолаєш
Допомогти, як їх юрми від Гектора-мужоубивці
Падати будуть: тоді своє марно терзатимеш серце
В гніві на себе, що кращого ти із ахеїв зневажив».
Так промовив Пелід і, ударивши гучно об землю
Злотноцвяхованим берлом, в знемозі сів, а навпроти
Люто Атрід бушував. Схопився тоді солодкомовний
Нестор, із голосом звучним славетний промовець пілоський.
З уст його мова текла, бджолиного меду солодша.
Два покоління людей, нещадною забраних смертю,
Зникло, з якими родився він і зріс в береженім богами
Пілосі, — третім уже поколінням він там володарив, —
Сповнений намірів добрих, озвався він і став говорити:
«Горе! Велика скорбота на землю ахейську приходить!
Як би зраділи тепер Пріам і Пріамові діти,
Радість велика і іншим троянам серця б охопила,
Тільки б почули вони, як у сварці отут завелися
Ви, між данайських мужів і в раді, і в битвах найперші.
Тільки послухайтесь, ви-бо обидва від мене молодші.
Тож на своєму віку людей, і від вас видатніших,
Я зустрічав, і вони порад моїх не відкидали.
Ні, таких я не бачив мужів і більш не побачу,
Як Пірітой вікопомний, Дріант, поводатар народу,
Чи Ексадій, Кеней, або ще Поліфем богорівний,
Або Тесей, син Егея, цілком на безсмертного схожий.
Люди були то могутні, окраса мужів земнородних,
Вельми могутні самі і з могутніми бились завзято,
Диких страховиськ гірських у битвах нещадних разили.
Був я у дружбі із ними, із Пілоса сам до них їздив,
З краю далекого в гості, самі-бо мене запросили.
Перемагав сам на сам тих страховиськ, а з ними змагатись
Жоден з людей, що нині живуть на землі, не посмів би.
Всі вони слухали слова мого і поради приймали.

Отже, послухайте й ви, воно-бо послухати краще.
Не відбирай, Агамемноне, дівчини, хоч ти й могутній,
Він-бо раніш в нагороду одержав її від ахеїв;
Та припини, Пеліде, і ти оці прикрі змагання
Із владарем, — не знав-бо ніхто ще такої пошани
Із владарів берлоносних, що Зевс їх у славі звеличив.
Ти хоч і сильний, бо мати богиня тебе породила,
Все ж він могутніший: більше люду під владою має.
Гнів свій, Атріде, і ти погамуй, тебе я благаю,
Злобу свою на Ахілла вгамуй, адже він для ахеїв —
Вірна опора і захист великий в війні оцій згубній».
Відповідаючи, мовив йому Агамемнон владущий:
«Так, справедливо усе й до ладу ти, старче, говориш.
Та над всіма чоловік оцей хоче тут бути найвищим,
Над усіма панувати, указувать кожному хоче,
Всім володарити. Я ж коритись йому не збираюсь.
Хай списоборцем його вічносущі богове створили,
Та чи на те, щоб усіх він поганими лаяв словами?»
Мову його перебивши, Ахілл відповів богосвітлий:
«Був би я боягузом, пустим би нікчемою звався,
Якби у всьому я, що ти скажеш, тобі поступився.
В іншого ти кого-небудь цього вимагай, а мені вже
Ти не указуй, я-бо коритись тобі не збираюсь.
Інше скажу я, а ти збережи це у серці своєму.
Не підніму я руки через дівчину, щоб із тобою
Чи з кимось іншим змагатися: те, що дали, відбирайте.
З іншого всього, що в чорному є кораблі бистрохіднім,
Ти проти волі моєї нічого уже не захопиш.
А коли хочеш, то спробуй, — хай всі вони знають і бачать,
Як по спису моїм чорна із жил твоїх кров заструмує».
Прикрими так позмагавшись словами, вони повставали

Поміркуйте!

- Хто намагається примирити розсварені сторони?
- Чому спроба старого пілоського царя Нестора залишається безрезультатною?

З місць, і збори ахеїв із-під кораблів розпустили.
Сам Пелід до наметів, що на кораблях рівнобоких,
З сином Менойта пішов і хоробрим його товариством.
В той час Атрід на море спустив корабель бистрохідний,
Вибрав двадцять гребців, навантажив святу гекатомбу
Богові в дар, а сам Хрісеїду повів гарнолицю
На корабель. Вожаєм його став Одіссей велемудрий.

І посідали вони, і в путь подалися вологу.
Син же Атрея усім загадав очищатися людям.
Тілом очистившись, бруд вони той у море зливали
І найдобірніші в честь Аполлона несли гекатомби
З кіз та биків і палили на березі шумного моря.
З димом до неба сягав і жиру підсмаглого запах.
Так вони в стані військовім трудились. Але Агамемнон
Звади не кидав, що й перше Ахіллові нею грозився;
До Еврібата й Талфібія слово таке він промовив —
Це-бо окличники в нього були і прислужники спритні:
«Зараз же йдіть до намету Ахілла, сина Пелея,
Взявши за руки, ведіть Брісеїду сюди гарнолицю;
А не даватиме, з більшим загоном прийду я до нього
І відберу її сам — ще гірше тоді йому буде».
Мовивши так, із суворими вирядив він їх словами.
Знехотя в путь подались вони берегом шумного моря
Й до кораблів і шатрів мірмідонських дійшли незабаром.
Перед своїм кораблем чорнобоким сидів під наметом
Сам Ахілл, та не дуже зрадів він, прибулих уздрівши.
З острахом, повним шаноби, стояли вони, застидавшись,
Ані спитать, ні сказати нічого йому не посміли.
Швидко всю справу збагнув своїм розумом він і промовив:
«Щасні будьте, окличники, Зевсові вісники й людські!
Ближче підходьте. Нічим ви не винні, лише Агамемнон,
Що посилає вас дівчину в мене забрать, Брісеїду.
Що ж, богорідний Патрокле, іди приведи її швидше,
Хай забирають та хай же і свідками будуть обидва
Перед богами блаженними, перед громадою смертних,
Перед упертим оцим владарем, коли я йому стану
Знову потрібен у скруті, щоб від ахеїв безславну
Смерть одвернути. Від згубних бажань розпалившись, не може
Розумом кволим прийдешнє з минулим зв'язать, не зміркує,
Як поблизу кораблів безпечно з троянами битись».
Так він сказав, і Патрокл послухав товариша й друга,
Дівчину юну з намету його привів гарнолицю
Й до кораблів ахейських окличникам дав допровадить.
Йшла проти волі та жінка. Ахілл же, роняючи сльози,
Друзів покинув своїх і на березі сивого моря
Сів від усіх віддаля і, дивлячись в далеч безкраю,
Матір кохану благав, простягаючи руки до неї:
«Матінко люба, ти коротковічним мене породила,
Чи не повинен був честю із неба мене вшанувати
Зевс громовладний? Та нині не дав він її анітрохи.
Тяжко зневажив мене Агамемнон широкодержавний,

Син Атрея, — забрав і привласнив мою нагороду».
Так він, ридаючи, мовив, і вчула те мати поважна,
Що біля батька старого в морській глибочіні сиділа.
Вийшла із сивого моря богиня, мов легка хмарина,
Сіла, і сина, що слізьми вмивався, голубила ніжно,
І, на ім'я називаючи, так промовляла до нього:
«Сину, чого ти плачеш? Яка тобі туга на серце
Впала? Розказуй усе, не таїсь, щоб ми знали обоє».
Тяжко зітхнувши, у відповідь мовив Ахілл прудконогий:

Поміркуйте!

- Як Ахілл реагує на втрату Брісеїди?
- До кого він звертається за підтримкою?

«Знаєш сама ти. Що ж говорить тобі те, що відомо?
Ми на Фіви, священне Гетіона місто, ходили
І, зруйнувавши його, всю здобич сюди перевезли.
Все до ладу між собою сини поділили ахейські,
Сину ж Атрея вони Хрісеїду дали гарнолицю;
А незабаром і Хріс, дальносяжного жрець Аполлона,
До кораблів бистрохідних від мідянозбройних ахеїв
Доньку прийшов визволять, незліченний принісши їм викуп.
Жезл золотий у руках, на чолі ж мав вінок Аполлона
Далекострільного, й всіх почав він благати ахеїв,
А Атрея синів — щонайбільше, начальників війська.
Схвальними криками всі дали тоді згоду ахеї
Волю вволити жерцеві, коштовний приймаючи викуп.
Тільки Атрід Агамемнон душею цього не вподобав —
Згорда прогнав він жерця і лайкою тяжко зневажив.
В гніві старець вернувся назад; Аполлон же прихильно
Слухав його молитов, був-бо завжди цей жрець йому любий.
Кинув він з лука смертельну стрілу на ахеїв, і люди
Падали густо рядами, а божії стріли літали
Скрізь по широкому стану ахеїв. Тоді-то премудрий,
Знаючи все, ворожбит нам волю звістив божественну.
Перший тоді я пораду подав уласкавити бога.
Гнівом скипів Агамемнон і, раптом схопившись із місця,
Словом грозити почав, і здійснилась та нині погроза:
Он на швидкім кораблі повезли вже у Хрісу ахеї
Дівчину ту бистрооку і щедрі дари владареві.
В мене ж вождеві окличники щойно взяли із намету
Бранку мою Брісеїду, яку дарували ахеї.
Тож за свого відважного сина вступись, коли можеш.

Йди на Олімп і Зевса благай, якщо ти коли-небудь
Словом чи ділом яким вдовольнила Кроніона серце.
Ще-бо дитиною часто в отцевій чував я оселі,
Як ти хвалилася, що від чола темнохмарного Зевса
Ти лиш одна із безсмертних ганебну біду відвернула
В час, як хотіли його закувати боги олімпійські —
Гера, дружина його, Посейдон та Паллада Афіна.
Але прийшла ти, богине, і Зевса від пут врятувала,
В поміч на високоверхий Олімп сторукого взявши,
Що Бріареєм блаженні боги його кличуть, а люди
Звуть Егеоном, бо силою він перевершує й батька.
Біля Кроніона сів він, своєю могутністю гордий.
Пойняті жахом боги вже Зевса скувать не посміли.
Тож нагадай про це Зевсу й благай, за коліна обнявши,
Чи не погодився б він допомогу троянам подати
І під корми корабельні, вбиваючи поспіль, ахеїв
В море зіпхнути, щоб краще свого розпізнали державця
Та щоб дізнавсь і широ́кодержавний Атрід Агамемнон,
Як погрішив він, зневаживши кращого з-поміж ахеїв».

В відповідь мовить Фетіда, рясні проливаючи сльози:
«Сину мій, нащо тебе я, на горе родивши, ростила?
Хоч би тепер біля цих кораблів без сліз, у безпеці
Ти міг побути, короткий-бо вік твій, вже мало лишилось.
Нині ж і не́довговічен єси й найнещасніший разом
Над усіма. В злий час я в покоях тебе породила.
Та громовладному Зевсові аж на Олімп многосніжний
Все я піду розказать, — може, зважить-таки він на мене.
Ти ж тим часом лишайсь поблизу кораблів бистрохідних,
Гнів на ахеїв тримай, але од війни ухиляйся.
На береги Океанові Зевс учора на учту
До ефіопів пішов бездоганних, а з ним всі богове.
Аж на дванадцятий день до Олімпу назад він прибуде.
Отже, до Зевса у дім я піду тоді міднопорогий,
І до колін припаду, і вблагати його постараюсь».

Мовивши так, відійшла вона й сина свого залишила
З гнівом у серці за дівчину ту, підперезану гарно,
Що відібрали її силоміць. Одіссей же тим часом
В Хрісу прибув і священну з собою привіз гекатомбу.
Щойно у глибоководну ввійшли вони гавань, вітрила
Зразу згорнули й на чорному їх кораблі поскладали,
Щоглу в гніздо притягнули, на линвах її опустивши
Спритно, до пристані свій корабель підігнали на веслах,
Кинули котви камінні, причали як слід закріпили,
Вийшли на берег морський через хвилі прибою шумливі

Й далекосяжцеві Фебу святу привели гекатомбу.
Із корабля мореплавного юна зійшла й Хрісеїда.
До олтаря підводить її Одіссей велемудрий,
Батькові в руки здає і так промовляє до нього:
«Хрісе, до тебе послав мене владар мужів Агамемнон
Доньку вернути тобі й за данаїв святу гекатомбу
Фебові скласти, щоб виявив їм свою ласку володар,
Той, що силу нещасть велетужних наслав на археїв».
Мовив і в руки віддав її батькові, й радо прийняв той
Любу дочку. Тим часом багату вони гекатомбу
Богові круг олтаря мармурового в лад розмістили,
Руки умили й взяли ячменю зернистого з сіллю.
Голосно Хріс поміж ними, здіймаючи руки, молився:
«Вчуй мене, о срібнолукий, що Хрісу і Кіллу священну
Обороняєш, обходячи, та й над Тенедом панує ш!
До молитов моїх ти і раніш прихилявся уважно
І, вшанувавши мене, покарав еси тяжко ахеїв.
Тим-то і нині прошу — вволи моє щире благання
Та одверни і тепер від данаїв загибель ганебну».
Так він молився, й почув його Феб-Аполлон срібнолукий.
А по молитві ячменем і сіллю посипали жертви,
Шиями вверх підтягли, закололи і шкіру з них здерли;
Стегна усім позрізали, у два їх шари обгорнули
Жиром білованим, зверху ще й м'яса наклали сирого.
Старець усе це на дровах спалив, іскристим поливши
Жертву вином; юнаки з п'ятизубцями поруч юрмились.
Стегна усі попаливши й жертовних утроб скоштувавши,
М'яса покраяли решту, на гострі рожни настромили,
Все обережно спекли й познімали з вогню своєчасно.
А як упорались з цим і до спільної учти взялися,
Всі учтували, й ні в чім не було на тій учті нестатку.
Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
Юні слуги, вина у кратери наливши по вінця,
Кожному в келих черпали, богам узливання вчинивши.
Співами цілий день юнаки ублажали ахейські
Гнівом пойнятого бога, пеани співаючи звучні
Далекосяжцю в пошану, і він із задоволенням слухав.
Сонце тим часом зайшло і темрява землю окрила,
Спать полягали усі поблизу корабельних причалів.
Ледве з досвітньої мли заясніла Еос розоперста,
В путь подалися вони до просторого стану ахеїв.
Вітру попутного дав Аполлон їм, стрілець дальносяжний.
От вони вправили щоглу і білі вітрила напнули,
Зразу ж середнє надулось вітрило, і хвиля пурпурна

Із-під корми корабля швидкоплинного вмить зашуміла.
Легко по хвилях він біг, верстаючи путь морехідну.
А як уже допливли до просторого стану ахеїв,
На суходіл вони витягли свій корабель чорнобокий
І над піском на високих підпорах його укріпили
Та й по своїх кораблях і наметах усі розійшлися.
В гніві тим часом сидів при своїх кораблях швидкоплинних
Богонароджений син Пелеїв, Ахілл прудконогий;
Ані ходив він на раду, де слави мужі набувають,
Ані на подвиги ратні, лиш миле ятрив своє серце,
Нудячи світом, душею ж борні він жадав бойової.
От удванадцяте вже світанкова зоря народилась,
І до Олімпу боги повернулися вічноживущі.
Разом усі, йшов попереду Зевс. Не забула Фетіда
Ревних благань свого сина й, морські залишаючи хвилі,
З раннім туманом зійшла на Олімп і на небо велике.
Там громозвучного бачить Кроніда вона, що самотньо
На височіні Олімпу сидів многоверхого в хмарі.
Сіла вона біля нього й, коліна обнявши рукою
Лівою, до підборіддя правицею злегка торкнулась
І почала владаря Кроніона-Зевса благати:
«Зевсе, наш батьку! Якщо з-між безсмертних словом чи ділом
Я коли-небудь тобі догодила, вволи мою волю —
Сина мого пошануй, бо коротковічніший всіх він
Інших. Скривдив його володар мужів Агамемнон
Тяжко — узяв нагороду його й нею сам володіє.
Ти ж, олімпійцю, за нього помстись, промислителю Зевсе.
Війську троянському дай перемогу, аж поки ахеї
Сина вшанують мого і пошаною знову звеличать».
Мовила так. Не сказав ані слова їй Зевс хмаровладний,
Довго він мовчки сидів. Вона ж, охопивши коліна,
Так їх, припавши, й тримала, і знову благала удруге:
«Дай обіцянку несхибну, на згоду кивни головою
Чи запереч, ти ж до страху байдужий, щоб знала напевно,
Як я, богиня, найменш пошанована поміж богами».
З гнівним обуренням мовив у відповідь Зевс хмаровладний:
«Справи погані, коли приневолиш мене посваритись
З Герою — лаять почне вона й тяжко мені докоряти.
Серед безсмертних богів вона й так уже вічно зі мною
Свариться й каже, що я троянам в боях помагаю.
Тож повертайся мерщій, щоб тебе не помітила часом
Гера. На мене цілком покладись, про все я подбаю.
Навіть, як хочеш, кивну головою, щоб знала напевно.

Це для безсмертних богів запорука від мене найбільша
Слова мого: бо безповоротне, повік нерушиме
І невідхильне воно, якщо я кивну головою».
Мовив Кроніон, чорногустими здвигнувши бровами.
І з голови владаревої кучерів пасма нетлінні

Поміркуйте!

Яку обіцянку отримує Фетіда від Зевса?

Впали на плечі безсмертні, й великий Олімп похитнувся.
Поміркувавши отак, вони розійшлися. Богиня
Кинулась в море глибоке з вершин світлосяйних Олімпу.
Зевс повернувся до дому свого. Всі боги повставали
З крісел своїх назустріч отцеві; ніхто не насмілився
Сидячи стріти його, і разом усі підвелися.
Сів він у крісло своє. А Гера усе вже збагнула,
Щойно побачивши, як до нього прийшла на пораду
Старця морського Нерея дочка, сріблонога Фетіда.
Тим-то до Зевса-Кроніона в'їдливо мовити стала:
«Хто це, лукавче, з богів до тебе ходив на пораду?
Завжди приємно самому тобі, від мене окремо,
Потай вирішувать справи. Ніколи від щирого серця
Не потрудився ти, що маєш на мислі, мені розказати».
Відповідаючи, мовив їй батько людей і безсмертних:
«Геро, із рішень моїх ти не завжди й не всі сподівайся
Знати. Важко це буде тобі, хоч моя ти й дружина.
Що ж довірити слухові можна, раніше від тебе
Ані з богів, ні зі смертного люду ніхто не почує.
А як один, без богів, я обдумати рішення схочу,
То ні про що не розпитуй мене і сама не розвідуй».
У відповідь мовить йому велеока володарка Гера:
«О найгрізніший Кроніде, які це слова ти промовив!
Ані питати тебе, ні розвідувать я не збиралась,
Можеш спокійно собі вирішувать, що побажаєш.
Тільки я страшно боюсь, щоб тебе не ввела ув оману
Старця морського Нерея дочка, сріблонога Фетіда.
Вранці сиділа з тобою й коліна твої обіймала.
Мабуть, ти їй головою кивнув, що вшануєш Ахілла
Славою й знищиш навкруг кораблів ще багато ахеїв».
Відповідаючи, Зевс хмаровладний до неї промовив:
«Дивна ти, все дозираєш, ніяк не сховатись од тебе.
Тільки нічого не зможеш ти цим досягнуть, лише станеш
Далі від серця мого, й тобі ж воно вийде на гірше.

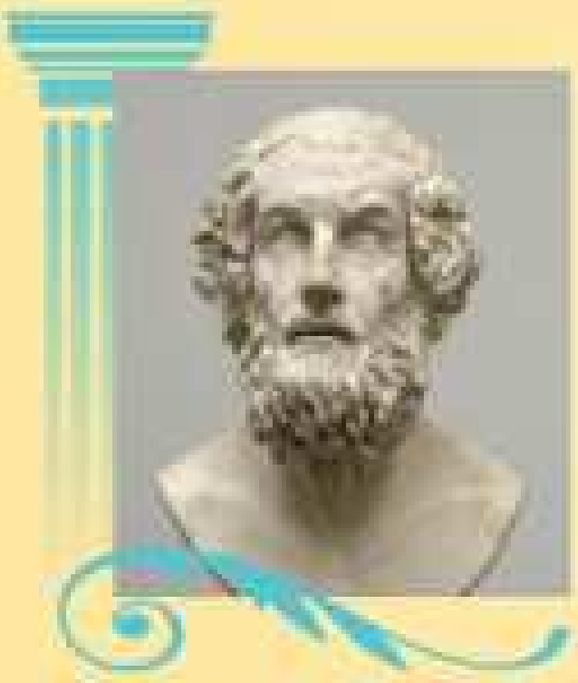
Краще мовчки сиди, покоряючись слову моєму.
Не допоможуть тобі всі боги, скільки їх на Олімпі,
Тільки-но встану і руки на тебе здійму нездоланні».
Мовив, і острах обняв велеоку володарку Геру,
Мовчки сиділа вона, своє любе гамуючи серце.
Сумно зітхали у Зевсовім домі й боги наднебесні.
Врешті майстер славетний Гефест їм почав говорити,
Щоб свою матінку білораменну потішити Геру.
«Справа то буде аж надто погана і зовсім нестерпна,
В разі почнете за смертних сваритися ви між собою,
Розбрат вчиняючи перед богами! Якої нам ждати
Радості з учти ясної, якщо ворожнеча панує?
Матінко, раджу тобі, хоч сама ти усе розумієш,
Зевсові-батьку приємне вчини, щоб знов не розгнівався
Батечко любий і учти б розкішної нам не потьмарив.
Тільки-но Зевс-олімпієць, владар блискавиць, того схоче,
З крісел нас викине всіх — набагато за нас він сильніший.
Ти ж до нього, проте, із м'якими звернися словами,
Й стане відразу тоді ласкавішим до нас олімпієць».
Так він сказав і, з сидіння підвівшись, келих дводонний
Матері любій у руки подав і промовив до неї:
«Перетерпи, моя матінко, все це, хоч як воно гірко,
Щоб не побачив на власні я очі тебе, моя люба,
Битою нині. Хоч сумно мені, а тобі я не зможу
Стати на поміч, адже олімпійцеві важко перечить.
Він-бо мене вже колись, як насмілився я боронити,
Міцно за ногу вхопив і з божистого скинув порога.
Вниз я летів цілий день і, коли вже заходило сонце,
Впав аж на Лемнос, ледве живий, ледь-ледь уже дихав.
І гостинно, проте, прийняли мене люди сінтійські».
Так говорив він, і білораменна всміхнулася Гера,
А, усміхнувшись, од сина взяла вона келих у руки.
Він же й іншим безсмертним, із правого боку почавши,
Став із кратери в їх чаші солодкий нектар наливати.
Сміхом лунким почали всеблаженні боги реготати,
Дивлячись, як по покоях Гефест метушився кульгавий.
Так цілий день вони там, аж до самого заходу сонця,
Все учтували, й ні в чім не було на тій учті нестатку,
Ні у звучанні дзвінкої формінги в руках Аполлона,
Ні у мелодіях муз, що по черзі чудово співали.
А як погасло вже зовсім сонячне сяйво яскраве,
Всі по домівках своїх спочивати вони розійшлися,
Сам-бо кульгавий Гефест, на всі руки митець незрівнянний,
Кожному дім збудував із хистом великим та вмінням.

Спати пішов володар блискавиць тоді, Зевс-олімпієць,
Де й раніше лягав, коли сон приходив солодкий.
Там опочив він, і золотошатна спочила з ним Гера.

(Переклад Бориса Тена)

Поміркуйте!

- Яке враження справила на вас перша пісня поеми «Іліада»?
- Про які події ідеться в ній?
- Яким настроєм пронизаний твір?
- Хто з богів є героєм поеми? Якими рисами наділені герої?
- Хто з них привернув вашу увагу? Чому?
- Чи подібна стилістика оповіді в поемі до сучасної? Поясніть відмінності.

Автором ***«Іліади»***, першу пісню якої ви щойно прочитали, вважають легендарного давньогрецького поета ***Гомера***. Його ім'я оповите легендами. Насправді не з'ясовано, чи він є автором поем «Іліада» та «Одіссея», чи, можливо, лише їхнім збирачем. У літературознавстві навіть існує поняття ***«гомерівське питання»***, що означає сукупність проблем, пов'язаних зі з'ясуванням виникнення гомерівських поем і ставленням до Гомера.

Та все ж ці сумніви аж ніяк не применшують величі «Іліади» та «Одіссеї». Прийнято вважати, що Гомер жив і творив у VIII або навіть VII ст. до н. е. Достеменно ж невідомо ні місця, ні часу його народження. Щодо імені, то більшість дослідників пов'язує його походження зі словом *сліпий*, що, можливо, указує на цю ознаку поета.

За жанром «Іліада» — ***епічна поема***. Це різновид поеми, у якій порушено важливі проблеми минулого, сучасного та майбутнього. Епічна поема зображує певні події, має сюжет і чітко виражені характеристики. Тож «Іліада» розповідає про епізод десятого року Троянської війни, що тривав 53 дні: гнів Ахілла — наймогутнішого героя ахейського війська.

Загалом поема налічує 24 пісні, які складаються з 15 693 віршів. Майстерність Гомера полягає в умінні послідовно передати події, скомпонувати монологи та діалоги, створити драматичну напруженість окремих епізодів.

Мова «Іліади» багата на епітети, метафори та «гомерівські» порівняння. Важливою ознакою поеми є те, що вона написана

гекзаметром (грецьк. hexámetros — *шестимірник*) — метричним віршем шестистопного дактиля, де в кожній стопі, окрім п'ятої, два короткі склади можуть змінюватися одним довгим. Остання стопа завжди двоскладова — хорей. Як правило, гекзаметр має одну цезуру. Метрична схема гекзаметра така:

– ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – || ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪

Такий ритм дає можливість зробити оповідь розміреною та величною, надає їй епічності. Винайдення гекзаметра приписують Гомерові. Цей віршовий розмір досить часто трапляється і в поезіях українських майстрів слова, зокрема Лесі Українки, М. Рильського, П. Тичини, М. Вінграновського.

Історичні параметри

Отже, події «Іліади» відбуваються під час Троянської війни. Ця війна ахейців на чолі з володарем Мікен Агамемноном проти троянців і справді розпочалася на початку XII ст. до н. е. й тривала впродовж десяти років. Величезна армія Агамемнона, що налічувала 100 тисяч воїнів і 1186 кораблів, майже повністю знищила Трою. Тож у достовірності існування міста багато хто сумнівався. Знайти залишки давньої Трої на території сучасної Туреччини вдалося лише в XIX ст. німецькому підприємцю та археологу ***Г. Шліману***.

Й. Г. Траутман. Падіння Трої

Митецькі діалоги

Найсміливішим героєм ахейців вважають Ахілла. Згідно з міфами, він був сином царя Пелея та морської богині Фетіди. Усемогутня богиня від жерця дізналася пророцтво про загибель Трої та смерть свого сина. Щоб відвернути від Ахілла жорстоку долю, Фетіда перевдягла сина в дівоче вбрання і віддала під

Ахейцям для перемоги над Троєю необхідна була підтримка такого вправного воїна, як Ахілл. Тож у палац до Лікомеда вирушив хитромудрий Одіссей, щоб знайти Ахілла. Цар Скіроса дозволив обшукати палац, оскільки був певен, що воїна не впізнають у дівочому вбранні, думаючи, що добре замаскував Ахілла. Проте Одіссей розклав дарунки для жінок, а поміж ними поклав меч, щит і шолом. Ахілл не стримав свого захоплення обладунками, видав себе, після чого став у ряди армії ахейців.

Ця міфологічна історія привертала увагу багатьох митців. Не оминув її і фламандський художник XVII ст. ***Пітер Рубенс*** у своїй серії із восьми картин «Життя Ахілла».

П. Рубенс. Ахіллес і дочки Лікомеда

Поміркуйте!

Розгляньте репродукцію картини й опишіть.

Проведіть дослідження та дізнайтеся, чому саме найтовще та найміцніше сухожилля людського тіла, яке забезпечує згинання стопи в гомілково-стопному суглобі, називають *ахіллovим*.

Підсумуйте!

- Чому ця поема є актуальною і нині?
- Які стильові особливості поеми «Іліада»?
- Чи хочете ви прочитати цю поему повністю? Знайдіть її в інтернеті або бібліотеці та прочитайте.

ЕСХІЛ

(525 р. до н. е. — 456 р. до н. е.)

Читацький путівник

«Ви віддасте перевагу театру чи кіно?» — таке запитання, мабуть, ви чули не раз. У сучасному світі, коли кіно стало настільки доступним, що переглянути його можна будь-де з багатьох пристроїв, театр залишається таємним і загадковим. Відвідування театру — це завжди подія, очікування безпосередньої зустрічі з високим мистецтвом. Це неповторне акторське дійство, адже твориться безпосередньо перед вашими очима.

А яким був театр в античні часи? Якими були перші вистави та хто їх автор? Які проблеми порушували в драматичних творах? Відповіді на ці запитання ви невдовзі отримаєте, прочитавши твір ***«Прометей закутий»***.

Пригадайте!

- Вам відомо, що Прометей є одним з улюблених міфічних героїв давніх греків. Які благодіяння він здійснив заради людства? Чий гнів він за це викликав? Як Прометей був покараний за свій подвиг?

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

(Уривки)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Влада й Сила — слуги Зевсові.
Гефест — бог-коваль.
Прометей — титан.
Океан — титан.
Хор Океанід — дочки Океана.
Іо — діва-телиця, дочка Інахова.
Гермес — вісник Зевсів.

ПРОЛОГ

Скеляста гірська пустеля. Три божества — Гефест із молотом і ланцюгом у руках, Влада й Сила підводять в'язня Прометея до скелі.

Влада

От і прийшли ми аж на самий край землі,
В безлюдну далеч Скіфії пустельної.
Пора, Гефесте, повеління виконать
Отцеве і до кручі стрімковерхої
Оцього міцно прикувать зухвалого
Нерозривними ковами залізними.
Твій квіт укравши, на усе придатного
Вогню він сяйво смертним дав, — за тих очей

Щоб научився Зевсові коритися
І так прихильно до людей не ставився.
О Владо й Сило, волю вже ви Зевсову
Вчинили, — більше вам робити нічого.
А я прикути бога чи наважуся
Родимого до кручі буревійної?
Та зважитись повинен неминуче я, —
Отцевим страшно повелінням нехтувать...

(До Прометея.)

Високодумний сину велемудрої
Феміди! Хоч недоброхіть, кайданами
Тебе припну я до бескету голого,
Де ти людського не почуєш голосу
Й обличчя не побачиш; сонцем палений,
Увесь ти почорнієш і радітимеш,
Що світло дня барвистошатна вкрила ніч...
Та знову сонце ранню росу висушить,
І знов тебе ця вічна мука гризтиме —
Бо ще й не народився визволитель твій.
Ось плід твоєї до людей прихильності.
Ти богом бувши, гніву не боявсь богів
І понад міру смертним ти пошану дав —
Отож ці кручі завжди стерегтимеш ти
Без сну й спочинку, ніг не розгинаючи,
І марні будуть скарги всі і лементи,
Бо невблагання серце у Кроніона, —
Жорстокі завжди ці нові велителі!

Поміркуйте!

- Кому служать Влада та Сила?
- У чому Влада звинувачує Прометея?
- Яке покарання він повинен понести?

Гефест, Влада й Сила відходять.

Прометей

Але що то за шелест і подих незримий?
Чи то боги? Чи смертні? Чи інше то щось?
Хто до бескетів цих на край світу прийшов
Видивлятись на муки безмежні мої?
Погляньте ж на в'язня, бездольного бога,
На отцевого ворога, всім божествам,
Що входжають до Зевса в покої,
Осоружного тим, що не в міру

До смертних прихильності мав.
Ой, шелест я знову чую пташиний,
І ефір навколо дзвенить
Від помахів крил легковійних.
Та страшить мене все, що надходить.

На крилатій колісниці з'являється хор Океанід.

ВСТУПНИЙ ХОР

Строфа 1

Ні, не жахайсь! Льотом легким
Ніжну любов ми до оцих
Скель несемо, — ледве вдалось
Нам прихилить хором благань
Серце тверде батька богів,
Нас проводжали буремні вітри…
Брязкіт оков враз долетів
До глибини наших печер,
І, сором забувши святий, босоніж
Прилинули в повозі ми крилатім. (…)

Прометей

(…) Я знаю, що лютий, жорстокий Зевс,
Справедливість йому — його самоволя;
Але прийде час —
Злагідніє він під ударом важким,

Поміркуйте!

- Хто такі *Океаніди*?
- З якими намірами вони прибули до Прометея?

Погамує свій безнастанний гнів,
І дружній зі мною закласти союз
Поспішить він до мене назустріч.

ЕПІЗОД ПЕРШИЙ

ХОР

Старша Океаніда

Скажи всю правду, розкажи докладно нам,
В якій провині Зевс, тебе винуючи,
Глумує з тебе тяжко і безчесно так, —
Скажи, як ця розмова не гнітить тебе.

Прометей

Як боляче, як важко це розказувать,
Та гірко ж і мовчати, — так і так болить.
Як боги вперше почали злоститися,
І учинивсь між ними лютий заколот, —
Одні-бо скинуть намагались Кроноса,
Щоб Зевс владарив, інші ж їм противились,
Царем богів Кроніда не бажали, —
В той час титанам радив якнайкраще я,
Урана й Геї дітям, та умовить їх
Не міг я. Буйним серцем зневажаючи
Ті хитрощі, самою тільки силою
Вони здобути владу сподівалися.
Не раз я чув провіщення від матері
Феміди-Геї (під двома іменнями
Єдина постать), як скінчиться заколот.
Тоді не тиском сили, не потужністю,
А підступом належить подолать богів.
(Вони ж мене не вшанували й поглядом,
Коли я перед ними говорив про це.)
Тому волів я краще в цих обставинах
Вдвох з матір'ю допомагати Зевсові,
Як-то допомагає вільний вільному.
Безодня чорна тартару моєю лиш
Порадою — і Кроноса одвічного,
І всіх його сподвижників поглинула.
За цю послугу карою жахливою
Владар богів жорстоко відплатив мені.
Властиво-бо усім тиранам хворіти
На боязку до друзів недовірливість.
Питали ви, з якої це причини він
Глумує так із мене, — все з'ясую вам.
Трон батьківський посівши, між богами він
Дари почесні поділив і кожному
Дав владу. Тільки для людей знедолених
Не залишив нічого, весь-бо смертний рід
Хотів він винищити і насадить новий.
Ніхто, крім мене, опір не чинив йому,
А я — наважився. Людям я рятунок дав,
Щоб їм, розбитим громами Кроніона,
На чорне дно аїду не спускатися.
За це ось муки зазнаю такої я,
Що й глянуть страшно, а не те, що стерпіти.
До смертних жалісливому — мені жалю

Нема; немилосердний був до мене Зевс,
Але й його неславить — це стидовище.

ХОР

З заліза треба серце мати, з каменю,
З тобою щоб не мучитись стражданнями
Твоїми, Прометею! Їх не бачити
Воліли б ми — надав серце в жалощах! (...)

Поміркуйте!

Чим Прометей пояснює причину своїх страждань?

Прометей

Позбавив смертних прозирання долі я.

ХОР

Які ж від цього ліки ти їм винайшов?

Прометей

Я їх сліпими наділив надіями.

ХОР

Велику смертним поміч дарував ти цим.

Прометей

Вогонь, крім того, дав я їм в супутники.

ХОР

Вогнистий промінь — тим недовгоденним дав!

Прометей

Вогонь навчить їх багатьох умілостей. (...)

ХОР

Строфа 1

Плачемо ми, о Прометею,
Смуток і жаль — доля твоя!..
Лицями вам струмені сліз,
Мов з джерела, з ніжних очей
Буйно біжать... Нині-бо Зевс,
Повен злоби, власну пиху
За керівний взявши закон, богам прадавнім
Згорда списом грозить могутнім.

Антистрофа 1

Стогін і зойк чути кругом —
Повна ридань ціла земля:
Давніх часів велич твою,

Долю і честь кревних твоїх
Славлять гірким смертні плачем, —
Всі, що живуть на цілині
Азійській, всі зойком в один злилися стогін —
Жаль за твої страждання люті. (...)

Прометей

(...) Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я, — в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви-бо знаєте й самі про це, —
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
Не для докору людям це розказую, —
Лише щоб силу показать дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвітку блукаючи.
Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
Для зим холодних, і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.

Океаніда.
Фрагмент розпису давньогрецької

Г. Фюгер. Прометей дає людям вогонь

Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов
Науку чисел, ще й письмен сполучення
І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.
Я віжколюбних коней в колісниці впріг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокрилі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися. (...)
Та вислухайте далі, і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості
Й мистецтва, — з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загибав лікарської, —
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
Установив, і перший сни я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць —
Яка на добре чи на зле провісниця;
Усі пташині з'ясував я звичаї —
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.
Я показав, якими мають нутрощі
У жертви бути, щоб богам подобатись,
Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмілість передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.

А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей умілості.

ХОР

Про смертних не турбуйся понад міру ти.
І не занедбуй у нещасті сам себе, —
Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
Ти перед Зевсом міццю не поступишся. (...)

Поміркуйте!

Які благодіяння здійснив Прометей для людства?

Іо[1]

(...) Невже владання Зевсове повалиться?

Прометей

Раділа б ти, гадаю, це побачивши?

Іо

Чому ж би й ні, як мучусь через нього я!

Прометей

Отож дізнайся — це направду станеться.

Іо

Хто ж самовладці берло відбере йому?

Прометей

Він сам — через бажання нерозсудливі.

Іо

А як? Скажи, як не пошкодить мова ця.

Прометей

До шлюбу ставши, потім жалкуватиме.

Іо

З богинею чи смертною, скажи мені?

Прометей

Нащо тобі? Невільно говорити це.

Іо

Невже дружина відбере від нього трон?

Прометей

Дитя родивши, від отця могутніше.

Іо

І неспроможний долі він уникнути?

---

[1] *Іо* — жриця Гери, у яку закохався Зевс. Ревнива Гера обернула Іо на корову й

Прометей

770 Ні, як не буду вільний від кайданів я.

Іо

Хто б проти волі Зевса міг звільнить тебе?

Прометей

Йому з твоїх потомків бути суджено.

Іо

Як кажеш? Син мій із біди звільнить тебе?

Прометей

Так, третій по десятому народженні. (...)

(Переклад Бориса Тена)

А. Ніколас-Себастіан.
Покарання Прометея

Поміркуйте!

- Яке враження справили на вас прочитані уривки з трагедії?
- Про які події ідеться у творі?
- Чи відрізняються події, зображені в трагедії, від переказу міфу про Прометея, відомого вам із 6-го класу?
- Яким настроєм пронизаний твір?
- Яке пророцтво вселяє Прометею віру в порятунок?
- Хто з богів і міфічних героїв є персонажами трагедії? Якими рисами вони наділені?
- Хто з героїв привернув вашу увагу? Чому?
- Які особливості побудови твору ви помітили?

Вам відомо, що драматичні твори — це твори, написані для постановки на сцені. Отже, вони складаються з монологів і діалогів, а також містять авторські ремарки. Однак антична драма має особливості, які відрізняють її від сучасних творів.

Митці та доба

Сучасний театр завдячує своїми традиціями Стародавній Греції. Виникнення перших дійств датується VI ст. до н. е., коли під час святкувань, які мали назву *діонісії* на честь бога родючості та виноробства Діоніса, виконували пісні з елементами театралізації.

Згодом театралізовані дійства проводили в спеціальних спорудах. Давньогрецькі театри будували просто неба. Однак загалом сучасні театри й донині зберігають основні елементи давньогрецьких споруд: *орхестри* (місця для виступу хору співаків або акторів), *скени* (місця, де переодягалися актори) і *театрони* (місця для глядачів, що розташовувалися навколо орхестр). Якщо ви бували в театрі, то зможете порівняти будову сучасного та давньогрецького театрів.

У давньогрецькій драматургії сформувалися основні жанри — *трагедія*, *комедія* та *драма*.

Траге́дія (грецьк. tragoedia — буквально *козлина пісня*) — драматичний твір, де порушено нерозв'язані моральні проблеми, що призводять, як правило, до загибелі героя.

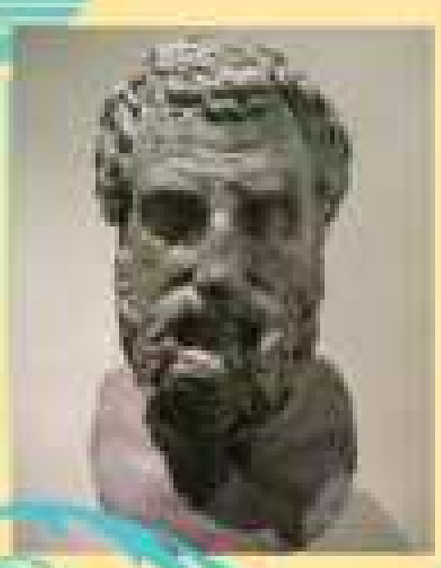
За однією з версій, походження цього слова пояснюють тим, що під час діонісій пісні виконували сатири, одягнені в цап'ячі шкури з прив'язаними цап'ячими копитами та бородами. Тому їхні пісні отримали назву *трагедія*.

Спочатку в давньогрецькій трагедії був задіяний лише один актор, який грав кілька ролей. Також невід'ємним складником трагедії був хор, з лідером якого говорив актор, а хор тільки співав і танцював.

Давньогрецька трагедія мала певні обмеження. Зокрема, було заборонено зображення смерті — персонаж завжди «вмирав» за сценою. Тож і перед Прометеєм у трагедії Есхіла просто розкривається провалля. А все тому, що вбивство на очах у глядачів вважали недоречним.

Залишки давньогрецького театру. *Територія сучасної Туреччини*

«Батьком трагедії» вважають ***Есхіла***. Майбутній драматург народився в аристократичній родині, яка проживала неподалік Афін. Літературній творчості Есхіла передувала військова служба. Він навіть брав участь у знаменитій Марафонській битві.

Уперше Есхіл-драматург заявив про себе у 25-річному віці, коли переміг у змаганнях у Великих Діонісіях. Згодом він удосконалив трагедію, увів другого актора, відкривши можливості для більш глибокого розкриття конфлікту. Разом із професійними акторами Есхіл сам виконував ролі у своїх трагедіях і керував хором.

Загалом він написав 90 драматичних творів, однак до наших днів збереглося лише 7. Один із них — ***«Прометей закутий»***. Цей твір, а також трагедії *«Прометей звільнений»* і *«Прометей-вогненосець»*, за основу яких узято давньогрецький міф про Прометея, становлять *трилогію*.

За допомогою майстерно створеного образу міфічного героя розкрито цілком реальні проблеми — засудження тиранії, утвердження ідеї служіння людству, свободи та нескореності.

Історичні паралелі

Золоте століття давньогрецької драми припадає на період утвердження афінської демократії, політичного та культурного підйому афінської держави в другій половині V ст. до н. е. Тому в героїко-патріотичних трагедіях Есхіла «Перси», «Семеро проти Фів», «Прометей закутий», у трилогії «Орестея» актуалізовано історичні та релігійно-філософські проблеми, яскраво виражені громадянські й моральні ідеали античної демократії епохи розквіту.
Загалом твори видатних драматургів античності Есхіла, Софокла й Евріпіда вирізняються високим гуманістичним змістом.
У сатиричних комедіях Арістофана звучить смілива критика тогочасних розпалювачів війни, хитрих і жадібних лицемірних вождів, які зловживають своєю владою та нехтують інтересами народу.

Мистецькі діалоги

Образ Прометея є джерелом натхнення для митців різних видів мистецтва. Своєрідно зобразив Прометея ***Жак Ліпшиць*** — французький та американський скульптор литовського походження. Його дев'ятиметрову скульптуру *«Прометей з орлом»*, створену в 30-х роках минулого століття, експонували на престижній Усесвітній виставці в м. Парижі, її було відзначено золотою медаллю.

Таку увагу до роботи митця можна пояснити як нестандартним поглядом на міфічного персонажа, так і антифашистським настроєм, що пронизує цей твір.

Прометей з орлом *(скульптор Ж. Ліпшиць)*

Поміркуйте!

Розгляньте скульптуру й опишіть її. Зверніть увагу на те, які ознаки мистецтва XX ст. має цей міфічний герой.

Поселення давніх греків в античні часи на території сучасної України, зокрема міст Ольвії та Херсонеса, залишили велику архітектурну спадщину. Однак вона безжально зруйнована часом. Дослідіть інтернет-джерела та спростуйте або ж підтвердьте гіпотезу про існування театрів у цих містах.

Залишки кварталу в Ольвії *(Миколаївська область)*

Підсумуйте!

- Чи актуальна трагедія «Прометей закутий» у наші дні? Чи хотіли б ви її побачити на сцені театру? Обґрунтуйте свої міркування.
- Поясніть значення фразеологізму *прометеїв вогонь*. Як ви його розумієте? Складіть із ним речення.
- Які стильові особливості трагедії Есхіла?

САПФО

(бл. 630 р. до н. е. — 570 р. до н. е.)

Читацький путівник

Людству потрібно було пройти довгий шлях, щоб зрозуміти, що головною цінністю життя, найбільшою таємницею природи є людина. Поступово зростає її інтерес до себе, і закономірно на зміну величній епічній поезії Гомера приходить пристрасна та схвильована лірична поезія. Час безжалісний навіть до шедеврів мистецтва. До нас лише частково дійшли твори давньогрецьких поетів, але й та невелика частина дає змогу зробити висновок про вершинні досягнення поетичного генія.

ДО БОГІВ ПОДІБНИЙ...

До богів подібний мені здається
Той, хто біля тебе, щасливий сівши,
Голосу твого ніжного бриніння
Слухає й ловить
Твій принадливий усміх: від нього в мене
Серце перестало б у грудях битись;
Тільки образ твій я побачу — слова
Мовити не можу.
І язик відразу німіє, й прудко
Пробігає пломінь тонкий по тілу.
В вухах чути шум, дивлячись, нічого
Очі не бачать.
Блідну і тремчу, обливаючись потом,
Мов трава пожовкла, безсило никну,
От іще недовго й, здається, має
Смерть надлетіти.

(Переклад Г. Кочура)

Поміркуйте!

- Яке почуття передає поезія?
- Перечитайте вірш. Чи використані в ньому слова *любов*, *кохання*?
- Які художні деталі вказують на те, що поетеса передає стан пристрасно закоханої людини?
- Які художні засоби використовує поетеса?
- Визначте провідний мотив вірша.
- Доведіть, що його авторка — майстриня відтворення найтонших душевних порухів людини.

Зображення Сапфо на античній вазі. *470 р. до н. е.*

ЖЕРЕБ МЕНІ ВИПАВ ТАКИЙ

Жереб мені
Випав такий.
Серцем палким
Любити
Ласку весни,
Розкіш, красу,
Сонця ясне
проміння.

(Переклад А. Содомори)

Поміркуйте!

- Якою постає лірична героїня цього вірша?
- Які слова передають її почуття?
- Що для поетеси є найбільшою цінністю?
- Назвіть художні засоби, використані у творі.
- Визначте провідний мотив поезії.

Митці та доба

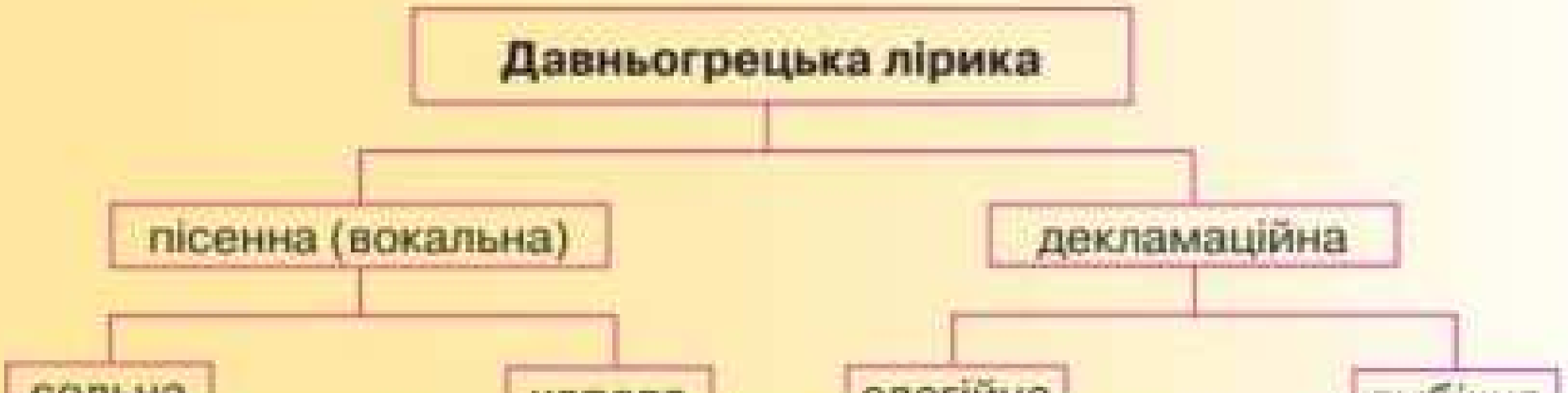
Термін «лірика» вперше стали застосовувати в III–II ст. до н. е. Він походить від назви музичного інструменту — ліри, оскільки поезію виконували в супроводі музичних інструментів.

Давньогрецька поезія вражає різноманітністю форм і жанрів. Зокрема, вирізняється ***декламаційна лірика***, що мала такі жанрові різновиди, як елегії та ямби.

Еле́гії — поетичні твори, що містять роздуми на суспільні й особисті теми. ***Я́мби*** — публіцистична полеміка й іронічна критика супротивника.

Іншим видом давньогрецької лірики є ***пісенна***, яку поділяють на сольну та хорову. ***Сольна лірика*** виражала світ особистих почуттів і переживань людини. ***Хорова лірика*** пов'язана з обрядами, і для неї особливе значення має міф як частина священної історії народу.

- Розгляньте схему та подумайте, до якого виду лірики належать прочитані вами вірші.

За всієї різноманітності тематики головною темою поезії була, є і, мабуть, завжди буде любов. Залишаючись нерозгаданою таємницею, саме любов є невичерпним джерелом мистецтва. Вона надає сенс нашому життю, робить його повним і гармонійним.

Майбутня поетеса ***Сапфо (Сафо)*** народилася в аристократичній родині. Із шести років навчалася в спеціальній школі співу та танців. Уже в раннього віці почала писати поезію різних жанрів.

Невисока на зріст, дуже смаглява жінка з довгими темними кучерями привертала увагу блискучими очима.

Життя Сапфо оповите легендами. Одна з них розповідає про нерозділене кохання поетеси до Фаона. Краса цього юнака була подарунком богині кохання Афродіти, яку він перевіз через море. Афродіта була небайдужою до Фаона. Та найбільшою його пристрастю було море. Щодня він відпливав човном, а Сапфо чекала його на скелі. Та одного дня Фаон не повернувся, а вона у відчаї кинулася зі скелі в море.

Поезія Сапфо приваблює пристрастю та людяністю. **Зміст її — внутрішнє світло духовно багатого життя земної людини.**

Історичні паралелі

Розквіт ліричної поезії в VII–VI ст. до н. е. зумовлений утвердженням нових суспільних відносин — тиранії, а згодом — полісної демократії. Руйнація усталених родоплемінних порядків сприймалася давніми греками як утрата гармонії. Тож людина змушена по-новому дивитися на світ і своє місце в ньому. Це дало поштовх для розвитку індивідуальної естетичної самосвідомості, що відображено в ліричній поезії.

Сапфо при храмі Афродіти заснувала й очолила одну з перших у світі музично-поетичну студію, або школу риторики. Ученицями були заможні дівчата з усієї Еллади, яких навчали тонко відчувати красу мистецтва через поезію, музику, танці, виховували в них хороші манери.

Мистецькі діалоги

Покровительками поезії, мистецтв і наук давні греки вважали муз. Згідно з давньогрецькими міфами, музи були доньками бога Зевса та богині пам'яті Мнемосіни. За уявленнями давніх греків, музи на чолі з богом мистецтва, музики, віщування та лікування Аполлоном мешкали на вершинах гір Геліконі Парнас. У переносному значенні слово *Парнас* і сьогодні означає *світ поезії*.

Кожна з дев'яти муз мала ім'я та свій атрибут, що символізував той вид мистецтва чи науки, котрим вона опікувалася. Так, покровителькою любовної поезії була Ерато,

Переносне значення слова *музи* — «натхнення», «творчість».

Серед міфічних дев'яти муз з'явилася і одна реальна земна жінка — Сапфо. Саме десятою музою назвав її давньогрецький філософ Платон.

Сапфо зображена й на фресці видатного італійського художника XVI ст. ***Рафаеля Санті***. Спочатку його картина, що нині відома як «Парнас», мала назву «Поезія». Праворуч від Аполлона, у центрі композиції, сидить Ерато. Художник розмістив Сапфо внизу, зліва, серед дев'яти видатних античних поетів.

Ерато. *Античка статуя. II ст. н. е.*

Рафаель. Парнас. *Фреска Ватиканського палацу*

Вплив поезій Сапфо на українську літературу є незаперечним. Так, Леся Українка ще в 13-річному віці захопилася творчістю давньогрецької поетеси. Її вразила легенда про трагічну долю Сапфо. Під цими враженнями було написано вірш «Сафо», у якому Леся Українка подала власне тлумачення легенди. У творчому доробку української поетеси є також драма «Сафо», що розкриває конфлікт людей різної вдачі — творчої, натхненної, геніальної мисткині Сафо та байдужого до високих поривань поетеси її коханого Фаона. На жаль, ця драма залишилася незавершеною.

- Знайдіть в інтернеті або бібліотеці та прочитайте ці твори Лесі Українки. Порівняйте події, зображені в них, з легендами про Сапфо. Доведіть, що українська поетеса розкрила нові грані особистості античної мисткині.

Підсумуйте!

- Чим зацікавили вас особистість Сапфо та її творчість?
- Чому Сапфо називали *десятою музою*?
- Чи з'являються у вас почуття, зображені античною поетесою? Який висновок ви можете зробити на підставі своїх міркувань?
- Підготуйте виразне читання однієї з поезій Сапфо. Аргументуйте свій вибір.
- Чи хочете ви в подальшому дізнатися більше про Сапфо та прочитати її інші твори? Чому?

КУЛЬТУРА Й ВІРА ПРАДАВНІХ УКРАЇНЦІВ. МОТИВИ АНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Читацький путівник

Запрошуємо в захопливу мандрівку стежками рідної літератури, з якої ви довідаєтеся про далеке минуле, про те, які народи були пращурами українців.

Історичні паралелі

Прадавня історія світу, зокрема України, оповита численними загадками й таємницями. Дуже мало відомостей дійшло до нас із тих часів, і не всі вони вірогідні. Тому науковцям нерідко залишається тільки висловлювати припущення, які між собою конкурують. Деякі згодом підтверджуються додатковими фактами, а інші спростовуються.

Ускладнює ситуацію і те, що в давнину народи часто мандрували: чи то в пошуках кращої долі, чи рятуючись від ворогів, чи розселяючись. Відтак розчинялися в інших племенах. Окрім того, одні й ті ж племена нерідко називали себе по-різному. Це вносить неабияку плутанину в розуміння праісторії.

У будь-якому разі історія українців розпочинається з появою *слов'ян*. Це велика група мовно й культурно споріднених етносів Європи. До неї належать українці, білоруси, поляки, чехи, словаки, болгари, серби, хорвати, чорногорці й інші народи. Прабатьківщиною слов'ян є лісостепові простори між Віслою і Доном, тобто землі переважно нинішньої території України.

Одна з найпереконливіших гіпотез походження самоназви цього етносу філологічна. Вочевидь, *слов'янами* називали тих, хто говорить словами, тобто зрозуміло. А от неслов'янський люд іменували *німцями*, себто німими, бо їх не можна було зрозуміти. Слов'янські мови дуже подібні між собою.

Перші писемні згадки про слов'ян датують VI ст. н. е., хоча формувалися вони впродовж IV–V ст.

Отже, українці є *автохтонами* (від грецьк. *місцевий, корінний*), тобто завжди жили там, де живуть і нині. Споконвіку вони були *хліборобами*, хоча й займалися також скотарством, мисливством, рибальством, ремеслами. Ці дві ознаки — автохтонність і хліборобство — і визначили національний характер (менталітет) українців, зокрема особливу любов, прив'язаність до землі й рідного краю.

Наші предки намагалися жити миролюбно й демократично. Чужі землі не загарбували, але хоробро обороняли свої. Верховну владу в племені здійснювали народні збори — віча, де «всяк міг слово сказати». Віче обирало князя й контролювало його діяльність.

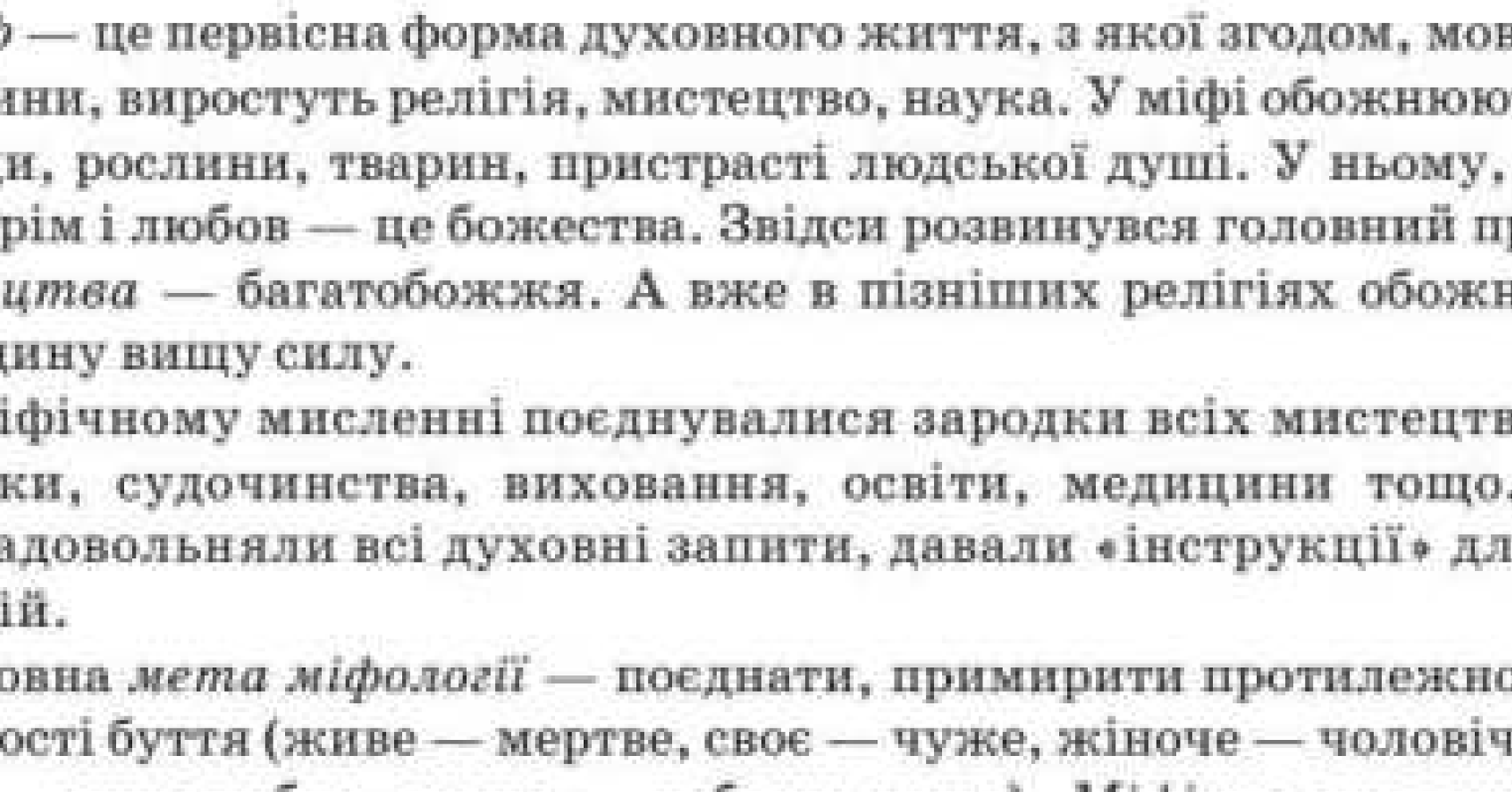
Трипільська хата. *Сучасна реконструкція. с. Легедзине (Черкаська область)*

Багатьма якостями, мовними й культурними надбаннями збагатили українців і ті численні народи, які раніше тут проживали та поступово злились із нашим або із часом переселилися на інші землі. Це трипільці, кімерійці, кéльти, гóти, гýни, скіфи, сармáти та багато інших племен.

Особливо помітний вплив справили трипільці. Це одна з найдавніших і наймогутніших хліборобських цивілізацій (існувала в період VII–III ст. до н. е.). Саме трипільці на українських землях зробили найвидатніший винахід людства — колесо, а також одні з перших приручили коня. В українському гончарстві, різьбярстві, вишивках, писанках досі збереглися геометричні рослинні орнаменти трипільців.

Пригадайте!

- Які давньогрецькі міфи вам відомі?
- Про що йдеться в міфах троянського циклу?
- Скориставшись «хмарою» слів, розкажіть, яким богам і богиням поклонялися русичі та з якою стихією чи явищем пов'язували кожного / кожну з них.
- Пригадайте сюжети оповідей «Дажбог і Жива» та «Калина», які ви вивчали в попередніх класах. Чому перший твір за жанром — міф, а другий — легенда?

Міф — це первісна форма духовного життя, з якої згодом, мов дерево із зернини, виростуть релігія, мистецтво, наука. У міфі обожнюють сили природи, рослини, тварин, пристрасті людської душі. У ньому, наприклад, грім і любов — це божества. Звідси розвинувся головний принцип *язичництва* — багатобожжя. А вже в пізніших релігіях обожнюватимуть єдину вищу силу.

У міфічному мисленні поєднувалися зародки всіх мистецтв, наук, політики, судочинства, виховання, освіти, медицини тощо. Адже міфи задовольняли всі духовні запити, давали «інструкції» для будь-яких дій.

Головна *мета міфології* — поєднати, примирити протилежності, суперечності буття (живе — мертве, своє — чуже, жіноче — чоловіче, агресивне — миролюбне, земне — небесне тощо). *Міфічне мислення* було *магічним*, тобто ґрунтувалося на вірі в диво, на пошуку та очікуванні чудес. Людина пізнавала й трактувала світ за допомогою *символів*, тобто

Поміркуйте!

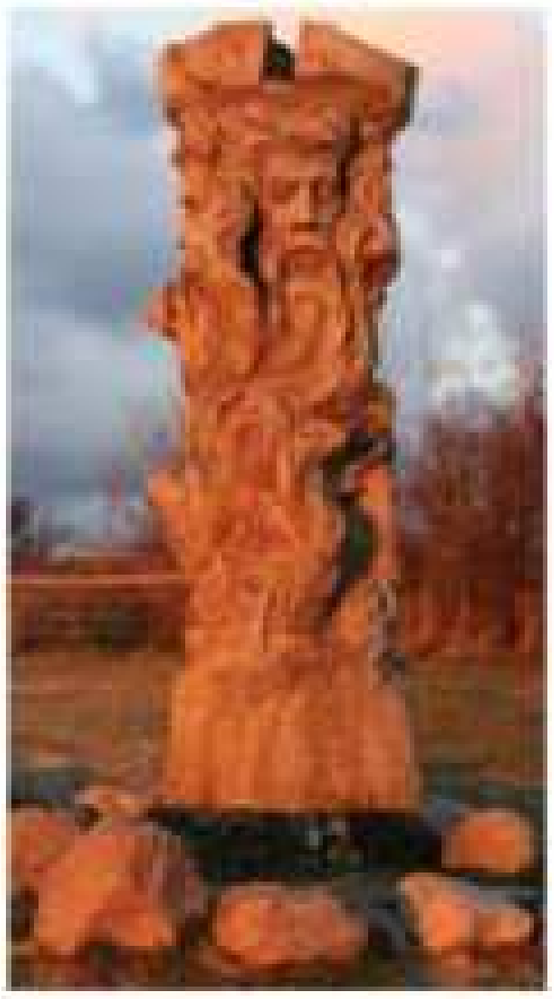
Визначте ознаки міфічного мислення у творах «Берегиня», «Сокіл-Род» і «Дажбог і Жива».

Центральний образ праукраїнської міфології — *Дерево життя* (або *Світове дерево*). Воно уособлювало єдність усього сущого. Це символічна модель Усесвіту, самого буття. Нижня частина (коріння) символізувала *минуле*, світ мертвих (вирій), середня частина — *сьогодення*, світ людей (край), верхівка крони — *майбутнє*, світ небесний, божий (рай). А увінчувало дерево *сонце* — у формі колеса чи великої пишної квітки (образ верховного божества). Дерево життя — це й дерево роду, що пов'язує предків із нащадками. А також це символ родини, родючості, жінки, Богині-Матері. Також це дерево вважали посередником між вимірами буття, своєрідним мостом, по якому можна дістатися в інші світи.

Найпоширеніша форма зображення Світового дерева — стовбур із трьома ярусами гілок, на вершечках яких красуються райські квіти чи птахи.

Прадавні міфи впродовж тисячоліть уже стерлися з народної пам'яті. Звідки ж ми про них довідуємося? Лише з археологічних знахідок і згадок у фольклорі й літературі.

Так, найдавніші *українські колядки* донесли до нас праміфічні уявлення про те, як із первісного океану з'явився світ (та й наука схиляється до того, що життя зародилося спочатку у воді). У колядках ідеться про часи, коли не було ще ні неба, ні землі, а тільки синє море. Посеред моря росло дерево (дуб, явір чи сосна). На ньому три птахи (голуби чи соколи) радилися, як заснувати світ. Птахи пірнули в

Світовид. *Сучасна скульптура в м. Арконі*

Прадавні міфи впродовж тисячоліть уже стерлися з народної пам'яті. Звідки ж ми про них довідуємося? Лише з археологічних знахідок і згадок у фольклорі й літературі.

Так, найдавніші *українські колядки* донесли до нас праміфічні уявлення про те, як із первісного океану з'явився світ (та й наука схиляється до того, що життя зародилося спочатку у воді). У колядках ідеться про часи, коли не було ще ні неба, ні землі, а тільки синє море. Посеред моря росло дерево (дуб, явір чи сосна). На ньому три птахи (голуби чи соколи) радилися, як заснувати світ. Птахи пірнули в

Зображення елементів Дерева життя на трипільському посуді

каменя — сонце, зі срібного — місяць, з піску — зірки, а з мулу — земля.

Так само й в *українських казках* трапляється мотив «дерева на небо». Вилізши на нього, герой бачить небесне божество й отримує чарівні подарунки. З уявленнями про дерево-посередника між світами пов'язаний і звичай саджати дерева та кущі (переважно калину) на могилах предків.

В українських легендах дівчина перетворюється на дерево (тополю чи калину) з горя, з туги за коханим. У *веснянках* трапляється мотив казкового дерева, яке парує закоханих. У традиційному *весіллі* прикрашали обрядове дерево — гільце́, що символізувало виття гнізда, тобто творення нового дому, родини.

Скориставшись книжкою «Сто найвідоміших образів української міфології», а також матеріалами інтернету й іншими джерелами, підготуйте презентації про образ Дерева життя в міфологіях і релігіях різних народів; про українські вірування та обряди, пов'язані з ним; про найдавніші й найвідоміші дерева на планеті.

Мистецькі діалоги

Міфологія була не лише словесною, а виявлялась у всіх видах стародавнього мистецтва. Наприклад, її о́брази доносить до нас традиційний український рушник, що символізував долю. Найчастіше на ньому вишивали саме Дерево життя, а обрамлювали так званим *безкінечником* — звивистою неперервною лінією, що формує повторюваний мотив. Це символ вічності, єдності життя в усіх його вимірах і формах.

Праукраїнська міфічна символіка збереглася і в народних танцях. Найдавнішою формою гуртового танцю вважають коло — знак сонця, родючості, добробуту, зародження і поширення впорядкованого космосу серед безміру хаосу. А спіралеподібні рухи символізували перехід із фізичного виміру в метафізичний, потойбічний. Танцювальні композиції у формі воріт, арок, мостів образно позначали зв'язок між різними світами, єднання, одруження.

Поміркуйте!

- Розкрийте символіку візерунків на зображених рушниках.
- Розгляньте репродукцію картини сучасного українського художника О. Шупляка «Гопак». Чи вдалося митцеві передати на полотні міфічну символіку танцю? Як саме?

ІВАН БІЛИК

(1930–2012)

Читацький путівник

Історія скіфів тривала до III ст. н. е., коли вони поступово розчинилися серед інших етносів, зокрема й слов'ян.

А ось такою скіфська доба постає в історичному оповіданні ***«Дарунки скіфів»*** українського письменника ***Івана Білика***.

Історичні паралелі

Ви вже знаєте з уроків історії про один із давніх народів, який залишив помітний слід у культурі українців, — скіфів (або ски́тів, самі ж себе вони називали *сколо́тами*). Це був іраномовний етнос, що під натиском інших племен переселився з Малої Азії в причорноморські степи між Доном і Дунаєм у VII ст. до н. е.

Пригадайте!

- У яких творах античної літератури згадано про Скіфію?
- З якими давньогрецькими міфічними героями пов'язана Скіфія?

Науковці вважають, що в українській мові збереглося чимало іранських мовних запозичень. Це такі слова, як *джура*, *дбати*, *бачити*, *тривати*, *жаваний*, *почвара* та ін.

Поступово скіфи створили могутню державу — *Велику Скіфію*. Племена відрізнялися способом життя. Були серед них і *скіфи-орачі*, і *царські скіфи* (насамперед воїни), і *кочові скотарі*, що весь час рухалися слідом за табунами коней і гуртами овець. Такому роду занять відповідав і раціон цих племен: м'ясо, молоко, сир із кобилячого молока (іпака). Чоловіки носили бороди, одягалися в короткі каптани, вузькі штани, шкіряні черевики. Голову прикривали сукняним башликом конічної форми. Одяг прикрашали хутром та орнаментом, а аристократія — золотими орнаментованими бляшками.

Багатою і різноманітною була скіфська культура. Сколоти не будували храмів, а зводили численні

А. Мак-Брайд. Скіфська

Скіфська золота бляшка у формі оленя. *Курган Куль-Оба (АР Крим)*

Бій піших скіфських воїнів із ворожим кіннотником. *Елемент золотого гребеня. Курган Солоха*

цих скульптур збереглися в степах і дотепер, у народі їх іменують *кам'яними бабами*).

Скіфи найбільше вшановували героїв і предків. Тому особливо пишними були поховання царів і вельмож. Клали в могили все, що, як думали, могло знадобитися небіжчикам у потойбічному світі, — їжу, одяг, посуд, прикраси, зброю, а над похованнями насипали високі кургани. Як-от Чортомлицький курган поблизу нинішнього міста Нікополя мав у діаметрі близько 130 м і заввишки 20 м.

Завдяки розкопкам довідуємося, що скіфи були майстерними гончарями, зброярами, різьбярами, ювелірами. Вони створили в мистецтві свій неповторний так званий *звіриний стиль*. Це витончені реалістичні зображення тварин. Така увага пов'язана з ушануванням тварин, з міфічними уявленнями, що певні звірі чи птахи є родоначальниками, пращурами племені.

Довколишні народи вважали скіфів надзвичайно вмілими, хоробрими й непереможними воїнами. Скіфське військо — переважно легка кіннота — було озброєне короткими мечами-акінаками, сокирами, списами. Але основною зброєю були лук і стріли. Невеликим потужним скіфським луком стріляли на відстань до 500 м, застосовуючи своєрідну тактику бою — влучну стрільбу по ворогу на повному скаку.

ДАРУНКИ СКІФІВ

(Скорочено)

Від Боспору Фракійського[1] до Дунаю-ріки, яку греки називали Істром, безперервним потоком пливла широка жива річка — величезне військо Царя царів Дар'явауша. Одні говорили, що воно налічує вісімсот тисяч, другі — тисячу тисяч, а треті казали, що найвірогідніше — як зірок на небі в безмісячну ясну ніч. Коли голова раті[2] сягнула Дунаю, то хвіст був у кам'янистій напівпустелі по той бік Боспору Фракійського, тобто в Азії.

---

[1] *Боспо́р Фракі́йський* — протока, що з'єднує Чорне та Мармурове моря (тепер це територія Туреччини).

Поміркуйте!

- Яке враження справили на вас перші рядки твору?
- Що вам відомо про Скіфію з уроків історії? Якими були спосіб життя, культура, найбільші здобутки скіфів? Якщо хочете дізнатися більше про цей народ, знайдіть інформацію в інтернеті або бібліотеці.
- Чи збігаються ваші уявлення про скіфів з авторським зображенням у творі?

Першим ступив на дунайські береги полк «безсмертних» — десять тисяч добірних комонних мужів, яких і після найзапекліші січі залишалося рівно десять тисяч, бо на місце кожного загиблого негайно ставав живий перс.

З берега, де починався дерев'яний міст, почулися сурми. То був знак, що рать Царя царів переправляється через Дунай, де вже починалася Скіфія.

«Нарешті Скіфія!..» — подумав Дар'явауш. Ця країна багато років не давала йому спати, і він із пекучим відчуттям цікавості вдивлявся в протилежний берег.

Дар'явауш ще раз глянув туди, за міст, яким уже закінчувала переправлятися передова тисяча полку «безсмертних», побачив попереду, далеко за нескінченним дерев'яним мостом, чорну хмару, що поволі наближалася і зростала.

Цар змусив себе відвернутись од тієї хмари й почав дивитися назад. За пів сотні кроків до царської колісниці рухалася друга тисяча полку «безсмертних», майже наступаючи на п'яти сотні драба́нтів — особистих охоронців царя. Драбанти їхали по четверо в ряд, усі до єдиного на однакових білих конях. Полк «безсмертних» також вишикувався по четверо, але весь лівий ряд був із білих коней, другий ряд — із сірих, третій — із гнідих, як у Дар'явауша, а четвертий — із вороних. Здале-

Перська піхота. *Реконструкція*

ку складалося враження, ніби рівнобіжно плинули чотири різнобарвні потоки. Отак добирати полк «безсмертних» Дар'явауш навчився у вавилонців, так вишикувана кіннота завжди наганяла на ворога жах.

Видовище було таке захопливе, що Дар'явауш забув про неприємну чорну хмару. Тепер Скіфія була в нього за спиною, мов щось цілком нікчемне й давно впокорене, але все-таки вона не виходила в нього з голови.

Кілька причин змусили перського царя до походу на цю країну. То була остання з відомих персам вільна земля. Другою причиною чи приводом було те, що Скіфія десь років сто з гаком тому захопила була Межиріччя[1] разом з усією Малою Азією і панувала там двадцять вісім років. На цій причині найдужче наголошував Дар'явауш: мовляв, Азія мусить помститися Європі за ту ганьбу.

І тільки про одну причину Дар'явауш волів мовчати, хоча саме вона була головною. Це знало всього п'ятеро чи шестеро царевих родичів і найближчих до царя людей.

Коли по смерті Камбіса[2] він став царем і придушив повстання в усіх бунтівних перських володіннях, то під час відвідування храму бога Птаха в столиці підкореного Єгипту Дар'явауш захоплено розглядав дві колосальні статуї із червоного граніту, кожна по тридцять ліктів заввишки. Статуї зображали давнього фараона Сесостріса та його дружину. Чотири такі самі двадцятиліктьові статуї були присвячені Сесострісовим синам. Перський цар зажадав поставити поряд такі самі статуї, які зображали б його та його родину.

Головний жрець бога Птаха несподівано заперечив Цареві всіх на світі царів.

— Хіба я менш уславлений за того вашого фараона? — обурився царь-переможець.

— Ти, безперечно, великий цар, — не змигнувши оком, відповів жрець бога Птаха. — Ти підкорив усі ті країни, якими володів той наш богорівний фараон. Але він переміг був колись військо царя скіфів, а ти ще ніколи не схрещував із ним навіть меча. Коли переможеш скіфів, тоді й тобі поставимо такі статуї, як фараонові Сесострісу.

Дар'явауш не зважився іти наперекір жерцям єгипетського бога, адже попередній цар Персії загинув саме через образу цього єгипетського божества. Але Володар усіх на світі країн і народів назавжди запам'ятав образу, завдану йому в храмі Птаха. Це й було для Дар'явауша головною причиною, що змусила піти походом за Дунай.

Поміркуйте!

- Що спонукало Дар'явауша до походу в Скіфію?
- Доведіть, що Дар'явауш був мудрим полководцем.

---

[1] *Межиріччя*, або *Месопота́мія*, — регіон в Азії, рівнина між річками Тигром і Євфратом на території сучасних Іраку й Сирії.

Цар знову глянув на міст і знову побачив ту хмару, яка поближчала й стала ще чорнішою, ніж перед тим. Страх і вагання вдруге заполонили цареве серце. Ще не пізно було повернути передову тисячу «безсмертних» із-за Дунаю.

Але цар притлумив у собі раптове вагання і страх. Якби перси й інші народи, яких він привів сюди, на Дунай, довідалися, що почуття страху найяснішому й богорівному теж не чуже, вони почали б його вважати рівною собі смертною людиною.

Дар'явауш ледь помітно кивнув золоченим навершям списа, погонич тріпнув віжками, і колісниця вмить опинилася на мосту. Суцільно литі з бронзи колеса заторохтіли-застрибали по товстих соснових колодах, які, міцно скріплені одна з одною, вільно й нерухомо лежали на воді, неначе ними й не їхала запряжена вогнисто-гнідим четвериком бойова царська колісниця.

Так почався перший день тієї, дотоді не баченої війни. Коли через два тижні все перське військо нарешті переправилося на лівий берег Дунаю, мілетський тиран Гістіей, який збудував міст і тепер залишався тут стерегти його на чолі всього підвладного персам грецького іонійського флоту, спитав у царя:

— Ми стерегтимемо міст аж до твого повернення. Але коли це буде?

Замість відповіді Дар'явауш узяв у свого колісничого батіг і нав'язав на ремені рівно шістдесят вузлів.

— Розв'язуватимеш щодня по вузликові, — сказав він Гістієєві й простяг йому батіг. — Якщо я не повернуся, поки ти порозв'язуєш усі вузли, — значить, мені сподобалося в цій країні та я вирішив тут перезимувати. Тоді маєте право зруйнувати цей міст і пустити колоди за водою, а самі повертатися додому, до своїх жінок і дітей.

Річку, що трохи вище від мосту впадала на тому боці в Дунай, називали по-грецькому Пюретом, по-скіфському ж — Поратою, або Сильною, а плем'я, що жило у верхів'ях річки, казало на неї Прут. Дивне видовище відкрилось очам перського царя на лівобережжі Порати. Аж до наступної річки на сході він не побачив жодного скіфа, а якщо траплялися села чи городища, то вони були попалені, а на згарищах блукали тільки ошалілі від щойно згаслих пожеж коти.

Серце Дар'явауша раділо. Ще жодне плем'я не відступало перед персами так безоглядно й стрімко. Якщо так буде й далі, то він за місяць підкорить увесь цей неосяжний край.

Скіфського війська ніде не було видно, і хоча перси невідступно йшли йому вслід, між обома ратями залишалося на цілий день дороги.

А. Мак-Брайд.
Скіфські лучники

Ольвійські греки, які були в персів за провідників, заспокоювали Царя царів Дар'явауша, що скіфи не зможуть утікати без кінця, бо далі на схід із півночі на південь тече широченна й глибочезна, місцями порожиста річка Бористен[1], — там і можна буде наздогнати скіфське військо.

І далі на схід села були попалені, більше того, скіфи почали палити за собою ниви, ліси та степ, і перське військо сунуло за скіфами суцільним чорним згарищем.

До великої річки Бористену, яку деякі тамтешні племена називали Дніпром, а деякі — Славутою, у персів іще був корм для коней і харч для людей. Дар'явауш підганяв свої полки лучників, мечоносців і «безсмертних», щоб урешті наздогнати скіфів на берегах їхньої священної річки.

Якось надвечір перси справді застукали скіфське військо, і Дар'явауш розпорядився готуватися взавтра до січі, яка врешті мусила покласти край цій дивній війні. Коли смеркло, між річкою та перським станом спалахнули численні багаття. Отже, скіфи втратили надію втекти!

А потім настав ранок і з'ясувалося, що то всього-на-всього невеликий полчок; скіфи вдосвіта похапали звичних коней за хвости й перепливли на той берег.

Навчені перси з полку «безсмертних» понадимали шкіряні міхи й кинулися навздогін за скіфами, які цього разу втекли тільки тоді, коли перебили всіх отих переслідувачів. Полк «безсмертних» недорахував дві тисячі мечів, і лише наступного дня його пощастило поповнити й знову довести до десяти тисяч. Але тепер уже коні в бойових четвірках полку не були дібрані так суворо за мастю, і Дар'явауш роздратовано дивився на його мовби посічені ряди, бо в ряду білих коней з'явилося багато вороних і сірих, а в ряду вороних траплялися навіть огидно рябі. Це не могло не псувати настрій Цареві всього світу.

Переправивши своє велетенське військо на лівий берег Бористену, згаявши на це чимало днів, Дар'явауш розпорядився послати гінця до царя скіфів. Гонець так переказав скіфам слова свого царя:

— Чому, лякливий скіфе, зайцем утікаєш від мене? Спинися, давай поміряємося силою, а там хай боги вирішують, кому віддати перемогу: тобі чи мені!

Скіфський цар дуже розсердився і звелів переказати перському цареві:

— Не я прийшов у твою землю, а ти в мою. Коли схочу, тоді й поміряюся з тобою силою. Ось якби ти знайшов і спаплюжив священні могили наших предків, тоді побачив би, лякливі ми зайці чи ні.

Але жоден перс і жоден ольвійський провідник не знали, де скіфи ховають своїх небіжчиків.

А переслідувати скіфів стало дедалі важче. У персів уже закінчилися харчі та корм, вони мусили відходити далеко праворуч і ліворуч від свого напрямку, а скіфи нападали на цих шукачів їжі та сіна й винищували їх. До того ж смуга випаленої землі ставала дедалі ширшою.

Перси почали забивати коней і вже не потрібних в'ючних ослів. Але в кінці першого місяця війни не стало й конини. Попереду була річка Оар, а скіфи мовби сховалися під її водами. Серед персів почалося замішання, їх посів страх. Вони заходились обкопувати свій стан вісьмома рядами крутих ровів і валів, остерігаючись нічних нападів.

Поміркуйте!

З якими перешкодами зіткнулося військо персів на скіфських землях?

Так минув тиждень, і Дар'яваушеві стискалося серце, коли він згадував про батіг із шістдесятьма вузликами, який дав підлеглим грекам — охоронцям мосту через Дунай. На тому батозі залишилося менше як двадцять вузликів. Через неповних три тижні Гістіей та його іоняни зруйнують міст і попливуть назад, вирішивши, що він, Дар'явауш, уже підкорив Скіфію і надумав зазимувати там.

Сидячи за ровами та валами, Цар царів Дар'явауш, не маючи анінайменшого уявлення про те, де зараз оті дайви[1]-скіфи, розіслав у всі боки гінців на найкращих, іще вцілілих конях. Скіфське військо розшукав лише один гонець.

— Нерозумний скіфе! — переказав він ворожому цареві слова свого царя. — Хто тебе навчив так по-дурному воювати? Я вже тобі казав: якщо відчуваєш у серці мужність, то спинися, поміряємося силою. Мене ще ніхто у світі не перемагав! Якщо ж не маєш сили й звраги в серці, то пришли мені, своєму володареві, звичні в такому разі дари: воду в срібному глекові й землю на золотій тарілі. І я допущу тебе до себе та дозволю, на знак верховної ласки до тебе, поцілувати носак мого царського чобота. Я був і буду твоїм господарем, а ти був і залишишся моїм вірним рабом!

Скіфський цар вельми розлютився і хотів був убити зухвалого перса, а тоді лише махнув рукою і звелів йому відвезти перському цареві скіфські дарунки.

Гонець щасливо повернувся до перського стану й передав ті дарунки своєму цареві: шуліку в клітці великій, мишу в клітці маленькій, жабу в череп'яному глечику, а також кілька гострих, добре оперених стріл.

Дар'явауш зрадів таким дарам скіфів: миша жила в землі й уособлювала скіфську землю, разом із жабою скіфи мовби підносили персам свою воду, навіть своє небо — дім птахів, ну, а що означали стріли, було зрозуміло й так — скіфська зброя схилялася перед перською зброєю.

З таким тлумаченням погоджувалися всі радники перського царя. Тільки царський родич і списоносець, очільник полку «безсмертних» Гаубарува зважився не розділити із царем його радість.

— Треба б розпитати в того гінця, чи не мають скіфські дарунки якогось іншого значення... — сказав він.

Дар'явауш знехотя згодився. Коли привели того перса, Дар'явауш запитав у нього:

— Що велів тобі переказати словами скіфський цар?

— Він велів переказати: «Якщо ви, перси, не шугнете в небо шуліками, або не сховаєтеся в мишачі нори, або не зникнете в болоті, мов погані жаби, то кожен отримає в горлянку по такій стрілі!»

Гаубарува винувато глянув на царя, бо цей гонець був із полку «безсмертних», але цар уже вгамував свій шал і запитав:

— Цей твій гонець іще щось розповідав про скіфів та їхнього царя?

— Половина скіфів на конях, коні й люди нагодовані, їх день у день більшає, — сміливо відповів Гаубарува.

Тепер Дар'явауш не мав іншого виходу, як справді перемогти скіфів, але їх уже цілий тиждень ніхто не бачив, наче вони згоріли в цих неосяжних, спалених степах.

Цар царів звелів покинути укріплення на Оарі й шукати скіфів десь на заході. Іншої дороги назад, до Дунаю, не знали навіть ольвійські провідники, через те перси мусили рухатися тією самою випаленою смугою, якою досі йшли на схід.

Останні тижні скіфи також переживали неабияку скруту, бо на боротьбу з персами стали не всі племена. Тоді скіфський цар почав заманювати персів у землі тих племен, що досі уникали раті. Так йому пощастило підняти на боротьбу із завойовниками майже весь свій народ.

Тепер він уже міг розраховувати на перемогу. Хоча персів і досі ще було вп'ятеро більше, ніж скіфських ратників, однак, виснажені голодом і переходами, чужинці не могли б вистояти навіть уп'ятьох проти одного.

Але цього разу вже Дар'явауш уникав січі; він з останніх сил поспішав на Дунай, сподіваючись чи не божого дива. Перси, наче мухи, гинули від голоду та хвороб.

А скіфи знов опинилися в них на дорозі. Ними вже не можна було ні знехтувати, ні обминути, і на ранок обидві раті зійшлися. Справдилися надії скіфського царя — він одержав перемогу; і все-таки персам уночі після січі пощастило втекти.

Цілу ніч у їхньому таборі горіли незліченні багаття, цілу ніч огидно для скіфського вуха ревли мули та віслюки; коли ж скіфи перед сходом сонця закликали персів сурмами до нової січі, у перському таборі виявилося лише кілька тисяч покинутих напризволяще, знесилених од голоду поранених і калік.

А. Мак-Брайд. Скіфські воїни

Отже, Дар'явауш зробив розпачливу спробу добігти до Дунаю, перш ніж іонійські греки Гістіея встигнуть розібрати міст, хоча на ремінці в того залишилося вісім чи дев'ять вузликів.

Скіфський цар не міг так просто відпустити звідси персів, які сплюндрували його землю і хотіли поневолити народ. Цар послав навпростець до Дунаю свого князя Пугача з добрим військом. (...)

А тим часом греки почали вже розбирати міст, коли до нього наблизилися знесилені воїни Дар'явауша.

Перси почали підходити до напіврозібраного мосту в кінці сьомого дня. Два з половиною місяці тому греки-іонійці з острахом і захопленням милувалися військом Царя всього світу, особливо полком «безсмертних», чиї коні тяглися чотирма різнобарвними, яскравими смугами-струнами через нескінченний міст — по дві тисячі п'ятсот білих, гнідих, сірих і чорних, мов літня ніч, коней... Тепер перси були майже всі, крім великих очільників, обідрані, закіптюжені сажею та попелом і худі, мов жива смерть. Тепер ці напівбоги нагадували дику орду чи отару смертельно нажаханих овець, за якими женеться вовча зграя.

Греки ще цілий наступний день доточували до мосту відірвані раніше плоти та закріплювали їх навскіс проти течії вгородженими в дно сосновими палями. Найнажаханіші перси не чекали наведення мосту й намагалися подолати могутню річку плавом, але охлялі руки та ноги не могли змагатися з невгамовними хвилями.

Багато ми́ршавого трупу попливло до ги́рла того дня. Ще більше залишилося на піщаному березі померлих від ран і хвороб, а найбільше потонуло вже після того, як греки наростили міст аж до берега й перси кинулися рятуватися скопом. Поперед очима в кожного бовваніла тисячоголова й тисячорука примара страшного скіфа. Царська колісниця прогуркотіла мостом аж на третій день після появи тут перших перських воїв.

Скіфи й цього разу з'явилися зненацька — на другий вечір після втечі перського царя. Останні дні всі чекали їх із хвилини на хвилину, та коли перші скіфські комонці[1] доскочили злучини між гирлом річки Порати та мостом, це здалося персам громом із ясного неба, несправедливою

Мапа вторгнення персів у Велику Скіфію та їхнього відступу

карою лихого божества. Майже ніхто з персів не намагався чинити опору, бо ніхто не знав, де його загін і воєвода та й чи є ще на світі той загін.

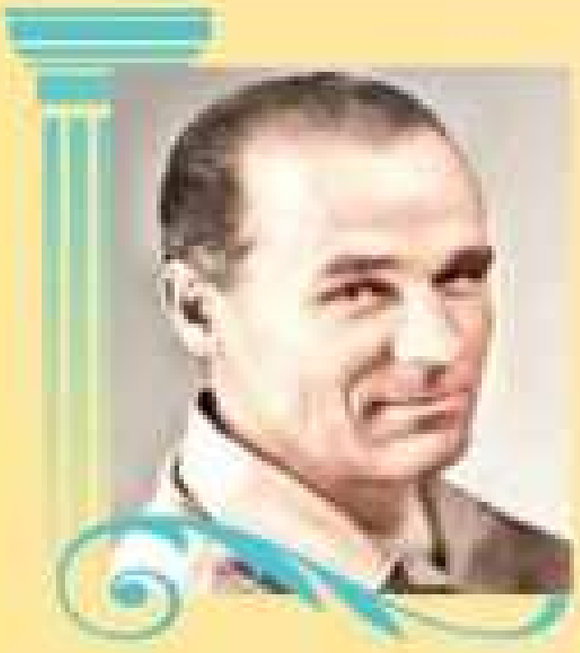
При появі передових скіфських тисяч перси ще дикішим скопом кинулися до мосту, який і так ледве витримував стількох людей, а тепер занурився на пів ліктя у воду; тож хто був на мосту, той брів мало не по коліна; кому ж не дісталося і щілинки в тому тугому натовпі, ті кидалися до мосту з боків, чіплялися за зрізи колод і в такий спосіб намагались утекти від кари небесної.

Скіфи валяли персів, наче визначену для плетіння кошиків молоду лозу, насуваючись чимраз ближче до води й до мосту, а переобтяжений, довжелезний мостище вгинався від сильної течії і нагадував туго напнутий лук. (...)

Поміркуйте!

- Яке враження справив на вас уривок із «Дарунків скіфів»?
- Які деталі оповідання свідчать про те, що військо персів величезне та сміливе? А як воно змінюється в процесі переслідування скіфів?
- Які три мотиви спонукали Дар'явауша піти походом на скіфів? Як характеризує царя кожен із них?
- Які хитрощі використовують сколоти, щоб виснажити загарбників?
- Поясніть назву твору І. Білика.

Іван Білик — видатний український письменник і перекладач, який приділяв увагу у своїй творчості передовсім історичній прозі.

Ще у своєму першому романі *«Меч Арея»* митець сміливо стверджував, що гуни не були дикими варварами, а слов'янами, а їхній вождь Атілла — насправді київський князь Богдан Гатило.

Читачі захоплено сприйняли роман. Але імперська влада звинуватила письменника в націоналізмі та на багато років позбавила права друкуватися.

Згодом письменник створив роман-трилогію під загальною назвою *«Скіфи»*. Він став лауреатом найвищої в нашій державі Шевченківської премії, а згодом одержав відзнаку «Золотий письменник України».

Оповідання ***«Дарунки скіфів»*** є частиною роману «Золотий Ра». За жанром — це ***історичне оповідання***. Так називають невеликі епічні твори, що художньо змальовують персонажів і події з минулого, використовуючи історичні факти.

Історичне оповідання розкриває реальні події та процеси, але є мистецьким, а не науковим твором. Автор задіює уяву й фантазію, тобто якісь події чи о́брази він домислює, пропонує свої творчі відкриття.

Мистецькі діалоги

Одним із найвідоміших археологічних скарбів людства є *золота пектораль* — нагрудна прикраса скіфського царя IV ст. до н. е. Її виявила археологічна експедиція на чолі з ***Б. Мозолевським*** 1971 р. під час розкопок кургану Товста Могила, що на Січеславщині. Маса прикраси більше кілограма — 1150 г! Та найголовніше — зображення на пекторалі доносять до нас, як кадри на кіноплівці, сцени побуту скіфів: ми бачимо й повсякденне життя, і міфологічні уявлення про світ наших предків.

Золота пектораль. Середина IV ст. до н. е. Курган Товста Могила

- Скориставшись книжкою А. Папакіна «Діти Таргітая», дізнайтеся більше про історію скіфів. Поділіться найцікавішими фактами з однокласниками й однокласницями.
- Дослідіть інформацію з інтернету й підготуйте презентацію про золоту пектораль. Зверніть увагу на різні гіпотези розшифрування її символіки.

Підсумуйте!

- Чи вдалося І. Білику відтворити в оповіданні історичну добу скіфів? Аргументуйте свою думку.
- Які моральні якості скіфів успадкували українці, зокрема козаки?
- Якщо вас зацікавило оповідання І. Білика «Дарунки скіфів», подальший розвиток подій твору, то знайдіть в інтернеті й ознайомтеся зі змістом трилогії «Скіфи». Візьміть у бібліотеці один із романів трилогії та прочитайте твір повністю або ж послухайте аудіокнижку.
- Розкажіть однокласникам та однокласницям про враження від прочитаного.
- На які запитання, що виникли у вас під час прочитання твору «Дарунки скіфів», ви не змогли знайти відповідь? Зверніться із цими запитаннями до своїх однокласників та однокласниць або ж до вчителя чи вчительки.

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС

(1936–2016)

Читацький путівник

На уроках літератури в 7-му класі ви вже ознайомилися з гумористичними творами українського письменника ***Валентина Чемериса***. Цей дотепний майстер слова є ще й автором захопливих творів про історичне минуле України. Сьогодні ви прочитаєте уривки з історичного роману ***«Ольвія»***. Завдяки творчій фантазії автора та його історичним

Ви дізнаєтеся про давні топоніми (географічні назви): *Фракія* — Болгарія; *Лівія* — Африка; *Істр* — Дунай; *Тирас* — Дністер; *Понт Евксинський*, або *Гостинне море*, — Чорне море; *Танаїс* — Дон; *озеро Меотида* — Азовське море. Новими для вас будуть назви грецького та скіфського походження: *архóнт* — вільний чоловік, представник грецької знаті, яка керувала містом; *полемáрх* — начальник охорони міста; *стáдія* — грецька міра довжини, що дорівнює приблизно 185 м; *некрóполь* — місто мертвих, кладовище; *сарáн* — скіфський кінь; *гіппемолóги* (ті, що доять кобил) — назва одного зі скіфських племен.

ОЛЬВІЯ

(Уривки)

Розділ другий. А про моє щастя ти подумав?..

(...) Уночі їй приснився Ясон. Він підходив до неї: високий, гарний, сяючий. З його променистих очей хлюпала на дівчину небесна блакить. Простягав до неї руки, усміхався ніжно й радісно. І голос у нього був м'який, добрий, рідний...

— Ольвіє!.. Я так спішив до тебе, так спішив! Віднині ніхто нас не розлучить, ми будемо довіку разом.

Затремтівши, вона кинулася назустріч, жмурячись від його ласкавих блакитних очей. Кинулась і... завмерла з ляку, почувши глухий підземний гул. (...) З тріщини висунулася потвора — кам'яна баба — і загородила Ольвії шлях. Жахлива була та баба, тлуста. Уся в тріщинах... Важко гупаючи, баба посунула на Ольвію, простягаючи товсті й короткі кам'яні руки... Ще мить — і вона задушить її у своїх кам'яних обіймах.

— А-а-а!.. — крикнула Ольвія і прокинулася. Схопилася, притискуючи руки до грудей, бо серце ледве не вискочило. Що за жахливий сон? І до чого він? Кам'яних баб вона колись бачила на скіфських могилах. Давно, бач, приснилися (...).

У спочивальню вскочила перелякана покоївка.

— Господине, біда! Кажуть, прийшли скіфи... видимо-невидимо...

— Ну й що? — здивувалася дівчина. — Скіфи й раніше приходили в наше місто.

— То — хлібні каравани, а це — орда, — як у лихоманці тряслася покоївка. — А кочовики ордою ходять тільки нападати. У місті таке говорять, таке говорять... (...)

Ранок був прохолодним, свіжим і чистим. Мовби нічого й не трапилося, у Нижньому голосисто співали півні, і в гавані перегукувалися перекупники риби, але ґвалт, що спалахнув у Верхньому,

Грецький поліс.
Сучасна реконструкція

Вулиці у Верхньому були переповнені чоловіками, котрі, позбиравшись у купки, збуджено жестикулюючи, щось кричали один одному. (...)

Степовиків було не так і багато, як згодом виявилося, — лише тисяча вершників, але й тисячі досить, щоб навально напасти на незахищене місто. Хоча деякі вершники й носилися сюди-туди, але більшість спішилася на рівнині, і де-не-де вже почало диміти багаття.

— І чого кочівників принесло зрання? — збуджено гомоніли між собою ольвіополіти. — У гості ж ми їх не кликали, а зерна вони нам не привезли, як то було раніше.

— Може, куди рухаються та спинилися напроти міста перепочити? — висловлював хтось припущення. — То хай собі пасуть коней, хіба нам трави шкода?

— Кочівнику не можна довіряти й на мить, — запевняли треті. — Не встигнеш оглянутися, як обберуть тебе до нитки. То такі... Літа не мине, щоб когось не шарпали в степах.

— Але ж Ольвію поки що не чіпав жоден скіф. Більше того, у нас з Іданфірсом мир.

— Що той Іданфірс зробить, як вождів у нього багато й кожен може легко зібрати орду.

Але невдовзі містяни заспокоїлися. Скіфи стали табором і ніяких ворожих дій не виказували. Коли б думали нападати на місто, то хіба б поводилися так?.. Але ні-ні, та й з'являлася думка: чого вони прийшли? Від озброєного кочівника добра не жди. Кочівник — не скіф-землероб, що мирно собі пшеницю вирощує, він вовком у степах шастає... Тому й спокою не було. Та і який може бути спокій, коли напроти міста на прудких конях стоїть тисяча озброєних кочівників, а кожен із них важить за десятьох у бою, от і стримай таку силу.

На теменосі — священному місці — уже зібралися архонти, тривожно радилися: як бути? З миром чи війною прийшли кочівники? І чому стали табором? Чекають підкріплення? І всі сходилися на тому, що войовничі степовики чекають підкріплення, щоб ордою навалитися на місто.

Родон, хмурячись, крокував сюди й туди: калліпідські вивідники доповіли йому ще вчора, що йде зі сходу Тапур — молодий, багатий і сильний вождь кочівників. З ним його сотня і тисяча вершників. Родон трохи знав Тапура, він уже бував у місті, але тоді без тисячі, з караваном приходив... А що принесе цей прихід? Скіфи до цього не чіпали греків, адже вони самі зацікавлені, щоб був мир і торгівля. Особливо частими гостями греків були скіфи-землероби: хліб привозили, золотий скіфський хліб, якого так потребували Ольвія і — щонайбільше — метрополія, Греція (...). Скіфи міняли зерно на вина, посуд, олію, золоті прикраси, одяг тощо.

Кочові ж племена скіфів припроваджували в місто скот, везли шерсть, хутра, мед, іноді приганяли валки рабів, яких вони захоплювали під час своїх численних набігів на сусідні племена. Найчастіше кочівники приводили полонених гетів і трибалів із Фракійського краю. Рабів

перевозили в Грецію разом із хлібом. В Афінах, кажуть, зі скіфських рабів набирали міську поліцію. Але цього разу з'явився не мирний торговий караван, а тисяча вершників.

Архонти схилялися до думки, що треба негайно скликати народні збори. Родон був проти.

— Зібравши народ, що ми йому скажемо? — запитує він архонтів, і ті вмовкають. — Громадяни нас запитають: чого прибули скіфи? Що ми відповімо народу? Що самі нічого не знаємо?

— Кочівники для прогулянок не збираються, — гнули своє архонти.— Доки ми будемо думати, вони ввірвуться в незахищене місто. Різанина буде жахлива.

— Полемарх зі стратегами готує оборону, — одказував глава колегії архонтів похмурий Родон. — А громадян зберемо тоді, коли дізнаємося про справжню мету степовиків. Зрештою, вони просто стали табором напроти міста й нам поки що не загрожують. Будьмо й ми витриманими, щоб зопалу не накоїти лиха.

Поміркуйте!

- Де та коли відбуваються події, зображені в прочитаному уривку?
- Що, на вашу думку, віщує сон Ольвії?
- Як ставляться мешканці міста Ольвії до скіфів?
- Хто з них поводиться найбільш помірковано? Про які риси його характеру це свідчить?

Після обіду в місто прибули скіфські посли. Троє. Один із них залишився біля коней на околиці, а двоє, спішившись, підійшли до загону міської залоги, яку на всяк випадок було виставлено з наказу Родона. Обидва посли були кремезні, чорнобороді, з довгим, як у всіх скіфів, волоссям.

Зображення скіфів на шоломі. *Курган Передерієва Могила (Донецька область). IV ст. до н. е.*

Перший (певно, старший) у бронзовому шоломі й шкіряному панцирі, на якому рівними рядами були нашиті залізні пластинки. Підперезаний широким поясом із бичачої шкури, на ньому висів акінак, а зліва — горит із стрілами й луком. У руках тримав нагая з двома хвостами й поляскував ним себе по халявах м'яких сап'янців.

Другий був убраний у жовту куртку, рукава та груди якої розшиті орнаментом із квітів. На голові мав звичайний похідний скіфський башлик. На поясі теж акінак.

Першим до Родона підійшов скіф у бронзовому шоломі.

— Ватаг кінноти Анахаріс, — сказав він чистою грецькою мовою (...).

— Що хоче скіф, який говорить по-грецькому? — запитав Родон.

Ватаг Анахаріс поклав руки на пояс.

— Великий вождь царських скіфів, син вождя Ора, онук вождя Ліка, правнук вождя Спіра, родич самого царя Спаргапіфа, непереможний Тапур велів передати грецькому архонту своє вітання. Дружнє, — уточнив посол. — Тапур прохав ще передати, щоб ви, греки, не переполошувалися марно, він прибуде в гості до вас, прибуде з миром. А чого прибуде — сам скаже.

Така дивна ввічливість кочівника ще дужче насторожила греків. Раніше вони не попереджали про свій прихід і не були такими поштивими, хоч до рани їх прикладай. Але Родон велів не виказувати тривоги, а послів пригостив вином. Вони випили з великих срібних кубків, чемно подякували й рушили до своїх.

Усю ніч місто не залишала тривога, магістрати про всяк випадок виставили озброєні дозори в засадах.

А другого дня вранці на горбі з'явилося біле шатро, і містяни зрозуміли, що до них у гості приїхав сам Тапур (...). Одні ніби трохи заспокоїлися, а інші — найцікавіші — бігали за місто дивитися на скіфський табір. Бігала й Ольвія, не підозрюючи, чого прийшов той знатний скіф. Її чомусь манило дивитися на скіфів, на пишне багате шатро з білої повсті. Спостерігаючи за шатром, намагалася уявити, який він, Тапур.

На гострих сяючих наконечниках списів розвівалися бунчуки Тапурового роду. Біля входу в шатро завмерли здоровані в шкіряних панцирах і шоломах, із сокирами в руках — відбірні воїни з особистого загону вождя. Є на що подивитися! Ну й скіфи, хоч і дикуни, а бач, як вождя свого виставляють... Цікаво, який він, їхній молодий вождь? А далі трапилося те, від чого й досі не може оговтатися Ольвія. Скіфський вождь негадано прислав її батькові, архонту міста, багаті й щедрі дари. (...)

Замалим не все місто висипало дивитися на скіфські дари, містяни ахкали й охкали, цмокали в захопленні язиками, збуджено між собою перемовлялися.

— Слава богам, біда відійшла від міста!..

— Авжеж, коли б скіфи думали напасти на нас, то для чого б несли такі дари?

— Виявляється, кочівники не такі вже й злі люди.

— Але що вони забажають взамін своїх дарів?..

Скіфські посли забажали дочку грецького архонта. Ще й заявили врочисто, що (...) непереможний і славний Тапур хоче взяти собі в жони

Меч-акінак із золотими обкладками. *Мамай-гора (Запорізька область)*

дочку грецького архонта, що він, Тапур, обіцяє її берегти та що буде вона повелителькою кочових племен, а кочівники віднині підтримуватимуть із греками мир, дружбу й торгівлю. Коли ж грекам знадобиться воєнна сила, Тапур завжди прийде на поміч свої загони...

Родон, полегшено зітхнувши, що біда таки обминула місто, ожив, звеселів у душі, хоча виду й не подавав, що в нього гора з пліч звалилась і місто врятоване. Прийняв удома сватів як дорогих гостей, велів із льоху дістати найкращі вина, сам їм наливав у чаші, хвалив Тапура — який він славний вождь, хвалив свою дочку — яка вона гарна, скромна, цнотлива та вихована, а захмелівши (він пив із тими степовиками, як рівний із рівними!), сам провів їх за околицю, і довго з ними прощався та обнімався, і запевняв їх у своїй дружбі, а скіфи запевняли архонта у своїй та клялися довіку жити братами...

А повернувшись, батько щось бурмотів про те негадане щастя, котре «нарешті завітало й до них».

— А про моє щастя ти подумав? — тільки й спромоглася запитати отетеріла дочка.

Родон умить протверезів і сказав, що служити своєму народу, громадянам і полісу — то і є щастя, і вона, Ольвія, мусить гордитися, що саме їй випало таке щастя...

Ольвія плакала всю ніч. А вранці батько вже був таким, яким вона завжди звикла його бачити: суворим, насупленим, неговірким, аж колючим на вид, із сухим, жорстоким лицем, на якому годі було шукати бодай сліди співчуття...

Як не просила, як не молила його Ольвія не віддавати її тим дикунам із чужих степів — не зважив на її сльози, на її моління, на її крик і відчай. Віддав її скіфу! Жорстокому кочівнику в дикі степи, куди жоден грек, крім купців-відчайдухів, не ризикує і носа потикати. Віддав ще й сказав: «Нам треба зміцнювати відносини з кочовими скіфами. Вони — варвари, не зовсім надійні, але — треба... Розумієш, треба. Для благополуччя міста».

Жорстокий! Родичатися зі степовиками надумав. А хіба до цього греки ворогували з ними? Ну, ненадійні вони, підступні, але ж і не нападали досі на місто. Так ні, батькові забаглося ще й породичатися з кочівниками, мати їхнього вождя за свого зятя. От і родичається з кочівниками. А як їй тепер бути? Як життя своє врятувати? Доведеться їй випити до дна свою гірку чашу, бо батько з її поневолювачами пив хмільне вино.

Ох, батьку, батьку!.. Єдина я в тебе, єдина... Як ти міг мене віддати бозна-куди й бозна-кому? А кибитка, осоружна її повстяна темниця, усе далі й далі котиться в глиб степів, і з кожним обертом високих скрипучих коліс завмирає надія повернутися до рідної домівки. Немає їй назад вороття. Що скіфи беруть, те тримають міцно й ніколи його не повертають. Ось так, батьку! Зміцнюй свої відносини з кочівниками, зміцнюй на горі рідної дочки.

Поміркуйте!

- Опишіть скіфських воїнів-послів. Чим вас вразила їхня зовнішність?
- З якою метою завітав до Родона скіфський вождь Тапур?
- Про що свідчать багаті дари, принесені скіфами?
- Чому Родон віддає Ольвію заміж за Тапура, не запитавши в неї згоди?
- Як розуміють щастя Родон та Ольвія?
- Чи справедливо жертвувати долею власної доньки заради досягнення політичної мети? Обґрунтуйте свою думку.

Розділ четвертий. Хай буде дочка Ольвією...

(...) Ніщо так не любила Ольвія, як степ. З ранньої весни й до пізньої осені бувала вона в степу. Тільки зникне біла зимова ковдра, як вона вже мчала батьковим конем за місто. І хай ще по балках і яругах ховається сніг, ще на горбах парує земля і всюди жебонять струмки, а степ уже дихає свіжістю, і вітри його — манливі й тривожні. І на душі тоді неспокій, і кудись тебе тягне, а куди — і сама не збагнеш. По весні степ жовтувато-бурий від торішнього стоколосу. Він наче пробуджується зі сну, розплющує свої вологі очі.

А вже з кінця квітня рівнини стають барвистими, і на бурому тлі степу то там, то тут темніють фіолетові озерця. Під'їдеш ближче — тисячі квіток, як ніжні дзвоники, схиляють голівки, і здається, війне вітер — й ось-ось задзвенять безмежні рівнини.

А виберешся з міста ще через день-два, і він уже інший — золотисто-жовтий. То буяє першоцвіт весняний. А ще через день заблакитніє фіалка, неначе шматки весняного неба впадуть на рівнини. А в тиху та сонячну днину відкриє свої квіти горицвіт весняний, і степ наче в золото вбирається.

— Гори, гори, цвіт!.. — сміється дівчина, і здається, що степ і справді горить, палахкотить жовтим вогнем.

А вже на початку травня степ убирається в зелені шати. І тоді від краю і до краю — смарагдове море, у якому то тут, то там квітне жовтозілля, синьо спалахує волошка... Пішов у ріст тонконіг, та так дружно, так рясно, що кінь бреде немов зеленим шумовинням...

Мимо кибитки проскакують вершники, пістрявою гадюкою звивається в долині валка... У піднебессі ширяють орли... Та сиве марево на обрії, та далина, та відчай...

Уже цвіла шовкова трава ковила, і степ укотре змінював своє вбрання. Нині він зовсім не впізнанний. Остюки в ковилі шовковисті, срібні. Глянеш — наче плюскотливі озера розлилися по степу, а ген, біля обрію, злилися в річку.

Зацвіте ковила — шовкова трава — кінець весні. Кінець... І її весні теж кінець. І безсила вона врятувати себе — тисяча вершників скаче за її кибиткою-темницею. Є в неї, правда, скіфський акінак — на поясі висить, та хіба зборе вона ним тисячу вершників, та ще одного — молодого хижого вождя? Тільки й може, що руки на себе накласти. Гострий скіфський акінак, дуже гострий.

— Чому дочка архонта печалиться?

Здригнулась Ольвія від несподіванки, рвучко звела голову. За кибиткою скаче він — її поневолювач. Його кінь гризе золоті вудила, і сам він — вождь — увесь у золоті... Бляшки, піхви акінака, щит горять — усе горить жовтим сяйвом. Хизується...

— А чому дочка архонта мусить радіти? — на його запитання і в тон йому запитала Ольвія.

— О, дочці архонта буде гарно в степах.

— Ні, — одказала, дивлячись мимо нього в степ, — дочці архонта буде гарно тільки в місті.

Його кінь махнув головою, наче кивав на знак згоди.

— Бачиш, навіть кінь твій розуміє мене.

Пригадайте!

- Як аромат степового полину вплинув на героя поеми М. Вороного «Євшан-зілля»?

Поміркуйте!

- За що Ольвія любить степ?
- Чи має рацію Тапур, коли каже, що Ольвії буде добре в степах?
- Чому Ольвія не хоче визнавати справедливість його слів?

— А чому тебе так звати — Ольвія? — запитав він зненацька. — Адже ж твоє місто теж називається Ольвія.

— Чому та чому... — Помовчала. — За заслуги мого батька, ось чому. Хіба скіфському вождю не все одно, яке ймення має його... полонянка?..

— У тебе гарне ім'я... Ольвія, — сказав він замислено. — Повідай мені, хто тобі дав таке ім'я.

Ольвія народилася і виросла в найбільшій і найзначнішій грецькій колонії Північно-Західного Причорномор'я, котра славилась як великий ремісничий, торговий і землеробський центр усього Понту Евксинського.

— Тісно стало грекам у Греції... — так казав їй батько. (...) — Давно те було, — неохоче промовляв Родон, — я від батька свого чув, а він — від свого... Ох, давно було. Тісно тоді грекам стало в Греції. Не так тісно, як кривдно. Знатні роди, у руках яких була вся влада, почали все більше й більше притісняти селян, захоплювали їхні землі, а самих господарів перетворювали на рабів. Селяни не корилися, боролися. Але що вони могли вдіяти? Та й із багатіями-землевласниками їм не позмагатися. У тих господарства були міцніші. Утративши землю, ішли в міста, але там своїх бідарів було повно. Особливо ремісників, які не знали, кому збути свої вироби... Куди подітися? Селяни об'єднувалися з міською біднотою, котра теж не знала, куди прикласти руки. Разом боролися з родовитою знаттю. Безземельних бідарів більшало в містах, вони ставали небезпечні для влади. Їх треба було кудись діти, аби пожежі не охопили міста... Ось тут і допомогла колонізація. Усі, хто не знаходив на батьківщині собі місця та шматка хліба, усі, хто мріяв про власну землю, — усі ринули в чужі краї...

Колоністам торували шляхи торгові каравани. Вони всюди плавали, знали дороги й у чужі краї, вони засновували свої факторії, вони й підказували, де краще поселитися. Міста, аби якось спекатися бунтівної голоти, ладнали каравани, збирали добровольців...

У колоністи йшли й представники родовитої знаті, які потерпіли поразку в боротьбі за владу, купці, ремісники, але основну масу становила сільська та міська біднота, котра відправлялася в чужі краї з надією мати землю. Із собою перевозили в колонії жерців, зв'язаних із культами полісних богів метрополії, а також із вогнища міста брали священний вогонь. Між метрополією і колоніями існували міцні зв'язки, колоністи брали участь у релігійних святкуваннях, посилаючи в метрополію своїх послів, у колонії встановлювався такий, як і в метрополії, політичний устрій, ті ж закони, ті ж культи богів, і горів той же вогонь, що й у метрополії. Та невдовзі колонії ставали незалежними від метрополії, тільки підтримували з нею тісну торгівлю, направляючи на прабатьківщину хліб, якого так не вистачало Греції.

Так і виникло поселення греків на острові Березань. Але життя на острові виявилося не зовсім зручним (брак питної води, хвилі розмивали береги тощо), і згодом, у першій половині VI ст. до н. е., колоністи перенесли своє поселення з острова на материк. Ось тоді на правому березі Бузького лиману, неподалік від місця його впадіння в Дніпровський лиман, і виникла Ольвія.

А виникла вона із землянок. Для синів сонячної Еллади клімат Північного Причорномор'я був надто суворим, зими холодними, тому зарівалися в землю. (...)

Кайлами довбали тверду землю, рили на свій зріст чотирикутні ями, на стовпах ставили двосхилі чи односхилі дахи. Зверху клали палiччя,

У землянках уздовж стін — лежанки з материкового ґрунту, в одну зі стін врізали склепінчасту піч. В інших і печей не було — просто ямка в долівці для вогнища. Для опалення взимку та приготування їжі — глиняні жаровні, у яких жевріло деревне вугілля.

У стінах видовбували ніші, де ставили світильники, кіліки для пиття, чаші, посуд. У долівку часом укопували амфори для вина, води чи маслинової олії.

За кожною землянкою — льох, зернові комори, цистерни для води, літні печі, усі вони були землянками. Ще далі — ями для сміття та попелу. Усе місто було земляним. Так жили перші поселенці, їхні діти та внуки. І лише згодом почали з'являтися перші наземні будинки, храми, господарські будівлі, і вже в часи Ольвії місто потроху набувало вигляду... міста.

А навколо нього слалися родючі землі, багаті на трави пастівники, річки й лимани були повні риби — і безмежна степова далечінь. Та ще небо. (...) А могутній Дніпро-Борисфен так полонив греків своєю красою і величчю, що ольвіополіти іноді називали себе ще й борисфенітами.

Спливали роки, розширювалося, забудовувалося місто. Оборонних стін ще не було — вони з'являться через сотню літ (...). Але стіни з'являться згодом, а поки що беззахисне місто торгувало й дружило із сусідніми племенами, і дружба та торгівля захищали місто не гірше мурів, і в Грецію ішов скіфський хліб. Місто було названо Ольвія, що в перекладі з давньогрецької означає «щаслива», «щасливе місто».

Поміркуйте!

- Що нового вам стало відомо про грецькі поселення на території України?
- Чому грецькі колоністи обрали для переселення саме Північне Причорномор'я?
- Чому своє місто греки назвали *Ольвія*?

І попливли звідтоді роки та роки. У ті часи, про які йде мова, найбільшу владу в місті мав архонт. Він не тільки керував колегіями, а й міг скликати в разі потреби народні збори. Одним із крутих владик міста був тоді Родон — батько Ольвії, немолодий, скупий на слово, з важким характером. Син та онук гончарів, він так зумів утвердитися, що народні збори його єдиного переобирали щороку, і він десятки літ залишався архонтом. Його вицвілі сталисті очі ніколи не знали співчуття чи жалю і визирали з-під насуплених кущуватих брів, мов наконечники смертельних стріл.

Нелегко було з ним містянам. «Не архонт, а камінь», — говорили про нього. Але за справедливість, якою він незмінно відзначався на посту архонта, за піклування про поліс, за чесність і ненависть до зради й підлоти його поважали, йому вірили. Таким і мусить бути архонт: чесним, справедливим, але рішучим і безжалісним, як того вимагатимуть обставини дикого Причорномор'я.

Хоча Родон і досяг влади, поваги й багатства — мав один із найкращих будинків у місті, кілька майстерень, слуг і рабів і чимало золотих речей, але не гордував, не виставляв себе і був завжди витриманий, рівний з усіма вільними містянами — хай то бідняк, чи купець, чи знатний ольвіополіт. Бо завжди пам'ятав, з якого він роду вийшов. Його предки — безземельні бідарі з Мілета — приїхали колись до берегів Понту без монети в капшуку, а лише з руками — працьовитими та мозолистими. І жили вони тоді, як і всі, у звичайній землянці з непобіленими стінами, а спали на камені, часом не маючи шматка хліба, але трудилися день у день, вірили, що доля таки змилостивиться і над ними. Дід його був гончарем, мав сяку-таку майстерню, ліпив посуд, і в архонта й досі зберігається в будинку тріснута амфора для вина, виготовлена руками діда. З неї він п'є вино тільки в урочистих випадках, не забуваючи при цьому пом'янути діда-гончаря. А батько вже не лише виготовляв посуд, а потроху й торгував ним, спершу в Ольвії, а потім рихтував каравани й далі. Під кінець життя він став купцем, небагатим, правда, середняком, але купцем. Купив собі раба, мав слугу. Якось поїхав він у степ за Борисфен продавати свої вироби, поїхав і не повернувся. Ні він, ні раб його, ні слуга... Людина іноді зникала в безмежних чужих і загадкових степах безслідно, зник і батько безслідно. Де урвалося його життя — того ніхто не знав. Чи розбійники в степу підстерегли, чи власний раб уночі прикінчив, а сам, захопивши добро господаря, утік (бувало й таке), чи до злих племен батько потрапив, а ті зробили його рабом і продали скіфам, чи савроматам, або ж і гетам на той бік Істру, чи хижі звірі десь розтерзали, чи з дороги збився та в степу заблудився... Дізнайся тепер!.. Степи таємниць не відкривають.

Але сина свого Родона він устиг вивчити, дав йому не лише освіту, а й статки — людиною незалежною зоставив. Правда, зітхав іноді, що син його єдиний не йде по батьковій лінії, не виявляє кмети до купецьких справ чи хоча б до гончарства — до політики його тягло. На всіх народних зборах він прохав слово і вмів красно говорити. І красно, і по ділу. Його запримітили магістрати, почали давати різні доручення, а згодом, як він уже мав чималий досвід, здобув повагу, архонтом його вибрали.

Сімнадцять літ тому, коли в Родона народилася дочка, народні збори постановили: за великі заслуги батька перед полісом і народом хай буде дочка архонта зватися ім'ям рідного міста! Хай буде вона Ольвією! Хай буде вона щасливою!

Над Ольвією — щасливим містом грецьких колоністів — голубіло небо, і теплий весняний вітер гудів у вітрилах тріер, що стояли в гавані, гудів над священним місцем — теменосом, над агорою, над лиманом, над далеким звідси Гостинним морем.

Родон був щасливий, як ніколи. О, такої весни в нього ще не було. Він любив свою юну дружину, мав дочку, і, здавалося, щастя ніколи не покине його. Хоч і довго воно шукало архонта, а таки знайшло та пригріло.

Але й тут він залишився вірним собі: стримав, здавив у собі ту радість. Розімкнув важкі щелепи з владним, різко окресленим ротом, ворухнув сухими губами:

— Я — архонт, син та онук гончарів, клянуся богами — не заганьбить моя Ольвія честі й великої довіри! Клянуся богами, що я — син та онук гончарів — і далі служитиму полісу й народу чесно й справедливо! Клянуся богами, що я — архонт, син та онук гончарів, — заради благополуччя рідного міста й народу не пошкодую свого життя і життя своєї дочки!..

І він не пошкодував, архонт виконав свою клятву. Прийшли скіфи, і він віддав її скіфам, віддав в ім'я вищих інтересів поліса. А їй нагадав:

— Ти пам'ятаєш, яку шану виявили тобі ольвіополіти, назвавши тебе ім'ям рідного міста?

— Пам'ятаю, батьку.

— Ти в боргу перед містом, — нагадував він їй. — А борг треба повертати. Й ось цей час настав, дочко.

Це були високі слова, слова, з пафосом мовлені, й Ольвія теж із пафосом вигукнула:

— Я готова віддати життя за Вітчизну, тільки... — І вже тихіше закінчила: — Тільки не йти до того скіфа в кибитку чи шатро.

— Коли служать рідному місту чесно, то не вибирають, що легше сплатити, не вибирають легшу службу.

— Батьку!.. — зойкнула вона. — Я розумію, але...

Та батько був невмолимий.

— От якраз Вітчизні ти й послужиш, дочко, якщо підеш за скіфа. Якщо станеш дружиною повелителя кочівників, одного з претендентів на верховну владу в Скіфії, ти допоможеш ще більше зміцнити мир і торгівлю між нами й степовиками. Це навіть добре. Ми, греки, з твоєю допомогою будемо мати вплив на скіфів. Для нашого міста й поліса це просто щастя.

— А про моє щастя ти подумав? — визивно кинула дочка.

І здалося їй, що батько в ту мить ще дужче постарів, ще різкіші зморшки залягли на його крутому, дубленому обличчі.

— Ти думаєш... думаєш, я з радістю віддаю тебе в чужі степи? — І голос на мить зрадливо забринів: — Але треба, Ольвіє, треба... Ось ти говориш... щастя... А я його так розумію: найбільше щастя — це боротьба за щастя свого народу. Ось як я розумію щастя, дочко. А тому йди до скіфів, іди!

І вона пішла.

Поміркуйте!

- Які риси характеру сприяли політичній кар'єрі Родона?
- Яким ремеслом володіли його пращури? Що спонукало Родона покинути родинне заняття і стати архонтом?
- За що ольвіополіти поважали його?
- Як склалися його взаємини з донькою?
- Чому Ольвія підкорилася волі батька й пішла до скіфів?

Розділ дванадцятий. Від архонта приїхали гості...

Як старий місяць помер, народився молодик і завис над степами вузеньким серпиком, до кочовища примчав гонець із приємною вісткою: від грецького архонта, від Гостинного моря, від міста Ольвії до Тапура їдуть гості.

Купецький караван прибув на другий день і став табором у долині біля чорного каміння, де за традицією відбувалися і торжища, і ради скіфів, коли готувався набіг, і де воїни гострили свою зброю. Вози стали півколом, нап'яли ша́тра, і слуги погнали волів і коней на пастівник, а купці на килимах заходилися виставляти свої товари. Тут же вертілася скіфська дітлашня, намагаючись хоч що-небудь потягти, і греки мали великий клопіт, як зберегти товари, котрі — зазівайся тільки! — в один мент розтягне чорноока метка дітлашня.

Того ж дня на торжище прибув Тапур. Зіскочивши з коня, привітався з купцями, поцікавився здоров'ям архонта та запевнив купців, що вони — його гості найдорожчі, і хай почуваються себе в його кочовищі, як удома. Купці поскаржилися на дітей, Тапур свиснув, і слуги вмить розігнали їх нагаями.

По обіді почався торг. Спершу молилися: греки своїм богам, прохаючи їх, аби не продешевити, а скіфи з Тапуром — своїм, аби дешевше обміняти товари. Після того купці стали по один бік товарів, а Тапур — по інший. Перед греками лежали гостродонні амфори з оливою та вином, стояв блискучий чорнолаковий посуд з Аттики, громадилися щити, мечі, шоломи, панцири. Тапур нетерпляче поглядав на зброю, й очі його горіли вогнем. Окремо, на килимах, спалахували проти сонця золоті та бронзові прикраси, серед яких були персні, жіночі дзеркальця, серги, браслети, гривни, гребінці, бляхи із зображенням звірів і птахів. За все це Тапур та його багаті родичі мали платити хутром, худобою, кіньми. Нарешті після молитов почався і торг. Спершу тихо, а далі все голосніше й голосніше, жвавіше та неспокійніше... Ось уже скіфи підбігом понесли на плечах гостродонні амфори з оливою і вином, воїни — щити, панцири, мечі та шоломи, а до греків — шкіряні мітки, горами лягали в'язки шкур, заревіла худоба, яку переганяли в гурти, передаючи їх грецьким купцям.

Ледве-ледве дочекалась Ольвія кінця торгу, так хотілося побачити купців, почути від них вістку з рідного міста, од батька... Уже вечоріло, як спорожніло торжище, усе, що виторгували греки, було складено на вози, а гурти худоби зігнані в одне місце,

Чорнолакова кераміка з Ольвії.

вторгували скіфи, було поховане по шатрах і кибитках. З нагоди вдалої торгівлі Тапур запросив гостей на бенкет. (...)

Поміркуйте!

- Що вас найбільше вразило в описі скіфського ярмарку?
- Які способи розрахунку за товар існували в ті часи?

Коли Ольвія в супроводі вождя вийшла до гостей, серце в неї билося як несамовите.

— Мир вам і щаслива дорога додому, славні й дорогі гості, — Ольвія злегка вклонилася купцям. — Я рада бачити знатних людей мого рідного міста. Хай завжди буде легкою ваша дорога від берегів Гостинного моря до скіфів!

Купці схопилися, низько схилили голови в шанобливому поклоні.

— Мир і щастя тобі, славна донько нашого міста!

Ольвія сіла по праву руку вождя, полегшено перевела подих. Усілися і купці.

— Чи раді ви торгом, гості мої? — запитав Тапур.

— О, ми задоволені торгом, — закивали завитими бородами купці. — Коли так буде завжди, греки й скіфи стануть близькими та добрими сусідами. Нам не потрібна війна.

Один із купців, низькорослий грек із гострим носом (Ольвія впізнала в ньому багатого купця Михея), ступив наперед і мовив, звертаючись до Тапура:

— Дозволь, великий вождю, передати вітання твоїй жоні від батька її — архонта нашого міста.

— Чому ж... передавай, — хитнув головою на знак згоди Тапур. — Ольвія вже давно чекає вістей од батька.

Купець Михей поклонився Ользії:

— Місто шле тобі, о мужня жінко, палке вітання і зичить тобі добра та щастя. Твій батько вітає тебе й пишається тобою. І всі містяни пам'ятають тебе.

— Як батько? — запитала Ольвія. — Він не хворіє? Не сумує? Мені дуже хочеться його побачити.

— Дякуючи богам, архонт почуває себе добре. Скучає, правда, за тобою, але радий, що ти знайшла своє щастя в скіфських степах.

— Як місто?

— Дякуючи богам, усе добре, — сказав Михей.

Та ось з'явилися виночерпії, розлили по золотих і срібних чашах вино, слуги тим часом занесли мідні тарелі, на яких лежало паруюче м'ясо... Ураз ожили гості й господарі.

— Підніміть чаші, подякуйте богам за хорошу торгівлю! — велів Тапур, і всі зробили так, і дякували богам: греки — своїм, скіфи — своїм.

— За Тапура й Родона, щоб мир між ними був і дружба та хороша торгівля! — підняв другу чашу Михей. — І за чарівну господиню, котра хай завжди єднає греків зі скіфами. За торгові каравани й рівні дороги!

Гості та господарі спорожнили чаші до дна й невдовзі зашуміли, загомоніли... Усі стали веселими, збудженими, одні — що добре спродалися, інші — що добре скупилися.

Ольвія, рада, що увагу гостей відвернуло вино, крадькома розглядала купців. Чомусь її насторожував третій купець, котрий не зронив досі й слова. Він мав густу чорну бороду, але як молодо, як палко горіли його голубі очі, коли він дивився на Ольвію! Сам не свій робився, майже не пив і не спускав із неї очей. Така поведінка купця трохи бентежила жінку; щось не схожим був на купця. Адже в них лише до товарів та золота горять очі. Губилася в здогадках... Чому він так дивно поводиться? І хто він?.. Щось ніби знайоме в його очах, а не пригадаєш... Ольвія хмурилася, показуючи, що вона невдоволена його поведінкою, що так триматися недоречно гостю, але купець уперто не зводив із неї гарячих очей. Зрештою Ольвія змушена була залишити бенкет. Гості й господарі були вже хмільні, і ніхто не звернув уваги, коли вона вийшла.

Прийшовши до себе в шатро, Ольвія відчула неспокій. Стояла в задумі посеред шатра, і спогади один за одним попливли перед нею: бачила рідне місто, батька... Опам'яталася, коли на плече їй лягла гаряча рука. Вона рвучко оглянулася та обімліла: він, той дивний купець!

— Ох!.. — Ольвія злякано відскочила від нього. — Чого тобі, чорнобородий? Негайно тікай звідси! Ти ризикуєш своїм життям, нерозумний! Коли Тапур тебе тут застане...

— Ольвіє... — прошепотів купець і тремтячими руками зірвав свою бороду. — Допоки ти будеш мене мучити?

Ольвія здавлено крикнула. Перед нею стояв... Ясон. Зблідлий, схвильований голубоокий Ясон. Вона не в силі була заговорити, стояла із широко розплющеними очима, повними подиву, а десь у серці щось тривожно тенькало, і билося, і боляче її клювало... Минула мить, друга, третя...

— Ольвіє! — крикнув він. Ще минула мить, друга, третя... Наче вічність... — Ольвіє!.. — простягнув руки Ясон. — Та це ж я...

Вона заперечливо похитала головою, усе ще не вірячи своїм очам, і тихо мовила:

— Ні, ні...

— Ольвіє... я заплатив купцям, щоб вони взяли мене із собою. Я все їм віддав, бо хотів тебе побачити. Смертельна біда мене їсть. Я без тебе — що земля без сонця, що дельфін без моря... Чому ти дивишся на мене, наче я прийшов із того світу?

Ольвія через силу ворухнула сухими губами:

— Що ти хочеш, друже мого дитинства?

— Я за тобою, Ольвіє!.. — голос його затремтів. — Тікаймо звідси. Я вирву тебе зі скіфської неволі. Чуєш, кохана моя? Поки не пізно...

Я приготував за табором у яру двох коней. На ранок ми будемо далеко-далеко... Ні скіф нас не здожене, ні вітер, ні вовк.

Ольвія вже оговталась і, хоча серце тривожно стискалося, запитала зовні спокійно:

— Мій батько відає про твій намір?

— Ні...

— А якби дізнався, то схвалив би?

Ясон заперечливо похитав головою.

— Коли б запідозрив щось, то посадив би мене в яму... Він жорстокий і злий. А звідтоді, як тебе забрали скіфи, ще зліший став. Бо совість, певно, мучить, що віддав тебе в скіфську неволю. — Так, безперечно, Ясон змінився. Раніше він був соромливий і не такий рішучий... — Ольвіє, тікаймо!.. Я тільки й чекав цієї хвилини.

— Хочеш, щоб Тапур привів орду до Ольвії?

— Не збагну я тебе, — губився Ясон. — Коли додому небезпечно, то втечемо в Пантікапей... Зрештою, світ великий, і для двох місце завжди знайдеться.

Ольвія похитала головою.

— Ти не знаєш Тапура.

— Я не хочу його знати!

— Але він знайде мене і в Пантікапеї, і... на краю світу. Од нього неможливо сховатися навіть під землею.

— Ти ніби... не рада мені? — злякано запитав Ясон. — Я не впізнаю тебе. Що з тобою, Ольвіє?.. Чи тебе скіфи напоїли водою з підземного царства Плутона й ти забула своє минуле? Про рідне місто забула, котре в тебе одне-однісіньке?.. Опам'ятайся, Ольвіє!.. То скіфські чаклуни так наврочили!

— Може, і наврочили...

Він простягнув до неї тремтячу руку: на долоні лежала кругла бронзова монетка Ольвії — ас, на лицьовому боці якої, вона те добре знала, орел тримав у лапах дельфіна.

— Ось поглянь... — шепотів він. — Дельфін тебе кличе до рідного міста, до лиману, до голубого моря... Чому ти баришся? Утікаймо, Ольвіє, доки є час. — Його блакитні очі наповнилися слізьми.

Вона дивилася на бронзову монетку й відчувала, як нараз защеміло серце за рідним містом. Вона хотіла навіть простягнути руку, щоб хоч торкнутися монетки й відчути на якусь мить себе вдома, та стрималася. Мовила якимось чужим голосом:

— Ще не відомо, чи були б ми разом.

— Що ти говориш? Ми зростали разом. Наші батьки вже про весілля говорили, і коли б не скіфи...

— Коли б не скіфи... — замислено повторила вона. — І до весілля готува-

Монета з Ольвії. *Одеський музей*

— Що «не знаю»?

— Не знаю, чи... любила тебе, чи просто так здавалося мені. А може, ти подобався мені... Ти хороший, ніжний...

— Ольвіє, невже ти ніколи не кохала мене?

— Не знаю, Ясоне... Якби було справжнє кохання, то ніяка орда його не здолала б!

— Скіфські чаклуни тобі наврочили! — злякано крикнув він. — Дай руку!.. Ходімо!..

Але руку вона виставила застережливо.

— Не треба, Ясоне. Я благаю тебе, не підходь до мене. Не судилося нам. У кожного своя мойра[1]. У мене — така, у тебе — інша. Я мусила дістатися Тапурові. І більше нікому. Бо він... він — єдиний у світі!

— О боги!.. — обхопив голову Ясон. — У дитинстві я вигадав страховисько... І хто знав, що воно тебе вкраде?.. — І знову простяг до неї руки. — Ольвіє, зачарували тебе скіфи... Зіллям напоїли... Я врятую тебе... Ходімо...

— Ясоне, я... я буду матір'ю...

— А-а-а!!! — обхопивши голову, Ясон вибіг, а в шатрі ще довго лунало: — А-а-а-а...

Ольвія рвонулася за ним.

— Ясоне...— прошепотіла Ольвія. — Зрозумій мене... — І раптом заплакала...

Поміркуйте!

- Яке враження справили на вас уривки з роману?
- Як прийняв Тапур гостей від архонта?
- Які переживання охопили Ольвію за гостинним столом? Чи вдалося їй забути рідне місто?
- Про які почуття свідчить учинок Ясона?
- Чому Ольвія не погоджується на втечу?
- Образ якого з персонажів твору вам видався найбільш зворушливим? Чому?

Як склалася доля юної гречанки Ольвії в скіфському таборі, через які випробування кочового воєнного життя їй довелося пройти, а також про розгадку особистих таємниць головних героїв, про картини походу перського царя Дарія (Дар'явауша) на Скіфію ви дізнаєтеся, якщо дочитаєте цікавий пригодницький роман В. Чемериса до кінця.

Історичні паралелі

Зі скіфами на території сучасної України проживали й інші народності, зокрема греки. Ольвія була тоді однією з найбільших їхніх колоній. Крім причорноморських степів, греки заснували свої колонії і в Криму: Херсонес, пізніше — Корсунь (нині частина Севастополя), Керкінітида (Євпаторія), Пантікапей (Керч), Феодосія. А сучасне місто Білгород-Дністровський, що на Одещині,

[1] *Мо́йри* — у давньогрецькій міфології — богині долі та призначення людей і

ЮНЕСКО внесло до переліку 10-ти найдавніших міст із постійним існуванням. Воно було засноване в VI ст. до н. е. переселенцями з грецького Мілета як місто-держава Тіра. Так на українських землях у ті далекі часи існувала антична цивілізація. Тепер на місці Ольвії — село Парутине Миколаївської області, у якому створено Національний історико-археологічний заповідник.

Стела з гербом Ольвії біля входу в Національний історико-археологічний заповідник

Валентин Чемерис народився на *Полтавщині*. Другим для нього рідним містом став Дніпропетровськ (тепер Дніпро). Він писав: «При слові *Полтавщина* в мене щемно тепліє біля серця... Бо це земля юності моєї ранньої, земля моїх батьків, дідів, прадідів, земля моїх пращурів — козаків і селян, край роду мого, а це — навічно. Але й при слові *Дніпропетровщина* теж щемно тепліє біля серця, адже на берегах Дніпра — батьківщина моїх дітей та онуків, край, де я утверджував себе в Україні, де слово моє розпочало свій шлях до читачів...» Тут, на берегах Дніпра-Борисфена, він уперше звернувся до написання прози на історичні теми. Насамперед його зацікавила стародавня Скіфія — одна з найяскравіших сторінок історії України. Збираючи матеріал для майбутнього роману майже десятиліття, В. Чемерис упевнився, що скіфи істотно вплинули на розвиток української культури.

Історичний роман «Ольвія» був написаний у 1969 р., але вперше виданий у 1983 р. До цього часу твори, які розкривали давнє походження державності на території України, були заборонені радянською цензурою. Пізніше В. Чемерис написав інші художні твори про історичне минуле України. Скіфському періоду присвячені романи *«Смерть Атея»*, *«Сини змієногої богині»*.

Тема роману «Ольвія» — розповідь про відносини між скіфами та греками на тлі перського-скіфської війни, яка відбулася близько 513 р. до н. е.

Композиція твору багатопланова. У ній можна виокремити кілька сюжетних ліній:

— подружнє життя юної гречанки Ольвії та скіфського вождя Таґура;

— історія родини Ольвії;

— родина Ясона та його життєвий шлях.

Композиція доповнюється близькими до реальних історичних подій розповідями автора про скіфські звичаї та обряди, причини переселення греків у Північне Причорномор'я, їхню культуру, побут і політичний устрій.

Сюжетні лінії роману розгортаються на тлі боротьби скіфів із персами, що впливає на долі головних героїв. У центрі твору — любовний трикутник.

Центральними персонажами роману є образи Ольвії, її батька Родона, Ясона, Тапура.

Головна героїня — грецька красуня *Ольвія* — смілива й розумна дівчина, непохитна у своїх переконаннях, добра до простих людей, сповнена людської гідності в будь-яких випробуваннях долі.

Її батько *Родон* — представник грецької знаті, передусім дбає про громадські інтереси, про добробут мешканців міста. Завжди суворий, з важким характером. Добрий і люблячий батько, але жертвує найдорожчим — донькою — заради миру та спокою в рідному полісі.

Ясон — єдиний син ольвійського полемарха (керівника охорони) Керікла. Тихий і сором'язливий, щиро кохає Ольвію і ладен пожертвувати заради неї життям. *«Довгих два роки, допоки він навчався, туга за далекою коханою не залишала його й на мить. І навіть славетна, знана на весь світ чарівна столиця сонячної Еллади не могла розвіяти його сум, що терзав серце чимдалі, тим пекучіше. Не мав друзів, бо любив самотність, і часто після навчання одиноко блукав безлюдним берегом моря чи сидів на камені й линув думкою туди, де на околиці цивілізованого світу, на березі іншого, Гостинного, моря є місто та дівчина, що мають найдорожче йому ім'я: Ольвія»*.

Повна протилежність Ясонові — *Тапур*, жорстокий і непримиренний до ворогів, сміливий, гарячий, понад усе цінує честь своєї знатної родини. *«Нестримний і гарячий, очевидно, жорстокий, свавільний, хитрий і підступний, він наскрізь пронизував, пропікав її чорними очима. На ньому — блакитна куртка, оторочена хутром соболя, гостроверхий башлик із золотим шишаком, з-під якого вибивається чорне волосся. Його кінь гризе золоті вудила. Скіфи так і називають свого всемогутнього й багатого вождя: Той, у кого золоті вудила, або просто — Золоті Вудила»*.

У романі втілено багатий ідейний зміст: засудження рабства, жорстокості, війни; оспівування всеперемагаючої сили кохання; уславлення найвищих людських чеснот — обов'язку перед громадою, вірності, доброти та гідності.

Мистецькі діалоги

Скіфська міфологія дійшла до нас в описі грецького історика ***Геродота***. Тому скіфські божества в нього порівнюються з грецькими. Так, у романі «Ольвія» є епізод поклоніння скіфів мечу Ареса — бога війни в грецькій міфології. За Геродотом, скіфи — нащадки Зевса й народженої землею змієдіви. За іншими джерелами, прабатьком скіфів був не Зевс, а давньогрецький герой Геракл. За міфами, Геракл був у степах поблизу Понту Евксинського, де здобув знаменитий пояс амазонок. Цей епізод відтворений і в античному вазописі часів, змальованих у романі «Ольвія».

У творі є також позасюжетний елемент — легенда про напівдіву, напівзмію — дочку Борисфена, яка породила від Геракла трьох синів — Агафірса, Гелона та Скіфа. Найсильнішим із братів виявився Скіф, тому він і дістав право поселитися в степах біля Борисфена. Геракл далі помандрував, щоб здійснити свої подвиги. Тож у романі В. Чемериса є такі рядки: *«А Геракл, повертаючись у свій край, лишив на скелі біля Тірасу слід своєї стопи довжиною у два лікті, щоб скіфи ніколи не забували свого прабатька й теж лишали на землі свої сліди. Той слід прабатькової ноги зберігся донині, і кажуть: усім, хто до нього доторкнеться, Геракл дає силу свою богатирську»*.

Геракл бореться з амазонками.
Фрагмент із античної вази.
Лувр. м. Париж (Франція).
Близько 530 р. до н. е.

Поміркуйте!

- Роздивіться зображення на старовинній вазі, на монетах з Ольвії *(с. 77, 80)* і на стелі при вході до Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія» *(с. 82)*. Які тварини зображені на монетах і на стелі? Що вони символізують?
- Як, на вашу думку, образ Геракла поєднує міфологічні уявлення скіфів і греків, які в давнину мешкали в степах біля Борисфена?

Борисфен (Дніпро) скіфи вважали священною річкою. У його гирлі облаштували свої поселення грецькі колоністи. Яке значення має ця річка для історії України та сучасності? Пригадайте, що вам відомо про Дніпро з історії та географії, доповніть свої знання цікавими фактами про цю річку з інтернет-джерел. Якщо ви мешкаєте в населеному пункті на берегах цієї величної річки — зробіть фото її краєвидів. Підготуйте разом з однокласниками й однокласницями повідомлення «Дніпро — найвеличніша річка України».

Антонівський міст через Дніпро біля м. Херсона до російського вторгнення в Україну. *Краєвид із повітряної кулі*

Підсумуйте!

- Чим зацікавив вас роман В. Чемериса «Ольвія»? Перекажіть епізод, який вас найбільше вразив.
- Складіть письмову характеристику одного з образів-персонажів роману.
- Які людські якості найбільше цінували скіфи? А якими прославилися греки-колоністи?
- Доведіть, що «Ольвія» — історичний роман. Пригадайте, хто є засновником жанру історичного роману. Які ще історичні романи вам відомі?
- Чи хочете ви прочитати інші твори на історичну тематику?

ЗАПОВІДЬ ЛЮБОВІ: БІБЛІЯ ТА ЛІТЕРАТУРА

Читацький путівник

Із часів прийняття християнства найпопулярнішою перекладною книгою була та є ***Біблія***. Уже понад два тисячоліття мислителі та митці звертаються до ідей, образів і мотивів цієї священної книги. Тож запрошуємо й вас відкрити таємниці цієї Книги Книг!

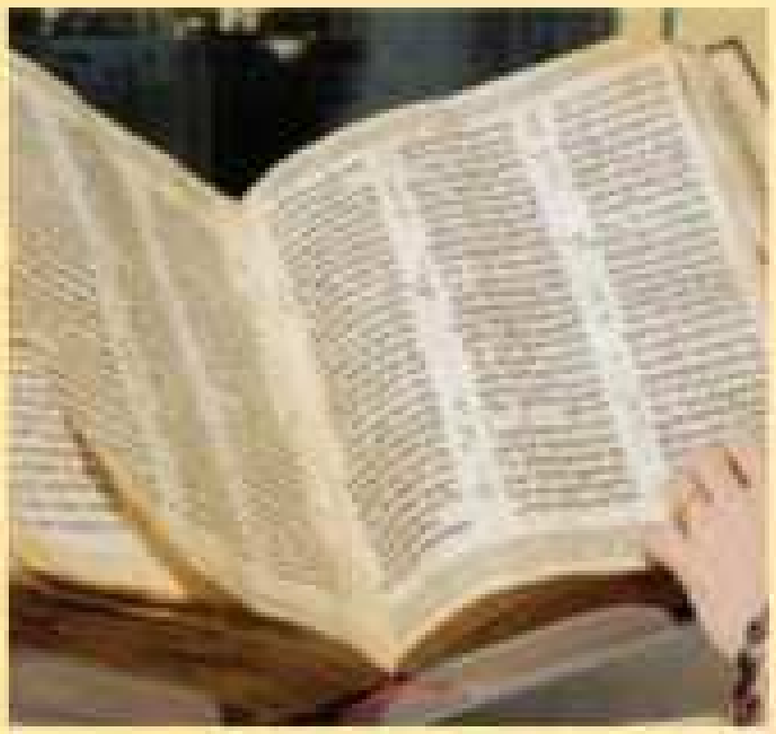
БІБЛІЯ — ОДНА ЗІ СВЯЩЕННИХ КНИГ ЛЮДСТВА

Митці та доба

Біблія (грецьк. *збірка книг*), або ***Святе Письмо, Священне Писання***, — це стародавній священний збірник духовних творів. Вона складається з двох частин — *Старого (Вітхого)* і *Нового Заповіту*. Юдеї визнають священною першу частину, християни — обидві.

Час появи перших біблійних текстів — 3500 років тому. Біблію писали впродовж півтори тисячі років трьома мовами — *староєврейською* (гібрім), арамейською і грецькою. У світі видано близько чотирьох мільярдів примірників цієї книги майже двома тисячами мов. Жодна інша книга не мала більшого тиражу за всю історію людства.

Християни та християнки сприймають Біблію як священний текст. Вважають, що його автори були натхненні Святим Духом і відкрили нам вічну правду про Бога та про нас. Для представників і представниць інших релігій, людей, які не сповідують жодної релігії, Біблія все одно зберігає цінність як літературний твір, як скарбниця

Біблія. *IX ст.*

життєвої мудрості наших предків, у якій закладено основи загальнолюдської моралі, програму виживання та розвитку людства.

Побудова й жанрова палітра Біблії. Біблія нараховує 66 книг (39 — у Старому Заповіті, 27 — у Новому). Основа Нового Заповіту — чотири *Євангелія* (грецьк. *блага, радісна вість про спасіння*): від *Матвія, Марка, Луки* й *Івана*. Це розповіді *апостолів* (учнів) про народження, життя, учення, подвиги, смерть і воскресіння Вчителя — Ісуса Христа.

Тексти творили в трьох частинах світу — в Азії, Африці та Європі — приблизно 60 поколінь авторів. Попри це, загальна побудова Святого Письма гармонійна й послідовна.

Біблія вирізняється жанровим розмаїттям. У ній є міфи, хроніки, ритуальні та юридичні кодекси, народні пісні, псалми, любовна лірика, притчі, афоризми, послання тощо.

Біблійна картина світу. Читати, а головне, розуміти Біблію дуже непросто. У ній закодована глибинна мудрість буття. Осягати її кожна людина має сама для себе, усе життя, щоразу заново. Що мудрішою та духовнішою стає людина, то глибший рівень цієї книги відкриває.

Біблія — це наскрізь символічний текст. У ній прочитуються відразу два смислові рівні: *зовнішній*, створений суто земним, практичним людським розумом, і *внутрішній* — духовний, що може виявлятися тільки інакомовно. Невипадково найпоширеніший жанр Біблії — *притча*.

Будь-яка язичницька релігія виходить з уявлення про багатобожжя. Давні євреї одні з перших дійшли думки, що при всій різноманітності світу Бог єдиний. Він — Той, хто створив Усесвіт, дав буття всьому сущому, а тепер упорядковує і виправляє світорух.

Господню волю здійснюють янголи, або ангели (з грецьк. *посланець, вісник*). Це особи-духи, досконаліші за людей, але покликані служити Богові й людині.

Добро в Біблії втілює рай (дослівно *закритий сад*), зло — *пекло* (від *пекти*), що є символами гармонії і дисгармонії.

Архангел. *Фреска. XI ст.*
Софійський собор.
м. Київ

- Зіскануйте QR-код і вдумливо прочитайте ***розділи 1–3 Книги Буття*** про творення світу й людини та прабатьківський гріх.

Найцінніше, що дав Старий Заповіт, це ***десять заповідей Божих***, які були оприлюднені провідником єврейського народу ***Мойсеєм*** і стали основою загальнолюдської моралі.

ВИХІД

Розділ 20

А. Лосенко.
Десять заповідей Мойсея

І Бог промовляв усі слова й оці, кажучи:

«Я — Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю, з дому рабства.

Хай не буде тобі інших богів передо Мною!

Не роби собі різьби і всякої подоби *з того*, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що в воді під землею.

Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я — Господь, Бог твій, Бог ревнивий, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і що чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене і хто держиться Моїх заповідей.

Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Йменння надаремно.

Пам'ятай день суботній, щоб святити його!

Шість день працюй і роби всю працю свою, а день сьомий — субота для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти й син твій, та дочка твоя, раб твій, та невільниця твоя, і худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх.

Бо шість день творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній та освятив його.

Шануй свого батька і матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

Не вбивай!

Не чини перелюбу!

Не кради!

Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!

Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що ближнього твого!»

(Переклад І. Огієнка)

Поміркуйте!

- Яка будова Біблії? З творів яких жанрів вона складається?
- Як ви розумієте кожну із заповідей?
- Чи залишаються вони актуальними сьогодні?

Суть християнства. На початку нової ери в Ізраїлі, уже знесиленому й загарбаному Римом, з глибин юдаїзму виникла нова релігія — *християнство*. Її творцем став *Ісус Христос*.

- Зіскануйте QR-код та ознайомтеся з ***Євангелієм від Матвія***.

У *Новому Заповіті* стверджується, що єдиний Бог виявляє себе в трьох іпостасях (особах, вимірах): *Бог Отець*, що створив усе суще; *Бог Син* — Спаситель людства і *Бог Дух Святий* — вільна енергія, що творить із мертвого живе, з примітивного досконале. Дух пов'язує Отця та Сина й людину з Богом. Це — таїнство Пресвятої Трійці.

Бог Син (Слово, Світло) був народжений ще до створення світу. Світ одержав своє життя саме через Нього. Але коли людство подорослішало настільки, щоб робити свідомий самостійний вибір, *Бог Син* народився вдруге, уже фізично. Він прийшов до людей, щоб вони могли повернутися до Бога. Син Божий став і *Сином Людським*. Ці дві іпостасі існують у Ньому неподільно.

Бог як буття духовне не має тіла, не знає болю, смерті. В особі ж Спасителя Він здобув тіло, став смертним, стомлювався, терпів біль, голод, спрагу, любив, дружив, мріяв. Тобто набув усіх людських якостей, окрім злих, подивився на світ очима людини та показав їй, що можна бути тілесним, але досконалим, безгрішним — Боголюдиною. *Христос* — найвищий вияв розпочатого ще в час творіння діалогу Бога й людини.

У чому ж суть Христового вчення? У *Старому Заповіті* було подано 613 заповідей (релігійних настанов). Спаситель зосередив увагу лише на двох, але основоположних: *«Люби Господа, Бога свого, всім серцем своїм, і всією душею своєю, і всією своєю думкою. Це найбільша й найперша заповідь. А друга однакова з нею: "Люби свого ближнього, як самого себе". На двох оцих заповідях увесь Закон і Пророки стоять»* (Матвій, 22: 37–40).

Ці заповіді важливі та взаємопов'язані. У Біблії сказано: *«Бог є любов»*. Бо любити Творця — це бути вдячним за дар життя, захоплюватися його красою та різноманіттям, радіти й берегти життя. Оскільки кожна людина створена за образом і подобою Бога, то маємо любити і її. Бо ж усі ми — брати й сестри. Саме так іменував Ісус усіх, навіть незнайомців чи своїх гонителів.

Ісус Христос точно сформулював основний принцип людської моралі: *«І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви»* (Лука, 6:31).

О. Охапкін.
Воскресіння Господнє

Поміркуйте!

Як ви думаєте, чому саме цей принцип згодом назвуть *золотим правилом* моралі й людяності?

Найглибше та найдокладніше суть християнської любові розкрив апостол Павло в ***Першому посланні до коринтян*** *(глава 13)*: *«Коли я говорю мовами людськими та янгольськими, та любові не маю, — то став я як мідь дзвінка або бубон гудячий! І коли маю дар пророкувати, і знаю всі таємниці й усе знання, і коли маю всю віру, щоб навіть гори переставляти, та любови не маю, — то я ніщо! І коли я роздам усі маєтки свої, і коли я віддам своє тіло на спалення, та любови не маю, — то пожитку не матиму жодного!*

Любов довго терпить, любов милосердствує, не заздрить, любов не величається, не пишається, не поводиться нечемно, не шукає тільки свого, не рветься до гніву, не думає лихого, не радіє з неправди, але тішиться правдою, усе зносить, вірить у все, сподівається всього, усе терпить!

Ніколи любов не перестає! Хоча пророцтва й існують — та припиняться, хоча мови існують — замовкнуть, хоч існує знання — та скасується. Бо ми знаємо частинно та пророкуємо частинно; коли ж досконале настане, тоді зупиниться те, що частинне. Коли я дитиною був, то я говорив, як дитина, як дитина я думав, розумів, як дитина. Коли ж мужем я став, то відкинув дитяче.

Отож тепер бачимо ми ніби в дзеркалі, у загадці, але потім — обличчям в обличчя; тепер розумію частинно, а потім пізнаю, як і пізнаний я. А тепер залишаються віра, надія, любов — оці три. А найбільша між ними — любов!»

Поміркуйте!

Як ви розумієте кожну прикмету справжньої любові, названу апостолом Павлом? Наведіть приклади такої любові з літератури, кіно, з ваших життєвих спостережень.

Мистецькі діалоги

Святе Письмо, як і в давні часи, так і в сьогоденні, є живильним джерелом натхнення для митців, співбесідником для мислителів, розрадою для читачів, бо несе в собі незгасне світло Істини та Краси.

Біблійні сюжети відображено в живописі різних століть. Так, на картині італійського художника XV ст. ***Леонардо да Вінчі*** «Тайна вечеря» зображено Ісуса Христа з апостолами під час скорботного застілля у вечір перед його розп'яттям. Полотно українського художника другої половини XVII — першої половини XVIII ст. ***Йова Кондзелевича*** «Нерукотворний Спас» відтворює в образі Спасителя його внутрішні риси. На полотнах сучасних українських художників ***Олега Шупляка*** «Різдво» та ***Олександра Охапкіна*** «Воскресіння Господнє» *(с. 89)* також оживають християнські мотиви.

Л. да Вінчі. Тайна вечеря

Й. Кондзелевич. Нерукотворний Спас

О. Шупляк. Різдво

На основі біблійних образів створені скульптури. Однією з найвідоміших є скульптура Мойсея італійського митця ***Мікеланджело Буонарроті***, про яку вам відомо з новели О. Генрі «Останній листок».

Поміркуйте!

- Роздивіться картини Л. да Вінчі «Тайна вечеря» та Й. Кондзелевича «Нерукотворний Спас». Поділіться своїми враженнями.
- Ознайомтеся з картиною О. Шупляка «Різдво» та перегляньте анімаційне зображення цього твору, знайшовши його в інтернеті. Які події із життя Спасителя відобразив художник? Яку ідею завдяки техніці двовзору він утілив?
- Яке враження справила на вас картина О. Охалкіна «Воскресіння Господнє» *(с. 89)*? Чи вдалося, на вашу думку, митцю поєднати біблійні мотиви з українським національним колоритом ?

БІБЛІЙНІ ЖАНРИ ТА МОТИВИ В ЛІТЕРАТУРІ

Острозька Біблія

Переклади Біблії. Повний текст Біблії перекладено більше ніж на 450 мов, у той час як окремі частини перекладено на понад 2 тисячі мов. Наприклад, переклад англійською мовою має багату та різноманітну історію, яка тривала понад тисячоліття.

Історія перекладів Біб-лії українською мовою нараховує понад 450 років.

Перший слов'янський переклад Святого Письма зробили болгарські просвітники *Кирило* та *Мефодій* близько 863 р. Цей текст поширився і в Русі староболгарською мовою (згодом названою *церковнослов'янською*), бо була зрозумілою для русичів. Пізніші переписувачі Біблії наповнювали текст деякими живомовними українськими елементами, як-от в *Остромировому*, *Реймському*[1], *Пересопницькому Євангеліях*, *Острозькій Біблії*.

Живою українською мовою повний переклад Біблії зробили *Пантелеймон Куліш*, *Іван Пулюй* та *Іван Нечуй-Левицький*.

Виконайте одне із завдань *(на вибір)*.

- Довідайтеся докладніше про Пересопницьке Євангеліє — історію його створення та відкриття, особливості оформлення, мову, роль в українській історії, зокрема сучасній. Підготуйте презентацію.
- Одним із перекладачів Біблії українською був Іван Пулюй — видатний український фізик та електротехнік, професор і ректор Вищої технічної школи в м. Празі. Йому належить одне з найвизначніших досягнень людства — відкриття *X*-променів (відомі як рентгенівські). Створіть сторінку в соціальній мережі про життя і творчість цього подвижника.

АНТУАН де СЕНТ-ЕКЗЮПЕРІ
(1900–1944)

Читацький путівник

Біблія справила величезний вплив на культуру різних епох. Письменники брали з неї сюжети, ідеї, мотиви, образи, афоризми, запозичували жанри (псалом, притча, послання тощо). Біблійні мотиви наявні у творчості багатьох українських і зарубіжних письмен-

[1] Реймське Євангеліє створене в першій половині XI ст. Його вивезла до Франції дочка Ярослава Мудрого Анна, виходячи заміж за короля Генріха I. На цьому Єван-

ників. Пропонуємо вам прочитати казку-притчу ***«Маленький принц»*** французького письменника ***А. де Сент-Екзюпері***, яка подарує вам величезні скарби мудрості.

Вам відомо, що притча — повчальна алегорична оповідь, один із засобів вираження морально-філософських роздумів письменника. Жанр притчі завдячує своєю появою Біблії.

МАЛЕНЬКИЙ ПРИНЦ

(Скорочено)

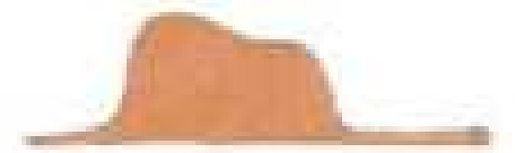
I

Коли мав я шість років, у книжці під назвою «Невигадані пригоди» — там про тропічні ліси розповідалося — побачив якось химерний малюнок. На малюнку здоровенний удав ковтав якогось хижака. Ось копія того малюнка.

У книжці було написано: «Удав ковтає свою жертву цілою, не прожовуючи. Після цього він не може й ворухнутися, спить собі пів року, аж поки перетравить їжу».

Я чимало думав про сповнене пригод життя в джунглях і намалював кольоровим олівцем мій перший малюнок. Малюнок № 1. Ось що я зобразив.

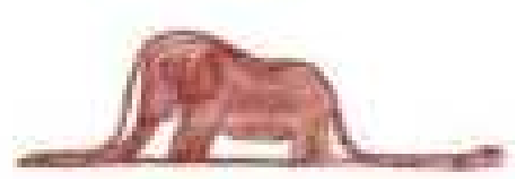

Я показав цей твір дорослим і спитав, чи не лякає він їх.

А мені на те:

— Чого б то капелюх нас лякав?

Але ж то був не капелюх. То був удав, що проковтнув слона. Тоді я зобразив удава в розрізі, аби дорослим було зрозуміліше. Їм завжди треба все тлумачити. Ось мій малюнок № 2.

Дорослі порадили мені не малювати більше гадів ні в натурі, ні в розрізі, а краще цікавитися географією, історією, математикою та грамотикою. Отак і сталося, що я в шість років зрікся блискучої малярської кар'єри. Зазнавши провалу з малюнками № 1 і № 2, я геть зневірився в собі. Дорослі такі нетямовиті, а діти просто не в змозі розжовувати їм усе.

Отож я мусив обрати собі інше ремесло й навчився керувати літаками. Я облетів майже цілий світ. І географія, сказати по щирості, стала мені у великій пригоді. Я умів із першого погляду відрізнити Китай од Аризони. То вельми корисно, надто як уночі з курсу зіб'єшся.

На своєму віку я зустрічав чимало всяких поважних людей і мав із ними стосунки.

Жив довго між дорослих. Бачив їх зовсім близько. І від того моя думка про них не покращала.

Коли мені здибався дорослий, людина нібито кмітлива, я поцікавив-

він справді може втоpопати. Але дорослий незмінно відповідав мені: «Це капелюх». Тоді я вже не говорив із ним ні про полозів, ні про тропічні ліси, ні про зорі. Я пристосовувався до його тями. Заводив із ним мову про гольф і бридж, про політику та краватки. І дорослий так тішився: познайомитися з такою розважливою людиною.

Поміркуйте!

- Що вам стало відомо про автора з першої глави твору?
- Доведіть, що він талановита людина з багатою уявою, що не втратив здатності бути щирим, як дитина, у дорослому віці.
- Які знання, отримані в дитинстві, йому знадобилися в дорослому житті?

II

Так жив я сам-один, не маючи нікого, з ким міг погомоніти-порадитися, аж до аварії, що спіткала мене шість років тому в Сахарі. Почав давати збої двигун мого літака. Ні механік, ні пасажири зі мною не летіли, довелося поратися самому, хоча ремонт був складний. Тут таке: або пан, або пропав. Питної води я мав ледве на тиждень.

Отож першого вечора я заснув на піску в пустелі за тридев'ять земель від будь-якої людської оселі. Я був ще самотніший, ніж потерпілий на плоту посеред океану. Уявіть собі мій подив, коли на зорі мене збудив якийсь чудний голосочок.

Він сказав:

— Прошу... намалюй мені баранця.

— Га?

— Намалюй мені баранця...

Я підскочив, наче мене громом ударило. Старанно протер очі. Пильно роззирнувся навкруг. І побачив дивовижного хлопчика, що поважно мене розглядав. Ось його найкращий портрет, який мені пощастило згодом намалювати. Та, звісно, на моєму малюнку він далеко не такий гарний, як був насправді. Не я тут винною. Коли я мав шість років, дорослі відбили в мене охоту до того, щоб стати художником, і я тільки й навчився, що малювати удавів — у натурі та в розрізі.

Отож я вирячениими від подиву очима дивився на цю прояву. Не забувайте, що я був за тридев'ять земель, на безлюдді. А проте зовсім не здавалося, щоб це хлоп'я заблукало, або вкрай зморилося, чи вмирає з голоду, спраги або зі страху. З першого погляду не можна було сказати, що це дитина, яка загубилася серед пустелі, запропастилася край світу. Нарешті до мене повернулася мова, і я сказав:

— А... що ти тут робиш?

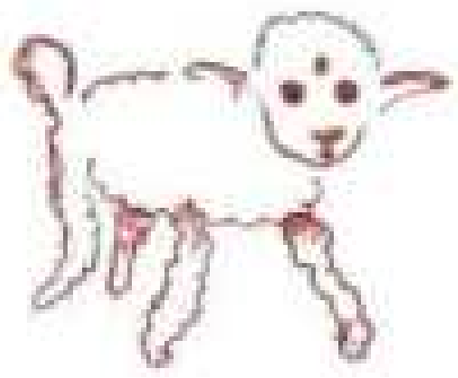
Та він знову попросив тихо й вельми поважно:

— Прошу... намалюй мені баранця...

Таємнича поява так вразила мене, що я не посмів одмовитися. І хоч яким безглуздям це могло здатися тут, за тридев'ять земель від людей, коли на мене чигала смерть, я добув із кишені аркуш паперу та самописку. Але відразу ж згадав, що вчився передусім географії, історії, математики та граматики, і сказав хлопцеві (трохи навіть сердито), що не вмію малювати. Він одмовив:

— Байдуже. Намалюй мені баранця.

Я зроду не малював баранів і тому відтворив для нього один із двох малюнків, що тільки й умів малювати: удава в натурі. І дуже здивувався, коли хлоп'я одмовило:

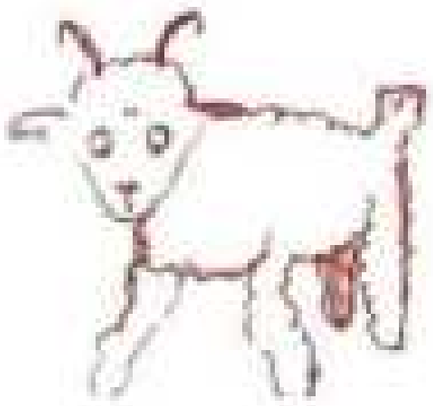
— Та ні! Я не хочу слона в удаві. Удав дуже небезпечний, а слон надто здоровенний. У мене все маленьке. Мені треба баранця. Намалюй баранця.

І я намалював.

Він глянув пильно та й каже:

— Ні! Цей баранець зовсім хирявий. Намалюй іншого.

Я намалював.

Мій приятель усміхнувся лагідно й поблажливо:

— Ти ж добре бачиш — це не баранець, а баранисько. Ще й рогатий...

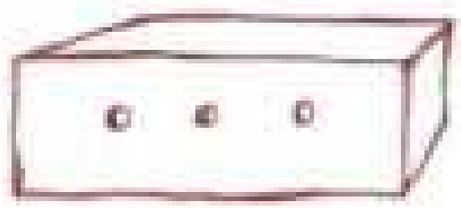
Тоді я зобразив ще одного.

Та він забракував і цей малюнок:

— Це надто старий. Я хочу такого баранця, щоб жив довго.

І тут мені терпець урвався — адже треба було якнайхутчіше розбирати й лагодити двигун, — і я награмузляв такий малюнок.

І заявив:

— Ось тобі ящик. А в ньому той баранець, який тобі до вподоби.

Я був неабияк вражений, побачивши, як заяснів мій юний суддя:

— Саме такого я і хотів! Як ти думаєш, багато паші треба для цього баранця?

— А хіба що?

— Таж у мене вдома все маленьке.

— Йому, певне, вистачить. Я дав тобі зовсім маленького баранчика.

Хлопчик схилив голову над малюнком.

— Не такий він і маленький! Глянь-но, він заснув...

Так я познайомився з маленьким принцом.

Поміркуйте!

- За яких умов відбулося знайомство з маленьким принцом?
- Що відчував пілот у момент зустрічі?
- Навіщо маленькому принцу знадобився баранець?
- Чому йому до вподоби припав саме останній малюнок? Про які його якості це свідчить?
- Чи випадкова зустріч у пустелі двох самотніх душ? Чому?

III

Збігло чимало часу, поки я втямив, звідки він узявся. Маленький приниц про все допитувався в мене, зате моїх запитань, здавалося, не чув. Лише з випадково вимовлених слів мені помалу все стало зрозумілим. Так, побачивши мій літак уперше (я не малюватиму літака — для мене це дуже морочливо), він спитав:

— Що то за штуковина?

— То не штуковина. Ця річ літає. Це літак. Мій літак.

І я гордо розтлумачив йому, що вмію літати (...).

— Звідки ж ти прибув, хлопче? Де твій дім? Куди ти хочеш забрати мого баранця?

На хвилю він замислився, потім промовив:

— Добре, що ти дав мені ящик: баранець тут ночуватиме, це буде його оселя.

— Атож. А коли ти шануватимешся, я дам тобі ще й мотузок, щоб припинати його вдень.

Мої слова нібито прикро вразили маленького принца.

— Припинати? Яке безглуздя!

— Бач, коли його не припнеш, він залізе в шкоду або втече.

Мій приятель знову засміявся:

— А куди ж, по-твоєму, йому тікати?

— Будь-куди. Просто перед собою, куди очі світять.

Тоді маленький принц зауважив серйозно:

— Пусте, у мене там усе дуже маленьке. — І дещо журливо додав: — Коли йти просто перед собою, куди очі світять, то далеко не зайдеш.

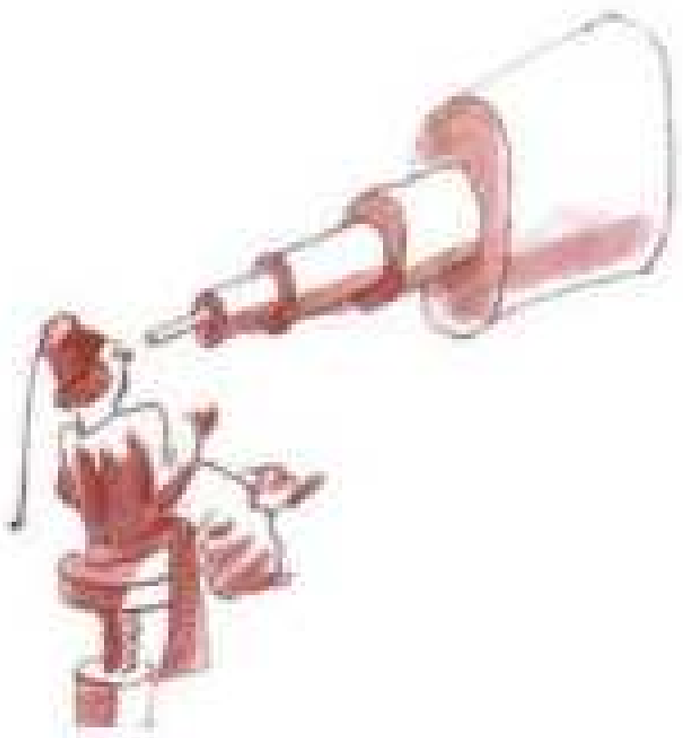
Поміркуйте!

- Що нового стає відомо про маленького принца?
- Як він реагує на пропозицію припинати баранця? Чому?
- Доведіть, що баранець — символ дитячої фантазії, світу дитинства.
- Чи погоджуєтеся ви з думкою, що *«коли йти просто перед собою, куди очі світять, то далеко не зайдеш»*? Поясніть ці слова.

IV

Так я довідався про ще одну важливу річ: його рідна планета завбільшки лось із хату! А втім, це й не так уже мене дивувало. Я добре знав, що

крім таких великих планет, як-от: Земля, Юпітер, Марс, Венера, уже давно названих, є сила інших, і між них такі маленькі, що їх нелегко побачити навіть у телескоп. Коли астроном відкриває таку планетку, він дає їй не ймення, а номер. Називає, скажімо, астероїд 3251.

Я маю всі підстави думати, що планета, з якої прилетів маленький принц, астероїд B-612. Цей астероїд бачили лише раз, 1909 року, його помітив у телескоп один турецький астроном. (...)

Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали лише для розваги. Мені стає дуже боляче, коли я згадую свого маленького приятеля і розповідаю про нього. Уже минуло шість років відтоді, як він зі своїм баранцем покинув мене. І я силкуюся розповісти про нього, щоб не забути його. Живий жаль бере, коли забувають друзів. Не кожен має друга. І я можу стати таким, як дорослі, котрі нічим не цікавляться, окрім своєї циферії. От я ще й тому купив коробочку з фарбами й олівці. Нелегко в мої літа знову братися до малювання, якщо за все життя лише й зобразив, що удава в натурі та в розрізі — колись там у шість років! Я, звісно, намагатимуся якнайліпше передати схожість. Я зовсім не певен, що мені із цим пощастить. На одному малюнку виходить вдало, на іншому портрет зовсім не схожий. Я можу схибити й щодо зросту. Ось тут маленький принц завеликий. А он там він замаленький. Я вже вагаюся, згадуючи барву його одягу. Тож мазюкаю і так і сяк, навмання. Можу, зрештою, помилитися і в деяких важливих подробицях. Ви вже даруйте. Мій приятель ніколи нічого мені не пояснював. Певне, думав, що я такий самий, як і він. Але я, на жаль, не вмію побачити баранця крізь стінки ящика.

Певне, я трохи скидаюся на дорослих. Очевидно, дещо постарів.

Поміркуйте!

- Які життєві цінності дорослих викликають в автора несприйняття?
- Чому він хоче розповісти про маленького принца? Процитуйте рядки, які підтверджують ваші міркування.

V

Щодень я дізнавався щось про його планету, про те, як він покинув її і як мандрував по світах. Він розповідав про це поступово, і то приназідлю. Отак третього дня я дізнався про трагедію з баобабами.

Це також сталося завдяки баранцеві. Маленького принца обсіли тяжкі сумніви, і він раптом спитав мене:

— А правда, що баранці їдять кущі?

— Авжеж, правда.

— О, я радий!

Я не второпав, чому так важливо, щоб баранці їли кущі. Але маленький принц додав:

— То вони їдять і баобаби?

Я сказав маленькому принцові, що баобаби не кущі, а височенні, із дзвіницю, дерева, і хоч би він привів навіть цілий табун слонів, то й вони не з'їдять і одного баобаба.

Почувши про табун слонів, маленький принц засміявся:

— Їх би довелося поставити один на одного (...).

Справді, на планеті маленького принца, як і на всіх інших планетах, росли трава та бур'ян. Отож є там насіння доброго корисного зілля і погане насіння поганого зілля — бур'яну (...). Це насіння баобабів. Земля на планеті була вражена тим насінням. А баобаб — така рослина, що коли не розпізнаєш її вчасно, то вже ніколи не позбудешся. Він захарастить цілу планету. Він проніже її своїм корінням. А якщо планета дуже маленька, а баобабів забагато, вони роздеруть її на клапті.

— Є такий закон, — сказав мені згодом маленький принц. — Причепурився сам уранці, причепури гарненько й свою планету. Треба полоти баобаби зараз же, як тільки побачиш, що то не троянди, бо молоді пагінці троянд і баобабів майже однакові. Ця праця дуже нудна, але зовсім легка.

Якось він порадив мені постаратися намалювати такий гарний малюнок, щоб усе це гаразд затямили діти й моєї планети.

— Якщо колись вони вирушать у мандри, — сказав він, — це їм стане в пригоді. Іноді якусь свою роботу можна й відкласти, нічого від того не станеться. Але з баобабами відкладати годі — тоді чекай лиха (...).

Поміркуйте!

- Що нового ви дізналися про планету маленького принца?
- Про що турбується маленький принц? Чому?
- Доведіть, що баобаб — алегоричне втілення жорстокості, черствості й руйнівного зла.
- Якого закону щодня дотримується маленький принц? Як змінилася б наша планета, якби всі люди його дотримувалися?

VI

О маленький принце! Потроху я зрозумів твоє невеселе життя. Довгий час ти мав лише одну розвагу — милуватися вечірнім сонцем. Я дізнався про це вранці четвертого дня, коли ти мовив мені:

— Я дуже люблю призахідне сонце. Ходімо подивимося, як сонце заходить.

— Але ж доведеться почекати...

— Чекати? Чого?

— Щоб сонце сіло.

Спершу ти дуже здивувався, а потім засміявся і мовив:

— Мені все здається, ніби я вдома!

І справді. Усім відомо, що коли в Америці полудень, у Франції вже вечоріє. Й аби за одну хвилину перенестися до Франції, можна було б подивитися, як там сідає сонце. На жаль, до Франції неблизький світ. А на твоїй планетці тобі досить було пересунути свого стільця на крок, другий. І ти бачив захід сонця щоразу, коли тільки бажав...

— Якось за один день я бачив захід сонця сорок три рази!

І трохи перегодом ти додав:

— Бачиш... коли стає дуже сумно, утішно помилуватися, як сідає сонце.

— Виходить, того дня, коли ти бачив захід сонця сорок три рази, тобі було дуже сумно?

Але маленький принц не відповів.

Поміркуйте!

Яку розвагу має маленький принц? Про що це свідчить?

VIII

(...) На планеті маленького принца завжди росли звичайні прості квіти — вони мали нерясно пелюсток, місця займали мало й нікого не турбували. Вони розпускалися вранці в траві, а надвечір згортали пелюстки.

А та квітка проклюнулась із насінини, занесеної невідомо звідки, і маленький принц викохував той пагінчик, такий неподібний до інших билинок. А що, як це якась видозміна баобаба? Та кущик незабаром перестав рости, і на ньому виліз пуп'янок. Маленький принц зроду не бачив ще таких буйних пуп'янків і відчував, що от-от станеться якесь диво. (...)

Аж от якось уранці, тільки встало сонце, квітка розпустилася.

Як дбайливо вона готувалася, стільки поралася, а нині, позіхаючи, сказала:

— Ох! Я ледве прокинулася!.. Даруйте... Я ще зовсім не зачесана...

Маленький принц не тямився від захвату:

— Яка ви гарна!

— Правда? — тихо озвалася квітка. — І народилась я разом із сонцем...

Маленький принц, звісно, здогадався, що красуня не надто скромна, зате вона була така прегарна!

— Здається, пора снідати, — додала вона по хвилі. — Прошу, потурбуйтеся про мене...

Збентежений маленький принц розшукав поливальницю і полив квітку.

Скоро з'ясувалося, що красуня гордовита й вередлива, і маленький принц попомучився з нею. (...)

Отож маленький принц, хоч і любив прегарну квітку, пройнявся якоюсь недовірою. Порожні необов'язкові слова він узяв близько до серця і відчув себе нещасливим.

— Не треба було слухати її, — довірливо мовив він мені якось. — Ніколи не треба слухати квітів. Треба просто милуватися ними й дихати їхніми пахощами. Моя квітка напахтила всю мою планету, а я не вмів нею тішитися (...).

Поміркуйте!

- Як маленький принц ставиться до троянди?
- Як поводить себе троянда? Охарактеризуйте квітку.
- Чого героя навчило спілкування з квіткою?
- Розкрийте алегоричність образу троянди.

X

Найближче до планети маленького принца були астероїди 325, 326, 327, 328, 329 і 330. Спершу він вирушив туди: треба ж знайти якесь діло та й чогось навчитися.

На першому астероїді жив король. Убраний у шарлат і горностай, він сидів на престолі — дуже простому, а все ж величному.

— А ось і підданий! — гукнув король, угледівши маленького принца.

«Звідки він може мене знати, — подумав собі маленький принц. — Він же мене зроду не бачив!»

Він не відав, що світ для королів дуже спрощений. Для них усі люди — піддані.

— Підійди, щоб я тебе краще роздивився, — мовив король, пишаючись, що може нарешті над кимось королювати. (...)

— Можна мені сісти? — несміливо спитав маленький принц.

— Велю тобі: сідай! — відповів король і велично підгорнув полу своєї горностаєвої киреї.

Одне вражало маленького принца: планетка така манюсінька. Над ким же владарює король?

— Ваша величносте, — мовив він, — можна вас запитати...

— Велю тобі: запитуй! — квапливо сказав король.

— Ваша величносте... чим ви правите?

— Усім, — дуже просто сказав король.

— Усім?

Король скромним жестом показав на свою планету, а також на інші планети й зірки.

— І всім цим ви правите? — перепитав маленький принц.

— Усім, — одрік король.

Він-бо був не лише абсолютний монарх, а й цар усесвітній.

— І зірки скоряються вам?

— Авжеж, — притакнув король. — Зірки виконують мої повеління негайно. Непослуху я не потерплю. (...)

— Я б хотів подивитися, як сідає сонце... Зробіть мені ласку... Звеліть сонцеві зайти...

— А коли я звелю якомусь генералові пурхати метеликом із квітки на квітку, або написати трагедію, або перекинутися морською чайкою — і генерал не виконає наказу, — хто буде винен: він чи я?

— Ви, ваша величносте, — не вагаючись відповів маленький принц.

— Цілком слушно, — відповів король. — Від кожного треба вимагати лишень те, що він може зробити. Влада передусім має бути розумна. Коли ти накажеш народові кинутись у море, то він учинить революцію. Я маю право вимагати послуху, бо мої розпорядження розумні.

— А як же мій захід сонця? — нагадав маленький принц: питаючись про щось, він ніколи не заспокоювався, поки не діставав відповіді.

— Буде тобі й захід сонця. Я зажадаю, щоб сонце сіло. Почекаю, поки будуть сприятливі умови, у тому й мудрість володаря.

— А коли це буде? — спитав маленький принц.

— Гм... гм... — відповів король, гортаючи грубого календаря. — Це буде... Гм, гм... — сьогодні це буде за чверть восьма вечора. І тоді побачиш, як точно виконуються мої розпорядження.

Маленький принц позіхнув. Шкода, що тут не завжди можна побачити захід сонця. Та й, сказати по щирості, він уже нудився.

— Мені пора, — сказав він королю. — Більше немає чого тут робити.

— Зостанься! — мовив король, неабияк гордий із того, що в нього знайшовся підданий. — Зостанься, я призначу тебе міністром.

— Міністром чого?

— Ну, міністром... міністром юстиції.

— Але ж тут немає кого судити.

— Хтозна, — мовив король. — Я ще не оглянув усього свого королівства. Я вже старий, для карети місця в мене немає, а ходити пішки я зморююся.

Маленький принц нахилився і заглянув ще раз на той бік планети.

— О, я вже подивився! — вигукнув він. — Там більше нікого немає.

— То суди сам себе, — відказав король. — Це найважче. Себе судити набагато важче, ніж інших. Якщо ти зумієш правильно судити самого себе, то ти справді мудрий. (...)

Поміркуйте!

- Охарактеризуйте планету короля.
- Які емоції викликають у вас накази короля? Чому?
- Доведіть, що король утілює безглузду необмежену владу.

XI

На другій планеті жив шанолюб.

— Ага, ось і шанувальник з'явився! — гукнув він, угледівши ще здалеку маленького принца.

Адже для чваньків усі люди — то їхні шанувальники.

— Добридень, — мовив маленький принц. — Який кумедний у вас капелюх.

— Це для вітання, — відповів шанолюб. — Щоб кланятися, коли мене вітають. На жаль, сюди ніхто не приходить.

— Он як? — сказав маленький принц, нічого не второпавши.

— Поплещи в долоні, — порадив йому шанолюб.

Маленький принц заплескав у долоні. Шанолюб скинув капелюха й поштиво вклонився.

«Тут веселіше, ніж у короля», — подумав маленький принц. І знову заплескав у долоні. А шанолюб, скидаючи свого капелюха, ще раз поклонився.

За п'ять хвилин ця одноманітна гра зморила маленького принца.

— А що треба зробити, щоб капелюх упав? — спитав він.

Та шанолюб не слухав. Гонористі люди глухі до всього, окрім хвали.

— Ти й справді дуже шануєш мене? — спитав він маленького принца.

— А що то — шанувати?

— Шанувати — значить визнавати, що я найкращий, найчепурніший, найбагатший і найрозумніший на планеті.

— Але ж на твоїй планеті ти один!

— Ну, то зроби мені ласку, усе одно шануй мене!

— Я шаную, — мовив маленький принц і злегка знизав плечима. — Але яка тобі із цього радість?

І він утік від шанолюба. «Ці дорослі — дивакуваті люди», — простодушно думав він дорогою.

Поміркуйте!

- Охарактеризуйте планету шанолюба.
- Який висновок робить маленький принц після відвідин цієї планети?
- За QR-кодом прочитайте розділи повісті XII–XVIII і дайте відповіді на запитання.

XX

Довго простував маленький принц пісками, скелями й снігами та набрів зрештою на дорогу. А всі дороги приводять до людей.

— Добридень, — промовив він.

Перед ним був садок, повний квітучих троянд.

— Добридень, — відгукнулися троянди.

Маленький принц поглянув на них. Усі вони були подібні до його квітки.

— Хто ви? — спитав він, враження.

— Ми — троянди, — відказали квіти.

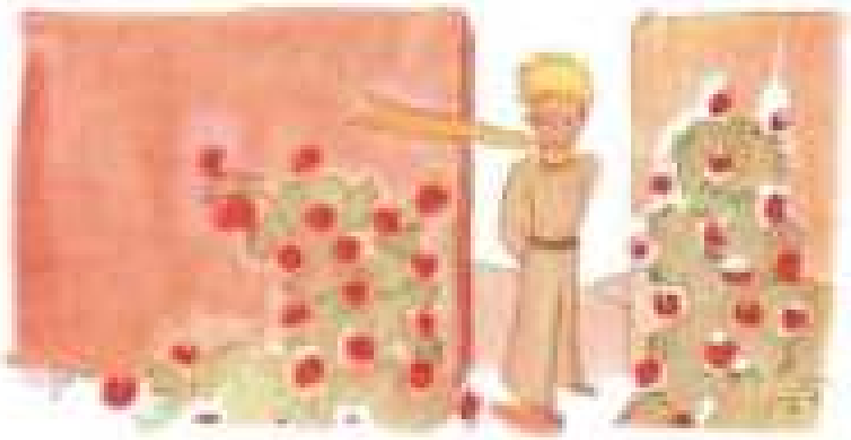
— Он як... — сказав маленький принц.

І почувався дуже нещасливим. Його квітка запевняла, що вона на всьому світі одна така. А ось тут буяло п'ять тисяч таких самих квіток, лише в одному саду!

«Як би вона засмутилася, коли б побачила це! — помислив маленький принц. — Вона б страшенно закахикала й удала, що помирає, аби лише не стати смішною. А мені довелося б удавати, ніби я доглядаю її, бо ж інакше, аби принизити й мене, вона справді могла б умерти...»

А потім він ще сказав собі: «А я думав, що маю такий скарб — єдину у світі квітку, а то звичайнісінька троянда. Проста троянда й три вулкани заввишки до колін, і то один із них погас, певне, назавжди — цього замало, щоб величати себе принцом...»

Він упав на траву й заплакав.

Поміркуйте!

Що викликало відчай маленького принца? Чому?

XXI

Отоді-то й показався лис.

— Добридень, — мовив лис.

— Добридень, — сказав маленький привц, озирнувся, та нікого не побачив.

— Осьдечки я, — озвався голос, — під яблунею.

— Хто ти? — спитав маленький принц. — Ти такий гарний!

— Я лис, — відповів той.

— Пограйся зі мною, — попрохав маленький принц. — Мені так сумно...

— Я не можу з тобою гратися, — мовив лис. — Я не приручений.

— О, даруй, — сказав маленький принц, але подумав і додав: — А що означає — приручати?

— Ти нетутешній, — сказав лис. — Що ти тут шукаєш?

— Шукаю людей, — відповів маленький принц. — А що означає — приручати?

— Люди,— мовив лис, — мають рушниці й ходять на лови. Це так ускладнює життя. А ще вони розводять курей. То єдина користь від людей. Ти шукаєш курей?

— Ні, — сказав маленький принц. — Я шукаю приятелів. А що означає — приручати?

— Це поняття давно забуте, — мовив лис. — Воно означає: прихилити до себе...

— Прихилити до себе?

— Авжеж, — мовив лис. — Ти для мене поки що лише маленький хлопчик, достоту такий, як сто тисяч інших. І ти мені не потрібний. І я тобі теж не потрібний. Я для тебе всього тільки лис, достоту, як сто тисяч інших лисів. Та як ти мене приручиш, ми станемо потрібні одне одному. Ти будеш для мене єдиний у цілому світі. І я буду для тебе єдиний у цілому світі...

— Я вже трохи розумію, — проказав маленький принц. — Є одна троянда... мабуть, вона мене приручила...

— Цілком можливо, — відповів лис. — На Землі чого тільки не побачиш...

— О, це не на Землі, — заперечив маленький принц.

Лис нібито дуже здивувався.

— На іншій планеті?

— Так.

— А мисливці є на тій планеті?

— Немає.

— Як цікаво! А кури є?

— Немає.

— Ех, світ недосконалий! — зітхнув лис.

А потім знову повернувся до того самого:

— Одноманітне в мене життя. Я полюю на курей, а люди полюють на мене. Усі кури однакові, і люди всі однакові. І я нуджуся. Але як ти мене приручиш, моє життя буде ніби сонцем осяяне. Я знатиму твою ходу й розрізнятиму її серед усіх інших.

Почувши чиїсь кроки, я ховаюся в нору. Зате твоя хода, як музика, викличе мене з нори. А потім — дивися! Бачиш, он там, на ланах, достигає пшениця? Я не їм хліба. Збіжжя мені ні до чого. Пшеничні лани не ваблять мене. І це сумно. Але в тебе чуб ніби золотий. І як добре буде, якщо ти мене приручиш! Золоте збіжжя нагадуватиме мені про тебе. І я полюблю шелест колосся на вітрі...

Лис замовк і довго дивився на маленького принца, а потім попросив знову:

— Будь ласка... приручи мене!

— Я б радо, — відповів маленький принц, — але в мене обмаль часу. Мені ще треба знайти приятелів і дізнатися про багато всяких речей.

— Дізнатися можна лише про те, що приручиш, — мовив лис. — Людям уже бракує часу про щось дізнаватися. Вони купують готові речі в торгівців. Але ж немає таких торгівців, що продавали б приятелів, і тимто люди не мають приятелів. Як хочеш мати приятеля — приручи мене!

— А що для цього треба зробити? — спитав маленький принц.

— Треба бути дуже терплячим, — сказав лис. — Спершу ти сядеш трішки далі від мене на траву, ось так. Я краєчком ока позиратиму на тебе, дивитимуся, а ти мовчатимеш. (...) Я взнаю ціну щастю. А як ти приходитимеш, коли попало, то я ніколи не знатиму, на яку годину готувати своє серце... Повинні бути обряди.

— А що таке обряд? — поцікавився маленький принц.

— Це теж річ давно забута, — розтлумачив лис.— Це те, що робить один день несхожим на інші дні, одну годину — на всі інші години. Є, приміром, такий обряд у двох мисливців. У четвер вони танцюють із сільськими дівчатами. І який же це чудовий день — четвер! Я іду на прогулянку й доходжу аж до виноградника. А якби мисливці танцювали, коли попало, усі дні були б подібні один на один і я зовсім не мав би дозвілля.

Так маленький принц приручив лиса. І коли настала пора прощатися, лис казав:

— О, я плакатиму за тобою.

— Сам винний, — мовив маленький принц. — Я ж не хотів тобі нічого лихого, а ти зажадав, щоб я тебе приручив...

— Авжеж, — згодився лис.

— Але ж ти плакатимеш! — мовив маленький принц. — Виходить, ти нічого не вигадав.

— Вигадав, — заперечив лис. — Згадай, що я казав про золоте збіжжя.

Він замовк. Потім додав:

— Піди ще поглянь на троянди. Ти зрозумієш, що твоя троянда — єдина на світі. А як повернешся попрощатися зі мною, я подарую тобі одну таємницю.

Маленький принц пішов глянути на троянди.

— Ви нітрохи не подібні на мою троянду, — мовив він їм. — Ви ще ніщо. Ніхто вас не приручив, і ви нікого не приручили. Ви такі, як раніше був мій лис. Він нічим не різнився від ста тисяч інших лисів. Але я з ним заприятелював, і нині він — єдиний у всьому світі.

Троянди дуже зніяковіли.

— Ви дуже гарні, але порожні, — сказав іще маленький принц.— Задля вас не схочеться померти. Звісно, випадковий перехожий і про мою троянду подумає, що вона така сама, як і ви. Але вона одна-єдина, над усе найдорожча.

І маленький принц повернувся до лиса.

— Прощавай... — мовив він.

— Прощавай, — відповів лис. — Ось моя таємниця. Вона дуже проста: лише серце добре бачить. Найголовнішого не побачиш очима.

— Найголовнішого не побачиш очима, — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати. (...)

— Люди забули цю істину, — мовив лис, — але ти не забувай. Ти назавжди береш на себе відповідальність за тих, кого приручив. Ти відповідаєш за свою троянду.

— Я відповідаю за свою троянду, — повторив маленький принц, аби краще запам'ятати.

Поміркуйте!

- Які таємниці та життєві істини відкриває для маленького принца лис?
- Прокоментуйте роздуми героїв про відповідальність.
- Чи погоджуєтеся ви, що найголовнішого не побачиш очима? Чому?

XXIV

Минув тиждень із дня моєї вимушеної посадки, і, слухаючи розповідь про крамаря з пілюлями, я випив останній ковток води.

— О, — сказав я маленькому принцові, — твої розповіді дуже цікаві, але я ще не полагодив свого літака, мені немає чого пити, і я теж був би щасливий, аби міг просто піти до криниці!

— Мій приятель лис... — почав він.

— Хлопче, мені вже не до лиса!

— Чому?

— А тому, що доведеться сконати від спраги...

Він не зрозумів мене й заперечив:

— Добре, коли є приятель, навіть якщо треба сконати. Я дуже радий, що приятелював із лисом...

«Він не усвідомлює, яка велика небезпека. Він ніколи не зазнавав ні голоду, ні спраги. Йому досить трішки сонця...» — подумав я.

Проте він поглянув на мене й відповів на мої думки:

— Мені теж хочеться пити... пошукаємо колодязь...

Я втомлено розвів руками: це безглуздя — шукати навмання в безкраїй пустелі колодязь. І все ж ми рушили в дорогу.

Довгий час ми йшли мовчки: нарешті споночіло, у небі спалахнули зорі. Від спраги мене трохи лихоманило, і я бачив їх наче вві сні. А в пам'яті все лунали слова маленького принца.

— Отже, і ти знаєш, що таке спрага? — спитав я.

Та він не відповів на моє запитання. Він сказав просто:

— Вода буває потрібна й серцю...

Я не збагнув його слів, але промовчав. Знав, що розпитувати його не потрібно.

Він утомився. Сів на пісок. Я опустився поруч. Помовчали. Потім він мовив:

— Зорі прегарні, бо десь там є квітка, хоч її і не видно звідси...

— Авжеж, — відповів я, дивлячись на піщані бриж і, осяяні місяцем.

— Пустеля гарна... — додав він.

Це правда. Мені завжди подобалося в пустелі. Сидиш на піщаній дюні. Нічого не видно. Нічого не чутно. І все ж серед цієї тиші світиться щось...

— Знаєш, чому гарна пустеля? — спитав маленький принц. — Десь у ній ховаються джерела.

Мене дуже вразило: так ось через що це таємниче світіння пісків. Ще в дитинстві я жив у старому-престарому будинку — подейкували, ніби в ньому сховано скарб.

Звісно, ніхто його так і не знайшов, а може, і не шукав. Але через нього весь той дім був ніби зачарований.

— Так, — сказав я, — ідеться про дім, зірки чи пустелю: про те, що не побачиш очима!

— Я дуже радий, — озвався маленький принц, — що ти згоден із моїм приятелем лисом.

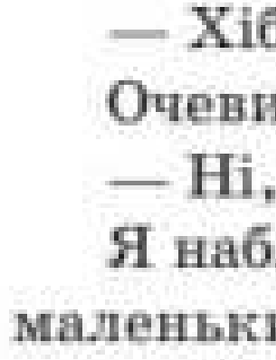
Потім він заснув, я взяв його на руки й рушив далі. Я був схвильований.

Здавалося, ніби я несу скарб, тендітний і беззахисний. Здавалося навіть, що нічого беззахиснішого немає на нашій Землі. У сяйві місяця я дивився на його бліде чоло, на прикриті вії і казав собі: «Те, що я бачу, це лише оболонка. Найголовнішого не побачиш очима...»

Його розтулені вуста затремтіли в усмішці, і я сказав собі ще: «Найзворушливіше в цьому заснулому маленькому принцові — його вірність квітці, образ троянди, що сяє в ньому, ніби полум'я світильника, навіть коли він спить...» І я зрозумів, що він ще тендітніший і безбо-

ронніший, ніж здається. Світильники треба старанно охороняти: порив вітру може погасити їх...

Так я ішов — і на світанні побачив колодязь.

Поміркуйте!

- Над якими запитаннями розмірковують герої?
- Прокоментуйте слова: *«Вода буває потрібна й серцю...»*
- Доведіть, що колодязь означає не лише воду, а й істину, яка відкривається героям.

XXVI

Неподалік від колодязя збереглися руїни давнього кам'яного муру. Наступного вечора, закінчивши роботу, я повернувся туди й ще здалеку побачив, що маленький принц сидить на краю муру, спустивши ноги. І почув його голос:

— Хіба ти не пам'ятаєш? Це було зовсім не тут.

Очевидно, хтось йому відповідав, бо він заперечив:

— Ні, ні! Саме цього дня, тільки не в цьому місці.

Я наближався до муру, але нікого більше я там не побачив. А проте маленький принц знову мовив комусь:

— Атож, на піску ти побачиш, де мої сліди починаються. Тобі доведеться лише почекати мене. Сьогодні вночі я туди прийду.

До муру залишалося двадцять метрів, але я так само нікого не бачив.

По недовгій мовчанці маленький принц спитав:

— А в тебе добра отрута? Ти певна, що я недовго мучитимуся?

Я зупинився, і серце мені стислося, але я досі ще нічого не розумів.

— Тепер іди, — мовив маленький принц. — Я хочу стрибнути вниз.

Тоді я опустив очі та аж підскочив! Під муром, звівши голову до маленького принца, згорнулася жовта гадючка, від укусу якої людина гине за тридцять секунд.

Намацуючи в кишені револьвера, я бігом кинувся до неї, але, почувши шурхіт моїх кроків, гадюка тихо, мов змеженілий ручай, заструмувала по піску й із ледве чутним металевим дзвоном заповзла поміж каміння.

Я підбіг до муру саме вчасно, щоб підхопити на руки маленького принца, білого, мов сніг.

— Що за витівки! Ти вже забалакуєш із гадюками!

Я розв'язав золотий шарф, який він постійно носив. Змочив йому скроні та відпоїв водою. Але я не зважувався більше ні про що розпитувати. Він поважно глянув на мене й обвив мою шию руками. Я почув, як тіпається його серце, мов у підстреленої пташки. Він сказав мені:

— Я радий, що ти знайшов, у чому там був клопіт із твоєю машиною. Тепер ти можеш повернутися додому.

— Звідки ти знаєш?

Я саме збирався сказати йому, що над усі сподівання таки полагодив літака!

Він нічого не відповів на моє запитання, сказав лише:

— Я теж сьогодні повертаюся додому.

Потім додав журно:

— Це куди далі... це багато важче...

Я відчував, що діються якісь чудні речі. Я стискав його в обіймах, наче малу дитину, а проте здавалося, ніби він вислизає просто в якесь провалля, і мені незмога його утримати...

Його задумливий погляд тікав кудись у далечінь.

— У мене залишиться твій баранець. І ящик для баранця (...).

І він сумно всміхнувся.

Я довго чекав. Відчував, що він опритомнював.

— Ти трохи злякався, хлопче...

Ще б не злякатися! Але він тихенько засміявся:

— Куди страшніше буде сьогодні ввечері...

І знову мене обсипало морозом передчуття непоправного. Невже, невже я більше ніколи не почую, як він сміється? Цей сміх для мене — ніби джерело в пустелі.

— Хлопче, я хочу ще почути, як ти смієшся...

Але він сказав:

— Сьогодні вночі минає рік. Моя зірка саме над тим місцем, де я впав рік тому...

— Слухай, хлопче, адже вся ця історія з гадюкою, з побаченням та із зіркою — це просто лихий сон, еге ж?

Але він не відповів. Сказав лише:

— Найголовнішого не побачиш очима...

— Це як із квіткою. Як ти любиш квітку, що росте десь на далекій зірці, уночі тобі любо дивитися на небо. Усі зорі розквітають.

— Авжеж.

— Це як із тією водою. Коли ти дав мені напитися, вода була наче музика... а все та корба й вірьовка... Пам'ятаєш?.. Вода була чудова.

— Уночі ти подивишся на зорі. Моя зірка дуже маленька, я не можу тобі й показати, де вона. Та це й краще. Вона буде для тебе просто одна із численних зірок. І тобі подобатиметься зорювати... Усі зорі стануть тобі за приятелів. І потім я тобі дещо подарую...

І він засміявся.

— О хлопче, хлопче, як я люблю цей твій сміх!

— Оце й буде мій подарунок... це буде, як із тією водою...

— Що ти хочеш сказати?

— У кожної людини свої зорі. Для одних, тих, хто подорожує, вони дороговказ. Для інших — це просто маленькі вогники. Для вчених зірки — наукова загадка. Для мого ділка вони золоті. Але всі ці зорі німі. А ти матимеш такі зірки, яких більше ні в кого немає...

— Як це розуміти?

— Я житиму на одній із зірок, я там сміятимуся, і коли ти подивишся вночі на небо, це буде так, наче всі зорі сміються. Ти матимеш зорі, що вміють сміятися!

І він сам засміявся.

— І коли ти втішишся (а втіха таки приходить), ти будеш радий, що познайомився зі мною. Ти завжди будеш моїм другом. Тобі захочеться посміятися зі мною. Тоді ти відчиниш вікно, і тобі буде приємно... І твої приятелі будуть неабияк здивовані, що ти смієшся, дивлячись на небо. А ти їм скажеш: «Так, так, зорі завжди викликають у мене охоту сміятися!» І вони подумають, що ти несповна розуму. Ось яку капость я тобі втну...

І він знову засміявся.

— Це буде так, наче замість зірок я дав тобі безліч дзвіночків, що вміють сміятися...

І він знову засміявся. Потім знову споважнів:

— Знаєш... сьогодні вночі... краще не приходь.

— Я тебе не залишу.

— Я матиму такий вигляд, наче мені зле... Наче я вмираю. Так уже воно буває. Не треба, щоб ти це бачив...

— Я не залишу тебе.

Однак він був заклопотаний.

— Я кажу тобі це... і через гадюку. Не треба, щоб вона тебе вжалила... Гадюки ж злі. Когось ужалити для них утіха.

— Я тебе не залишу.

Щось його заспокоїло.

— Правда, на другий укус отрути в неї не вистачить.

Тієї ночі я не помітив, як він пішов. Він тихо вислизнув. Коли я наздогнав його, він ішов прудко й рішуче.

— А, це ти... — тільки й сказав він мені.

І взяв мене за руку, але щось іще його тривожило.

— Даремно ти так учинив. Тобі буде боляче. Я буду наче неживий, а насправді це буде не так...

Я мовчав.

— Бачиш... Це дуже далеко. Я не можу забрати свого тіла. Це заважко.

Я мовчав.

— Але це все одно, що покинути стару оболонку. За старими оболонками немає чого жалкувати.

Я мовчав.

Він трохи занепав духом, але все ж зробив ще одне зусилля:

— Знаєш, це буде гарно. Я теж зорюватиму. І всі зорі будуть наче криниці з рипучою корбою. І всі зорі дадуть мені напитися...

Я мовчав.

— Подумай, як буде чудово! Ти матимеш п'ятсот мільйонів дзвіночків, а я — п'ятсот мільйонів струмків...

І тут він теж замовк, бо заплакав...

— Це тут. Дай мені ступити ще крок самому.

І він сів на піску, бо йому стало страшно. Потім він сказав:

— Знаєш... моя троянда... я за неї відповідаю! А вона така квола! І така довірлива. Єдине, чим вона може захищатися, це чотирма жалюгідними колючками...

Я теж сів, бо мені підломилися ноги. Він мовив:

— Ну от. Це все...

Завагався ще з хвилину і встав. І ступив лише крок. Я не міг ворухнутися.

Неначе жовта блискавка майнула біля його ніг. Якусь мить він стояв непорушно. Не закричав. Потім упав — повільно, як падає дерево.

Повільно й нечутно, бо пісок приглушує звуки. (...)

(Переклад А. Жаловського)

Поміркуйте!

- Яке враження справила на вас казка-притча?
- Над якими запитаннями ви замислилися?
- На які речі ви поглянули по-новому завдяки маленькому принцу?
- Ілюстрації до «Маленького принца» намалював сам автор. Чи допомогли вони вам краще уявити події, зображені у творі? Чому?
- Яким ви уявляєте автора щойно прочитаного твору?

«Високий на зріст (метр вісімдесят чотири). Широкі плечі, подібні до єгипетських малюнків... Велика голова... Важкі повіки, з-під яких задумливо дивляться чорні очі. Короткий кирпатий ніс...

Коли Антуан говорить про щось з особливим захопленням, кінчик носа кумедно тремтить. У правому кутку рота невеличкий шрам — слід давньої аварії (у дитинстві він упав із велосипеда). Він доброзичливо всміхається, і від цього в нього з'являються ямочки на щоках» — так згадує про письменника його друг — лікар Жорж Пелісьє.

Майбутній письменник ***Антуан де Сент-Екзюпері*** народився в *м. Ліоні (Франція)* у старовинній прованській аристократичній родині. Його доля визначилася у 12-річному віці, коли професійний пілот узяв його із собою в політ. Професія льотчика в ті часи була рідкісною, небезпечною та водночас романтичною. Це повністю відповідало характеру й прагнен-

«У сім'ї його називали Король-сонце через біляве волосся, товариші — Звіздарем. Насправді він уже тоді був маленьким принцом... завжди був радісним і безстрашним», — говорить про письменника його колега по перу А. Моруа. Із цим французьким письменником важко не погодитися, адже маленький принц, створений А. де Сент-Екзюпері, є алегоричним утіленням щирості, відвертості, самотності, суму та чуйності.

Літературознавці визначають жанр *«Маленького принца»* як *філософська казка-притча*, оскільки її зміст зосереджено на роздумах про життєві цінності, досягнення людиною секретів мудрості, добра й істини.

«Я зовсім не хочу, щоб мою книжку читали задля розваги», — говорив автор. Сподіваємося, що і ви, коли читали твір, не лише захоплювалися надзвичайними подіями, а й замислилися над проблемами сенсу життя, чистоти людських взаємин.

Історичні паралелі

«Маленький принц» — остання книжка А. де Сент-Екзюпері, написана перед його загибеллю. Життя письменника було тісно пов'язане з авіацією, тож із початком Другої світової війни він вступив до французької військової авіації, щоб боротися проти фашизму.

31 липня 1944 р. письменник не повернувся з бойового вильоту.

Мистецькі діалоги

Український поет Д. Павличко створив вірші-портрети, висвітлюючи в них величні постаті видатних особистостей. Серед них — А. де Сент-Екзюпері. Прочитайте поезію та зверніть увагу на те, як у ній передано драматичну мить тріумфу героя над власною смертю, над жорстокою тупістю часу.

Навіщо повертатися назад
З небес на землю, де війни катуші,
Де Францію дрібні й підступні душі
Зжирають, наче гусениці сад?!

І свій літак тісний, немов снаряд,
Веде він у безумнім безоружжі
Крізь вибухи, що, мов сліпучі ружі,
Цвітуть і осипаються підряд...

В палаючій, як метеор, машині
Його вхопила неба течія
І занесла в глибини темно-сині.

Світ у зірках читав його ім'я,
Лиш у пісках Лівійської пустині

Намалюйте карту подорожі маленького принца Всесвітом. Яку ще планету ви б запропонували відвідати герою? Чому? Підготуйте усну екскурсію планетами й астероїдами.

Підсумуйте!

- Яка система життєвих цінностей прийнятна для автора твору?
- Які істини допомогла відкрити пілоту планета маленького принца?
- Чому планета, на якій накопичені такі золоті мудрі істини, маленька за розмірами?
- Чи хочете ви прочитати повністю казку-притчу «Маленький принц»? Чому?

ЛІНА КОСТЕНКО

(нар. 1930 р.)

Читацький путівник

Яскравий зразок біблійної лірики — Книга псалмів. Слово *псало́м* грецького походження, що означає «піснеспів у супроводі струнного музичного інструмента — псалтерію́на». У канонічній збірці 150 псалмів. Їх створювали різні псалмоспівці. Більшість із них приписують найславетнішому цареві Ізраїлю Давидові. У цих творах відображено різні почуття людської душі, що говорить із Богом, — смуток і радощі, віра й сумнів, подяка та нарікання.

В Україні Псалтир набув особливої популярності. Його використовували як молитовник, шкільний підручник.

Сучасні поети зазвичай звертаються не до перекладів, а до переспівів псалмів. ***Пере́спів*** — це вірш, написаний за мотивами поетичного твору іншого автора, з елементами наслідування його образності й ритміки. Яскравим взірцем таких переспівів є цикл ***«Давидові псалми» Ліни Костенко.***

ДАВИДОВІ ПСАЛМИ

Псалом 1

Блажен той муж, воістину блажен,
котрий не був ні блазнем, ні вужем.

Котрий вовік ні в празники, ні в будні
не піде на збіговиська облудні.

І не схибнеться на дорогу зради,
і у лукавих не спита поради.

І не зміняє совість на харчі. —

І хоч про нього скажуть: навіжений,
то не біда, — він все одно блаженний.

І між людей не буде одиноким,
стоятиме, як древо над потоком.

Криляті з нього вродяться плоди,
і з тих плодів посіються сади.

І вже йому ні слава, ні хула
не зможе вік надборкати крила.

А хто від правди ступить на пів метра, —
душа у нього сіра й напівмертва.

Не буде в ній ні сили, ні мети,
лиш без'язикі корчі німоти.

І хто всіляким ідолам і владам
ладен кадити херувимський ладан,

той хоч умре з набитим гаманцем, —
душа у нього буде горобцем.

Куди б не йшов він, на землі і далі,
дощі розмиють слід його сандалій.

Бо так воно у Господа ведеться —
дорога ниць в землю западеться!

Поміркуйте!

- На уроках літератури в 6-му класі ви дізналися про Л. Костенко та її вірш «Кольорові миші». Як перегукуються мотиви цієї поезії та переспіву «Давидові псалми»?
- Прочитайте псалом 1 із біблійної Книги псалмів. Порівняйте його текст із віршем Л. Костенко. Доведіть, що поетеса здійснила саме переспів, а не переклад. Які мотиви й образи оригіналу вона доповнила, деталізувала?
- Переспів Л. Костенко побудований на різкому контрасті (антитезі). Умотивуйте цю думку цитатами з тексту.
- У чому поетеса вбачає сенс щасливого людського життя?
- Підготуйте виразне читання поезії «Давидові псалми» в стилі сучасних запитів соціальних мереж.

Ліна Костенко звернулася до псалмів у дуже складний період свого життя. За патріотичні погляди, відстоювання правди її жорстоко переслідував радянський режим. Були доноси, цькування, довгі шістнадцять років діяла заборона на друк її творів, але письменниця мужньо витримала тиск і зберегла вірність своїм переконанням.

Тому й зосередила увагу насамперед на ***псалмі 1***. Адже в ньому звучить заклик до людини за будь-яких обставин обирати в житті шлях добра. І тоді душа такого праведника буде *«у Бога на плечі»*. Така людина сягне справжнього щастя (церковнослов'янське слово *блажен* означає «щасливий»).

Душа ж того, хто відступає від правди бодай *«на пів метра»*, стає *«сіра й напівмертва»*, а його життєва дорога обов'язково *«в землю западеться»*.

Такий *провідний мотив* ***«Давидових псалмів»*** поетеса цілком зберегла й докладно розвинула.

За біблійною традицією переспів побудовано як мозаїку афоризмів. Знайдіть афоризми в «Давидових псалмах» Л. Костенко. З якою метою авторка їх використала? Прокоментуйте ті крилаті вислови, що збігаються з вашою життєвою позицією.

Підсумуйте!

- Які мотиви «Давидових псалмів» Л. Костенко перегукуються з думками, висловленими героями казки-притчі А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц»?
- Доведіть, що Біблія має значний вплив на розвиток сучасної літератури.
- Прочитайте вислови видатних мислителів.

  «У Біблії закладено (як і в усьому) подвійне начало, вона і Бог, і змій одночасно. Хто не здатний духовно розуміти її, той може накоїти собі багато лиха, замість користі мати шкоду» *(Г. Сковорода, український філософ)*.

  «Малі знання ведуть від Бога, а великі повертають до Нього» *(Ф. Бе́кон, англійський філософ XVII ст.)*.

  Як ви розумієте міркування мислителів?
- Чи будете ви в подальшому звертатися до Біблії? На які запитання ви хочете знайти в ній відповіді?

ДЗВІНКА МАТІЯШ

(нар. 1978 р.)

Читацький путівник

Чи спадало вам на думку, що далеке минуле може виявитися зов-сім поряд? Не поспішайте заперечувати! Навіть сучасна людина XXI століття тісно пов'язана з прадавніми часами. Прочитайте повість ***«Мене звати Варвара» Дз. Матіяш*** про вашу ровесницю та переконайтеся в цьому.

МЕНЕ ЗВАТИ ВАРВАРА

(Скорочено)

Бувають у житті такі події, після яких життя цілковито змінюється. Раз і назавжди. Так, ніби вас розвернули на сто вісімдесят градусів — і ввечері все вже зовсім інакше, ніж було зранку.

Ніколи й не думала, що таке може статися зі мною. Наче я героїня фільму чи книжки. Але саме такі змінювальні події відбулися зі мною двадцять першого листопада 20... року. До речі, у словнику не знайшла слова «змінювальні». Але мені найбільше підходить саме воно. Якщо такого слова раніше не було, то, напевне, я вигадала нове, а такого зі мною ще не траплялося. Але, як каже мій тато, усе буває вперше.

Того листопадового вечора, точніше листопадової ночі, я почала вести щоденник: вирішила записувати нові думки, відчуття, емоції та здогади, щоб їх не забути. А ще — щоб упорядкувати й зберегти для самої себе. Можливо, я перечитаю ці записи, коли мені буде багато років — наприклад, сорок. Який жах. Невже мені колись буде сорок? Добре, що до цього ще ціла вічність. Сподіваюся, що в сорок я не стану занудою. (...)

Пригадайте!

- Хто з героїв прочитаних вами творів записував свої враження в щоденник?
- Назвіть особливості щоденника як жанру літератури.
- Що спонукало Варвару вести щоденник?

Вечорами мені тим паче аж ніяк не до щоденника. Я роблю уроки, а потім читаю все, що написав сер Конан Дойл про Шерлока Голмса. І самотужки опановую дедуктивний метод. А на це потрібно, хочу вам сказати, чимало часу.

Між іншим, забула представитися. Мене звати Варвара, я живу в Києві та вчуся в школі номер... Зрештою, навіщо вам номер? Та ні, я не боюся, що ви вирішите відвідати нашу школу. І дізнаєтеся щось про мене, чого вам знати не треба. Зрештою, ви мене не впізнаєте, якщо випадково побачите в шкільному коридорі. Бо моя зовнішність середньостатистична — нещодавно я дійшла такого висновку. Це ні добре, ні погано. Просто факт.

А школа в нас непогана. Наша класна керівничка Ольга Миколаївна теж дуже навіть нічого. Вона трохи строга, але дозволяє нам те, про що в паралельних класах можуть лише мріяти. (...) Вона фанатка диктантів (ми їх пишемо, здається, уже на кожному уроці). А ще вона любить, щоб ми розвивали творче мислення і пізнавали нове.

Тому час від часу дає нам завдання на різні творчі теми — треба підготувати виступ хвилин на десять і розповідати так, щоб аудиторії, тобто решті однокласників, було цікаво.

Такі творчі заняття в нас відбуваються раз на місяць. Тоді, замість мови й літератури, маємо два уроки виступів підряд. Переважно на таких уроках весело й справді можна дізнатися щось цікаве. (...)

Поміркуйте!

- Що вам стало відомо про Варвару з перших рядків твору? Яке враження вона на вас справила?
- Чи нагадує вам школа Варвари вашу? Чим саме?
- Чи хотілося б вам мати таку подругу, як Варвара, і навчатися в такій школі, як вона? Чому? Які спільні теми для розмов ви могли б знайти?
- Чи поділяєте ви читацькі інтереси Варвари? Чому?

У листопаді була тема імен. Треба було дізнатися значення свого імені й придумати, як цікаво про нього розповісти. Можна було розповідати про себе, а можна — про якихось видатних людей, що мали це ім'я і на яких хочеться бути трішечки схожими. Одним словом, варіантів багато.

Але — ви собі можете таке уявити! — я взагалі забула про це завдання. Навіть цікаво, як може щось отак вилетіти з голови. Адже власне ім'я — це дуже цікава тема. Я хотіла дізнатися щось важливе про ім'я Варвара, це точно. І зовсім про це забула. Ну, от як таке може статися?

Звісно, мабуть, це можна пояснити тим, що я весь тиждень була дуже зайнята вдень, а ночами читала сера Конана Дойла. І наче сама жила в Лондоні позаминулого століття. (...)

Уявіть тільки: за п'ять хвилин до дзвоника я таки дізналася (точніше, мені допомогли згадати), що в нас сьогодні творчі заняття, присвячені іменам. І що я мала підготувати виступ про своє ім'я, але не підготувала. У принципі, за п'ять хвилин можна знайти багато чого в гуглі, який завжди приходить нам на допомогу. Мій тато любить повторювати: «Гугл тобі в поміч, Варваро!» — це коли я

М. Микитюк. Ілюстрація до повісті Дз. Матіяш «Моє ймення Варвара»

відповідати. Або коли він хоче, щоб я вчилася самостійно шукати інформацію на будь-які теми. І я це вже доволі непогано вмію. (...)

Узагалі, тато любить мене мотивувати. І що цікаво, у нього це чудово виходить. Це непогана для батьків риса — уміти мотивувати своїх дітей. У деяких наших учителів, щоправда, із цим складніше.

І от, мотивована як слід, читаю про абсолютний нуль і про те, що питання «Яка температура в космосі?», виявляється, некоректне. Бо космос — це порожнеча. Простір, у якому нічого немає.

А якщо нічого немає, то й температуру вимірювати не можна. Адже ніщо не має температури. Якось так. Це все складно й загадково. Якщо в космосі немає матерії — там немає температури. А якщо в космосі є космонавт? Нічого не зрозуміла. Чи космонавт — це не матерія, якщо вже він опинився в космосі? (...)

Добре, тепер уже, напевно, не відволікатимуся.

Отож сиджу я поруч із Маргаритою, яка явно все підготувала про своє ім'я, і швиденько шукаю в гуглі потрібну мені інформацію. Начебто знайшла, але ніякої історії, яка би мені сподобалася, зі знайденого не можу склеїти. Ну от прочитала, що Варвара — ім'я грецького походження та означає чи то чужоземка, чи то щось пов'язане з варварами. А варвари — самі розумієте, не мій орієнтир. Бо це люди, скажімо так, не дуже інтелектуально просунуті, вони мало знають, не читають книжок, не дружать з інтернетом узагалі. Ну, принаймні це таке моє суб'єктивне уявлення про варварів. Швидше за все, варвари не знайомі з дедуктивним методом та іронією. До речі, іронія — це також слово грецького походження, якщо ви не в курсі.

З видатних жінок, яких звали так само, як мене, першою на очі мені потрапила свята Варвара. Я поспіхом проглянула статтю. Усе читати не було часу, тож, може, я щось неправильно зрозуміла.

Бо історія цієї жінки доволі дивна й не надто мені сподобалася. Ну гаразд, Варвара жила в третьому столітті, тоді взагалі життя було зовсім не подібне до нашого, але те, що я прочитала, — то вже якось занадто.

Батько у Варвари був справжній деспот і садист. Він забороняв Варварі робити те, що їй подобається, і зачинив її в спеціально збудованій вежі. Начебто для того, щоб уберегти її від поганого товариства. Хоча він не врахував, що в неї може початися від сидіння у вежі депресія чи невроз, а це, як на мене, нічим не краще за погану компанію. До того ж без прогулянок на свіжому повітрі й сонці... Це не корисно для шкіри передовсім.

Чи, може, Варвару випускали на прогулянку під конвоєм? У статті про це не згадувалося. Було тільки сказано, що Варварин батько дуже хотів видати дочку заміж за достойного, на його думку, кандидата. Але тоді він мав би дбати про її гарне самопочуття та настрій, бо краса залежить і від них. А сидіння у вежі сприяє — як на мене — хіба появі синців під очима. А ще атрофії м'язів.

Однак батько не зважав на те, що цікавило Варвару. Вона зовсім не хотіла заміж, тому що таємно стала християнкою. А місцеві хлопці християнством не цікавилися. Тож розмовляти з ними їй особливо не було про що. Я цілком із нею солідарна, бо одружуватися треба з людиною, яка поділяє твої цінності й нормально ставиться до твоїх зацікавлень і хобі.

Християнські погляди Варвари чомусь страшенно розлютили її батька. І він захотів, щоб дочка від них відмовилася. І щоб слухалася тільки його. А переконати її він вирішив у зовсім негуманний спосіб: бив дочку, знущався з неї, а це, як на мене, дуже страшно. Навіть не буду вам переповідати про всі види тортур, яких Варвара зазнала від власного батька. Якщо захочете, самі прочитаєте цю статтю у вікіпедії. Бо тортури — це, як на мене, просто жахливо. До того ж я вважаю, що це нормально, коли в людей різні погляди. Особливо якщо йдеться про батьків і дітей.

От, наприклад, ми з татом багато що сприймаємо цілком по-різному. І це чудово. Мій тато, звісно, у шоці від болотяно-зеленого лаку для нігтів на лівій руці та від яскраво-салатового на правій, але йому б і на думку не спало мене за це сварити. Так само, як і за погляди. Хоча поки що з поглядами в нас усе більш-менш одностайно.

А Варварі в ті далекі часи було дуже важко. Вона любила читати, а не цікавилася модами, коштовностями та всілякими дівчачими штучками. Проте її батько вважав, що дівчата мають цікавитися тільки цим. (...)

І от уявіть: сиджу я в стані повного шоку, навіть не чую дзвоника на урок. І чомусь учителька викликає першою саме мене. (...) Якраз у ту мить, коли вчителька мене викликала, я відчула, що раптом мені майже перестало подобатися моє ім'я. А я завжди пишалася, що мене звати Варвара. Я єдина Варвара в старшій школі. Про початкову не знаю нічого. (...)

У голові хаос. Я так і не зрозуміла, чому Варвару вважають покровителькою артилеристів, саперів, металургів, гірників і не тільки. І чому багато країн обрали її за свою покровительку. Ось, наприклад, у Великій Британії вона покровителька королівської артилерії. Цікаво, чи знав про це сер Конан Дойл?

Між іншим, сапер — це професія, яка ніколи не змогла б потрапити в мій список улюблених професій. Бо це страшно й небезпечно. Зрештою, як і війна взагалі.

Ага, ще до святої Варвари з великою пошаною ставляться в Україні, і її останки зберігалися колись у Михайлівському соборі, а тепер — у Володимирському, теж у нас у Києві. (...)

Починаю з того, що ім'я Варвара — дуже таємниче й загадкове. І що я коротко прочитала про життя святої Варвари, і є в ньому багато незрозумілого для мене, тож маю це обміркувати. Але почну з того, що означає це ім'я — а із цим також не все однозначно.

Я завжди кажу правду. Мені не складно наважитися сказати вчителям, що я чогось не знаю або що не зробила домашки. Хоча я переважно її роблю. От навіть зараз я встигла її зробити. Ну, може, частково. І не зовсім так, як би хотілося. Але прочитане мене геть ошелешило, тож маю враження, що того, про що я дізналася, і так забагато. (...)

— Знаєте, — кажу, — от я поки що так і не збагнула, що означає Варвара — чи чужоземка, чи дикунка, чи та, що належить до варварів. Узагалі, у грецькій мові слова дуже багатозначні. І от зараз мені видається, що я чогось не вловлюю. Але, звісно, чужоземка мені подобається найбільше. Якщо вибирати доводиться саме із цих трьох варіантів. А ще мені незрозуміло таке: як могло стати власним іменем слово «дикунка». Хоча якщо воно значить «чужоземка», то ситуація трохи краща. Але все одно не ясно, як в античному місті батьки можуть назвати свою дочку «Варварою» — себто чужоземкою або дикункою. Адже якщо грецька для них рідна, то, погодьтеся, це справді дивно. (...)

Шкода, що через Шерлока Голмса (чи у зв'язку із Шерлоком) я забула про все на світі. Бо могла б спитати батьків, чому вони мене так назвали. І мій виступ був би цілком інакший. Та зараз уже пізно думати, що було б, якби... Ну, нічого. Програвати також треба вміти. І на помилках вчаться.

В одному я зараз певна на тисячу відсотків: мої батьки — явно не прихильники варварів. І якщо вони мене назвали Варварою, це має глибокий сенс. І це щось дуже гарне. Інакше просто бути не може. І вже сьогодні я в них про все розпитаю. Наразі — маленьке фіаско. Тимчасове, ясна річ. Тим паче Ольга Миколаївна якраз поцікавилася, чи я знаю, чому мене батьки так назвали. Довелося сказати, що я забула їх про це спитати. Бо так воно і є.

— Ну що ж, забула, то забула. Але якщо запитаєш, можливо, тебе чекатиме приємний сюрприз, — підбадьорює мене вчителька.

Усе-таки вона відчула, що треба терміново підіймати мій настрій. І відразу викликала Кирила — він якраз щось бурмотів про відірваного носа Варвари й варварів на базарі. (...)

Поміркуйте!

- Що ви дізналися з Варвариної розповіді про її взаємини в родині та школі? Про які риси характеру головної героїні вони свідчать?
- Чому історія святої, прочитана нашвидку Варварою в інтернеті, так її шокувала? А про що спонукала задуматися?

На цьому й наступному уроках учні й учениці розповідали історії походження своїх імен. Варвара дізналася багато цікавого про Кирила, Федора, Наталок (їх у класі три), Аліну, Івана, Остапа. Але найбільше Варварі сподобався виступ її подруги Маргарити.

Бо це справді було класно. І ми з Маргаритою подруги. А заздрити їй, що вона така красива, безглуздо та не дуже гідно. Сподіваюся, ви розумієте, про що я.

Звісно, Маргариті приємно, що в неї така зовнішність. І вона часом цим хизується. Їй приємно подобатися хлопцям — а чому б і ні? Багато наших дівчат вважає, що Маргарита — самозакохана розбивачка сердець. Може, деякі серця і розбилися через неї. Але не скажу, що Маргарита розбиває їх зумисне. Так уже вона діє на хлопців — що тут іще скажеш.

До того ж я знаю про Маргариту багато чого іншого, про що решта дівчат не здогадується або не звертає на це уваги.

Наприклад, Маргарита любить годувати голубів. І завжди носить із собою пакет із крихтами. Ще вона фанатка герані: у її кімнаті все підвіконня заставлене горщиками з різнокольоровими калачиками. А ще в неї досі є лялька, яку батьки подарували, коли їй виповнилося шість років, і якій Маргарита шиє одяг. Бо вона постійно вигадує всякі цікаві моделі одягу — але тільки для дітей. І збирається працювати у сфері дитячої моди. Бо вважає, що справжня жінка має бути стильно вбрана, навіть якщо їй усього сім років або й менше. Отака вона — Маргарита, з якою Афродіта щедро поділилася своєю красою. (...)

Увечері спитала маму, чому мене назвали Варварою. Мама відповіла, що із цим питанням до тата. Бо це він має розповісти мені всю історію. Гм, цікаво. Уся історія — значить, вона є і вона довга. (...)

— Знаєш, Варусю, я завжди хотів мати доньку, — починає тато, відсьорбнувши ковток кави й відламавши шматок пекучого чорного шоколаду. — Хоча здебільшого чоловіки мріють про сина. Хлопці — це добре. Але вони такі шалапути. А от дівчинка... Принцеса. Мені бракувало в домі маленької принцеси. Бо твоя мама — велика принцеса. А дві принцеси — завжди краще, ніж одна. Тож, хоч у нас було двоє синів, а багато хто зупиняється на двох дітях, мені хотілося, щоб у нас із твоєю мамою була третя дитина — дівчинка.

Ну так, мої старші брати-близнюки — справді шалапути. Добре, що вони зараз уже дорослі й навчилися менше шалапутити. Не знаю, чи є таке слово. Якщо не було, то вже з'явилося. А ще мої брати активно займаються спортом — і там витрачають багато сил. Тож на шалапутство їх уже майже не залишається. Ось і зараз вони поїхали на чергові баскетбольні змагання до Хорватії. А коли мої братики не грають у баскетбол, то їздять у географічні експедиції, бо вони географи. А ще обидва вчаться в аспірантурі

М. Микитюк. Ілюстрація до повісті Дз. Матіяш

та пишуть дисертацію на якісь географічні теми. Не одну дисертацію, а дві, ясна річ.

Крім того, вони популярні серед дівчат, що вчаться на географічному факультеті. Дівчата мріють поїхати з моїми братами в спільну географічну експедицію, бо не знають, що мої брати-близнюки підступні: якщо в одного немає часу або бажання іти на побачення, то він може відправити замість себе другого. І ніхто нічого не запідозрить. Коротко кажучи, мої брати — любителі розіграшів. Як дівчина, погоджуюся, що це жорстоко й такій поведінці немає жодного виправдання.

А коли мої брати були такого віку, як я зараз, батькам увесь час доводилося стикатися з багатьма цікавими проблемами: наприклад, розбите м'ячем сусідське вікно чи яскраво-зелена ванна як наслідок невдалого експерименту з фарбуванням волосся. А ще на балконі в нас постійно відбувалися рок-концерти — це травмувало наших сусідів усерйоз і надовго. Ну, і ще багато всякого.

— Я дуже зрадів, коли народилися хлопці. Двоє синів за один раз — таке нечасто буває. Я був дуже щасливий тато. Але все одно чекав дівчинку. Я знав, що в мене ще має бути принцеса. Точніше, у нас із мамою.

Здається, тато сьогодні побив усі рекорди, називаючи мене принцесою в кожному реченні. (...)

І тато розповів Варварі чудову історію про те, як у нього зародилася мрія про доньку з таким незвичним іменем. Якось у грудні вони з дружиною помандрували до Відня і там дізналися про давню традицію під назвою Barbarazweig (гілочка Варвари): у день святої Варвари (його там відзначають 4 грудня) ставити у воду гілочку, яка має розквітнути на Різдво.

Можна яблуневу, вишневу, абрикосову або навіть гілочки форзиції — тоді на Різдво можна милуватися золотим букетом. І якщо ця гілочка розцвіте на Різдво, то це дуже добра прикмета: наступний рік буде вдалий і щасливий, усі плани будуть реалізовані, а мрії — здійснені. (...)

А через рік, коли в родині очікували народження дівчинки, батько також поставив у воду Barbarazweig — і черешнева гілочка зацвіла. Варвара зацікавилася цим звичаєм і захотіла його повторити й цього року. В очікуванні дня своїх іменин дівчина вивчає все, що знаходить про святу Варвару.

Поміркуйте!

- Чому Варварі сподобалася розповідь її подруги Маргарити?
- Як батько називає свою доньку? А як Варвара ставиться до своїх братів-близнюків? Про які родинні стосунки це свідчить?
- Унаслідок якого дива батьки Варвари обрали для неї ім'я? Чи хотілося б вам його повторити? Гілочку якої рослини ви б обрали? Чому?

Тут на мене чекало багато дивного й незрозумілого. Ну от, наприклад, чому її вважали в Україні (і не тільки) покровителькою жінок? Чому саме вона? І кому першому спало таке на думку? Точніше, першій, бо це явно була жінка з дуже багатою фантазією. Може, саме вона придумала, що Варвара була талановитою вишивальницею і вишивала ризи самому Ісусові? Як вона їх могла вишивати, якщо народилася 273 року? Бо ж Ісус жив за два століття до її народження. Чи це в переносному значенні? Або в містичному? Але в біографії святої Варвари нічого про вишивання не згадано. Дивина.

Ще я довідалася, що в Україні також був звичай ставити у воду вишневу гілочку у Варварин день (...). Але робили це тільки дівчата. І чия гілочка на Різдво розквітне — та дівчина вийде заміж наступного року. Усе-таки це явно дохристиянський звичай. І, мабуть, пов'язаний із сонцестоянням. Але чомусь наш звичай мені значно менше сподобався, ніж віденська Barbarazweig, яка розцвітала для всіх і несла щастя всім: дорослим і дітям, чоловікам і жінкам, тим, хто уже вийшов заміж, і тим, хто не збирався одружуватися. От я заміж у найближчі десять-дванадцять років не збираюся. Принаймні зараз так мені здається.

А ще я знайшла колядку про святу Варвару, яка збудувала церкву, і прослухала її багато разів. Щось у ній мене притягувало, незважаючи на просту мелодію і нелогічний текст, бо там приспів був про сонце, місяць і зірки. Узагалі, у всій цій історії з Варварою логічне мислення зазнає краху. Бо тут усе нелогічно, ірраціонально, загадково й дивно. Доводиться вмикати інтуїцію. І шукати зв'язок між тими речами, які, на перший погляд, узагалі ніяк не пов'язані.

Усі зображення святої Варвари, які можна знайти в інтернеті, я також переглянула. Ікони у візантійському стилі — суворі, народні українські ікони — трохи кумедні. Ікони західні більше подібні до картин, а скульптури — то найцікавіше: Варвара зображена біля вежі, у яку її посадив батько. І вежа лише трішечки вища за саму Варвару. (...) З ікон і картин зі святою Варварою мені найбільше сподобалася робота німецького художника Лукаса Кранаха, що народився наприкінці п'ятнадцятого століття в Німеччині. І про якого я раніше ніколи не чула.

Л. Кранах Старший.
Свята Варвара

Варвара на картині Кранаха зображена з пишним рудим волоссям, гладенько зачесаним назад. Дуже вродлива й витончена дівчина. І вбрана розкішно — щоправда, за модою шістнадцятого століття, а не третього. На Варварі вишукані прикраси, які їй дуже пасують. Кранах, мабуть, вирішив,

що вона, як і всі дівчата, цікавилася модою та любила сережки й намиста. Праву руку Варвара поклала на серце, а в лівій тримає чашу з хлібом. Чаша з хлібом — це символічне зображення Христа, у якого Варвара повірила. А от чому вона тримає руку на серці, я ще не довідалася.

До речі, дружину Лукаса Кранаха звали Варвара Бренгбір, і можливо, свята Варвара на його картині схожа саме на неї — на вродливу жінку з пишним рудим волоссям. (...)

Мої пошуки захоплюють мене все сильніше... ось зараз навіть не можу згадати, як саме я знайшла свою Варвару. Усе було так швидко й не те що нелогічно — просто дивно. Заходиш на один сайт — читаєш там щось про когось, переходиш на наступний сайт — довідуєшся щось нове про рідне місто й людей, що жили в ньому сто років тому. І раптом чомусь від усього, що читаєш, перехоплює подих. І ніби починаєш читати між словами та над рядками — не знаю, чи ви розумієте, що я маю на увазі. Коли читаєш над рядками, відчуваєш, що зір став гостріший. Бачиш значно більше деталей навколо. І деталі розсипаного пазла починають складатися в яскраву картину.

Ну от що такого неймовірного, що в Києві — ще до комуністичного перевороту, який відбувся 1917 року, — можна було побачити в музеї Ханенків, у якому ми з батьками не раз бували, роботу «Адам і Єва» мого вже улюбленого Кранаха? Як я на це натрапила, уже й не доберу тепер. Пам'ятаю тільки, що не на жарт розізлилася на комуністичний режим, що нахабно націоналізував колекцію музею, себто привласнив її, відібравши в законних власників, і продав картину Кранаха в Берліні 1931 року. У Нідерланди, здається. Як вона опинилася зараз у Каліфорнії, хай досліджує Шерлок Голмс. (...)

У. Чека. Варвара Ханенко. *Світлина з утраченого живописного портрета*

Мене вразило ще й інше: музей Ханенків — це ж музей, створений подружжям. І звали цих чоловіка й дружину Богдан і Варвара. Розумієте, до чого я веду?

Свята Варвара, звісно, дуже особлива, але мені її життя ну геть незрозуміле. Вона для мене — цілковита загадка. Тому я мріяла знайти якусь зрозумілішу Варвару — і бажано, щоб вона жила не в третьому столітті, а в ближчі до нас часи. І краще в Україні, а не за кордоном. І от саме так і сталося! Я знайшла видатну, незвичайну жінку з моїм іменем — дуже реальну й сучасну. І вона жила в Києві! Ходила вулицями, якими ходжу я! Уявляєте?

Може, і дивно так казати — сучасну, адже Варвара Ханенко померла 1922 року,

себто століття тому. Але я чомусь сприймаю її як свою сучасницю. Сама не знаю, як так може бути. Адже Київ сто років тому був зовсім інакший. Багато вулиць мали інші назви. Люди були інакші. Носили інший одяг, інші зачіски, слухали іншу музику. Не знали, що таке інтернет, смартфони, метро...

Хоча про метро Варвара Ханенко, як освічена людина, мабуть, знала, бо ж метро в Лондоні відкрили ще 1863 року, коли їй було одинадцять років. У місті Шерлока Голмса все стається раніше, ніж в інших містах. Здається, це було перше метро у світі. Ну, якщо не у світі, то в Європі. (...)

Тож повертаюся до моєї тезки Варвари Ханенко — вона відразу стала моєю улюбленицею, незважаючи на те, що я про неї практично нічого ще не довідалася. Але вікіпедія нам у поміч, як завжди. Моя Варвара (сподіваюся, вона не образиться, що я так її називаю) була дочкою відомого всім киянам власника цукрових заводів, мецената й колекціонера Миколи Терещенка. І народилася в Глухові, бо там її батько мав маєток.

Виявляється, що Глухів — перше місто в Україні, де почали 1765 року вирощувати картоплю. (...) У Глухові вчилися Григорій Сковорода й композитори Березовський та Бортнянський. Не чули про таких? А я чула, бо мої батьки цікавляться класичною музикою. Звісно, я поняття не мала, що вони вчилися в Глухові. І що Сковорода гарно співав. Якось це мені не спадало на думку. Шкода, що з тих часів немає жодних записів. Було б цікаво послухати. (...)

Знаєш, дорогий щоденнику, я трохи розчарована, що так мало збереглося фотографій Варвари Ханенко. Бо ті знімки, що є, зроблені на основі портретів. А портрет — це все-таки не фотографія, тому на всіх тих зображеннях Варвара виглядає по-різному. Скажу лише, що вона ну зовсім не схожа на Афродіту. І це плюс, а не мінус. Може, через це вона мені ще більше подобається. У неї гарний погляд. З нею було б цікаво порозмовляти. Наприклад, про її подорожі Європою.

До речі, моя Варвара бувала у Відні на художніх виставках! Вона дуже багато мандрувала Європою, але Відень — це головне місто. Для мене, ясна річ. Мені приємно, що вона там бувала. Для Варвари не знаю, яке місто було найбільшим відкриттям. Яке було улюбленим, також не знаю.

Здається, Варвара Ханенко завжди мандрувала разом зі своїм чоловіком Богданом. Вона вийшла заміж у двадцять із хвостиком років, тобто коли вирішила одружитися, їй було приблизно стільки, як зараз моїм братам-шалапутам.

Поки що все це здається мені таким далеким — одруження, зустріч із людиною, з якою захочеш жити разом. Як зрозуміти, що це саме та людина? Як її розпізнати? Як узагалі комусь це вдається? Але ж моїм батькам якось удалося...

Та про одруження зараз думати нецікаво. Значно цікавіше уявляти, що коли поїду до Відня, то ходитиму тими ж вулицями, що й моя Варвара. Можете собі таке уявити (і це для мене ще одна суперважлива знахідка): у Лондоні Варвара також бувала — і навіть відкрила там свою крамницю, де продавали вироби наших народних умільців. Уявляєте? У метро вона, мабуть, не їздила: це все-таки був не дуже аристократичний вид транспорту на той час. Зате могла перетнутися з Шерлоком Голмсом. Ой, тобто ні. Постійно забуваю, що Шерлок Голмс — вигаданий персонаж. Зате сера Артура Конан Дойла вона могла зустріти. Просто не знала, що це Конан Дойл.

Ще мені цікаво, чи вела Варвара щоденник. Побачила в неті фото її листа до сестри — ох, який у неї нерозбірливий почерк! Я взагалі нічого не змогла прочитати.

Про щоденник ніде нічого не згадано. А саме в щоденниках люди пишуть усіляке дуже важливе. Може, Варварі Ханенко теж було цікаво, чому її назвали Варварою, і як жили інші Варвари, і як вони житимуть, коли вже її не буде? (...)

А ось зараз уявляю: житиме собі дівчинка Варвара в Києві 2200 року — літатиме до школи на повітромобілі. Якщо тоді ще треба буде відвідувати школу особисто. Можливо, вона буде на дистанційному навчанні й паралельно вчитиметься в школі в Києві, десь в Австралії та Канаді. Може, у чотирнадцять років вона побуває на Марсі й на дні океану, і їй здаватиметься, що вона ще нічого в житті не бачила. І вона вважатиме, що колись життя було повільне й нецікаве. Бо як люди могли жити без польотів на Марс і повітромобілів? Як їм не було нудно?

Але, може, одного осіннього дня цій Варварі з 2200 року захочеться дізнатися, чому її назвали Варварою і що означає це ім'я. Може, вона буде в повному шоці, коли прочитає біографію святої Варвари й довідається про її ненормального батька. А потім вона несподівано дізнається про Варвару Ханенко та вирішить відвідати її музей.

Чи почує вона щось про Варвару Сабадаш, тобто про мене, худорляву дівчинку, що жила у двадцять першому столітті, складно сказати. Бо ж моя історія тільки починається, і я не знаю, чи будуть у мене якісь досягнення. І чи напишуть про мене у вікіпедії. Зрештою, це не має аж такого великого значення. Про моїх батьків нічого у вікіпедії не сказано, але вони — мегакрутi батьки, і я ними пишаюся. Тому можу сказати: якщо Варвара з 2200 року якимось дивом довідається про черешневу гілочку святої Варвари, вона навіть не здогадається, як їй пощастило. Адже її чекають після цього великі зміни. А зміни — це завжди цікаво. Виявляється, я фанатка змін — здається, я цього ще не записувала в щоденнику. (...)

На другому творчому занятті, присвяченому іменам, яке відбулося наприкінці грудня, я продовжила свій попередній виступ. Ольга Миколаївна відвела мені останні десять хвилин другого уроку і попроси-

ла бути лаконічною. У результаті мій виступ тривав пів години. Добре, що це вже був останній урок. І я ще навіть не встигла всього розповісти. Фото черешневої гілочки, розквітлої і прекрасної, стало справжньою сенсацією в моєму класі. Слово Barbarazweig — також. Тепер у нас його всі вживають. Воно означає щось настільки дивовижне, аж важко уявити, що таке буває. (...) Я стала Варварою — черешневою гілочкою. Виходить, що я — це щось настільки дивовижне, аж важко уявити, що таке буває. Але я є. Чи я така ж прекрасна, як Афродіта, народжена з морської піни? Звісно, ні. Бо мені кажуть, що я ще прекрасніша.))) Отож тепер я Barbarazweig — і мені це подобається.

Більшість таємниць святої Варвари все одно ще не розгадано. Але якщо вона хоче залишатися загадкою — хто ж може їй у цьому перешкодити?

До мого дня народження залишається трішки більше місяця. Надворі вже справжня весна, сніг уже майже розтав. Якщо в мій день народження буде хороша погода, садитимемо з дідусем черешню, а якщо ні — на цей день у нас є багато інших планів.

А знаєте, що означає April, April, der weiß nicht, was er will? А я знаю.))))

Якщо ви ще не розгадали таємницю свого імені — саме час цим зайнятися. Адже мої дослідження виявилися дуже успішними й корисними. Зокрема для особистого життя. Бажаю вам таких самих і ще більших успіхів!

P. S. Ми з дідусем посадили аж дві черешні святої Варвари. І уявляєте — вони прийнялися.

Поміркуйте!

- Яке враження справив на вас прочитаний твір?
- Чи переконалися ви, що різні історичні епохи тісно пов'язані між собою? Як саме?
- Про які відомості із життя святої Варвари дізналася головна героїня під час своїх досліджень? Що для неї було цікавим, а що — незрозумілим?
- Чому саме образ Варвари Ханенко став ближчим головній героїні? Чим він її привабив? Які міркування викликав?
- Як змінилося життя Варвари Сабадаш після того, як вона дізналася про походження свого імені? Про чию опіку й любов вона зрозуміла ще більше під час свого дослідження?
- Про що мріє дівчина? Чи співзвучні її мрії вашим?

Ви дізналися про значення *Barbarazweig*. Довідайтеся, чи є подібні слова в іноземній мові, яку ви вивчаєте. А можливо, вам буде цікаво дослідити походження вислову *April, April, der weiß nicht, was er will*.

Авторка повісті «*Мене звати Варвара*» — ***Дзвеніслава Матіяш***. Вона рідна сестра відомої вам із 6-го класу авторки казки «Єва та білосніжна квітка лілії» Богдани Матіяш. Сестри зростали в сім'ї, де шанують родинні традиції, вірять у добро та надають особливого сенсу вірі в Бога. Їхній батько — священник греко-католицької церкви. Дз. Матіяш за фахом перекладачка, вона досконало володіє польською та англійською мовами. Її твори — про духовні цінності, шлях людини до зростання, пошук власного призначення в житті, творчість. Книжка Дз. Матіяш «Історії про троянди, дощ і сіль» увійшла до п'ятірки найкращих книжок за версією премії «Книга року ВВС–2012», а повість «Мене звати Варвара» — до каталогу книжкових рекомендацій «Білі круки–2022».

У цьому творі письменниця порушує біблійну тему впливу імені святого чи святої на долю людини. На прикладі кількох жінок з іменем Варвара авторка показує, що внутрішня краса людини, прагнення творити й нести у світ добро є важливішими, аніж привабливa зовнішність.

В основі сюжету повісті «Мене звати Варвара» — детективна інтрига. *Зав'язка* твору — нашвидку знайдена школяркою стаття про святу Варвару з інтернету; *розвиток дії* — процес дослідження Варварою Сабадаш історії своєї появи на світ; *кульмінація* — розгадка таємниці імені; *розв'язка* — усвідомлення дівчиною цінностей, які здатні увіковічнити ім'я людини, донести її життєпис майбутнім поколінням; *епілог* — Варвара Сабадаш хоче продовжити традицію Barbarazweig, тому вони з дідусем садять черешні на дачі.

Образ квітучої черешневої гілочки — справжнього різдвяного дива — є наскрізним у повісті. Це *психологічна деталь*, що єднає покоління, розкриває традиції різних народів і допомагає зрозуміти особливості характеру головної героїні.

У творі поєднано жанрові ознаки щоденника й детективу, розповідь ведеться від імені головної героїні.

Варвара Сабадаш — київська старшокласниця, яка вважає себе дівчиною з непримітною зовнішністю. Варвара має своє коло зацікавлень. Вона чесна й справедлива, не терпить фальші в стосунках і понад усе шанує родинні цінності. Її уявлення про себе змінюється в той момент, коли вона дізналася про

історію свого народження та значення імені. Так через історії життя біблійної Варвари й Варвари Ханенко в головної героїні твору змінюється уявлення про красу й життєве призначення людини. Їй стає духовно близьким образ Варвари Ханенко — доньки київського мецената Миколи Терещенка, колекціонерки творів мистецтва. Приваблює школярку інтелігентність та аристократизм Варвари Ханенко, її прагнення до пізнання нового й донесення найкращих культурних здобутків своїм землякам.

Історичні паралелі

Образ святої Варвари від часів заснування християнства й дотепер є популярним у європейській культурі. Відомо, що Варвара походила з міста Ліополя (тепер м. Баальбек у Лівані). У часи панування римського імператора Максиміана вона віддала своє життя за християнську віру. Після смерті біля її гробниці почали відбуватися дива, тому Варвару й дотепер християни вшановують як святу діву-великомученицю.

У VI ст. мощі святої Варвари було перенесено до м. Константинополя (нині м. Стамбул, Туреччина). За переказами, 1108 р. донька візантійського імператора Варвара привезла їх до Києва. Мощі довгий час знаходилися в Михайлівському Золотоверхому чоловічому монастирі, а після руйнування його ордою хана Батия у XII ст. та радянською владою у XX ст. були перенесені у Володимирський собор м. Києва.

Люди вірять, що свята Варвара лікує від хвороб та оберігає від усіляких бід.

Невідомий художник.
Свята Варвара

На пошанування святині шведський професор ***Торе Хальстрем*** у 2021 р. подарував Національному музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у м. Києві картину невідомого іспанського художника «Свята Варвара».

Під час повномасштабного вторгнення російських військ в Україну у 2022 р. будівля музею зазнала пошкоджень, але картина була завчасно вивезена в безпечне місце.

Мистецькі діалоги

Образ святої Варвари відтворено в картинах багатьох європейських художників, зокрема на полотні італійського художника ***Рафаеля Санті*** «Сикстинська Мадонна». Картина створена на замовлення Папи Римського Юлія II для вівтаря церкви монастиря Святого Сикста в італійському містечку П'яченці.
На полотні зображена свята Варвара біля Мадонни з немовлям Ісусом. Існує легенда, що моделлю для Варвари була племінниця художника Рафаеля — Джулія Орсіні.

Рафаель.
Сикстинська Мадонна

Поміркуйте!

Роздивіться та порівняйте образи святої Варвари на картинах європейських художників *(с. 123, 129, 130)*. Що, на вашу думку, символізують художні деталі: корона, чаша, пальмова гілка, меч?

Виконайте одне із завдань *(на вибір)*.

- Доведіть, що головна героїня повісті Дз. Матіяш «Мене звати Варвара» надзвичайно ерудована дівчина. Оформте свої міркування за допомогою графічного зображення.
- Уявіть себе однокласником чи однокласницею Варвари. Виконайте таке ж завдання, що й вона: підготуйте розповідь про *«видатних людей, що мали це ім'я і на яких хочеться бути трішечки схожими»*.
- Якщо ви мешкаєте в Києві або неподалік, відвідайте Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків, який продовжує свою діяльність, попри наслідки війни. Занотуйте враження про це визначне місце, дізнайтеся деталі про життя та діяльність його засновників і поділіться своїми враженнями в класі.

Підсумуйте!

- Визначте тему й ідею повісті Дз. Матіяш «Мене звати Варвара».
- Розкрийте значення психологічних деталей у створенні характеру головної героїні.
- Знайдіть і зачитайте цитати, які розкривають елементи детективного сюжету.
- Доведіть, що прочитаний твір має ознаки жанру щоденника.
- Які біблійні цінності відображені у творі?
- Який з образів Варвари в літературі й образотворчому мистецтві вам найбільше сподобався? Чому?
- Які запитання виникли у вас під час прочитання та опрацювання твору Дз. Матіяш? Чи знайшли ви на них відповіді? Якщо ні, зверніться з ними

ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

ДОБА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У СВІТОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Читацький путівник

Плин часу безжально руйнує людські творіння, але мистецтво слова, фольклорне й авторське, доносить до нас подих минулого. Тож запрошуємо вас у подорож у часі. Упродовж цієї мандрівки ви дізнаєтеся про величну й грізну добу Середньовіччя, мистецькі здобутки різних народів того часу, зокрема західноєвропейських і персько-таджицьких, а ще про багату культуру наших славних предків.

Історичні паралелі

На межі старої та нової ери після тисячолітнього розквіту поступово занепадав античний (міфічний) світ, крах якого засвідчило знищення Римської імперії в 476 р. Світоглядом, який удихнув нове життя в європейську цивілізацію, стало *християнство*.

У Західній Європі *доба Середньовіччя* тривала приблизно *від I–II до XIV–XV ст.* Найпотужнішою середньовічною державою тривалий час залишалася Візантійська імперія зі столицею Константинополем. Поступово з'являлися і міцніли інші європейські держави, зокрема Русь.

Митці та доба

Які ж основні ознаки світогляду доби Середньовіччя?

• *Людина*, яку розглядали як найвище творіння Боже. Середньовічну систему цінностей, відповідно, і тематику мистецтва та письменства, визначав *теоцентризм* (від давньогрецьк. Θεός — *Бог* і латин. centrum — *центр кола*). Це цілковите зосередження на ідеї Бога: Бог є творцем, найвищим ідеалом, основою і метою буття. Тому більшість найвидатніших діячів середньовічної культури були саме богословами.

• *Двовір'я*, оскільки старі, язичницькі уявлення переплітались з новими, християнськими.

• Моральний та естетичний ідеал — *аскетизм* (стриманість, відмова від життєвих благ) і *духовне самовдосконалення*.

• Найбільш шановані суспільні типи — *шляхетний лицар* і *побожний монах*.

• *Алегоричність* і *символізм* як характерні ознаки середньовічного мистецтва.

• *Церковна спрямованість видів мистецтва*, бо головним замовником мистецьких творів, а тому й законодавцем художніх смаків, була церква.

Мистецькі діалоги

Основні мистецькі стилі доби Середньовіччя виявлялися насамперед в *архітектурі* — будівництві церков, монастирів, палаців, ратуш.

• *Романський стиль* (IX–XIII ст.) вирізняється простими, масивними об'ємами на геометричній основі, напівкруглими арками, товстими стінами, вузькими вікнами (Пізанський собор в Італії).

• *Готичний стиль* (середина XII — початок XVI ст.) характеризується наявністю арок, склепінь, гострокутних високих шпилів, великих вікон із вітражами, чорними, сірими, коричневими кольорами в оздобленні (собори в м. Парижі, Реймсі, Кельні, Кракові). Готика поширилася також на скульптуру, живопис, книжкову мініатюру.

Пізанський собор.
м. Піза (Італія)

Собор Паризької Богоматері.
м. Париж (Франція)

Собор Святої Софії.
м. Стамбул (Туреччина)

• *Візантійський стиль* ґрунтується на продовженні та християнізації давньогрецької традиції. Архітектурні споруди цього стилю — це специфічні прямокутні храми з колонадою (базиліки), поєднання напівсферичного великого купола з меншими напівкуполами, декоративні мозаїки, ікони з простими обрисами, щоб підкреслити безтілесність святих, символічність їхнього зображення. Найвизначніша пам'ятка цього стилю — собор Святої Софії в м. Стамбулі.

Митці та доба

У літературі раннього середньовіччя переважав фольклор, але поступово утверджувалася героїчна епічна поезія. Наприкінці цього періоду починають формуватися національні мови народів Європи.

У зрілому середньовіччі переплелися фольклорна та писемна, клерикальна (церковна) і світська, антична й нова, лицарська та міська літературні традиції.

Тож середньовічна література вирізняється *жанрово-тематичним розмаїттям* — релігійно-філософські твори, героїчний епос, лірична поезія, лицарський роман, церковні гімни та проповіді тощо.

Поміркуйте!

- У чому полягає найсуттєвіша відмінність між епохами Античності та Середньовіччя?
- Створіть у зошитах гроно «Характерні ознаки світогляду доби Середньовіччя».

РУСЬ, ЇЇ КУЛЬТУРА ТА ПИСЬМЕНСТВО

Історичні паралелі

На українських землях доба Середньовіччя розпочалася з розбудови централізованої держави Русі зі столицею в Києві (IX ст.) і з прийняття християнства (X ст.).

У час свого розквіту в X–XI ст. Руська держава охоплювала величезні території від Балтики до Чорного моря та від Карпат до Волги, підпорядкувала собі всі східнослов'янські й деякі фінські племена. Вона стала найбільшою та наймогутнішою державою Європи.

Ще в язичницький період русичі досягли великих успіхів у військовій справі, зовнішній політиці, ремеслах, торгівлі, культурі, освіті та громадському житті. Усі ці здобутки примножилися після того, як у 988 р. князь Володимир Великий запровадив християнство.

Пам'ятник Володимиру Великому. *м. Київ. (скульптори В. Демут-Малиновський, П. Клодт)*

Пригадайте!

Вам відомо з уроків історії про хрещення Русі князем Володимиром. Яке значення для нашого народу мала ця подія?

За князя Ярослава Мудрого було прийняте перше зведення світського права — «*Руська правда*». Це був найгуманніший, найдемократичніший правовий акт у тогочасній Європі.

У Києві й інших містах налічувалося понад 200 шкіл, а в столиці навіть була школа для дівчат. Такого не було в жодній європейській державі.

Монархи провідних європейських країн мали за честь породнитися з київськими князями. Доньки князя Ярослава Мудрого були одружені з королями Франції, Швеції, Норвегії, Угорщини. Русичі підтримували тісні політичні, торговельні та культурні зв'язки з Візантією, Західною Європою, країнами Сходу. Більше про це ви дізнаєтеся, коли прочитаєте оповідання Р. Іванченко «Ярославни».

Браслети й наручні спіралі часів Русі

Однак князівські міжусобні війни та монгольська навала (1237–1241) призвели до роздроблення і занепаду Русі.

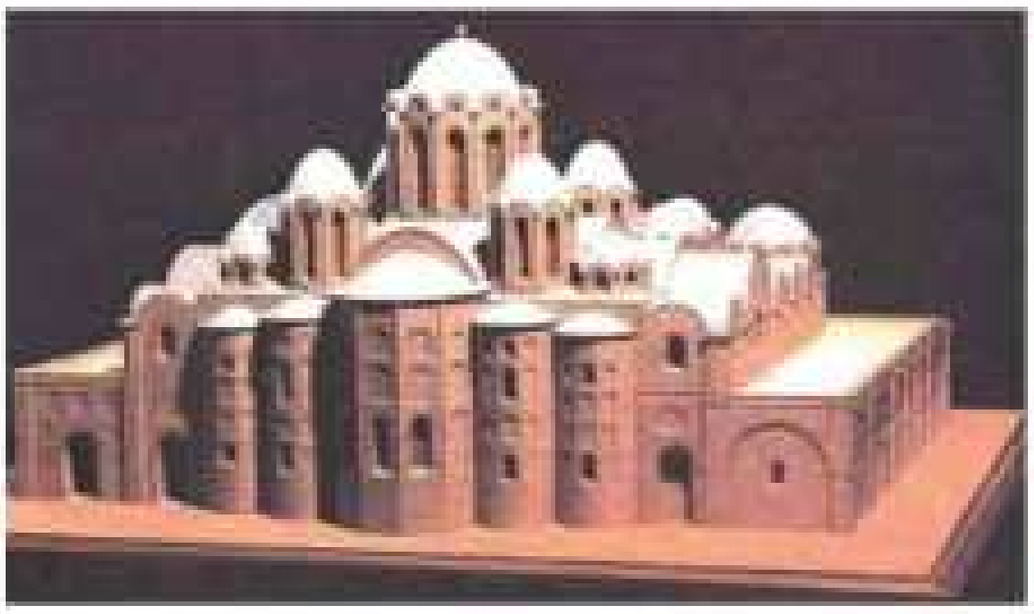
Мистецькі діалоги

Надзвичайної майстерності та самобутності в Русі досягли дерев'яна й кам'яна архітектура, живопис і декоративне мистецтво. У Києві були зведені Десятинна церква, Золоті ворота, Михайлівський та Софійський собори, у Чернігові — Спасо-Преображенський, Борисоглібський собори, Троїцько-Іллінський монастир, Успенський собор Єлецького монастиря.

Наші предки виробили власний *києво-руський стиль*, що утворився з візантійського, але поступово набув неповторних національних особливостей.

Найвеличнішим храмом візантійської традиції є *собор Святої Софії*, зведений у Києві впродовж 1011–1037 рр. за наказом князя Ярослава Мудрого. Споруда мала 13 куполів, що символізували Ісуса Христа та 12 апостолів. Христос зображений у куполі, ніби в недосяжній далині неба, а на стіні над вівтарем (підвищення в центрі храму) відтворено постать *Богоматері (Оранти)*. Стіни собору прикрашені фресками й мозаїкою зі смальти — кольорового непрозорого скла.

Розвивалося *малярство* (іконопис, мозаїка, книжкова мініатюра), *музичне й театральне мистецтво*. При князівських дворах готували професійних музикантів, співаків, танцюристів та акторів.

Первісний вигляд собору Святої Софії. *м. Київ. Реконструкція*

Оранта. *Мозаїка. XI ст. Софійський собор. м. Київ*

Поміркуйте!

- Який архітектурний шедевр доби Середньовіччя вас найбільше вразив? У чому його неповторність? Що вам відомо про його історію?

УСНИЙ НАРОДНИЙ ЕПОС. СТАРИНИ (БИЛИНИ)

Читацький путівник

Одним з оригінальних і найцікавіших жанрів фольклору Русі є *старини́* (або *билини́*), про які ви вже знаєте з підручників історії. Пропонуємо вам ознайомитися зі стариною ***«Про Ілля Муромця та Соловія»*** і переконатися, що й нині актуальними залишаються поняття про добро і зло, відповідальність та обов'язок, правду й честь.

Пригадайте!

- Ви вже вивчали в початковій школі та в 5–7-х класах твори фольклору. Які роди та жанри усної народної творчості вам відомі?
- Назвіть загадки, прислів'я, приказки, народні казки, легенди, перекази, календарно-обрядові й суспільно-побутові пісні, які ви запам'ятали.

ПРО ІЛЛЮ МУРОМЦЯ ТА СОЛОВІЯ

Гей, у славному та у городі, у Муромлі,
Та у тому селі, та Карачаєві,
Гей, то не старий дуб до землі нагинається,
Ой то добрий молодець Ілля Муромець
Батьку-матері уклоняється:

«Благослови, батьку та матір рідна,
У славний город Київ з'їздити,
Сонечку стольнокиївському
Князю Володимиру служити,
Віри християнської та боронити!»

Сам на доброго коня сідав,
У чисте поле виїжджав,
Озера-річки перепливав,
Ліс ламав,
Під город, під Чернігів, під'їжджав.

Під городом, під Черніговом,
Не ворон чорний небо укриває,

Не туман налягає,
Стоїть сила-силенная,
Днем від куряви сонця красного,
Ніччю місяця ясного
Не видати.

Стоять три царевичі,
Мурзи погані, татарове, —
З корпем[1] сили до сорока тисяч,
Хочуть город Чернігів узяти,
Всіх упень рубати,
Церкви божії скидом пускати.

Тоді ж то старий козак
Ілля Муромець добре дбав,
Меча в руки брав,
Почав він гуляти,
Поганих мурзів-татарів наїжджати:
Куди їде — туди вулиця,
Куди верне — туди провулок.
Не стільки сам бив,
Скільки конем топтав,
Ні один мурза, ні татарин
Не міг втекти і спастися.

Трьох царевичів живими впіймав,
Словами промовляв:
«Ей ви, царевичі та царенята,
Чи мені вас у полон брати,
Чи мені вам буйні голови з пліч зняти?
А то краще їдьте в свої царства
Та по всьому світу розкажіть,
Що свята Русь не пуста стоїть,
Що святу Русь могутні богатирі бережуть».

Тут відкриваються ворота
У Чернігів-город,
Виходять чернігівці,
Низько вклоняються,
До козака Іллі Муромця
Словами промовляють:
«Живи-то у нашому городі

Чернігові воєводою,
Суди суди всі по-правильному,
Всі тобі повинуватись будемо».

Старий козак такеє промовляє:
«Не хочу я жить у вас воєводою,
Покажіть мені пряму дорогу
У славний стольний Київ-город».

Тоді ж то чернігівці словами промовляють:
«Ой тото пряма дорога у славен город Київ
Заросла лісами Бринськими,
Уже тридцять літ простою дорогою
В Київ не їжджено.

Сидить Соловій-Розбійник
На семи дубах,
На миль тридцять
Ні кінному, ні пішому
Пропуску немає.
Як засвистить Соловій по-солов'їному,
Як закричить він по-звіриному,
Як зашипить по-змііному,
Так усі трави-мурави в'януть,
Усі квіти обсипаються,
А хто близько з людей,
Так всі мертві лежать.
Простою дорогою — п'ятсот верств[1],
А дальшою дорогою — ціла тисяча».

Поклонивсь їм Ілля Муромець
Та поїхав лісами Бринськими,
Простою дорогою в славний город Київ.
Одною рукою коня тримав,
Другою рукою дуба рве.
Дуби рве самі коренистії,
Та мости мостить,
Шлях укладає та все прямоїжджий.

Як під'їхав він до річки,
Як побачив його Соловій-Розбійник,
Як засвище він по-солов'їному,

Як закричить по-звіриному,
Як зашипить по-змійному —
Всі трави-мурави в'януть,
Усі квіти обсипаються.

Там під муром тим Ілля Муромець зітхає,
До коня мовляє:
«Невже ж ти, коню мій богатирський,
По темних лісах зо мною не з'їжджав,
Пташиного посвисту не чував?»
Бере ярий лук,
Бере стрілу калену,
Натягнув тятиву шовкову,
Сам до стріли словами промовляє:
«Лети, моя стріло калена,
Вище лісу стоящого,
Нижче облака ходящого,
Та попади, стріло,
Соловію в праве око!»

Як вилетіла стріла вище лісу стоящого,
Нижче облака ходящого,
А попала Соловію в праве око,
А вилетіла стріла лівим вухом.
Упав Соловій
Зо семи дубів,
Та Ілля Муромець того придбав,
Соловія стрімко в кайдани кував,
А до булатного стременя в'язав,
Сам простою дорогою
У город Київ вирушав.

Гей, як приїхав Ілля Муромець у город, у Київ,
Приїхав до сонечка-князя у широкий двір,
Ставив коня серед двору княжого,
Соловію-Розбійнику наказував:
«Гляди ж, Соловію, не відступай від доброго коня,
Бережи ти коня мого богатирського,
Від мене тобі, знай, нікуди не втекти».

А сам доброму коню наказував:
«Гей, ти, мій добрий коню богатирський,
Бережи проклятого Соловія,
Щоб він не відв'язався від стременя булатного мого».

Сам ввійшов він у палати княжії,
Хрест-то він клав по-писаному,
Поклін-то вів по-ученому,
Вклонявся на чотири сторони
Сонечку-князю з княжною Апраксією.

Говорить Володимир,
Князь стольнокиївський:
«Звідкіля ти, славний молодче,
З якої землі, якої матері,
Якого роду-племені єси?»
Промовить Ілля: «Єсть я із города, із Муромля,
Із села, із Карачаєва,
Ілля Муромець та і син Іванович,
А приїхав я у стольний город Київ
Послужити більше, князю мій, вірою-правдою,
Оборонять Русь святую,
Віру християнськую православную».

Говорить тут князь Володимир стольнокиївський:
«А якою, добрий молодче, дорогою ти їхав
В стольний город Київ,
Прямоїжджою чи окружною?»

Промовить Ілля Муромець такії слова:
«Сьогодні рано з рідним батьком і ненькою прощавсь,
На полудник хотілось мені у тебе правувати,
А прилучилось мені три причини:
Що перша причина — Чернігів-город від облоги виручати,
Що друга причина — на п'ятнадцять верст
Мости через річку Самородину мостити,
А що вже третя причина — Соловія-Розбійника
З сімох дубів збивати,
У город Київ проводжати,
Тобі, князю, гостинця дарувати.
Так уже прямою дорогою
Приїхав я із города Муромля
У славний город Київ, князю».

Так тут князь Володимир стольнокиївський
Зі своїми князями та боярами;
Виходили вони на широкий двір
Подивитися на Соловія-Розбійника.

Говорить Володимир-князь:
«Ой ти, Соловію-Розбійнику,
Засвищи ти по-солов'їному,
Закричи ти по-звіриному,
Засичи ти по-змііному».

Говорить йому Соловій-Розбійник:
«Ой князю Володимире стольнокиївський,
Не твій я слуга,
Не у тебе і хліб їв
Та зелен-вино пив,
А Іллі мені розказувать».

Так тут промовив Ілля Муромець:
«Засвищи, Соловію, напівсвисту,
Закричи ти та напівкрику,
Зашипи ти та напівшипу!»

Говорить Соловій-Розбійник:
«Запечатались мої криваві рани,
Налийте мені чару вина зеленого!»

Так тут налили чару зелен-вина на півтора відра,
Випив Соловій чару зелен-вина —
Як засвище Соловій на цілий свист,
Як закричить він на повен крик,
Як зашипить він на повен шип —
Всі трави-мурави зов'яли,
Листя з дерев посипалось,
А в князя з теремів високих криші зривало,
Всі хрустальнії скельця повипадали,
По всьому городу, по Києву,
Всі бременні кобили ожеребились,
Всі гості на княжому дворі,
Всі бояри та воєводи
На землі, як снопи, лежать.
Сам князь Володимир стольнокиївський
По двору кругом біжить,
Куньовою шубою вкривається.

Каже Ілля Муромець:
«Чого ж ти, Соловію-Розбійнику,
Мого наказу не послухав?
Я ж велів тобі свистіти напівсвисту

І кричати напівкрику,
Шипіти напівшипу».

Говорить йому Соловій-Розбійник:
«Уже, либонь, прочував я свій кінець,
І тому посвиснув на повний свист,
Крикнув на повний крик
Та зашипів на повний шип».

Тут старий козак Ілля Муромець
Брав Соловія за білі руки,
Повів його на поле Куликове
Та відрубав йому
Буйну голову.
Так з тої пори не стало
Соловія-Розбійника на святій Русі.
Тут-то славному козаку Іллі Муромцю
Славу співають
По всіх землях[1],
По всіх ордах
Однині і довіка,
А вам на многі літа!

(Обробка В. Шевчука)

Вам відомо з уроків української літератури 5-го класу, що письменник В. Шевчук є автором казки «Чотири сестри». Окрім того, це знаний літературознавець, який досліджував старини. У своїх працях він зазначав, що до нашого часу дійшло чотири українські старини про Ілька Муровця, де цей герой постає під різними іменами.

Поміркуйте!

- Яке враження справила на вас старина «Про Іллю Муромця та Соловія»?
- Чи вдалося вам відчути, що описані у творі події відбуваються в далекому минулому й на Русі? Завдяки чому?
- Хто з героїв старини є історичною особистістю? Що вам відомо про нього з уроків історії?

Митці та доба

Старина — найдавніший жанр героїчного епосу українців. У цих творах переплелися правда та вимисел, історична реальність і казкова фантастика. Вони були поширені по всій території Русі. Відомо кілька циклів старин. Найчисельнішими

є старини ***київського циклу***. Їхній центральний персонаж — Ілля Муромець. Події, що пов'язані з його діяннями, відбувалися в Чернігівському та Київському князівствах.

Спочатку може здатися, що Ілля Муромець — вигаданий персонаж, адже його сила та вміння є фантастичними. Однак він реальний герой, а народна уява перебільшила (гіперболізувала) здатності цього славного воїна-християнина.

Пригадайте!

- Що таке *гіпербола*?
- Які зображення старини є *гіперболізованими*? З якою метою, на вашу думку, використовують гіперболу?

Ілля Муромець вірно служить князеві Володимиру та всьому православному люду, захищаючи від чужоземних загарбників, яких у творі алегорично втілено в образі Соловія-Розбійника. Православна церква канонізувала Іллю Муромця як святого. Його зображення є навіть на іконах.

У старинах відтворено кодекс героїчної поведінки, де прославляється любов до батьківщини, ненависть до її ворогів, вільнолюбство.

Отже, старина — пісня про те, що було насправді. ***Старини*** (від слова *минуле*) — це героїко-патріотичні епічні пісні, у яких ідеться про подвиги богатирів і про події на Русі переважно в XI–XVI ст., що усно передавали з покоління в покоління. Старини виконували речитативом народні співці, які грали на гуслях.

Згодом на зміну старинам в Україні прийшли й стали поширюватися *козацькі думи* та *пісні про боротьбу з турецькими, татарськими й польськими загарбниками*.

Ікона преподобного Іллі

Старини мали значний вплив не лише на розвиток давньої української літератури, а й на творчість народів сусідніх країн. Зокрема, події, описані в старинах київського циклу, художньо відображені в сагах — старовинних оповідях скандинавських народів доби Середньовіччя. Ілля Муромець був настільки відомим, що його батьківщиною називають навіть чеську Моравію. Про Іллю з Русі можна також прочитати в давніх німецьких і скандинавських творах.

Вам відомо з уроків історії, що таке поняття, як козацтво, виникло в Україні в XV ст. Однак В. Шевчук в обробці руської билини, у якій ідеться про події XI ст., називає Іллю козаком. Чому, на вашу думку, використано це слово? Які якості Іллі підкреслює це поняття? Чи допомагає такий прийом передати зв'язок поколінь?

Багато міст України й навіть сусідні країни сперечаються за право бути батьківщиною Іллі Муромця. Скористайтесь інтернет-джерелами й ознайомтеся з різними версіями щодо походження цього героя. Спростуйте думку про те, що він міг народитися в місті Муромі. Для цього дізнайтеся, коли було засноване це місто, а ще зверніть увагу на роки правління князя Володимира, якому служив богатир Ілля Муромець. Презентуйте в класі своє дослідження.

Мистецькі діалоги

Сюжети старин та образи богатирів відображено у творах сучасних митців. Так, вам уже відомо, що в Києві, на Трухановому острові, установлено пам'ятник Іллі Муромцю. Давні перекази засвідчують, що саме там була сторожова застава — табір, звідки богатирі вирушали на службу до київського князя Володимира.

Кадр із кінофільму «Сторожова застава» *(реж. Ю. Ковальов)*

Подивіться фільм-фентезі «Сторожова застава» *(реж. Ю. Ковальов)* за мотивами однойменного роману В. Рутківського.

Пам'ятник Іллі Муромцю. *м. Київ (скульптор В. Журавель)*

Підсумуйте!

- Чи доводилося вам бачити пам'ятник Іллі Муромцю? Якщо так, поділіться своїми враженнями. Розгляньте фото скульптури в підручнику та розкажіть, чи таким ви уявляли богатиря. Поясніть свою думку.
- Яка інформація про старини вас найбільше вразила? Чому?
- Про що свідчить той факт, що герой Ілля Муромець трапляється у творах інших національних літератур?
- Доведіть, що старини не втратили свого значення та інтересу для сучасних читачів і читачок.

СВОЄРІДНІСТЬ ДАВНЬОГО УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА

Читацький путівник

Рамки літератури в Русі були значно ширшими, аніж зараз, тому що до літератури належали майже всі писані тексти. Прийнятним для цього періоду є термін «письменство». Ви матимете можливість здійснити цікаву мандрівку в часи княжої України, дізнатися про найвідоміших книжників-мудреців тих часів, як думали й що відчували наші предки багато років тому.

Мить і доба

Існує традиційна класифікація історії розвитку літератури. Так, розрізняють ***давню українську літературу*** (від початків і до кінця XVIII ст.) і ***нову українську літературу*** (XIX–XXI ст.).

Давня українська література складається з двох періодів — *княжого (IX–XIII ст.)* і *козацького (XVI–XVIII ст.)*.

Остромирове Євангеліє

Тексти старих книг і пожовклих рукописів давньої української літератури розшифрувати та сприйняти сучасним читачам і читачкам непросто. На перешкоді можуть стати ось такі причини.

Перша — *мовна*. Із часу прийняття християнства літературно-писемною мовою в Русі, а потім і в Україні XIV–XVIII ст. була церковнослов'янська (староболгарська) мова. Вона поступово українізувалася під впливом живої народної мови. До XVI ст. була створена староукраїнська книжна мова на основі церковнослов'янської з елементами живої народної мови, латини, давньогрецької, литовської, польської, а згодом — російської. Староукраїнською мовою писали й перекладали художні твори, наукові, церковні праці, державні документи. Сприймати цю ускладнену мову дуже важко.

Друга причина — *світоглядно-естетична*. Література в ті давні часи мала в основному прикладне значення: слугувала знаряддям поширення релігійних, філософських і державницьких ідей. Давнє письменство існувало передовсім у цер-

християнською проблематикою. Сприйняти такі настанови іноді складно.

Третя причина — *історична*. Більшість писемних пам'яток давніх часів збереглася лише в списках — копіях XIV ст. і пізніших століть, а оригінали й досі не відомі або ж втрачені. І навіть між різними копіями одного твору дослідники виявляють відмінності.

Подолавши ці перешкоди, ви дізнаєтеся, яким було уявлення давніх письменників про цінність, красу та художню майстерність твору.

Історичні паралелі

З утвердженням християнства давньоукраїнську мову було витіснено з культурно-державного вжитку, але вона залишалася живою, розмовною. Натомість письменство поширювалося церковнослов'янською мовою. Водночас запровадили нову, простішу абетку — кирилицю, створену болгарськими просвітниками *Кирилом* і *Мефодієм* близько 863 р.

Інтерес до письменства зріс особливо відтоді, як Володимир Великий запровадив у Русі школи, а Ярослав Мудрий відкрив першу бібліотеку при Софійському соборі, у якій було понад 950 томів книжок.

Кирилиця

Книги писали вже на пергаменті — особливим способом обробленій шкурі. Заголовні літери (буквиці) робили дуже великими й прикрашали химерними орнаментами. У книгах уміщували також витончені мініатюри-малюнки, що зображали християнські сюжети чи картини з тогочасного життя.

«Укладання» книг тоді вважали благочестивою і державною справою. Найдавніші, що збереглися до наших днів, — це *Остромирове Євангеліє* та *Ізборники Святослава*.

Поміркуйте!

- Прочитайте вголос текст, який написано церковнослов'янською мовою.
- Чи зацікавила вас ця мова? Чим саме?

(ЗѢ ѻ҃д҃.) Рѣ́ же: человѣ́къ нѣ́кій и҆мѣ́ два̀ сы́на:

и҆ рѣ́ мла̀дшій ѥ́й [ѿ нѝхъ] о҆тцу́: о҆тче, да́ждь мѝ достоя́щую ча́сть и҆мѣ́нїя. Й раздѣли́ и҆́мъ и҆мѣ́нїе.

Й не по мно́зѣхъ дни́хъ собра́въ вьсѝ мла̀дшій сы́нъ, ѿи́де на страни́ далѐчю, и҆ тѹ́ расточи́ и҆мѣ́нїе свое́, живы́й кра́йнѡ.

Євангеліє від Луки *(гл. 15, вірші 11–13)*.

Митці та доба

З огляду на бурхливу й трагічну історію до сучасних поколінь дійшло дуже мало пам'яток давньої української літератури. Одні твори збереглися частково, а інші втрачені цілком. Залишилися невідомими імена авторів багатьох творів давньої літератури, бо повідомляти про своє авторство вважалося великим гріхом — виявом гордині, адже писання книг — це дар божий.

Книги поширювали завдяки численним переписуванням. І майже кожен переписувач вважав за потрібне доповнити щось чи змінити в тексті.

Мініатюра з Ізборника Святослава. *1073 р.*

Мстиславове Євангеліє. *Кінець XI — початок XII ст.*

Мистецькі діалоги

У добу Середньовіччя в українській культурі та писемстві розвивалися два напрями (стилі) — монументалізм та орнаментал ізм.

Для мистецтва *монументалізму* (X ст. — поч. XII ст.) характерні такі ознаки: масштабність, величавість, суворість; зосередження уваги на змісті твору; мала кількість художніх засобів; державницька ідеологія — заклик до створення централізованої могутньої держави.

Зразком монументалізму в архітектурі є Золоті ворота в Києві, збудовані в 1018–

Золоті ворота в Києві

Серед помітних творів тогочасного письменства монументального стилю — «Повість минулих літ», «Повчання дітям» Володимира Мономаха та ін.

У XII–XIII ст. почав переважати стиль *орнаменталізму* (орнамент — від латин. *оздоба, прикраса*). Основні його ознаки: погляд на світ як на систему символів; велика кількість художніх засобів; ускладненість композиції, мови творів.

Архітектурним зразком орнаменталізму вважають оздоблення фасаду Борисоглібського собору в м. Чернігові.

У стилі орнаменталізму написано поему «Слово о полку Ігоревім», Києво-Печерський патерик[1] та ін.

Оздоблення Борисоглібського собору. *м. Чернігів*

Поміркуйте!

- Які архітектурні пам'ятки доби Русі ви бачили? Поділіться своїми враженнями в класі.

Митці та доба

У тогочасному суспільстві слово сприймали як великий божий дар, завдяки якому можна духовно саморозвиватися, осягати Господню істину.

У давньому українському письменстві розрізняють такі види творів: перекладні (запозичені в інших народів, перекладені з інших мов) та оригінальні (створені авторами); за тематикою — церковні й світські; за способом висловлювання — усні та писемні (літопис, послання тощо).

Пригадайте!

Ви вже ознайомилися із цим жанром у 5-му класі. Хто такий Нестор Літописець? Яке значення для нашого народу має «Повість минулих літ»? Про які відомості щодо заснування Києва ви дізналися із цього літопису?

---

[1] Патерик (від грец. *батько*) — збірник житій святих.

ВОЛОДИМИР МОНОМАХ

(1053–1125)

Читацький путівник

Повчання — це звернення досвідченої людини до дітей, нащадків із метою передати їм свою життєву мудрість. Зразком цього жанру є ***«Повчання дітям» Володимира Мономаха.***

ПОВЧАННЯ ДІТЯМ

(Уривки)

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом Мудрим, і батьком своїм, і матір'ю своєю з роду Мономахів був наречений руським іменем Володимир. Сидячи на санях, тобто збираючись уже помирати, звертаюся до вас з оцим словом.

Діти мої або хто інший, слухаючи мою грамотицю[1], не посмійтеся з неї, а прийміть її до свого серця і не лінуйтеся, а щиро трудіться.

Що таке людина, як подумаєш про це? Велика розумом людина, та не може осягнути вона всіх чудес землі. Дивіться, як усе мудро влаштовано на світі: як небо влаштовано, або як сонце, або як місяць, або як зірки, і тьма, і світло, і земля як на водах покладена, Господи, завдяки волі Твоїй! А звірі, а птиці різні, а риби всілякі! І цьому диву подивуємося, як створено людину та які різні й багатоликі людські обличчя; якби всіх людей зібрати, то кожен має свій вид та образ обличчя...

Прочитавши отсі слова, діти мої, похваліть Творця всього земного й небесного, а все, що далі, — то мого слабого розуму повчання.

Сторінка тексту «Повчання дітям» Володимира Мономаха

Насамперед не забувайте про убогих, а яко можете, по силі годуйте їх і подавайте сиротам. І вдову захистіть, не дайте сильним губити людину. Хто б не був, правий чи винний перед вами, не вбивайте та не веліть убивати його; якщо й завинив хто в смерті, не губіть християнської душі...

Ніколи не майте гордощів у своєму серці й у розумі, а скажіть: сьогодні живий, а завтра помру; смертні ми. Старих шануйте, як батька, а молодих, яко братів. При старших годиться мовчати, пре-

мудрих слухати, старшим підкорятися, з рівними й молодими мати згоду та бесіду вести без лукавства, а щонайбільше розумом убирати. Не лютувати словом, не ганьбити нікого в розмові, не сміятися багато. Очі тримати донизу, а душу вгору...

Хворого навідайте, покійника проведіть в останню дорогу, бо всі ми смертні. Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте. Дружину свою любіть, та не давайте їй влади над собою. Що вмієте, того не забувайте, а чого не вмієте, того навчайтеся, — як батько мій, дома сидячи, знав п'ять мов, через те й честь йому була в інших країнах. Лінощі — це мати всьому дурному: хто що й знав, те забуде, а чого не вміє, того не навчиться. Добро своєю рукою сіючи, не лінуйтеся ні на що хороше, і хай не застане вас сонце в постелі. Так робив мій батько покійний і всі добрі мужі. На світанні, побачивши сонце, з радістю прославте день новий і скажіть: «Господи, додай мені літа до літа, щоб я честю і добром виправдав життя своє».

(Переклад В. Яременка)

Поміркуйте!

- Чому князь вважає життя найвищим дивом і даром божим? Наведіть і поясніть його аргументи.
- Якими хоче бачити своїх дітей і всіх добрих людей Володимир Мономах?
- Які з його повчань, на ваш погляд, злободенні й сьогодні? Можливо, якісь уже застаріли?
- Як ви зрозуміли пораду *«очі тримати донизу, а душу вгору»*?

Автор ***«Повчання дітям»*** (1117) — князь ***Володимир Мономах***. Він був одним із найвидатніших київських князів — після прадіда Володимира Великого та діда Ярослава Мудрого. По материнській лінії був онуком візантійського імператора Костянтина Мономаха, від якого й успадкував своє прізвище.

Володимир Мономах у численних боях переміг удільних князів, які руйнували єдність Русі. Об'єднавши сили, руські князі на чолі з ним розгромили загарбників-половців.

Він уславився не лише військовою доблестю та патріотизмом, а й мудрістю, милосердям, побожністю, увагою до освіти та культури.

Князь жив у жорстокі середньовічні часи, коли людське життя нічого не вартувало, коли владоможці вважали цілком прийнятним грабувати та принижувати слабших, лицемі-

рити, порушувати клятви. Але він відхилив такі варварські звичаї: заборонив продавати боржників у рабство, скасував смертну кару. Князь вважав, що головною силою, якою тільки й можна об'єднати та зміцнити державу, є християнська любов і доброчестя. Ці ідеї він успішно реалізовував як правитель, домігся розквіту Русі та здобув неймовірну популярність і славу серед народу.

Володимир Мономах понад усе дбав про єдність і розквіт Вітчизни, заповідав нащадкам жити в мирі та взаємодопомозі, учитися й поширювати освіту, власною поведінкою подавати хороший приклад іншим.

«Повчання дітям» розкриває концепцію виховання — від родинного до державного, від релігійного до житейського. Свої настанови князь підкріплював прикладами з власного життя, розповідав про численні походи, що були викликані потребою зміцнення єдності держави та її захисту від зовнішніх ворогів. Мономах закликав захоплюватися красою та різноманіттям життя, бути вдячними Богу за цей дар, з любов'ю ставитися до інших, займатися самовихованням і наполегливо працювати. Такий *ідейний зміст* «Повчання дітям».

За жанром твір є ***повчанням***. У ньому також наявні елементи послання і життя, помітні ознаки монументального стилю.

«Повчання дітям» — один із перших і найяскравіших зразків християнського гуманізму, який став духовною основою європейської цивілізації, системи загальнолюдських цінностей.

В українській культурі із цього твору була започаткована так звана *філософія серця*, яку розвивали у своїй творчості Г. Сковорода, М. Гоголь, Т. Шевченко.

Пам'ятник Володимиру Мономаху. *м. Прилуки (скульптор С. Кантур)*

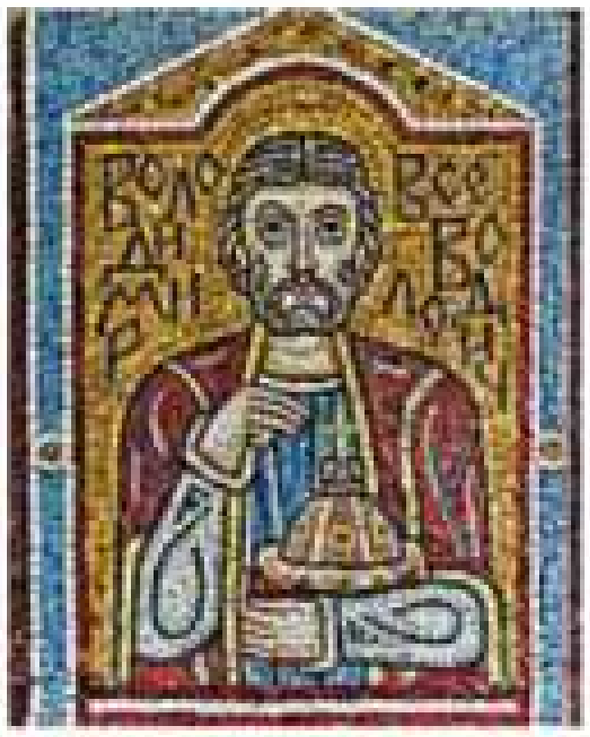
Поміркуйте!

Які ознаки монументалізму помітні в «Повчанні дітям» Володимира Мономаха?

Мистецькі діалоги

Образ Володимира Мономаха втілено у творах різних видів мистецтва.

На станції метро «Золоті ворота» в м. Києві створено мозаїку в давньоруському стилі, на якій одним із центральних образів є історична постать князя Володимира Мономаха. У мозаїках художник-монументаліст ***В. Федько*** використав поєднання жовтого та блакитного кольорів, що символізує державність України. У процесі роботи митець опрацював багато історичної літератури, консультувався не лише з істориками, а й із письменниками, зокрема В. Шевчуком. Це допомогло йому створити мистецьки досконалі й історично достовірні образи часів Русі.

Виконайте одне із завдань *(на вибір)*.

- Хто з історичних постатей доби Русі викликав у вас найбільший інтерес? Якщо ви мешкаєте в Києві, то відвідайте станцію метро «Золоті ворота», щоб ознайомитися з її мозаїкою. Підготуйте повідомлення про історію цих робіт або ж зробіть цікаву презентацію про київських князів. Порівняйте їхні образи в історичних джерелах і творах художньої літератури.
- Дружиною Володимира Мономаха була Гіта — дочка англійського короля Гарольда II. Підготуйте розповідь про зв'язки київських князів із правителями інших держав. Більше про це ви дізнаєтеся з оповідання «Ярославни» сучасної української письменниці Р. Іванченко.

Підсумовуйте!

- Яке враження справила на вас література періоду Русі?
- Чи вдалося вам за допомогою давніх творів подумки опинитися в минулому, зрозуміти людей, цінності й ідеали того часу? Поясніть свої міркування.
- Чи потрібне сучасній людині знання давньої української літератури? Обґрунтуйте свою думку.
- Які запитання залишилися у вас без відповіді після прочитання та опрацювання творів періоду Русі? Обговоріть їх зі своїми однокласниками й однокласницями або ж зверніться до вчителя чи вчительки.

ОБРАЗ РУСІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Пригадайте!

- Які художні твори часів Русі вам відомі?
- Про які історичні події ви довідалися з вивченої в 5-му класі оповіді Нестора Літописця «Повість минулих літ»?

РАЇСА ІВАНЧЕНКО

(нар. 1934 р.)

Читацький путівник

Доба Русі залишилася в далекому минулому, але інтерес до її історії, мистецтва, літератури та видатних постатей невичерпний і донині. Твори сучасних письменників про княжу добу засвідчують важливість плекання історичної пам'яті українського народу як одного з когорти європейських.

В оповіданні ***Раїси Іванченко «Ярославни»*** відтворено історичні події часів князювання Ярослава Мудрого. Зокрема, згадані реальні історичні особи — родина Ярослава Мудрого, київський митрополит Іларіон, норвезький король Гаральд Сміливий, французькі королі династії Капетингів. Пропонуємо вам ознайомитися з твором.

В історичному оповіданні «Ярославни» багато застарілих слів на означення стародавніх назв народів: *свéї* — шведи, *варя́ги* — скандинави; давніх професій: *тлума́ч* — перекладач, *гридь* — дружинник, *чорнори́зець* — монах, *смерд* — землероб; одягу та прикрас: *чеди́ги* — чобітки, *гри́вна* — жіноча прикраса у формі обруча, що носили на шиї.

ЯРОСЛАВНИ

(Скорочено)

Човни наближалися до берега. Гребці правували повільніше. Інгварові ж не терпілося. Він пильно вдивлявся в той бік, де на крутому березі Дніпра-Славути купчилися густо-зелені шапки незайманих лісів.

Над верховіттями, помітив ще здаля, здіймалися золоті бані храмів, ніби шоломи не бачених раніше могутніх руських богатирів. Він чув про них ще у своїй рідній землі. Чи не Ілля Муромець постав ото на горі на сторожі? Загородив працем і списом дорогу недругам? А може, Микула Селянинович одягнув лицарські доспіхи й вийшов зустрічати їх — посланців далеких варягів?

Інгвар озирається: навколо буяє земний рай. Навіщо шукати ще його на тому світі? Тож і приходили сюди його прародичі з бойовими дружинами, щоб завоювати ці простори.

Багата земля родить відважних і сильних. Русичі відбили всіх, хто хотів зламати їх. Вони утвердили свою державу і силою меча, і силою розуму, і багатством. Скільки бачив усього, доки їхав до стольного града Києва!

На крутих берегах річок та озер, від самого Новгорода Великого, біліють палаци й церкви, височать муровані та дерев'яні вежі укріплених градів і городищ. На луках усюди густі череди худоби: коні, бики, вівці, дикі тури, корови...

Його рідний край не має таких просторів. Кам'янисті береги, холодні тяжкі хвилі розбиваються об валуни й скелі на бризки... Колючі вітри вистуджують землю, навіть у затишних долинах...

А тут — багатий і безконечно великий край. Недарма свейський король Олаф породичався з господарем цієї землі — віддав за князя Ярослава Володимировича свою доньку — Інгігерду. І недаремно тепер його володар, відважний вікінг королевич Гаральд, посилає сюди своїх гінців із такою делікатною справою... Горда князівна Єлизавета припала Гаральду до серця, ще коли він служив у дружині князя Ярослава. Сватався до неї Гаральд, старостів засилав — відмовляла йому князівна. Помандрував тоді Гаральд зі своїми воями до Італії та Сицилії слави шукати. А його, Інгвара, попросив знову їхати до князівського дому, сватати за нього Єлизавету. Делікатне доручення! Складне!

Інгвар замислився і не помітив, як їхні човни нарешті стукнули носом об піщаний берег. Їх уже зустрічали рибалки та княжі люди.

— Хто будете й звідки? — суворо насупив сиві брови вусатий русич, ніби це не його послав сюди князь із шаною до варязьких гостей. Але звичай є звичаєм — його порушувати не можна.

— Від землі варязької люди! — бадьоро відповідає тлумач зі свити Інгвара. Той Івор бував тут не раз і знав руські звичаї. Дотепний у нього тлумач! — Вітання князеві й князівні, привезли дарунки від королевича Гаральда!

— Кому дарунки? — лагіднішає княжий гридь та окидає зором навантажені вщерть човни.

— Князеві Ярославові та його доньці Єлизаветі! — весело вигукує Івор, гордовито оглядаючи княжих людей.

Інгвар киває головою: так, так... їм...

— Тоді з богом! Гей, ви, люди! — гукає страж до своїх челядників. — Допоможіть далеким гостям вибратися із човнів і в князівський двір дарунки віднести: це вже від варягів!

— Хіба хтось іще просить собі в королеви найпрекраснішу вашу Ярославну? — тихо запитує Івор у гридя.

— Уже посли польські прибули сюди...

— Он як! — Сплескує руками тлумач. — Невже ми запізнилися?

— Честь нашій землі з усіх усюд іде, — гуде басовито й поважно голос гридя. — У всіх кінцях землі слава лине про нас, — веде свою мову далі й ховає посмішку в сивих вусах.

Великою вервечкою розтяглися слуги Інгварові й княжі челядники. Крутим Боричевим узвозом піднімалися до князевих палаців на горі. Хоч і не звикати їм долати нерівні й скелясті дороги, але тяжкі шкіряні мішки з дарунками стримували ходу.

Треба перепочити. Інгвар утягує на повні груди п'янке повітря, здивовано спиняється. Прямо перед ним, біля підніжжя горба, розтяглася низка білостінних хат-ліплянок. Вони утворюють вулицю, що ніби витікає з-поміж двох високих горбів і вливається в широкий гомінкий потік набережної, запрудженої більшими будівлями, кам'яницями й зі зрубів, торговими дворищами та церквами. Інгвар здогадався: це Поділ. Той самий Поділ, про який він чув од своїх торгових людей.

Угорі, над головою, на тих високих горбах, починався княжий град. Звідти лунає мелодійний дзвін, що стелиться понад усім містом, над луками, рікою та зеленими заріччями. Дзвонять на горі.

Інгвар підходить до тлумача:

— Іворе, нехай наші люди йдуть на княжий двір, а ми до храму. Там, певно, свято!

Пройшли через розчинені ворота. І перше, що впало у вічі, — білостінна багатоглава будова. Стрімко врізалися в небо округлі бані мурованого храму, увінчаного вгорі золотим хрестом.

— То дітище князя Володимира — Десятинна церква, — пояснює Івор.

Він усе тут знає, цей Івор.

Переступають поріг — і потрапляють у прохолодно-мармурову врочистість. У храмі повно людей, від їхнього дихання душно й парко. Барвами веселки переливається мозаїка Богородиці — блакитно-синя хустка й великі сумовито-карі очі Божої Матері дивляться на гостей стривожено: із чим прийшли люди? Ноги ковзають по дзеркальній поверхні підлоги із сірого й білого мармуру. Мармурові колони гінко піднесли на своїх плечах склепіння центральної бані. Там відлунюють кришталеві голоси хору хлопчиків, ніби янголи співають у піднебессі.

Поміркуйте!

- Яке враження справив на вас опис стародавнього Києва? А чим це місто захоплювало варягів?
- Кого з київських богатирів згадано в оповіданні «Ярославни»? Що вам відомо про них зі старин?
- Чому іноземні гості хочуть засватати для свого володаря київську князівну?

Чув ще вдома Інгвар: князь Володимир після хрещення Русі в заможних і знатних русичів забирав дітей і віддавав до книжної науки. Відтоді тут були школи при церквах і монастирях. З бідніших вони готували простих священників і дяків. Боярських же дітей навчали за всіма правилами візантійської освіти й книжності. Недаремно київський княжий двір славився освіченими людьми — у всіх землях, при всіх дворах. Тож і прозвали тепер князя Ярослава Мудрим. Інгвар нетерпляче шепоче у вухо своєму тлумачеві:

— А що, Іворе, русичі швидко навчаються книжного письма?

— Швидко, господарю мій, — так само пошепки відмовляв Івор. — Вони здавна до тої науки вдатні, бо ще до хрещення Русі були в них свої вчені люди та грамота своя — черти й рези. Римським і грецьким письмом також писали свою слов'янську мову. Про це ще згадував чорноризець Храбр.

— Ти щось плутаєш, Іворе. Адже слов'янам письмена дали болгарські просвітителі Кирило та Мефодій. У русичів те ж письмо, що й у болгар.

— Це правда, мій добрий повелителю. Але освіта на Русі була й раніше. І великий Кирило, якого тепер усі слов'яни мають за святого, коли був у хозар у 860-му літі народження Христа, бачив у Херсонесі Євангеліє і Псалтир, писані руськими письменами.

— А як думаєш, Іворе, пощастить нам у нашій справі? Чи згодиться нарешті князівна Єлизавета покинути свій дім, і цей град пишний, і ці сади райські?

— Не знаю... Адже в нас немає ні таких палаців, ні храмів, ні книгозбірень. Он поряд — Софійський собор. Князь Ярослав його будує. Уже майже закінчений. Зараз багато писців переписують книги візантійські за наказом князя. Він хоче закласти бібліотеку при тому храмі, як при візантійському дворі. Ярославові дочки допомагають у тій справі.

— І Єлизавета?

— Напевне.

— Бідний Гаральд, адже він неписьменний! Щоправда, на всі землі прославив хоробрістю своє ім'я. Його подвиги знають в Італії і Сицилії. Він — майбутній король Норвегії. Невже князівна не покине отчий дім заради нього?

— Хтозна. Адже двічі князівна відмовила королевичу...

Їхній шепіт заважав людям — на них обурливо озираються...

Інгвар зітхнув. Так... Двічі горда красуня в золотій гривні відмовила великому вікінгу. Їй було мало його любові. Знала, що вона — дочка славного та мудрого князя, воліла мати своїм чоловіком не тільки відважного й сміливого воїна, а й із вишуканим розумом та освітою.

Бідний Гаральд!.. Він знайшов славу сміливця на чужих полях, але не здобув серця київської князівни. Тепер повертався в північні краї. Шукатиме слави на туманних берегах Британії та Скандинавії. Ах, бідний Гаральд!.. З яким нетерпінням чекає він повернення Інгвара! Сидить зараз у Новгороді зі своїми воями. Не наважився сам їхати до Києва — тож

і послав свого бувалого товариша. Йому, Інгвару, будь-що потрібно поговорити із самою Єлизаветою. Він тоді розповість їй про гучні подвиги Гаральдові й про те, що він склав навіть пісню про Єлизавету.

Інгвар витягує шию, щоб розгледіти князів, які стоять обіч вівтаря, напружує зір, удивляється в обличчя князівен, що стоять біля княгині. Де ж вона, кохана дівчина Гаральда?

Варязькі посли не встигли отямитися, як уся святкова процесія рушила з Десятинної на подвір'я. На чолі її князь Ярослав Мудрий, зі спокійними, лагідними очима, з пишною, довгою, уже сивіючою бородою. Поряд із ним — розповніла кругловида княгиня Ірина, та, яку Інгвар пам'ятав ще свейською королівною Інгігердою.

Слідом м'яко ступають у розшитих золотистими узорами чедигах їхні сини й дочки. У білих заморських атласах, оздоблених сріблястою заполоччю, у дорогих хутряних накидках. На грудях у князівен — важкі золоті гривни; на високих шапках молодих княжичів — соболі й куниці; довгі сорочки із широкими рукавами внизу також розшиті узорами. Так уже віддавна велося в землі Руській — чи ти князь, чи смерд, а одяг був розшитий узорами квітів, трав і звірів. Вірили пращури, що ті символи допомагали їм у житті.

Тісним кільцем оточили бояри й дружинники княжу сім'ю, як тільки вона вийшла з Десятинної. Усі прямують до Святої Софії. Натовп оточує врочисту процесію — смерди, пастухи, будівничі, пічники, кожум'яки, гончарі, рибарі. Чорний люд київський несміло здіймає очі, утягує голови в плечі й поспішливо хреститься. Мабуть, і справді Бог возлюбив багатих за їхні діла, а їм, простолюдинам, уготовив за якісь гріхи довічну бідність і тяжку працю!..

— Помилуй нас, Господи!..

У Софійському храмі ще пахне глиною і свіжою фарбою. Подекуди стіни ще не прикрашені розписами, але пишний вівтар сліпить очі золотом.

З-під високого склепіння центральної бані насторожено й суворо дивляться на молільників блискучі, мінливі, немов живі, очі Богоматері. У вишині іскриться блакитно-білий одяг Христа, що, здавалося, тільки-но зійшов із небесного трону й повис у бездонній сині неба...

Падають ниць смерди та простолюдини. Хилять голови бояри й дружинники. Схиляють свої високі шапки заморські гості. Лише князь сміливо дивиться Богові в очі, бо він — великий князь Русі, обранець Бога на землі. І тому цей храм, і ці диво-фрески, яких немає ніде в навколишніх землях, задумав і збудував він, Ярослав Мудрий.

І це йому, повелителю землі Руської, співає хор ангелів і виголошує з амвона своє слово проповідник.

— Чуєте? Проповідник говорить про цей собор. Каже, що Софія — церква дивна й славна всім окружним сторонам і такої другої не знайдеться в усьому північному краю — від сходу до заходу! — знову схиляється тлумач до вуха свого властелина.

— А що, і не знайдеться! — захоплено посміхається варязький посол. — І таких чарівних князівен теж нам не знайти. Котра з них Єлизавета? — Очима вказує Інгвар до княжої сім'ї.

— Ото біля княгині, вища, — то Анна. Вона ще не засватана, а за нею — наша... Ота, що коса — як корона... А третя — Анастасія. До неї угорський король сватів прислав! — Івор знав достеменно всі таємниці княжого дому.

Принишкли гості. А в храмі лунає осанна Богові за його велику милість до Русі. Князь Ярослав гордо оглядає народ. Із задумою позирає на своїх синів, що стоять за ним: чи ж будуть вони достойними продовжувачами його справи? Знав добре: княжичі вміють тримати в руках мечі. Але ж мечі ті можна повернути й проти себе! Чи зрозуміють вони, що не лише силою зброї можна зміцнювати та примножувати багатства своєї держави? Але й миром, науками, книгами, бо в них вища мудрість і вища сила народу.

Поміркуйте!

- Які людські якості найбільше цінували в Русі за часів Ярослава Мудрого?
- Порівняйте освіту й виховання дітей київського князя та дітей варязьких можновладців.
- Чи погоджуєтеся ви з думкою, що зміцнювати й примножувати багатства своєї держави можна наукою та книгами? Доведіть свої міркування прикладами з історії і сьогодення.

Бо якби не так, то не тягнулися б сусідні володарі до Русі. А каравани купців? Скільки зараз їх на торгових дворищах Подолу! З Ренесбурга, Праги, Кракова, Любека, Старграда, Сігтуни, з Візантії, від арабів...

Що купці, — вони завжди перетинають дороги Русі, — а от сусідні володарі — королі й князі — горнуться до нього та шукають дружби з ним, великим князем руським. Приїхали посли від франків, угрів, ляхів, а то вже, кажуть, двоє нових зайшло — то від варягів.

Знає князь: не тільки дарунки й свою повагу привезли вони сюди. Ні! Дочкам його судилося стати королевами. Що ж, велика честь його княжому дому. Знатні родичі. Адже він не тільки батько, а й господар великої Руської держави, — отож мусить думати про спокій і славу її. Для того й одружив свого улюбленця сина Всеволода з візантійською царівною, донькою імператора Костянтина Мономаха. Другого сина — Ізяслава, ось він, зліва, — одружив із сестрою польського князя Казимира Відновителя, а за Казимира віддав свою сестру Добронегу.

На очах у князя сльози. Сльози й на очах у князівен. Вони пишаються батьковим домом, родичами, тією честю, що йде до них звідусіль. Вони упоєнно слухають дивний спів, що дзвенить під склепінням храму, удивляються в ці сяючі розписи, у сумні очі Божої Матері й владні очі Богового Сина. Лише княгиня Ірина зовні сувора та спокійна. Може, від

того, що в її тілі тече холодна кров суворих свеїв, а може, тому, що вона вміє приховати свої сльози...

Та Інгвар мало дослухався до проповідника. Він зрозумів, як важливо для їхньої країни закріпити дружбу з Руссю... Справа Гаральда — справа їхньої будучини. Золотокоса дівчина із золотою гривною на грудях — це чарівна, добра фея, яка мусить принести їхньому краю спокій і мир. Адже коли маєш за плечима могутнього сусіда — хто наважиться тебе образити?

І вже уявляв Інгвар, як виповідає Єлизаветі сагу про далеку, сувору, але добру свою землю... Як він розповість їй і про нові подвиги Гаральда, а потім — про його пісню...

О, бідний Гаральд! Нерозділене кохання зробило його відважним вікінгом і поетом. Пісня Гаральда... То стогін серця... Якщо в князівни Єлизавети б'ється живе серце в грудях, а не камінь, воно відгукнеться на той поклик... Бо ж чи є в людини така сила, що може вистояти проти вогню великого й самовідданого кохання? Воно билося в тій Гаральдовій пісні:

Ми, браття, літали по хвилях й морях,
Від рідного краю літали далеко!
На суші й на морі ми бились жорстоко,
І води, і тверді підкорені нам!
О други! Як серце в сміливців кипіло,
Коли кораблями, зімкнувши ряди,
Кормою залізно розрізавши хвилю,
Гаральд налізав на простори землі!
Тільки діва руська в золотій гривні
Гордує мною...

Інгвар тепер пильно вглядається в розумні очі Єлизавети. У них неспокійно мерехтіли відблиски свічок. Інгвар ловив стрімкі рухи її тонкої руки, нетерпляче пристукування чобітком. Ні-ні, гаряче серце ганяє кров по тілу князівни! Воно не може не відгукнутися на палке кохання. О, тоді це буде найбільша перемога відважного вікінга!..

Місія Інгвара завершилась успіхом. Улітку 1045 року Єлизавета виїхала до Норвегії, до суворих скелястих берегів, що омивали хвилі холодного моря. Далекий шлях не лякав її: князівна знала, що чекає на неї теплий прийом людей, палка любов Гаральда й корона королеви.

Доля судила їй через двадцять років овдовіти — Гаральд загинув на війні з Англією в 1066 році. Єлизавета Ярославна стала дружиною короля Данії Свена Естрідсена...

Поміркуйте!

- З якою метою Ярослав Мудрий одружував своїх дітей із королевичами та королівнами європейських країн?

Ніколи раніше кияни не бачили подібних видовиськ, як того весняного дня. (...) Князівна Анна покидала отчий дім і виїздила до нареченого. Уже були готові вози з багатими скринями — золото, срібло, персидські килими, грецькі шовки, хутрові кожухи й Аннине вишивання — червоно-чорним і сонячно-зеленим. То на згадку про теплу й привітну батьківську землю бере Анна. То барви рідного краю.

Стоїть Анна, зіпершись на одвірок. Окидає посмутнілими очима далекі луки задніпровські. Чи є там, на далекій Сені, отакі зелені й квітучі кручі? Чи ж так само плеще хвиля об берег піщаний? Чи ж співають таких ніжних веснянок?

Ніби вгадують думки князівни дівчата-подолянки. Ведуть хоровод, пісня тягнеться за піснею (...). Уже не сплете свого вінка Анна, не кине на гойдливі хвилі Дніпра — судженого визначила їй доля. (...)

Князівна нишком витерла долонею сльозину зі щоки, підбігла до різьбленої полиці, зняла книгу в золотому, плетеному окладі. Візьме із собою це Євангеліє, візьме ще багато книг. Адже це вона захотіла переписати для себе ці книги, і їх переписав кращий писець. А майстер-чудотворець виготовив ці дивні узори окладу із золота... Вона читатиме там ці книги, і їй буде здаватися, що вона вдома. Анна научить і дітей своїх читати книги та любити їх...

Гуде княжий двір веселощами. (...) Уже розпалили вогнище, і подолянки схилили голови під іскрами. (...) Моляться і Сварогові, і Перунові, і Родові, і Рожаницям, аби помогли Анні вистояти життєві бурі й грози, аби дали багатство та силу, череди худоби й багато дітей...

Єпископ Готьє Савояр задоволено поглядав на своїх сподвижників, з якими він нарешті завершив так блискуче свою державну місію.

Що ж, недаремно вони пробули тут від самої зими. Нарешті вмовили князя Ярослава поріднитись із королівським домом Капетингів. Чи ж оцінить належно король Генріх і їхній подвиг? Адже це було не так просто — умовити Ярослава погодитися на шлюб своєї другої доньки Анни з уже немолодим французьким королем. Та й те сказати — князь, певно, добре знає про стан справ їхнього Генріха, хоча вони, присягаються Богом, ані словечком не обмовилися про його скруту. (...)

Це не те, що тут, на Русі. Тут влада князя священна. Тут його силу підпирають і військо, і бояри, і церква. Недаремно князь так щедро будує храми. Ось цей красень — Софійський собор... Він, єпископ Готьє, не відмовився б правити церковну службу в такому соборі... А який хор!

Сьогодні вони знову йдуть до Софії. Князь хоче на прощання влаштувати їм урочисту церемонію. Кажуть, що викликав зі свого княжого села Берестова отця Іларіона. Того самого, що недавно виголосив на честь князя в церкві святого Благовіщення своє знамените «Слово о законі і благодаті»... М-да!.. Цікаво, що ж це за «Слово...», що про нього слава за межами Русі поширилася.

Французькі посли, що прибули до київського двору навесні 1049 року, з нетерпінням оглядали натовп у соборі. Князь Ярослав не поспішав з'являтися на врочисту службу. Чи затримувався в справах, а чи змушував відчути свою вищість довгим очікуванням. (...)

— Ідуть!.. Ідуть!.. — заперхотіло навкруг.

Готьє злякано озирнувся: до них врочисто наближалася процесія на чолі з князем. Біля вівтаря їх зустрічав молодий, високий, огрядний священник. Світло-сині очі під крутими надбрів'ями, над високим чолом — в'юнке русяве волосся. Це отець Іларіон.

Готьє ближче присувається до тлумача — він конче хоче знати, про що говоритиме у своєму «Слові...» знаменитий Іларіон. Так, так... Славить рід увесь князівський — Володимира Хрестителя, Ярослава Мудрого, якого називають у християнстві Георгій, його дружину Інгігерду-Ірину, синів і дочок Ярославових, які продовжать їхній рід. Іларіон у своїй проповіді славить князя і його справи (...).

Рокоче оксамитовий бас отця Іларіона. Здригаються і відлунюють стіни, мерехтить золото й срібло вівтаря, ніби прагне ввібрати в себе та зховати для нащадків цю гордість і цю величаву осанну, що живим птахом б'ється в кожному слові проповіді.

Та отець Іларіон точно нічого не помічав. Ніби звертав до прийдешніх поколінь своє величне «Слово о законі і благодаті». Воно й справді дійшло до них, пройняте гордістю за діяння великі на Руській землі.

Проте єпископу було не просто втямити, що говорив священник і чому так упевнено дивиться на похилені голови князь Ярослав. Готьє щоразу звертається до свого тлумача. Той пояснює:

— Проповідник — мистецький оратор. Його стиль надто піднесений і пишний, я теж не в усьому достойний пізнати його. Він славить добу великого Ярослава та його діяння. У проповідника піднесений настрій сьогодні, бо князь Ярослав задумав його поставити митрополитом на Русі. Князь Ярослав не хоче мати тепер у себе грецьких митрополитів.

— Чому не хоче?

— Князь хоче мати в церковних справах незалежність од Візантії. Отож проповідник і дає зрозуміти всім, що добрі справи Володимира Святославича та його сина — це особлива милість Бога до їхньої землі, і Він освячує всі їхні діяння! (...)

...Сірими журавлиними ключами спливали роки. Сумовито хлюпала хвиля холодної Сени. Нагадувала про бистроплинний шумливий Славутич і про зелені прибережні кручі, на яких п'ялися до неба стрімкі бані храмів. Не було для Анни вороття на ту землю. 4 серпня 1049 року вона вінчалася з французьким королем Генріхом I.

Того дня Анна подарувала єпископу своє Євангеліє. Воно було переписане глаголицею — давнім руським письмом. І донині зберігається там цей унікальний витвір давньоруської писемності...

Ні, Анна не мала сили повернутися на рідну землю. Але мала Анна-Агнія владу: вона могла сюди, на галльську землю, перенести куточок тієї рідної краси. І королева Франції будує кілька церков, подібних до київських. Фрески й мозаїки їх нагадували київські. Одна з тих будов, споруджена в 1060 році в місті Санлісі, дожила до наших днів.

Через одинадцять років Анна овдовіла. Придворна знать оголосила її регентшею малолітнього спадкоємця трону Філіппа І. Анна-Агнія стала фактичною правителькою країни: утверджувала державні закони, підписувала — теж кирилицею — найважливіші державні акти. Кирилицею ж пороблені й написи на стіні санліської церкви Вінсана...

То Аннина туга за рідним краєм уписала світлий спогад у муровані стіни храму. То дочка Ярослава Мудрого залишила слід високої освіченості й культури, що жила в її роді...

Життя Анни Ярославни було нелегким. Французькі хроніки пов'язують її ім'я з іменем графа Рауля III Крепі-і-Валуа. Після смерті Генріха І Анна офіційно вийшла заміж за нього, хоча Папа Микола II заборонив цей шлюб. У 1075 році вона востаннє підписала разом із сином державний документ...

Століття прошуміли над землею. Засипали забуттям стежки, якими колись ходили володарі людських доль і бідняки. Бо всі люди підвладні часові. Вітри й дощі, війни та лихоліття безжально поруйнували палаци й храми. Неспинна тлінь перетворила на порох давні письмена, поховала в невідомість доблесні подвиги, відвагу й хоробрість. Лише сліди людської мудрості, щедрості душі — нетлінні, як і незгасна пам'ять про творців духовних скарбів...

У прохолодних сутінках Софії Київської, у біломармуровій гробниці під важким, багаторізьбленим віком, покоїться прах князя Ярослава Мудрого. Він звеличував землю силою свого розуму й духовного поступу.

У далекому французькому місті Вільєрі, на старому закинутому кладовищі, серед сухих бур'янів знаходиться загадкова могила із зображенням на кам'яній плиті жінки в короні. Латинський напис повідомляє, що там упокоїлась Агнес. Легенди доповнюють це надто скупе повідомлення: то могила достопам'ятної дочки Ярослава Мудрого — Анни, королеви Франції. Вона принесла на галльську землю книги, любов до науки, вона будувала прекрасні храми й палаци... Вона допомагала своєму чоловікові — королю Франції — зміцнювати свою владу в боротьбі з васалами...

Пам'ятник Ярославу Мудрому. *м. Київ (автор проєкту І. Кавалерідзе)*

У літописах угорських розповідається ще про одну дочку князя Ярослава — про Анастасію-Асмунду. Вона принесла із собою на береги Дунаю не лише любов до свого чоловіка — короля Андрія I, а й любов до науки та знань...

У мелодійних сагах норвезької землі збереглася пам'ять про горду русокосу дівчину в золотій гривні, яка зробила норвезького короля Гаральда Сміливого поетом, а на сувору землю північної країни принесла спокій, добро й мудрість книжну...

Справді-бо, найбільше багатство людей — їхній духовний скарб...

Поміркуйте!

- Який настрій був у князівни Анни перед від'їздом у далеку Францію?
- Як склалися долі доньок Ярослава Мудрого?
- У яких словах оповідання висловлено ідею твору?

Історичні параметри

Період правління ***Ярослава Мудрого*** в 1019–1054 рр. називають *золотою добою*. Київський князь був далекоглядним правителем, сміливим полководцем. Він убезпечив свої землі від набігів кочових племен печенігів, уклав перший звід законів, побудував нові церкви, заснував бібліотеки й школи. Київ як столиця перевершував за рівнем архітектури та красою інші європейські міста. Усі європейські правителі мали за честь узяти шлюб із дітьми князя. Його доньки стали королевами, і це вплинуло на зміцнення політичного становища Русі на багато років.

Найвидатнішою з-поміж доньок Ярослава Мудрого була Анна — майбутня королева Франції. Ще в Києві вона опанувала правила етикету, мистецтво вокалу, малювання. Князівна отримала хороші знання з історії, математики.

Усе своє життя ***Раїса Іванченко*** присвятила вивченню та популяризації історії давньої України. Майбутня письменниця народилася в *м. Гуляйполі* на *Запоріжжі*.

За фахом письменниця — історикиня. Її активна громадянська позиція допомогла відстояти розуміння правдивої історії Русі, що належить саме Україні. Любов до історії сприяла й розкриттю літературного таланту Р. Іванченко, твори якої удостоєні Шевченківської премії.

Авторка майстерно змальовує непросту долю Єлизавети, Анни й Анастасії. Юні князівни, виконуючи свій обов'язок перед державою, змушені були без любові укладати шлюби з представниками королівських дворів Норвегії, Франції, Угорщини.

Основою оповідання ***«Ярославни»*** є кілька епізодів про перебування іноземних гостей у Києві — послів Інгвара й Івора, єписк

Через діалоги та розповіді персонажів письменниця передає їхні враження від краси столиці, величі її архітектурних споруд і пошанування родини великого князя Ярослава Мудрого. *Композицію* твору доповнено розповіддю про долю його доньок — юних князівен Ярославен.

Постає в оповіданні й цілісний *образ Русі* як величної держави в центрі Європи. Усе це жанрові ознаки ***історичного оповідання***.

В оповіданні «Ярославни» письменниця втілила *ідею*, що **найбільший скарб людини — це її освіченість, культура та духовна велич.**

Доньки Ярослава Мудрого. *Фреска. XI ст. Національний заповідник «Софія Київська». м. Київ*

Мистецькі діалоги

Образи дочок князя Ярослава Мудрого художньо відображені не лише в літературі, а й у різних видах мистецтва від найдавніших часів і до сьогодення. На одній із фресок Софійського собору в м. Києві впізнаємо доньок князя. Дійшли до нас і репродукції двох портретів Анни Ярославни невідомих художників XIX ст. Образ Ярославен відтворено на сучасних поштових марках серії «Київські княжни на престолах Європи» українського художника ***Василя Василенка***.

Скульптури княжни Анни встановлені в м. Києві, Луцьку, Новгороді-Сіверському та у французьких містах Санлісі, Тулузі та Ле-Блан-Менілі. Український композитор ***Антін Рудницький*** на лібрето ***Леоніда Полтави*** написав оперу «Анна Ярославна — королева Франції».

Анна Ярославна. *м. Київ (скульптор К. Ступницький)*

А. Орльонов. Анна

Поміркуйте!

- Перегляньте живописні та скульптурні зображення князівен Ярославен *(с. 163)*. Порівняйте їхні образи в літературі й інших видах мистецтва. Які з них найбільше відповідають вашому уявленню про дочок Ярослава Мудрого?

Пригадайте вивчене на уроках історії про Русь, скористайтеся бібліотекою або інтернетом для виконання одного із завдань *(на вибір)*.

- Намалюйте родинне дерево князя Ярослава Мудрого.
- Створіть під керівництвом учителя / учительки постер чи акаунт у соціальних мережах від імені однієї з доньок київського князя Ярослава Мудрого. Використайте у своєму дописі цитати з оповідання «Ярославни» Р. Іванченко.

Підсумуйте!

- Розкажіть про історичну основу твору Р. Іванченко «Ярославни».
- Що вам стало відомо про відносини Русі з європейськими державами?
- Доведіть, що твір «Ярославни» належить до жанру історичного оповідання.
- Чи хотіли б ви прочитати інші твори Р. Іванченко? Чому?

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА СЕРЕДНЬОВІЧНА ПОЕЗІЯ. ЛІРИКА ВАГАНТІВ

Читацький путівник

Мабуть, вам не раз доводилося чути, що студентські роки чи не найкращі в житті людини. А якими були студенти в добу Середньовіччя? Чи схожі вони хоча б чимось на сучасних здобувачів / здобувачок освіти? Невдовзі ви зможете отримати відповіді на ці та багато інших запитань.

Вам відомо про добу Середньовіччя з уроків історії. Зазвичай цю епоху характеризують як досить похмуру, таку, що заперечує земні людські радощі, вважає їх гріховними.

Поезія ***«Орден[1] вагантів»*** свідчить про дещо інше бачення доби Середньовіччя.

Ваганти. *Середньовічна мініатюра. XII ст.*

ОРДЕН ВАГАНТІВ

Коли спір почується:
«Йдіть у світ безкраїй!»,
То ченці збираються,
Клірик[1] поспішає,
І левіт[2] про Біблію
Тут же забуває —
В орден всі вливаються,
Що життя спасає.

Наш статут наказує:
Зважте все старанно!
У житті поводьтеся
Тільки бездоганно!
Вам не личить знатися
З кліриком захланним,
Що ні з ким не ділиться,
Що з нутром поганим.

Милосердя любимо
І добра в дорогу,
Обіцяєм кожному
Нашу допомогу.
Приймемо багатого
І людину вбогу,
Ту, котру побожнії
Гонять од порога.

В ордені вагантському
Ми ченцеві раді,
Щедрому пресвітеру[3]
І його відраді,
Вчителям і клірикам,
Школярів громаді,
А найбільш — студентові
В гарному наряді.

Шваби, сакси, мейсенці[4],
Наші друзі славні,
Що до нас зібралися
З міст і глухомані,
Постанови слухайте
Наші бездоганні:
«Згиньте, люди скнаристі,
Скупарі захланні!»

В орден ми приймаємо
Чесних і лукавих,
Дужих, сили сповнених,
Немічних, кульгавих,
Виснажених старістю,
Молодих і жвавих,
До Венери[5] жадібних
І до неї млявих.

Миролюбних, лагідних,
Буйних, інтриганських,
З Швабії, з Італії
Та з країн слов'янських,
І маленьких карликів,
І людей гігантських,
Тихих, скромних вдачею
І бундючно-панських.

Орден відкриває нам
Істину єдину:
Тут ми щастя знайдемо
Й радісну годину.
Нам миліше в ордені
Їсти буженину,
Ніж ячмінне вариво
Та суху скорину.

---

[1] *Клірик* — служитель церкви.
[2] *Левіт* — старозавітний священник.
[3] *Пресвітер* — священник.
[4] *Шваби* — німці, які населяли герцогство Швабія (одна з давніх назв Німеччини); *сакси* — група давніх германських племен, що населяли Південно-Західну Європу та Британію; *мейсенці* — одне з германських племен, жителі Мейсена.

Орден наш родиною
Слушно звати стану:
Ми ж бо всіх приймаємо —
З будь-якого стану.
Ще раз проголосимо
Твердо, без обману —
Всіх у нас стрічаємо
Як рідню кохану!

Тут нам заборонено
Прокидаться зранку:
Всяка нечисть юрбами
Бродить до світанку
І облудні видива
Шле нам без останку —
Дурень хай зістрибує
З ліжка до сніданку!

Тут нам заборонено
Утреню[1] служити —
Вставши, краще в затінку
Снідання спожити.
Вина ми смакуємо
І курчаток ситних,
Одного лиш лячно нам —
Не програти б свити!

Мати дві одежини
В ордені негоже:
Хто тут одягається,
Мов якийсь вельможа,
Мусить щось програти нам —
Це підтвердить кожен.
Зайвого ж позбутися
Гра всім допоможе.

Хто бажає йти до нас,
Хай собі затямить:
Дорожиш сорочкою —
Жертвуй-но штанами!
І не мрій про чоботи,
Тішся постолами,
Бо тебе відлучимо,
Як не згоден з нами!

Поки не наївся всмак,
Не виходь із хати:
Вміє найскупішого
Бідний упрохати;
Може й мідянок не раз
Добрий приріст дати —
З ним гравець удачливий
Виграє дукати[2].

Хай не дмуть в обличчя нам
Грізні вітровії,
Слізьми хай не миється
Бідний в безнадії
І про кращу доленьку
Не втрачає мрії,
Бо, бува, за лихом йдуть
Радісні події.

Всім, кого зустрінете,
Треба пояснити,
Чом гріхи ви муситe
Піснею хулити:
«Щоб нечесних гудити,
Чесних похвалити,
Чесно від цапів овець
Чесних відділити».
(Переклад М. Борецького)

Поміркуйте!

- Передайте своє враження від вірша «Орден вагантів».
- Яким настроєм пронизана поезія? Які ідеали утверджує? Які з них ви поділяєте, а які — ні?
- Яким ви уявляєте автора цих поетичних рядків?
- Підготуйте виразне читання ліричного твору.

---

[1] *Утреня* — ранкове богослужіння в церкві.

Історичні паралелі

У середньовічній Європі тих, хто закінчив університет, було більше, ніж потрібно було на той час. Колишні студенти часто не знали, де знайти роботу, чим займатися, тому подорожували дорогами Західної Європи в пошуках кращої долі. Разом зі священниками, які не мали своїх парафій або ж утратили їх, і ченцями-утікачами мандрівних студентів і школярів називали *вагантами* (від латин. vagantes — *мандрівні люди*) або *голіардами* (від фр. goliard — *блазень*). Це були освічені люди, які володіли латиною та вміли складати вірші. Поезія вагантів виникла у XII ст.

Опера «Трубадур» *(композитор Дж. Верді) (фрагмент). Одеський національний академічний театр опери та балету*

Незважаючи на те, що їхнє вбрання часто нагадувало лахміття і вони іноді голодували, ваганти були веселими й життєрадісними. На життя заробляли тим, що складали вірші на замовлення. Причому творили тільки для еліти — справжніх поціновувачів поезії.

Окрім вагантів, у середньовічній Європі були й інші поети. Зокрема, вирізнялися *трубадури* (від прованс. trobar — *складати вірші*) — провансальські поети-співаки, центральною темою поезії яких було служіння Чарівній Дамі.

Митці та доба

Найпопулярнішою темою в поезії вагантів була *тема злиденного життя*, на яке приречені талановиті поети. Однак вона не єдина в лірриці вагантів.

Час стер ім'я автора поезії «Орден вагантів». Вірш невідомого автора пройнятий гордістю за вагантів. Поет називає своє товариство *орденом* на зразок ордена чернечих чи лицарських громад, які мали певний суспільний статус і кодекс внутрішніх законів.

Вірш дає уявлення про склад, настрої та мету утворення товариства вагантів.

...В орден всі вливаються,
Що життя спасає.

Наш статут наказує:
Зважте все старанно!
У житті поводьтеся
Тільки бездоганно!..

Милосердя любимо
І добра дорогу,
Обіцяєм кожному
Нашу допомогу...

У творі звучить гостра критика нещирих кліриків, які протиставлені самим вагантам. З іронією сказано про настанови щодо поведінки в товаристві вагантів:

Вам не личить знатися
З кліриком захланним,
Що ні з ким не ділиться,
Що з нутром поганим.

Із самоіронією описано мрії вагантів про деякі життєві насолоди:

Тут нам заборонено
Прокидатись зранку (...)
Дурень хай зістрибує
З ліжка до сніданку!..

Вставши, краще в затінку
Снідання спожити.

Вірш проголошує рівність усіх членів «ордену вагантів», незалежно від їхнього суспільного та майнового стану:

В ордені вагантському
Миченцеві раді,
Щедрому пресвітеру
І його відраді,
Вчителям і клірикам,
Школярів громаді,
А найбільш — студентові...

Орден наш родиною
Слушно звати стану:
Ми ж бо всіх приймаємо —
З будь-якого стану...

Ваганти писали свої твори переважно латинською мовою. Латина була мовою богослужіння і міжнаціонального спілкування, а згодом — науки в середньовічній Західній Європі. Латиною і тепер виписують рецепти лікарі. Православний Константинополь дозволив богослужіння рідними мовами з X ст., тобто на тисячу (!) років раніше, ніж католицький Рим, що дав такий дозвіл тільки 1962 р. Отже, у Західній Європі люди змогли почути в церкві рідну мову лише трохи більше ніж пів століття тому, та й то з обмеженнями. Текст меси перекладати з латини заборонено й нині.

Мистецькі діалоги

Деякі твори вагантів пережили століття і не втратили своєї загадкової сили, краси й актуальності. З'явилися сотні університетів по всьому світу, змінилися тисячі поколінь студентів, але й тепер *гімном студентів* залишається «Gaudeamus igitur», окремі строфи якого написали ваганти середньовічної Європи.

- Зіскануйте QR-код і послухайте студентський гімн мовою оригіналу у виконанні Народної академічної хорової капели Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського.

Поміркуйте!

- Знайдіть в інтернеті або в бібліотеці текст студентського гімну, його дослівний та художній переклад і переспів українською. Який із варіантів вам найбільше сподобався? Чому?

У Європі перші університети було відкрито саме в добу Середньовіччя. Нині від інших закладів освіти вони відрізняються тим, що готують фахівців високої кваліфікації з точних, природничих і гуманітарних наук. У добу Середньовіччя навчання студентів зазвичай відбувалося на юридичному, медичному, філософському та теологічному факультетах.

Саме як юридичний навчальний заклад було засновано найдавніший університет Західної Європи в італійському місті Болоньї в 1088 р., що функціонує і донині. Серед випускників цього університету — італійські поети *Данте Аліг'єрі* та *Франческо Петрарка*, твори яких ви невдовзі прочитаєте, математик та астроном *Миколай Коперник*, засновник однойменного будинку моди *Джорджіо Армані* й багато інших.

Тривалий час у XV ст. цей університет очолював на посаді ректора наш учений-співвітчизник *Юрій Дрогобич*.

Болонський університет (Італія)

Поміркуйте!

- Підготуйте повідомлення про одного з видатних випускників Болонського університету. Як у їхній науковій та творчій діяльності відображено вільнолюбний дух поезії вагантів?

Підсумуйте!

- Чи стала середньовічна поезія для вас більш близькою та зрозумілою? Чому?
- Які риси вдачі середньовічних поетів-студентів, на вашу думку, залишаються притаманними й нинішнім? Аргументуйте свої міркування цитатами з вірша «Орден вагантів».
- Які характерні ознаки середньовічної лірики вагантів відображено у вірші «Орден вагантів»?

Історичні паралелі

Уже у VIII ст. активно відновлювалися старі й виникали нові багаті та могутні міста. У них відроджувалися античні традиції, розвивалася наука й культура. Італію послаблювали відсутність централізованої влади й політична роздробленість. Кожне велике місто вважало себе окремою державою і ворогувало із сусідами. Найбільші такі міста — Генуя, Венеція, Флоренція, а на півдні — Сицилійське королівство. Генуезці створили численні колонії за межами Італії, зокрема й на українському півдні — нині це міста Судак, Феодосія, Білгород-Дністровський.

ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ
(1265–1321)

Читацький путівник

Данте Аліг'єрі називають останнім і найвідомішим поетом доби Середньовіччя та передвісником епохи Відродження, а також батьком італійської літератури.

У той час земне кохання іноді засуджували. Натомість Данте-гуманіст утверджує справжнє кохання як найвище щастя, шлях пізнання суті своєї душі, ідеалу людини, наближення до Бога. Наділивши земну жінку небесною красою, поет підніс людину як таку, показав її святість. Особливо вражає читачів щире зізнання в любові в сонеті ***«В своїх очах вона несе Кохання...»***.

СОНЕТ 11

В своїх очах вона несе Кохання,
На кого гляне, ощасливить вмить;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіть.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни[1], як їй скласти прославляння?

Хто чув її, — смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке-бо це нове й прекрасне диво.

(Переклад М. Бажана)

Ч. Саккаджі. Починається нове життя (Данте й Беатріче в саду)

Поміркуйте!

- Яке враження справила на вас поезія «В своїх очах вона несе Кохання...», які переживання пробудила? Зіскануйте QR-код і послухайте вірш у професійному виконанні.
- Простежте, які почуття викликає в людей ця дівчина при зустрічі. Якою має бути, на вашу думку, її зовнішність, вдача, щоб справляти саме таке враження?
- Чому слово *Кохання* в сонеті написано з великої літери?

[1] *Дóнна* — шанобливе звертання до жінки або форма ввічливого згадування про

Про життя *Данте Аліґ'єрі* збереглося небагато достовірних відомостей.

Він народився та виріс у багатій і шанованій родині в *м. Флоренції (Італія)*.

Майбутній поет навчався в Болонському університеті. Мав дуже чутливу ліричну натуру. Ще в дев'ятирічному віці палко закохався у свою ровесницю, сусідську дівчину Беатріче. Згодом бачив її лише кілька разів, обмінюючись вітаннями на вулиці, але так і не наважився зізнатись у своїх почуттях.

Історичні паралелі

Данте ніколи особисто не спілкувався з дівчиною, яку любив та уславив у творах. Тож деякі біографи висловлювали припущення, що вона була лише алегоричним образом, поетичним вимислом митця. Проте нині доведено, що Беатріче — історична особа. Вона була донькою банкіра Фолько Портінарі, який мешкав по сусідству з родиною Аліґ'єрі. Доля виявилася жорстокою до дівчини. Батьки видали її заміж за нелюба. У двадцять три роки Беатріче пішла із життя. Проте саме це кохання назавжди осяяло душу поета й стало поштовхом до літературної творчості.

М. Стілмен. Беатріче

Митці та доба

У багатьох творах поет оспівав Беатріче, насамперед у першій збірці *«Нове життя»*. Це своєрідна лірична автобіографія митця. Він не лише фіксує факти свого життя, а й веде літопис почуттів, душевних переживань. Перед читачами розгортається історія ніжного кохання від першої зустрічі з Беатріче до її відходу у вічність.

Беатріче постає уособленням жіночої краси й усіх людських чеснот, божеством, яке постійно супроводжує та оберігає поета.

Збірка «Нове життя» цілком новаторська із суто художнього боку. Вона написана живою, народною італійською мовою, тоді як у середньовіччі було прийнято писати латиною. Також поет вдався до так званого *dolce stil nuovo* — «солодкого нового стилю», що лише зароджувався в італійській літературі. Для нього характерні такі ознаки: поклоніння жіночій красі, кохання як вияв духовного багатства людини, філософська заглибленість у світ почуттів, використання вишуканих метафор і символів. Саме завдяки цим новаторським підходам у змісті та формі творів Данте називають першим поетом доби Відродження.

Г. Голідей. Данте й Беатріче

У збірці «Нове життя» вміщено 25 сонетів.

Сонет (від іт. sonetto — *звучати*) — жанр лірики та вид строфи, що складається із 14-ти рядків: двох катренів (чотиривіршів) і двох терцин (тривіршів). Віршовий розмір — п'яти- або шестистоповий ямб; способи римування — кільцеве чи перехресне в катренах, різні — у терцинах (*вгг' вгг'; ввг г'г'г'* та ін.)

У сонетах перша строфа має розкривати *тезу* (стверджувати якусь думку чи змальовувати образ), друга — *антитезу* (протилежну думку або образ), а третя і четверта — *синтезу* (поєднання, узагальнення цих думок чи образів).

Існує думка, що спочатку сонетом були написані поезії французьких трубадурів Середньовіччя. Але виразно цей жанр розвинувся саме в італійській літературі, зокрема у творчості поетів Данте та Ф. Петрарки.

Сонетна форма вимагає від автора особливої майстерності, адже передбачає суворі правила написання — вишукана поетична мова, значущість кожного слова, динамічний ритм.

Шедевр інтимної лірики ***«В своїх очах вона несе Кохання...»*** теж присвячений Беатріче. Як і належить у сонеті, автор змальовує в першій строфі образ коханої *(теза)*, у другій — ліричного героя, який не наважується навіть підійти до неї *(антитеза)*, а в третій і четвертій передає захоплене ставлення до дівчини кожної людини *(синтеза)*.

Мотив сонета — замилування коханою, відтворення чудодійного впливу її краси на людські душі.

С. Рафаель.
Портрет Данте. *Фреска*

Пам'ятник Данте Аліґ'єрі.
м. Неаполь (Італія)

По.міркуйте!

- Які факти із життя Данте дають підставу для ототожнення почуттів ліричного героя сонета з особистими переживаннями автора?
- Доведіть, що вірш «В своїх очах вона несе Кохання...» за жанром — сонет.
- За допомогою яких художніх засобів у перекладі сонета передано радість і сум кохання? Знайдіть у вірші епітети, метафори, риторичне звертання та запитання. Які думки й почуття увиразнюють ці художні засоби?
- Визначте віршовий розмір твору, способи римування.

Мистецькі діалоги

Образ Данте надихнув багатьох митців різних століть на створення живопису, фресок, мозаїк. Одна з робіт належить італійському художнику доби Ренесансу ***Джотто ді Бондоне***, якого вважають другом поета Данте. На фресці «Рай», що прикрашає флорентійський палац Борджелло, зображено профіль молодого Данте.

Італійський художник XVI ст. ***Аньйоло Бронзіно*** створив алегоричний портрет Данте, що є узагальненим символом поезії. Осяяний сонячним світлом пейзаж, до якого звернено погляд поета, дає характеристику поезії Данте. Контрастність темного і світлого кольорів розділяє яскрава постать поета, що, зважаючи на назву картини, увиразнює неоднозначність і протиріччя поглядів митця. Величі поету надає лавровий вінок слави.

Дж. ді Бондоне. Рай

А. Бронзіно. Алегоричний портрет Данте

За мотивами сонетів Данте, присвячених Беатріче, написано багато картин у різні часи. Її образ став утіленням ідеалу жіночності та чистого кохання.

На полотні британського живописця ***Генрі Голідея*** «Данте й Беатріче» *(с. 172)* відтворено епізод, коли Беатріче в супроводі подруги та служниці йдуть уздовж моста у Флоренції. Скромний уклін Беатріче став для поета справжнім потрясінням. Того ж дня Данте присвятив їй вірш, що привернув увагу до його таланту.

Англійський художник ***Данте Габрієль Россетті*** створив образ дівчини спокійним і таємничим. Вона постає уособленням ідеалу краси, гідної захоплення та поклоніння.

Д. Г. Россетті. Зустріч Данте з Беатріче на весільному

На картинах італійця ***Чезаре Саккаджі*** «Починається нове життя» *(с. 170)* та англійця ***Джона Вільяма Вотерхауса*** «Данте й Беатріче», іспанця ***Сальвадора Далі*** «Беатріче заспокоює Данте» обраниця поета чуттєва та чиста, мов янгол, що має провести митця до найвищих сфер раю.

С. Далі. Беатріче заспокоює Данте

Дж. В. Вотерхаус. Данте й Беатріче

Поміркуйте!

- Розгляньте репродукції портретів, фресок і фото скульптури Данте, створених різними митцями. Які риси вдачі італійського поета увиразнив кожен із них?
- Зверніть увагу на картини із зображенням Беатріче. Яке з її мистецьких утілень вам здається найбільш переконливим і художньо достовірним? Чому? Порівняйте її образ у живописі зі створеним у сонеті Данте «В своїх очах вона несе Кохання...».

... Вона була для нього наче сонце,
Що світло, радощі й життя дає,
Не знаючи, кому дає ті дари.
І хоч зайшло те сонце променисте,
Він не забув його ні в темряві понурій,
Ані при хатньому багатті привітному.
Ні на землі, ні в пеклі, ні в раю
Він не забув своєї Беатріче.
Вона одна в піснях його панує,
Бо в тій країні, де він жив душею,
Він іншої дружини не знайшов.
Він заквітчав її вінцем такої слави,
Якою ні одна з жінок ще не пишалась.
Безсмертна пара Данте й Беатріче...

Це поетичні рядки з вірша Лесі Українки «Забута тінь», у якому поетеса ділиться своїми враженнями від величної поезії Данте та його кохання до Беатріче.

Не залишилися байдужими до поезії Данте й багато інших українських майстрів слова, зокрема Т. Шевченко, І. Франко, П. Тичина, М. Рильський, Л. Костенко.

- Проведіть власне дослідження про вплив поезії Данте на творчість одного / однієї з українських письменників / письменниць.

Підсумуйте!

- Які елементи «солодкого нового стилю» спостерігаються в сонеті «В своїх очах вона несе Кохання...»?
- Який ідеал жіночності утверджує в ньому автор?
- Які настрої притаманні ліричному герою сонетів Данте?
- Підготуйте виразне читання одного із сонетів Данте напам'ять.
- Чи сподобалися вам поезії Данте? Чим?

ОСОБЛИВОСТІ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ДОБИ НА СХОДІ

Читацький путівник

Під час хрестових походів західноєвропейські лицарі не лише воювали, а й переймали звичаї і побут східних народів. Вони навчилися володіти музичними інструментами, вишуканою мовою, секретами складання віршів. Лицарями було запозичено східне (арабське й персько-таджицьке) віршування, звичай створення і виконання інтимної лірики, вихваляння-величання Прекрасної Дами, деякі поетичні звороти та жанри.

Історичні паралелі

Східна цивілізація дуже відмінна від європейської за способом життя, звичаями й естетичними смаками, проте чимось і близька. Важливо зважати на те, що вона успадкувала традиції Стародавнього Єгипту, Месопотамії, а також греко-римської античності.

Світогляд східної людини визначав *іслам*. За основу цієї релігії було взято біблійні заповіді — *«не вбивай»*, *«не вкради»*, *«не обдурюй»*, *«допомагай ближньому»*, а також визнання єдиного Бога — Аллаха.

Наймогутнішими середньовічними державами на Сході були Арабський халіфат і Персія (нині територія сучасного Ірану). У часи їхнього розквіту бурхливо розвивалися торгівля, ремесла, науки та мистецтва. Тоді сприймали в єдності науку й мистецтво. Тому мусульманські мудреці значно повніше, ніж європейські, зберегли та задіяли досягнення античності. У Багдаді (столиці Арабського халіфату) було створено Дім науки — своєрідне поєднання академії, бібліотеки, обсерваторії і колегії перекладачів. Значних успіхів сягнула тогочасна східна медицина. Усесвітню славу здобув ***Ібн Сіна*** (відомий у Європі як *Авіценна*) — лікар, хімік, астроном, теолог, філософ і поет. За його книгою «Канон лікарської науки» понад пів тисячоліття вивчали медицину не лише східні, а і європейські лікарі.

Мистецькі діалоги

Середньовічний східний живопис був переважно орнаментальним, оскільки мусульмани навіть не допускали думки про зовнішню схожість Аллаха з людиною. Тому його змальовували лише художнім словом. Натомість дуже популярними були *арабески* — це геометричний зірчасто-рослинний орна-

мент з елементами стилізованих цитат із Корану (священної книги мусульман). Арабесками прикрашали книги, будівлі, килими, одяг, посуд тощо.

На Сході високого рівня сягнула архітектура. Зодчі створювали дивовижні й неповторні будівлі: мечеті (храми), мінарети (вежі для заклику до молитви), медресе (богословські школи), палаци, мавзолеї. Вони й досі вражають інкрустаціями з мармуру, мозаїкою, позолотою колон і зводів.

Медальйон з іменем Аллаха в мечеті Ая-Софія. *м. Стамбул (Туреччина)*

Тебризький килим. *XV ст.*

Мечеть Кубат ас-Сахра на Храмовій горі. *м. Єрусалим (Ізраїль)*

Поміркуйте!

- Що спільного у світогляді народів середньовічної Європи та країн Сходу? У чому їхня унікальність і неповторність?
- Яке враження справляють на вас шедеври східної середньовічної архітектури?

ОМАР ХАЯМ

(1048–1131)

Читацький путівник

Особливою довершеністю вирізняється середньовічна східна література. На межі I і II тисячоліть в Ірані відбувалося потужне національне відродження. Народ чинив рішучий опір арабським завойовникам, відроджував свої національні традиції, рідну мову фарсі.

Найвидатнішим і найвідомішим майстром слова середньовічного

РУБАЇ

* * *

Шукав поради я у зошитах сторіч —
і скорбний друг мені таку промовив річ:
«Щасливий тільки той, з ким поруч мила, схожа
на місяць-білозір у довгу-довгу ніч!»

* * *

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь неправедно прожити на землі.

* * *

У кого кожний день в запасі пів коржа,
У кого свій садок і хата не чужа,
Хто в рабстві не родився і сам рабів не має,
У того світлий зір і радісна душа.

* * *

Якби мені до рук — скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

* * *

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут, — життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

* * *

Хіба у Всесвіті найкращий твір — не ми?
В очах у розуму зіниця й зір — не ми?
Це коло Всесвіту скидається на перстень,
А камінь, що горить ясніш од зір, — це ми.

Каліграфічний лев.
Килим (Персія)

* * *

Про вчора не гадай — воно навік зів'яло,
Про завтра не журись — воно ще не настало.
Минуле й завтрашнє — підпора ненадійна!
Живи хвилинами, бо в тебе їх так мало!

* * *

Що світ міняється — чи варто цим журитись?
Нехай міняється — ми будем веселитись!
Якби незмінною була природа, друже,
Ніколи б не діждав ти черги народитись!

* * *

Я тільки й знаю, що знання шукаю,
В найглибші таємниці проникаю.
Я думаю вже сімдесят два роки —
І бачу, що нічого я не знаю.

(Переклад В. Мисика)

Поміркуйте!

- Над якими проблемами змусили вас замислитися прочитані поетичні твори?
- Що спільного в їхній побудові?

Омар Хаям народився в родині майстра наметів (звідси й прізвище, яке означає цей фах) у *м. Нішапурі (Іран)*. Юнак вирізнявся надзвичайними здібностями: до 17 років здобув глибокі знання з філософії, права, математики, історії, вивчив кілька мов.

Місцеві правителі дуже шанували О. Хаяма за вченість. На запрошення султана він очолив палацову обсерваторію в столиці. Дослідник розробив сонячний календар, який точніший навіть на 7 секунд за григоріанський. Учений досяг значних успіхів у математиці: дав виклад рішень алгебраїчних рівнянь до 3-го рівня включно, відкрив біном, який тільки через кілька століть знову вивів І. Ньютон.

Мислитель виголошував сміливі на той час філософські погляди: критикував забобони, марновірство в науці та релігії, намагався поєднати розум і віру, природу й Бога. Таке вільнодумство дратувало консервативну спільноту. Тому О. Хаяму доводилося переїздити в різні міста. І це дає підстави не лише іранцям, а й афганцям і таджикам вважати його своїм національним поетом.

За життя О. Хаям був відомий лише як видатний науковець. Однак упродовж багатьох років він писав ***рубаї***. Це — форма ліричної поезії, поширена на Сході, чотиривірш філософського змісту з римуванням *аába*. На європейські мови ці твори найчастіше перекладають *п'ятистоповим ямбом*.

Саме О. Хаям надав цьому жанру вишуканої форми й глибокого змісту. Давні оповідачі та переписувачі довільно поєднували його вірші й інших поетів. Як доводять дослідники, перу митця належить кілька сотень рубаї.

Сенс існування, секрети щастя, любов і краса, радощі життя, свобода почуттів, нероздільне кохання, важливість бути господарем своєї долі, висміювання лицемірства та жадібності владоможців — *головні мотиви* віршів.

За багато століть твори митця забули. Але в XIX ст. зошит із текстами О. Хаяма потрапив до рук англійського поета Е. Фіцджеральда. Той захопився ними й переклав їх англійською. Відтоді до О. Хаяма прийшла світова слава.

Л. ван Дойч.
Дзір університету

Мавзолей О. Хаяма.
м. Нішапур (Іран)

Поміркуйте!

- Перечитайте вдумливо рубаї О. Хаяма. У чому поет убачає сенс життя? Які секрети щастя подано в них?
- Визначте жанрові ознаки рубаї в прочитаних творах.
- Знайдіть у рубаї епітети, порівняння, метафори, гіперболи, риторичні запитання. Які думки увиразнюють ці художні засоби?

Чи не здається вам останній рубаї дивним, парадоксальним зізнанням в устах відомого мудреця? Як ви розумієте цю думку О. Хаяма?

- Розгляньте картину австрійського художника Л. ван Дойча «Двір університету». Підготуйте повідомлення про середньовічні університети

Підсумуйте!

- Які думки О. Хаяма, утілені в рубаї, ви поділяєте, а з якими не погоджуєтеся? Обґрунтуйте свою відповідь.
- Які рубаї вас найбільше вразили? Чому? Підготуйте їхнє виразне читання напам'ять.

МОТИВИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В СУЧАСНІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Читацький путівник

Ваша мандрівка крізь віки разом із героями художніх творів сповнена різноманітними враженнями — від захоплення блискучим і героїчним античним світом до зацікавлення довгим і повчальним середньовіччям. Пропонуємо вам дізнатися про всі таємниці середньовічної мудрості разом із дівчиною *Софією Амундсен* — героїнею роману ***«Світ Софії»*** сучасного норвезького письменника ***Юстейна Ґордера***.

ЮСТЕЙН ГОРДЕР

(нар. 1952 р.)

СВІТ СОФІЇ

(Уривок)

Софії Амундсен 14 років. Вона має шкільну подругу Юрунн. Якось Софія знаходить у поштовій скриньці загадковий лист без зворотної адреси й навіть без поштової марки. Це була маленька записка в конверті, у якій занотовано: «Хто ти є?» Потім був ще один конверт із запитанням: «Як був створений?»

Батьки Софії постійно зайняті. У дівчинки є домашні улюбленці — золоті рибки, папужки, черепаха й кіт Шерхан.

Із цих листів і розпочалася мандрівка Софії в минуле, у світ мислителів від найдавніших часів до сучасності. Майже щодня в її поштовій скриньці з'являвся жовтий конверт із розповідями про них. А ще їй надходять інші загадкові листи. Наприклад, якийсь невідомий чоловік надсилає через Софію листи своїй доньці Гільді Меллер Кнаґ.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

... пройти відтинок шляху — не те саме,
що обрати помилковий шлях...

(...) У п'ятницю, 25 травня, дівчинка стояла перед плитою і готувала обід. Треба було встигнути до маминого повернення з роботи. Це був звичайний, буденний обід. Сьогодні вона варила юшку з рибними фрикадельками та морквою. Дуже проста страва. (...)

Софія отримала нове запрошення від незнайомця, на ім'я Альберто Кнокс. Цього разу це була подорож у загадкове середньовіччя. Альберто в образі ченця зустрівся

— Середньовіччя — це період між двома іншими епохами. Цей вислів з'явився в добу Ренесансу. Середньовіччя сприймалося як одна довга «тисячолітня ніч», що з'явилася над Європою між античністю та ренесансом. Згодом слово «середньовічний» уживали як означення всього авторитарного та закостенілого. Однак дехто розглядав середньовіччя і як «тисячу літ розвою». У середньовіччі, наприклад, утвердилася система шкільництва. Ще на початку епохи виникли перші монастирські школи. Із XII століття з'являються школи при соборах, а приблизно з 1200 року — перші університети. Ще й сьогодні навчальні предмети поділені на групи чи «факультети», як у середньовіччі.

«Сходи тролів» — одне з найпопулярніших туристичних місць у Норвегії

Тисяча років — дуже великий проміжок часу. Але християнству він був необхідний, щоб проникнути в глибини людської свідомості. Саме в епоху Середньовіччя формувалися народи — з містами й за́мками, народною музикою та народною поезією. Чим були б народні казки та пісеньки без середньовіччя? А якою була б Європа? Римською провінцією? А звучання назв, таких як Норвегія, Німеччина чи Англія, — це бездонна глибінь, котра називається середньовіччям. У цій глибі́ні плаває багато вгодованих риб, яких не завжди можемо розгледіти. Середньовічною постаттю був Снорре, і святий Улав, і Карл Великий. Не кажучи вже про Ромео та Джульєтту, Бенедикта й Орулілію, Улава Остесона чи тролів у Геддальському лісі. А ще ціла когорта гордовитих князів і пишних королів, сміливих лицарів і прекрасних панянок, невідомих вітражистів і геніальних творців орга́на. А ще я не згадав ченців-послушників і чарівниць.

Пригадайте!

Хто зі згаданих середньовічних особистостей вам відомий? А про кого ви хотіли б дізнатися? Чому?

— Ти ні словом не згадав про священників.

— Справді, християнство досягнуло Норвегії лише в XI столітті, але було б перебільшенням стверджувати, що Норвегія стала християнською країною після битви під Стіклестадом. Давні поганські звичаї продовжували жити під поверхнею нової релігії, багато дохристиянських елементів змішалося з християнською вірою. Наприклад, у норвезькому святкуванні Різдва Христового поєдналися, наче в шлюбі, християнські та давньоскандинавські звичаї. Тут спрацювало давнє правило, що подружжя вподібнюється одне до одного. Різдвяний калач, кутя та пиво стають тепер невіддільні від мудреців зі Сходу та шопки у Вифлеємі. По-

Норвезька різдвяна листівка

дом. Тому й говоримо про середньовіччя як про християнську «однорідну культуру».

— Отож не було воно тільки похмурим і сумним?

— Перші століття після 400 року справді були періодом культурного занепаду. Римська епоха — це епоха «високої культури» з великими містами, котрі мали свої каналізаційні системи, публічні лазні та бібліотеки. Не кажучи вже про неперевершену архітектуру. І ця культура занепала впродовж перших століть середньовіччя. Це ж стосувалося також торгівлі та грошової системи. У середньовічні часи переважало натуральне господарство й оплата товарами. Таке ведення господарства характерне для епохи феодалізму. Великі феодали володіли землею, на якій працювали селяни, заробляючи собі на прожиття. На початку періоду суттєво зменшилася кількість населення. Античний Рим був мільйонним містом, а вже в VII столітті населення давньої столиці світу налічувало 40 000 мешканців. Скромним мешканцям не залишалося нічого іншого, як бродити поміж руїнами колись гордого міста. Якщо виникала потреба в будівельних матеріалах, розбирали довколишні руїни. Це, звичайно, обурило сучасних археологів, які воліли б, аби люди тієї епохи залишили все недоторканим.

— Легко бути мудрим опісля.

Пригадайте!

Які пам'ятки античної культури збереглися до сьогодення? Про що можна дізнатися, розглядаючи, наприклад, руїни Колізею чи портик базиліки в Херсонесі?

— Період політичної могутності Риму минув ще наприкінці IV століття. Але римський єпископ невдовзі став главою всієї римо-католицької церкви. Його назвали Папою — і згодом стали вважати намісником Ісуса на Землі. Так Рим став столицею церкви й був нею впродовж майже всього середньовіччя. Небагато знаходилося бунтарів, які наважувалися «перечити Римові». Щоправда, поступово деякі королі та князі здобували велику владу й робили спроби протиставити себе могутності церкви. Таким був і наш король Сверре...

Софія не зводила очей з ученого ченця.

— Ти розповідав, що церква закрила Платонову Академію в Афінах. І всі забули про грецьких філософів?

— Не зовсім. (...) У Західній Європі переважала латиномовна християнська культура зі столицею в Римі. У Східній Європі панувала грекомовна християнська культура зі столицею в Константинополі. Різні

ше місто було перейменоване на грецький кшталт і назване Візантією. Тому говоримо про «візантійське середньовіччя», щоб відрізнити його від римо-католицького. Але до Римської імперії належали також Північна Африка й Середній Схід. На цих теренах розвинулася арабомовна мусульманська культура. Після смерті Магомета в 632 році Середній Схід і Північну Африку заполонив іслам. Невдовзі до мусульманської культури приєдналась Іспанія. Священними місцями ісламу стали міста Мекка, Медина, Єрусалим і Багдад. З огляду на культурно-історичне значення цієї події треба зауважити, що араби зайняли й давнє еллінське місто Александрію. Так вони успадкували велику частку грецької науки. Упродовж усього середньовіччя араби були першими в таких науках, як математика, хімія, астрономія та медицина. Ми й досі послуговуємося арабськими цифрами. У багатьох сферах арабська культура переважала над християнською. (...)

«Хто ти? — подумала Софія. — Навіщо ти втрутився в моє життя?»

— Із часом ми краще пізнаємо одне одного, — сказав філософ, ніби читаючи її думки.

Доки вони отак сиділи, — а світло, що проникало до церкви крізь віконні вітражі, ставало дедалі яскравішим, — Альберто Кнокс почав розповідати про середньовічну філософію.

Слово *філософія* в перекладі з давньогрецької мови означає «любов до мудрості». Філософія — це наука про сенс буття.

— Деякі філософи середньовіччя приймали християнство за єдино істинну науку. Питання полягало тільки в тому, чи мусимо вірити в християнське одкровення, а чи можемо наблизитися до істин християнської віри за допомогою розуму. Який взаємозв'язок між грецькою філософією і тим, що написано в Біблії? Існує суперечність між Біблією та розумом. Чи віра й знання можуть іти в парі? Майже вся середньовічна філософія крутилася довкола цього останнього питання.

С. Ботічеллі. Святий

Софія нетерпляче кивнула. Вона вже відповідала на запитання про віру та знання у своїй контрольній роботі з релігії.

— Подивимося, як розв'язували цю проблему два найвідоміші філософи середньовіччя, і почнемо з Августина, який жив із 354 по 430 рік. На прикладі цього одного людського життя можемо прослідкувати перехід від пізньої античності до початку доби Середньовіччя. Августин народився в маленькому містечку Таґасті в Північній Африці. Шістнадцятирічним юнаком подався

їхав до Риму та Мілану, а останні роки свого життя провів у містечку Гіппоні, поблизу Карфагена, де був єпископом. Однак Августин не відразу став християнином. Перед тим як прийняти християнство, він був прихильником багатьох релігійних і філософських течій. (...)

Треба зауважити, що Августин — перший із мислителів, який увів історію у свою філософію. Боротьба між добром і злом не була нічим новим. Новим був погляд, що ця боротьба розігрувалася в історії. (...) Головною думкою є те, що Богові необхідна вся історія, аби втілити «Град Божий» у життя. Історія також потрібна для виховання людей та знищення зла. Словами Августина це звучить так: «Під божественним наглядом відбуваються діяння людства від Адама аж до кінця історії, це наче історія окремої людини, котра поступово розвивається від дитинства й до старості». (...)

Поміркуйте!

- Чи погоджуєтеся ви з думкою Августина про те, що вивчення історії потрібне для виховання людей і знищення зла? Обґрунтуйте свою думку прикладами із сучасності.

Альберто підвівся з лави. Він склав долоні й пішов до виходу. Здавалося, ніби він молиться богові або обдумує якісь духовні істини. Софії не залишалося нічого іншого, як піти за ним.

Землю ще оповивав тонкий серпанок туману. Сонце давно зійшло, але не розвіяло ранкової імли. Церква Святої Марії знаходилася на околиці старої частини міста. (...)

— Найбільшим і найвідомішим філософом періоду розквіту середньовіччя був Тома Аквінський, який жив у 1225–1274 роках. Він родом із маленького містечка Аквін, що розташоване між Римом і Неаполем, був викладачем університету в Парижі. (...) На думку Томи Аквінського, між тим, що говорить нам філософія, або ж розум, і тим, що говорить християнська віра, немає жодної суперечності. Дуже часто вони проголошують одне й те саме. Тому за допомогою розуму ми можемо осягнути ті ж істини, про які читаємо в Біблії (...).

К. Крівеллі. Святий Тома Аквінський

— А чи були в епоху Середньовіччя жінки-філософи?

— У житті церкви за середньовічної доби переважали чоловіки, але це зовсім не означає, що не було жінок-мислителів. Одна з них — Гільдеґард із Бінґена...

Софія глянула на філософа широко розплющеними очима.

— Вона якось пов'язана з Гільдою?

— Таке питаєш! Гільдеґард була черницею і жила в Ріндалені з 1098 по 1179 рік. Ця жінка виголошувала проповіді, була автором теологічних праць, лікарем, ботаніком і природознавцем, її можна розглядати як символ жінки епохи Середньовіччя, яка у своїх наукових зацікавленнях стояла ближче до землі.

— Я запитувала, чи має вона щось спільне з Гільдою?

— Існував колись давній християнський та юдейський погляд, що Бог є не тільки чоловіком, а має також жіночий бік, «матірню суть». Бо ж і жінка створена за образом Бога. Грецькою мовою жіночий бік Бога зветься Софією. Софія означає «мудрість».

Дівчинка вражено похитала головою. Чому їй ніхто цього не розповідав? І чому вона ніколи не питала?

Альберто вів далі:

— Серед юдеїв і в греко-ортодоксальній церкві Софія, тобто «матірня суть» Бога, відігравала в середньовіччі важливу роль. На Заході про неї забули. Та ось з'являється Гільдеґард і розповідає, що Софія приходить до неї у видіннях. Вона одягнена в золотисту туніку, прикрашену коштовними каменями (...).

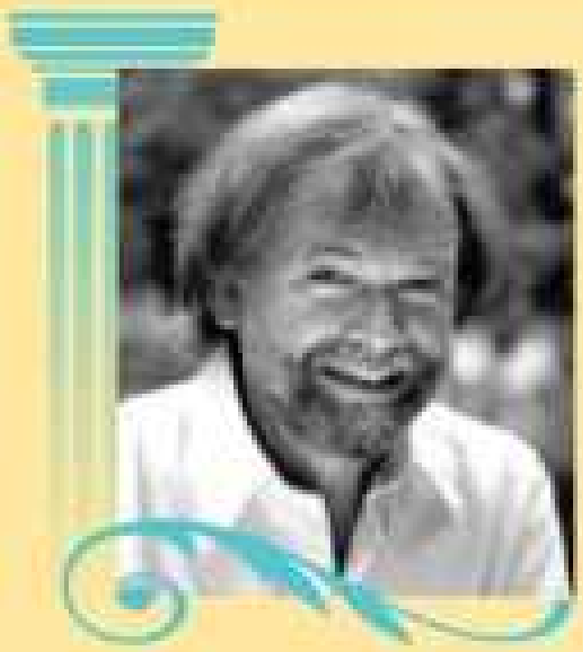
(Переклад Н. Іваничук)

Невідомий художник. Ікона святої Софії з доньками

Поміркуйте!

- Життя кого із середньовічних особистостей найбільше зацікавило головну героїню роману Ю. Ґордера «Світ Софії»?
- Яка з філософських думок, переказаних Софії Альберто Кноксом, є найбільш цікавою для вас? Чому?

Письменник і філософ ***Юстейн Ґордер*** народився в *м. Осло (Норвегія)*. З дитячих років захоплювався читанням, бо батьки мали хорошу домашню бібліотеку. Вивчав скандинавську літературу та філософію в університеті Осло, після закінчення викладав філософію. Згодом почав писати художні твори.

Ось як письменник розповідав про історію створення роману ***«Світ Софії»***: «Я вирішив спробувати написати доступний для широкого загалу вступ до такої важкої науки, як філософія, бо вірив, що навіть

дуже розумна думка може бути легко передана...» Роман став бестселером у Норвегії. Поступово читацький інтерес до художньої книжки про історію філософії зростав. Вона була перекладена 55-ма мовами. На основі цього твору створено художній фільм «Коридори часу. Світ Софії» *(реж. Е. Густавсон, Норвегія–Швеція, 1999)*.

Ю. Ґордер на XVI Форумі видавців. *м. Львів. 2009 р.*

З уривка роману про середньовіччя дізнаємося про мислителів доби Середньовіччя — Августина Блаженного та Тому Аквінського. Є також згадки й про талановитих жінок того часу — Гільдеґард Бінгенську та святу Софію. Саме жінкам, на думку письменника, притаманна мудрість пізнання світу.

Твір Ю. Ґордера має підзаголовок — «Роман про історію філософії». Це і є *темою* роману. Однак розкрита вона в незвичайній формі. *Композиція* твору двовимірна: розмови Софії та філософа про мислителів і мислительок минулого — це *сюжет* книжки, яку, як відомо з твору, написав майор військ ООН Альфредо Кнаґ для своєї доньки Гільди. Сюжет різноманітний — має і пригодницьку, і детективну інтригу в пригодах і загадках, які намагається розгадати головна героїня.

Ідея роману — знайти відповіді на «вічні» філософські запитання: *«Хто ми?»*, *«Звідки ми?»*, *«Чи існує Бог?»*, які є актуальними й у сучасному світі.

У романі поєднується розповідь про історію розвитку філософії з історією батьківщини Ю. Ґордера — Норвегії, її правителів і героїчних особистостей.

Історичні паралелі

В історії середньовічної Норвегії визначне місце посідає особистість *короля Гаральда Сміливого*. Норвезький правитель тісно пов'язаний з історією середньовічної Русі.

У п'ятнадцятирічному віці він зумів урятуватися після поранення на полі бою під час однієї з міжусобних війн і на кораблі дістатися до Русі.

Гарольд Сміливий. *Вітраж собору Святого Маврикія м. Карказон (Франція)*

Кілька років він перебував при дворі Ярослава Мудрого — брав участь у військових походах під проводом київського князя. Майбутній норвезький правитель був закоханий у старшу доньку князя Єлизавету й уклав із нею шлюб. Згодом Гаральд Сміливий повернув собі норвезький престол, а столицею держави відтоді стало місто Осло.

Мистецькі діалоги

«Київські князівни на престолах Європи» — це серія сучасних поштових марок України. Серед них марка з портретом Єлизавети — однієї з доньок князя Ярослава Мудрого, яка стала норвезькою та данською королевою.

Королева Норвегії Єлизавета.
Поштова марка

Поміркуйте!

- Роздивіться зображення Гаральда Сміливого та Єлизавети. Чи вдалося митцям передати вдачу історичних осіб?

У романі Ю. Ґордера «Світ Софії» час від часу з'являються біблійні персонажі та казкові герої — Ісус Христос, Ной, Аладдін, Вінні-Пух, Аліса, персонажі норвезьких казок.

- Знайдіть в інтернеті або в бібліотеці та перечитайте одну або кілька норвезьких народних казок. На їхній основі створіть комікс і презентуйте його в класі.

Підсумуйте!

- Чим зацікавила вас особистість письменника-філософа Ю. Ґордера?
- Поясніть епіграф до розділу «Середньовіччя».
- Про кого з мислителів і мислительок доби Середньовіччя вам стало відомо з прочитаного? Розкажіть про одного / одну з них.
- Яка основна ідея роману «Світ Софії»?
- Про яких видатних історичних особистостей Норвегії доби Середньовіччя ви дізналися більше?

ЛІТЕРАТУРА ВІДРОДЖЕННЯ

Читацький путівник

У цьому розділі ви дізнаєтеся про літературу ***доби Відродження (Ренесансу)***, особливості цієї епохи в Україні. Ознайомитеся із шедеврами західноєвропейської літератури — поезією Франческо Петрарки, сонетами та трагедією Вільяма Шекспіра, романом Мігеля де Сервантеса Сааведри, українськими народними думами й історичними піснями козацької України. А сучасні твори про ті часи допоможуть вам відчути атмосферу доби Відродження як у Європі, так і в Україні. Про історію створення всесвітньо відомої картини періоду Ренесансу «Дівчина з перловою сережкою» повідає вам повість сучасної британської письменниці Трейсі Шевальє. А повість-фентезі сучасної української письменниці Марії Морозенко про одного з легендарних коцюбових отаманів, подвиги якого оспівані в українських історичних піснях, захопить вас величчю козацького духу наших славних предків.

ДОБА РЕНЕСАНСУ (ВІДРОДЖЕННЯ) У ЄВРОПІ

Історичні паралелі

У європейському світі поволі відходило в минуле середньовіччя і розпочиналася *доба Відродження*, або *Ренесанс* (від латин. *відроджуюся*), що тривала із середини XIV ст. до першої половини XVII ст.

У цей період верствою суспільства стають вільні мешканці міст — купці та ремісники. Утверджуються нові життєві цінності: • людина — центр Усесвіту (особиста свобода людини); • матеріальний достаток; • активність, підприємливість; • радощі й насолоди земного буття.

Активно розвиваються природничі та математичні науки, здійснюються грандіозні географічні й астрономічні відкриття: експедиції В. да Гами, Ф. Магелана, Х. Колумба відкрили шляхи в Індію, Австралію, Америку, довели, що Земля — це куля. Астрономи М. Коперник, Дж. Бруно та Г. Галілей дійшли висновку, що Земля — лише одне з небесних тіл, що рухаються довкола Сонця.

Бурхливого розвитку набула освіта — були відкриті школи й університети. Поширенню науки й освіти посприяла поява книгодрукування. Німецький ювелір Й. Ґутенберг створив друкарський прес.

В освіті, літературі та книговиданні поступово занепадає латинь, що панувала в добу Середньовіччя, а розвиваються, стають літературними національні мови.

Якщо в добу Середньовіччя панував культ віри та духовного життя, то в часи Ренесансу утвердився культ практичного знання, зосередженості на матеріально-побутовому й суспільно-економічному.

Найпомітнішою ознакою доби Ренесансу стало відродження традицій античності — звідси й назва цієї епохи. Після захоплення турками Константинополя в 1453 р. до Італії переїхали візантійські науковці — хранителі античної мудрості. Це пожвавило інтерес в Італії, а потім і в інших країнах Європи до спадщини давньогрецьких і римських філософів, науковців і митців. Багато ознак античного світосприймання виявилися суголосними ідеалам доби Відродження: незалежність, фізична досконалість людини, різнобічність розвитку, закоханість у красу світу, настанова на земне щастя.

Світоглядною основою Ренесансу стали дві взаємопов'язані та водночас протилежні концепції: гуманізм і реформація. *Гуманістами* (*гуманізм* — від латин. *людяний, людський*) називали тих діячів Відродження, які, на противагу католицькій церкві, проповідували культ земного щастя. У їхньому розумінні людина — досконала й прекрасна, найвища цінність життя. Першим в історії гуманістом вважають *Франческо Петрарку*, оскільки він протиставив богослов'я знанням про людину та ввів у вжиток вислів «*studio humana*».

Церква Санта Марія пресео Сан Сатіро. *м. Мілан (Італія) (архітектор Д. Браманте)*

У XVI ст. виникає реформація — рух за оновлення церкви. У кількох країнах Європи (Німеччина, Чехія, Швейцарія, Англія та ін.) утверджується нова, протестантська церква. Її основні настанови: людина має право на щастя не лише на тому світі, а й на землі; побожність полягає в щирості віри, а не в сліпому дотриманні обрядів. Отже, доба Відродження (Ренесансу) прославилася гуманізмом і розквітом мистецтв.

Мистецькі діалоги

У добу Ренесансу активно розвивалися живопис, архітектура та скульптура. Визначальними ознаками тогочасного мистецтва є: • ідеалізування краси, усебічної повноти життя; • орієнтація на зразки античної культури.

Для архітектури характерні просторі світлі храми й палаци, прикрашені розписами, скульптурами, розкішним античним декором, колонами, арками.

Тріумфальну ходу Ренесанс почав з Італії, незабаром поширився і в Англії, Франції, Німеччині й інших країнах Європи. Серед найвидатніших зарубіжних митців цієї доби — скульптор і художник ***Мікеланджело Буонарроті***, художники ***Рафаель Санті, Леонардо да Вінчі.***

Л. да Вінчі. Мадонна

Собор Святого Петра. ***Ватикан (Італія) (архітектори Д. Браманте, Р. Санті, Мікеланджело Буонарроті та ін.)***

Мікеланджело. **Стеля Сикстинської капели**

Поміркуйте!

- Що вам відомо про добу Ренесансу з уроків історії? Про яких видатних діячів мистецтва та науки, винахідників і мандрівників цього періоду ви знаєте?
- У чому полягає принципова відмінність між середньовічним і ренесансним світоглядами?
- Які ознаки ренесансного стилю ви помітили в різних творах мистецтва?

ФРАНЧЕСКО ПЕТРАРКА

(1304–1374)

Читацький путівник

Вам відомо про сонети італійського поета Данте Аліґ'єрі, а тепер на вас чекає відкриття сонетів ***Франческо Петрарки***, який наважився в мороці середньовіччя запалити полум'я земного, людського почуття. Митця вважають засновником нової сучасної поезії. Його й інших найвидатніших митців епох Античності та Ренесансу поряд із

богом мистецтва Аполлоном і музами зобразив на фресці «Парнас» відомий італійський живописець Рафаель Санті. Із цим твором мистецтва ви вже ознайомилися на уроках вивчення творчості Сапфо *(с. 50)*. Ф. Петрарку, лірику якого ви прочитаєте, художник розмістив у лівому нижньому кутку серед інших видатних поетів.

СОНЕТ 131

Співати по-новому про любов
Я прагну, щоб збудити співом тіло,
Щоб знов жадання запалахкотіло,
Щоб ум студений запалився знов;

Щоб та душа струснулась до основ,
Яка мене покривдила так сміло,
Щоб співчуття в сльозах її горіло,
В очах її, де світло я знайшов;

Щоб ворухнулись від зітхань жадливо,
Немов троянди на снігу, вуста,
Зубів одкривши мармурове диво;

І щоб моє життя, що виросла
Із болю, не боліло, а в літа
Далекі повесло мене щасливо.

(Переклад Д. Павличка)

Поміркуйте!

- Яке враження справила на вас поезія?
- Які почуття прагне передати автор?
- Чи нагадує ця поезія за формою та змістом відомий вам твір Данте? Чому? Зробіть висновок про жанр цієї поезії.
- Як ви розумієте перший рядок сонета?

Франческо Петрарка народився в *м. Ареццо (Італія)* у родині нотаріуса.

Справжньої слави він зазнав як автор ліричних віршів, присвячених своїй коханій, поетичної збірки *«Канцоньєре»*, або ж *«Книга пісень»*. Молодий учений і поет Ф. Петрарка зустрів своє кохання — юну, дуже привабливу жінку, яка відома у світовій літературі як Лаура, у церкві Святої Клари в Страсну п'ятницю 6 квітня 1327 р. Зустріч із нею сповнила душу поета великим почуттям, що торкнуло найніжніші, наймелодійніші струни його

душі. Рівно через 21 рік, 6 квітня 1348 р., Лаура померла під час епідемії чуми.

У «Книзі пісень» поет оспівує свою любов і скорботу з приводу втрати коханої. Збірка налічує 366 поетичних творів. Тож число «6» (6 квітня), що двічі з'являється, відіграє важливу роль у Книзі, поділяє сюжет на дві частини: до — *«На життя мадонни Лаури»* та після смерті — *«На смерть мадонни Лаури»*.

Основні теми творів, що ввійшли до збірки, — любов, життя, смерть, час, про які він прагне *«співати по-новому»*. Створюючи вірші «Книги пісень», поет використав досвід своїх попередників, італійських поетів «солодкого стилю», Данте. Та все ж його поезія новаторська. Збірка «Книга пісень» вирізнялася композицією та тематикою поезій. Вона створена італійською мовою. Автор писав про збірку як про поетичні «дрібниці», немов вибачався, що вона написана не класичною латинською, а повсякденною італійською мовою. Проте насправді Ф. Петрарка неабияк дорожив цим натхненним витвором, зберігав і ретельно обробляв його.

Поет домігся не тільки визнання, а й шани та поваги сучасників. З ним, сином скромного нотаріуса, розмовляли як із рівнею знатні світські й церковні можновладці. У 1341 р. в Римі він був «коронований» лавровим вінком. Так відзначали заслуги поетів ще в часи античного Риму. А Ф. Петрарка став першим, хто був удостоєний такої честі в добу Ренесансу.

Сторіччя відокремлюють нас від Італії, у якій жив і творив Ф. Петрарка. Але й нині він пошанований як один із засновників гуманізму, поет, що оспівав радість людського буття, земну любов до прекрасної жінки. Так, ***сонет 61***, що написаний в урочистому стилі, відтворює образ прекрасної Лаури. Ліричний герой оспівує кохання, що невмируще, непідвладне часу. Поет увіковічнює кохану й почуття до неї, *«творивши славу, що не в'яне»*. Він використовує анафору з ключовим словом *благословення*.

М. Спарталі Стілман. Перша зустріч Ф. Петрарки та Лаури

СОНЕТ 61

Благословенні будьте, день і рік,
І мить, і місяць, і місця урочі,
Де постеріг я ті сяйливі очі,
Що зав'язали світ мені навік!

Благословен вогонь, що серце пік,
Солодкий біль спечаленої ночі
І лук Амура, що в безоболоччі
Пускав у мене стріл ясний потік!

Благословенні будьте, серця рани
І вимовлене пошепки ім'я
Моєї донни — ніжне і кохане,
І ці сторінки, де про неї я
Писав, творивши славу, що не в'яне, —
Й ти, неподільна радосте моя!

(Переклад Д. Павличка)

Поміркуйте!

- Розкажіть про свої враження після прочитання сонета.
- Яке почуття оспівує автор? Яку подію зображує?
- Яке значення має слово *благословенна*? Чому біль і рани, що виникли в серці поета після зустрічі з коханням усього життя, митець називає *благословенними*?

В Академічному тлумачному словнику подано такі значення слова *благословенний*: багатий, щедрий, життєдайний; щасливий, радісний; гідний слави; прославлений, славний.

- У якому зі значень ужито це слово в перекладі сонета 61? Обґрунтуйте свою думку.

СОНЕТ 123

Блідота та, що розлилась, як стій,
По ще рожевих, як зоря, ланітах,
Як тільки я устиг її вловити,
У відповідь і вид покрила мій.

В коханні я повівся як німий,
Так у раю блаженні можуть жити
І сяйвом лиш на лицях говорити,
Бо те, що думав, я відчув у ній.

Як в ангела світився лик урочий,
Сама любов стояла он яка —
Не буде порівняння за провину?

І натяком, схиливши долу очі,
Вона мені сказала мовчазна:
«Невже мій вірний друг мене покине?»

(Переклад А. Перепаді)

Поміркуйте!

- Яке враження справив на вас сонет?
- Які почуття переповнюють поета?
- Використання яких художніх засобів увиразнює біль розлуки?

Мистецькі діалоги

Образ Петрарки як видатного поета доби Ренесансу привертав увагу митців різних часів. Нині є багато його портретів, однак невідомо, який із них найточніше зображає зовнішність поета.

«Сонети Петрарки» займають особливе місце у творчій спадщині угорського композитора та піаніста-віртуоза ***Ференца Ліста***. Вони входять до циклу музичних п'єс «Роки мандрівок». Значну частину життя Ф. Ліст провів в Італії. Композитор захоплювався мистецькими надбаннями італійської культури, музичністю звучання італійської мови. Він прагнув до оновлення музики, її зв'язку з іншими видами мистецтва. Твори Данте та Петрарки композитор читав в оригіналі. Тому сонети цих поетів (зокрема, сонет 123, що сповнений болю розлуки) отримали органічне втілення і в музиці Ф. Ліста.

Гастролював композитор і Україною. П'єси Ф. Ліста для фортепіано «Українська балада» та «Думка» написано на теми українських народних пісень «Ой, не ходи, Грицю», «Віють вітри, віють буйні».

Юстус ван Гент. Портрет Ф. Петрарки

- Зіскануйте QR-код і послухайте фрагмент композиції Ф. Ліста. Поділіться своїми враженнями про те, наскільки композитору вдалося досягти співзвучності з поезією.

Зіскануйте QR-код і прочитайте сонет 61 у перекладі М. Ореста. Порівняйте його з перекладом Д. Павличка *(с. 192)*. Якщо володієте італійською, порівняйте обидва переклади з текстом оригіналу.

Зробіть висновок про те, який переклад є більш влучним, більш тонко передає авторські почуття.

Підсумуйте!

- Яке значення творчості Ф. Петрарки в утвердженні ідей гуманізму?
- Яку думку утверджують сонети італійського митця доби Ренесансу? Чи актуальні вони в наші дні? Чому?
- У чому виявляється новаторство творчості Ф. Петрарки?
- Підготуйте виразне читання напам'ять сонета, який вас найбільше вразив.

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР
(1564–1616)

Читацький путівник

Національною гордістю англійців є ***Вільям Шекспір*** — драматург, поет та актор доби Відродження. Читаючи шекспірівські твори, ви переконаєтеся в красі й глибині його довершених сонетів, замислитеся над проблемами буття.

СОНЕТ 130

Її очей до сонця не рівняли,
Корал ніжніший за її уста,
Не білосніжні пліч її овали,
Мов з дроту чорного коса густа.

Троянд багато зустрічав я всюди,
Та на її обличчі не стрічав,
І дише так вона, як дишуть люди, —
А не конвалії між диких трав.

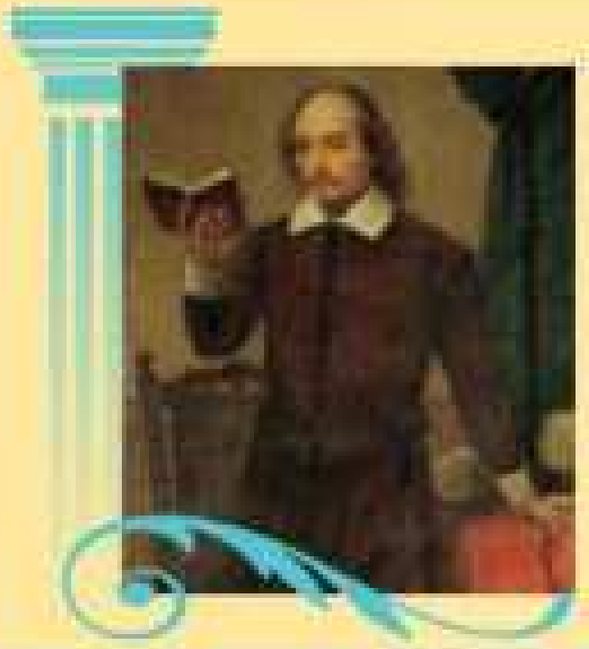
І голосу її рівнять не треба
До музики, миліщої мені,
Не знаю про ходу богинь із неба,
А кроки милої — цілком земні.

І все ж вона — найкраща поміж тими,
Що славлені похвалами пустими.

(Переклад Д. Паламарчука)

Поміркуйте!

- Яке враження справили на вас ці поетичні рядки?
- Якими почуттями прагне поділитися автор?
- Яким постає у вашій уяві образ жінки, оспіваної поетом? Чому вона для поета «*...найкраща поміж тими, / Що славлені похвалами пустими*»?

Імена видатних особистостей часто оповиті загадками й таємницями. Імовірно, ***Вільям Шекспір*** народився 23 квітня 1564 р. в *м. Стретфорді-на-Ейвоні (Велика Британія)* у родині заможного рукавичника. Після закінчення школи самостійно заробляв на життя, бо батько збанкрутів. В. Шекспір рано одружився і, щоб забезпечити свою дружину Енн Хетевей та трьох дітей, почав

працювати в театрі. Згодом переїхав до Лондона, де спочатку грав на сценах театрів. У театрі Бербеджа його популярність як актора, режисера й драматурга починає зростати. Театральна трупа згодом отримала статус королівської, а В. Шекспір — дворянський титул.

У ті часи королівський двір був своєрідним мистецьким центром у країні. Театр, у якому служив В. Шекспір, існував при дворі королеви Єлизавети I.

У 1612 р. в Лондоні поширилася епідемія чуми, тому багато театрів було закрито. В. Шекспір повернувся до родини у своє рідне місто, де й прожив до кінця життя.

Дослідженню життєписів митців тоді не надавали особливого значення, тому про В. Шекспіра збереглося мало достовірних відомостей. Тож у XVIII ст. виникло «шекспірівське питання» — проблема авторства його творів. Деякі науковці вважають, що Вільям Шекспір — це псевдонім невідомої особи або навіть групи осіб.

Т. Стотард. Шекспір і королева Єлизавета I

Історичні паралелі

За однією з версій під іменем Вільяма Шекспіра творив його сучасник *Френсіс Бекон* — видатний англійський політик, державний діяч, учений, філософ. Його світогляд як людини доби Ренесансу змінює середньовічні погляди на науку. На думку Ф. Бекона, її призначення полягає в служінні зручностям людського роду, обдаруванні людей новими засобами, зменшенні незручностей і труднощів життя. Він точно визначив роль знань у нашому сучасному світі технологій — благополуччя людського роду.

Глибокі енциклопедичні знання Ф. Бекона з різних галузей наук, гуманістичні погляди на людину дають змогу припустити можливість його авторства художніх творів, які прийнято вважати шекспірівськими.

Поміркуйте!

- Що спільного між «гомерівським» і «шекспірівським» питаннями?
- Зверніть увагу на структуру поетичного твору В. Шекспіра. Чи можна його назвати *сонетом*? Чому?

Вам відомо, що жанр сонета виник і набув класичної форми в Італії, став популярним завдяки творчості Данте та Петрарки. В. Шекспір винайшов нову форму для цих поетичних шедеврів, розкрив нові теми.

Англійський, або шекспірівський, сонет складається із 14-ти рядків — трьох чотиривіршів (катренів) і фінального двовірша, у якому зроблено висновок. Цей вірш має чітке римування: *abab; cdcd; efef; dd*. Така винайдена В. Шекспіром форма сонета дає змогу автору подати поетичну розповідь з афоризмом наприкінці.

У творчості В. Шекспіра є кілька циклів сонетів, більшість із яких присвячені другові поета — так званому *«білявому юнакові»* та *«смаглявій леді»*, у яку був закоханий поет.

У сонеті 130 постає образ коханої поета. Вірш побудований як антитеза до загальноприйнятих описів жіночої краси та постаті коханої. На відміну від героїнь італійських сонетів, це звичайна жінка, яка не вирізняється красою. Але для поета вона найкраща, бо він кохає її. Так у творі утверджується основна ідея доби Відродження — краса пересічної людини, її право на щастя та кохання.

Поміркуйте!

- Знайдіть в інтернеті та порівняйте образи жінок у сонетах Ф. Петрарки та В. Шекспіра. Чим вони відрізняються? Чи мають спільні риси?
- Які художні засоби використовує поет для змалювання зовнішності своєї коханої?

Мистецькі діалоги

Прототипами смаглявої леді, оспіваної в сонетах В. Шекспіра, у різні часи вважали різних особистостей. Найімовірнішою версією є те, що у віршах оспівано молоду фрейліну Єлизавети I — леді Марі Фіттон. Вона зображена на полотні невідомого художника (1595). Тут їй приблизно 17 років. Серйозний вираз обличчя та модне на той час убрання — помаранчево-срібна сукня з подовженим ліфом та об'ємними рукавами — надає її зовнішності зрілості й урівноваженості.

Невідомий художник.
Портрет Марі Фіттон

Поміркуйте!

- Роздивіться портрет Марі Фіттон та опишіть зовнішність смаглявої леді, використовуючи зображення її автором у сонеті 130.
- Якщо ви добре володієте англійською, ознайомтеся, як поет змалював кохану.

Sonnet 130

My mistress' eyes are nothing like the sun;
Coral is far more red than her lips' red;
If snow be white, why then her breasts are dun;
If hairs be wires, black wires grow on her head.

I have seen roses damasked, red and white,
But no such roses see I in her cheeks;
And in some perfumes is there more delight
Than in the breath that from my mistress reeks.

I love to hear her speak, yet well I know
That music hath a far more pleasing sound.
I grant I never saw a goddess go —
My mistress, when she walks, treads on the ground.

And yet, by heaven, I think my love as rare
As any she belied with false compare.

Поміркуйте!

Знайдіть в інтернеті та прочитайте сонет 130 В. Шекспіра в перекладі І. Франка. Порівняйте оригінал і варіанти перекладів сонета. Зверніть увагу не лише на точність перекладу окремих слів і висловів, а й на збереження віршового розміру, ритму, римування, довжину рядків тощо. Який із варіантів вам здається найбільш удалим? Чому?

Підсумуйте!

- У чому полягають загадки життя і творчості В. Шекспіра?
- Як вплинула діяльність митця як актора на його творчість?
- У чому особливість шекспірівських сонетів?
- Яким є ідеал жіночої краси в сонетах В. Шекспіра?
- Підготуйте виразне читання напам'ять сонета 130 мовою оригіналу або ж у перекладі.

Читацький путівник

Вам відомо про ознаки драматичних творів. Зокрема, трагедія вирізняється тим, що її головні герої / героїні проходять тяжкі випробування долі, переживають глибокі психологічні потрясіння і, як правило, гинуть. Зразком жанру трагедії є твір В. Шекспіра ***«Ромео та Джульєтта»***.

Історичні паралелі

Події п'єси В. Шекспіра відбуваються за часів правління синьйора Бартоломео І делла Скала. Про трагічну загибель закоханих зі знатних родів як про дійсну подію розповідається в «Історії Верони» Джіроламо делла Корта. Джульєтта, імовірно, була донькою знатного веронця Антоніо Капеллетті, предки яких переселилися з Венеції і мешкали в одному з найкрасивіших палаців міста.

РОМЕО ТА ДЖУЛЬЄТТА

(Скорочено)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Ескал — князь Веронський.

Монтеккі, Капулетті — глави двох ворогуючих родин, їхні дружини.
Старий — дядько Капулетті.
Ромео — син Монтеккі.
Джульєтта — дочка Капулетті.
Мамка Джульєтти.
Меркуціо — родич князя і друг Ромео.
Бенволіо — небіж Монтеккі й друг Ромео.
Тібальт — небіж синьйори Капулетті.
Брат Лоренцо — чернець-францисканець.
Брат Джованні — чернець того ж ордену.
Балтазар — слуга Ромео.
Самсон, Грегорі й П'єтро — слуги Капулетті.
Абрам — слуга Монтеккі.

Аптекар, троє музикантів, пажі, сторожа, веронські городяни, родичі обох родин, маски, носії смолоскипів, вартові та слуги, хор.

ПРОЛОГ

Входить Хор.

Однаково шляхетні дві сім'ї
В Вероні пишній, де проходить дія,
Збували в ворожнечі дні свої,
Аж враз кривава скоїлась подія.

Коханців двоє щирих, запальних
Ворожі ті утроби породили;
Нещастя сталося у сім'ях тих, —
Вони одвічні звади припинили.

Життя коротке і сумну любов,
Трагічну смерть, що потрясла родини,
Як змила ту ненависть чиста кров,
Ми вам покажемо за дві години.

Даруйте нам недоліки пера,
Всі хиби виправить старанна гра.

Виходить.

ДІЯ ПЕРША

Сцена 1

Верона. Міський майдан. Звичними для цього містечка стали постійні конфлікти між представниками родів Монтеккі й Капулетті. І цього разу спалахнула сварка між їхніми слугами, до якої потім долучається небіж Капулетті Тібальт, який починає битися на мечах із Бенволіо — другом Ромео. Бійка розгоряється. Виходять синьйори Капулетті та Монтеккі з дружинами й князь Ескал із почтом. Князь наказує припинити бійку.

Монтеккі

Хто знов підняв цю стародавню чвару?
Скажіть, небоже, ви були при цьому?

Бенволіо

Тут слуги ваші й ваших ворогів
Зчепилися, коли я підійшов.
Я вихопив меча — рознять хотів їх.
Враз налетів на нас Тібальт завзятий
З оголеним мечем в руці й почав
Зухвало ним махать над головою,
Повітря розтинаючи, а вітер
Свистів лише у відповідь йому.
Немов глузуючи. Я став до бою.
Зібравсь народ. Зчинився бій, та князь
З'явився тут і сварку припинив.

Синьйора Монтеккі

Хто бачив сина? Де ж Ромео мій?
Як рада я, що він не встряв у бій.

Бенволіо

Ще до пори, коли ранкове сонце
У сходу золоте вікно зорить,
Пройтись я вийшов, щоб розвіять тугу.
І раптом бачу в гаї сикоморів[1],
Що розрослись за мурами на захід,
Ваш син гуляє у годину ранню.
Його догнать хотів я. Він помітив
Мене і зник в гущавині лісній.
Я по собі це почуття вже знаю,
Коли буваєш зайвим сам собі.
І прагнеш від усіх десь заховатись...
Тож через те за ним я й не пішов,
А обминути вирішив того,
Хто сам людей минає в самотині.

Монтеккі

Не раз його там бачать рано-вранці.
Росу блискучу множить він сльозами,
До хмар небесних хмари додає
Зітхань глибоких.
А коли на сході
Встає над обрієм веселе сонце
І починає піднімать заслону

Авроріного ложа, раз у раз
Мій син сумний тікає від проміння
І замикається в своїх покоях.
Фіранками вигонить денне світло
І штучно створює цим темну ніч.
Похмурий, чорний сум біду віщує,
Як щось його завчасно не врятує.

Бенволіо

Скажіть, в чім річ, мій благородний дядьку?

Монтеккі

Не знаю: я цього не чув від нього.

Бенволіо

Чи ви хоч намагались розпитати?

Монтеккі

Не тільки я, але й найкращі друзі.
Та в почуттях він сам собі порадник,
А чи хороший, не скажу цього.
Він мовчазний і потайний безмірно,
Так неохоче розкриває серце,
Як брунька, що хробак її гризе,
Коли вона іще не розгорнула
В повітрі ніжних пелюстків своїх,
Не віддала краси своєї сонцю.
Якби знайти причину тій печалі,
То швидко ми б і ліки підшукали.

Входить Ромео.

Бенволіо

Ось він іде. Прошу вас, відійдіть.
Я розпитаю, все з'ясую вмить.

Монтеккі

Так, розпитай! Ти зробиш добре діло…
Ходім, синьйоро. Ти ж розпитуй сміло. (...)

Монтеккі й синьйора Монтеккі виходять. Бенволіо розпитує в Ромео про причину його сумного настрою. Виявляється, що молодий Монтеккі безнадійно, без взаємності закоханий у дівчину, на ім'я Розаліна.

У будинку Капулетті влаштовують свято, на яке запросили всіх родичів. У списку гостей, як випадково побачили Ромео й Бенволіо, є і Розаліна. Тому вони вирішують таємно, під масками, потрапити на бенкет.

До Джульєтти Капулетті сватається молодий дворянин Паріс. Синьйора Капулетті й мамка вмовляють її прийняти пропозицію про шлюб.

Сцена 5

Зала в домі Капулетті. (...)

Ромео (до свого слуги)

Хто синьйорина та, що подає
Свою прекрасну руку кавалеру?

Слуга

Не знаю я, синьйоре.

Ромео

Померкли смолоскипи перед нею!
І світить вродою вона своєю
На щоках ночі — діамант ясний
У вусі мавра; скарб цей дорогий
І для землі, і для життя сія.
Вона — омріяна любов моя!
Її оточують прекрасні дами,
Вона ж між них — голубка між галками!
Коли танок закінчать вже, саму
За ніжну ручку я її візьму,
І щастя неземне тоді відчую...
Чи ж я коли любив? Чи ще люблю я?
О ні! Зрікайтеся, брехливі очі!
Не знали ви краси до цеї ночі!

Тібальт

По голосу це мусить буть Монтеккі.
Мою рапіру, хлопче! Як цей раб
Наважився прийти в блазенській масці,
Щоб глузувати з нашого бенкету?
Ні, честю роду я клянусь, за сміх
Убить його, вважаю я, не гріх!

Капулетті

Чого це ти бушуєш так, небоже?

Тібальт

Таж, дядьку, тут Монтеккі. Тут наш ворог.
Негідник цей зумів сюди пробратись,—
Над нашим святом хоче насміятись! (...)

Капулетті

Спокійно, друже. Не чіпай його.
Поводиться він ввічливо й шляхетно.
Сказати правду, вся Верона славить
Його за честь, за виховання добре.

Ф. Кальдерон.
Джульєтта

За всі скарби Верони я не дам
Його в моїй господі зневажати.
Тому вгамуйся й не звертай уваги —
Так хочу я. Коли мене шануєш,
Розвеселись, кинь хмурити чоло,
Бо хмуритись на святі непристойно. (...)

Ромео (до Джульєтти)

Коли торкнувсь рукою недостойно
І осквернив я цей олтар святий,
Уста — два пілігрими — хай пристойно
Цілунком ніжним змиють гріх тяжкий.

Джульєтта

О пілігриме, в тім гріха немає —
З молитвою торкатись рук святих:
Такий привіт нам звичай дозволяє.
Стискання рук — то поцілунок їх.

Ромео

Але, крім рук, ще дано й губи їм...

Джульєтта

Так, для молитви, любий пілігрим...

Ромео

О, то дозволь мені, свята, й устами
Молитися побожно, як руками!

Джульєтта

Нас незворушно слухають святі.

Ромео

Не рухайся ж, дай відповідь мольбам! *(Цілує її.)*
Твої уста очистили мій гріх...

Джульєтта

Взяли твій гріх мої уста з твоїх.

Ромео

Мій гріх?.. В твоїх словах я докір чую!
Верни ж мій гріх. *(Знову цілує її.)*

Джульєтта

Мов з книги ти цілуєш...

Х. Мерле. Ромео та Джульєтта

Закохані наприкінці бенкету починають усвідомлювати, що вони належать до ворогуючих родів, однак залишаються в полоні своїх симпатій.

Поміркуйте!

- Хто з персонажів твору справив на вас найбільше враження?
- Чи відома причина конфліктів між родинами Монтеккі й Капулетті?
- Як характеризує автор Ромео на початку п'єси? Яка причина його печалі?
- Чому Ромео й Бенволіо наважуються прийти на бенкет до Капулетті?
- Як до Ромео поставився Капулетті, коли його впізнав під маскою? Чому?
- Як відбулося знайомство Ромео та Джульєтти? Чому Ромео так швидко забув про Розаліну?
- Чому Ромео та Джульєтта, дізнавшись, що належать до ворогуючих родин, не розлучаються?

ДІЯ ДРУГА

ПРОЛОГ

Входить Хор.

Кохання давнє впало, смертю зжерте,
Натомість юний пломінь запалав;
Ладен за першу він любов померти,
Та над усе Джульєтту покохав.

Ромео любить, ця любов взаємна,
Та певності в собі він не знайде!
Він ворога блага, вона ж таємно
Принаду з вудки згубної краде.

Як ворог давній, він ввійти не сміє
З вітанням ніжним до коханки в дім.
Не має також жодної надії
Й вона на те, щоб бачитися з ним.

Час їх з'єднає, сили дасть кохання,
Й солодкі втіхи зменшать їх страждання.

Виходить.

К. Крафт. Ромео та Джульєтта

Сцена 2

Під впливом сильних почуттів до Джульєтти Ромео після свята залишається в саду під балконом коханої і мимоволі чує її зізнання.

Джульєтта

Ромео! О, навіщо ти Ромео?
Зміни своє ім'я, зречися батька;
Як ні, то присягни мені в коханні,
І більше я не буду Капулетті.

Ромео (убік)

Послухать — чи відповісти відразу?

Джульєтта

Лише твоє ім'я — мій ворог лютий;
А ти — це ти, а зовсім не Монтеккі...
Що є Монтеккі? Таж чи так зовуть
Лице і плечі, ноги, груди й руки
Або якусь частину тіла іншу?
О, вибери собі нове ім'я!
Та що ім'я? Назви хоч як троянду,
Не зміниться в ній аромат солодкий!
Хоч як назви Ромео — він Ромео.
Найвища досконалість все ж при ньому.
Хоч би він був і зовсім безіменний...
О, скинь же, скинь своє ім'я, Ромео!
Воно ж не є тобою, і взамін
Візьми мене усю!..

Ромео

Ловлю на слові! Назви мене коханим, і умить
Я вдруге охрещусь і більш ніколи
Не буду зватися Ромео.

Джульєтта

Хто ти,
Що, притаївшись під серпанком ночі,
Мою підслухав таїну сердечну?
Яким ім'ям назвать себе — не знаю.

Ромео

Своє ім'я ненавиджу я сам!
Свята моя, адже ж воно — твій ворог.
Я б розірвав його, коли б воно
Написане стояло на папері.

Джульєтта

Мій слух не похопив ще й сотні слів
Із уст твоїх, а голос я впізнала:
Хіба ти не Ромео, не Монтеккі?

Ромео

О ні, свята, знай, що не те й не інше,
Якщо вони для тебе осоружні.

Джульєтта

Як ти зайшов сюди, скажи, й навіщо?
Як міг ти перелізти через мур?

Адже високий він і неприступний.
Згадай-но, хто ти: смерть тебе спіткає,
Як з наших хто тебе застане тут.

Ромео

Кохання принесло мене на крилах,
І не змогли цьому завадить мури;
Кохання може все і все здолає—
Твоя рідня мені не перешкода.

Джульєтта

Вони тебе уб'ють, коли побачать.

Ромео

В очах твоїх страшніша небезпека,
Ніж в двадцяти мечах.
Поглянь лиш ніжно —
Й мені ненависть їхня не страшна.

Джульєтта

О, не хотіла б я нізащо в світі,
Щоб тут вони побачили тебе!..

Ромео

Своїм плащем мене прикриє ніч.
Та, як не любиш ти — нехай знаходять...
Хай краще смерть від лютої злоби,
Ніж довгий вік без ніжності твоєї.

Джульєтта

Хто показав тобі сюди дорогу?

Ромео

Моя любов! Вона мене навчила,
Дала мені пораду, я ж за те
Позичив їй очей. Я не моряк,
Та будь від мене ти хоч так далеко,
Як щонайдальший берег океану,
Я б зважився такий здобути скарб!

Джульєтта

Моє лице ховає маска ночі,
Але на нім пала дівочий стид,
Що ти в цю ніч мої слова підслухав.
Хотіла б я пристойність зберегти,
Від слів своїх відмовитись хотіла б,
Хотіла б я... та годі прикидатись!
Мене ти любиш? Знаю, скажеш: «Так...»

О, не клянись! Зламати можеш клятву:
Недурно ж кажуть, що з любовних клятв
Сміється сам Юпітер. О Ромео!
Скажи, якщо ти любиш, правду щиру.
Коли ж вважаєш — переміг мене
Занадто швидко, я тоді насуплюсь,
Скажу уперто: «Ні!», щоб ти благав.
Інакше — ні, нізащо в світі! Ні!
Так, мій Монтеккі, так, я нерозважна
І, може, легковажною здаюсь...
Повір мені, і я вірніша буду,
Ніж ті, що хитро удають байдужість.
І я б могла байдужою здаватись,
Якби зненацька не підслухав ти
Любов мою й слова мої сердечні...
Пробач мені, мій любий, і не думай,
Що мій порив палкий — це легковажність;
Мою любов відкрила темна ніч.

Ромео

Клянусь цим місяцем благословенним,
Що сріблом облива верхи дерев...

Джульєтта

О, не клянися місяцем зрадливим,
Який так часто змінює свій вигляд,
Щоб не змінилася твоя любов.

Ромео

То чим я поклянусь?

Джульєтта

Не треба зовсім.
Або, як хочеш, поклянись собою —
Душі моєї чарівним кумиром, —
І я повірю.

Ромео

Серця почуттям...

Джульєтта

Ні, не клянись! Хоч ти — єдина радість,
Та не на радість змовини нічні...
Все сталось несподівано занадто —
Так швидко, так раптово й необачно,
Як блискавка, що блисне й раптом зникне
Ледь встигнемо сказати: «Он сяйнуло!»
Добраніч, любий! Теплий подих літа

Оберне в пишну квітку запашну,
Коли з тобою зійдемося ще раз.
Добраніч! Хай у тебе переллється
Той мир, що вщерть моє сповняє серце!

Ромео

Без нагороди так мене й покинеш?

Джульєтта

Якої ж нагороди хочеш ти?

Ромео

Повинна ти в коханні присягти.

Джульєтта

Я присяглась раніш, ніж ти просив,
Проте я хтіла б клятву ту забрати.

Ромео

Забрати клятву? О, навіщо, люба?

Джульєтта

Щоб бути щедрою і знов віддати.
Таж я того жадаю, що вже маю:
Як море, доброта моя безкрая,
Як море, дна не має і любов,
Що більше їх я віддаю тобі,
То більше їх у мене зостається,
А їм немає меж... (...)

Ф. Б. Діксі. Ромео та Джульєтта

Кохання Ромео та Джульєтти таке сильне, що вони вирішують обвінчатися таємно від своїх родин.

Сцена 5

Келія брата Лоренцо.

Входять брат Лоренцо й Ромео.

Брат Лоренцо

Хай небо шлюб оцей благословить,
Щоб потім нас не покарало горем!

Ромео

Амінь, амінь! Нехай приходить горе,—
Не зможе переважити воно
Тієї радості, що за хвилину
Переживу я серцем біля неї.
З'єднай лиш нам святим обрядом руки,
І хай прийде згубниця кохання — смерть,
Аби я встиг назвать її своєю!

Брат Лоренцо

Бурхливі радощі страшні, мій сину,
Бо часто в них бурхливий і кінець,
Їх смерть у торжестві, вони ж бо гинуть,
Як порох і вогонь, у поцілунку.
І найсолодший мед гидким здається,
Бо надто вже солодкий. Він псує
Надмірністю своєю апетит.
Люби, та міру знай, і ти найдовше
Любитимеш. Хто надто поспішає —
Спізняється, як той, що зволікає.

Входить Джульєтта.

Ось і вона! Така легка нога
По плитах цих ще зроду не ступала.
Коханці пройдуться по павутинці,
Яка літає літом у повітрі,
І не впадуть. Так, суєта легка!

Джульєтта

Добривечір, духовний отче мій!

Брат Лоренцо

За нас обох подякує Ромео.

Джульєтта

Я і його вітаю, бо інакше
Нема за що складать мені подяку.

Ромео

Джульєтто люба! Коли в тебе в грудях
Від щастя серце б'ється так, як в мене.
І можеш краще виявити радість,
Знайди слова, яких мені бракує,
І всолоди повітря навкруги
Ласкавим подихом своїм, нехай
Мелодія чудова слів твоїх
Змалює те блаженство чарівне,
Яке ми відчуваєм в цю хвилину.

Джульєтта

Любов багата ділом — не словами, —
Й пишається собою без прикрас.
Той, хто свої скарби злічити може,
Той лиш жебрак. Але моя любов
Така велика й так зросла безмежно,
Що я злічить не можу й половини її скарбів...

Брат Лоренцо

Ходім! Святий обряд благословить вас.
Я ж бо вас тепер
На самоті нізащо не покину,
Аж доки не зіллю вас в плоть єдину.

Виходять.

Поміркуйте!

- Як розвиваються стосунки закоханих?
- Як ви ставитеся до їхнього рішення взяти таємний шлюб? На яку небезпеку вони себе наражають цим учинком?
- Чому брат Лоренцо їм допомагає? Чи не суперечить це його сану?

ДІЯ ТРЕТЯ

На міському майдані Верони знову відбувається сутичка між родинами Монтеккі й Капулетті, спровокована Тібальтом. Меркуціо гине в поєдинку з Тібальтом. Ромео змушений помститися за друга, тож убиває Тібальта. Ромео виганяють із міста.

Розлука закоханих Ромео та Джульєтти нестерпна для обох. Батьки Джульєтти не знають про її таємний шлюб і наполягають на одруженні з Парісом. Джульєтта звертається за порадою до брата Лоренцо.

Е. Фортеск'ю-Брікдейл. Прощання Ромео та Джульєтти

ДІЯ ЧЕТВЕРТА
Сцена 1

Верона. Келія брата Лоренцо. (...)

Джульєтта

О, не кажи про це, коли не можеш
Мені сказать, як обминуть його!
Якщо твоя безсила зараз мудрість,
То мудрим рішення моє назви,
І мій кинджал пошле мені рятунок.
Бог нам з'єднав серця — мені й Ромео,

Раніше, ніж рукою оцією,
Що сам її Ромео ти віддав,
Я другий закріплю, новий союз,
Раніш, ніж встигне зрадити це серце,
І другому воно себе віддасть.
Я знищу їх обох: і руку, й серце!
Нехай твій досвід і твої літа
Мені порадять; а як ні — дивись!
Між мною і моїм великим горем
Я посередником візьму кинджал.
Хай ніж оцей кривавий нас розсудить —
Розв'яже з честю те, чого не зможуть
Ні розум твій, ні досвід розв'язати.
Я прагну смерті... О, відповідай!
Якщо нема рятунку, то — прощай!

Брат Лоренцо

Стій, дочко! Стій! Я бачу тінь надії.
Рішучість одчайдушна тут потрібна.
Як той відчай, якому зараз ми
Повинні запобігти. Слухай, дочко:
Якщо ти зважилась себе убити,
Аби за графа не виходить заміж,
То зважся ти лиш на подобу смерті,
Щоб сором цей тяжкий тебе минув,
Який штовха тебе в обійми смерті.
Якщо ти згодна — я допоможу.

Джульєтта

О, краще, ніж виходить за Паріса,
Звели мені стрибнути з тої вежі,
Або пошли мене в вертеп злочинців,
Або штовхни мене в кубло гадюче;
Чи до ведмедя хижого прикуй,
Або вночі замкни мене у склепі. (...)
Все, все, про що я й слухати не можу,
Щоб не тремтіти з жаху, — все зроблю
Без страху, без вагання, щоб Ромео
Знайшов в мені дружину незрадливу.

Брат Лоренцо

То слухай же, іди тепер додому,
Весела будь і згоду дай на шлюб.
А взавтра, в середу, влаштуй все так,
Щоб уночі самій зостатись в спальні:

Візьми оцей фіал. Як ляжеш в постіль,
Усю до краплі випий рідину.
І вмить тобі по жилах піде холод,
І летаргічний сон тебе скує,
Твій пульс замре: ні тіла теплота,
Ні дихання слабке — ніщо й ніколи
Не викаже, що ти іще жива; (...)
І ось в такій подобі смерті ти
Пролежиш рівно сорок дві години
Й прокинешся, як від солодких снів.
Коли ж уранці прийде наречений,
Щоб розбудить тебе, ти будеш мертва.
Тоді тебе, як звичай наш велить,
В найкращім вбранні, у труні відкритій
Перенесуть у старовинний склеп,
Де здавна спочивають Капулетті.
Тим часом, доки спати будеш ти,
Я сповіщу про все листом Ромео;
Він з'явиться сюди, і разом з ним
Ми будем ждать пробудження твого,
Й до Мантуї Ромео тої ж ночі
Тебе з собою візьме. Вихід є.
І від ганьби тебе він урятує,
Якщо несталість і жіночий страх
Не стануть на заваді сміліій справі.

Джульєтта

О, дай же, дай! Не говори про страх!

Брат Лоренцо

Візьми і йди. Будь непохитна й дужа
У рішенні своїм. Я надішлю
До Мантуїченця з листом негайно
Й про все твого Ромео сповіщу.

Джульєтта

Любове, сили дай! У ній — рятунок.
Прощай, мій отче!

Виходять.

Джульєтта зробила все так, як улаштував їй брат Лоренцо. Приготування до весілля переросли в похорон. Сталася несподіванка з гінцем від Лоренцо, і Ромео дізнався про смерть коханої від Балтазара. Життя втратило для нього сенс. Роздобувши отруту, він поспішив у Верону, щоб померти поряд із коханою. У склепі біля Джульєтти він застає Паріса й убиває його, а сам випиває отруту. Коли брат Лоренцо дізнався, що до Ромео не дійшов його лист, поспішив до склепу, щоб урятувати

ДІЯ П'ЯТА

Сцена 3

(...) *Брат Лоренцо*

Підходить до склепу.

Ромео! Боже мій! Чия це кров
Камінні східці склепу багрянить?
Хто кинув закривавлені ці шпаги
Тут, на порозі вічного спокою?..

Входить до склепу.

Ромео! О, який блідий! Хто ще?..
Як? І Паріс?.. Увесь залитий кров'ю?..
Яка лиха година спричинилась
До цих фатальних і страшних подій?
Синьйора ворухнулась!

Джульєтта прокидається.

Джульєтта

О мій отче!
Порадник у! А де мій чоловік?
Я знаю добре, де я маю бути;
І ось я тут. А де ж Ромео мій?

Шум за сценою.

Брат Лоренцо

Я чую шум. Ходім з цього гнізда
Зарази, смерті і тяжкого сну.
Наш замір вища сила зруйнувала,
Не наша. Ми противитись не можем.
Ходім! Ходім! Джульєтто, поруч тебе
Лежить твій мертвий муж. Паріс також.
Тебе у монастир я прилаштую
Святих сестер. Ходім, не зволікай.
Нічого не розпитуй. Близько варта.
Біжім хутчій. Джульєтто, люба сестро!

Шум наближається.

Загаємось — ускочимо в біду.

Виходить.

Джульєтта

Іди, мій отче, сам. Я не піду.
Що любий мій в руці стискає? Склянку,
Спорожнену, я бачу, до останку.
І смерть страшна отрута завдала...
Який скупий! Все випив! Не лишив
І краплі благодатної для мене.

Я цілуватиму твої вуста…
Ще, може, трішки є на них трутизни, —
В підкріпленні цьому я смерть знайду…

Цілує його.

Твої вуста ще теплі!.. (…)
Хтось іде!.. Мерщій! О щастя:
Тут рятівний кинджал!

Вихоплює кинджал Ромео з піхов.

Ось твої піхви!

Заколює себе.

Зостанься в них і дай мені умерти!..

Падає на труп Ромео й помирає. (…)

Входить князь із почтом.

Князь

Яке нещастя сталось тут зненацька,
Що нас так рано підняли з постелі?

Входять Капулетті, Монтеккі й інші. (…)

Підвівся нині рано ти, Монтеккі,
Щоб глянути, як рано ліг твій син!

Монтеккі

Володарю, моя дружина вмерла…
Не винесла вона розлуки з сином
І от в могилу від журби зійшла.
Яке ж іще чека на мене горе?

Князь

Глянь і побачиш сам!.. (…)
Замкніть уста свої для скарг до часу,
Допоки ми подій не з'ясували,—
Їх джерело, вершину і кінець.
Тоді вождем я стану вашій тузі
І вам підпорою до смерті буду.
Тим часом підкоріть журбу терпінню:
Ведіть сюди осіб всіх підозрілих.

Брат Лоренцо

Хоч без вини, а ніби головний
Я в цій кривавій справі винуватець.
Все свідчить проти мене — місце й час.
І ось стою тепер я перед вами,
Щоб засудить чи виправдать себе, —
Обвинувач я свій і оборонець.

Князь

Брат Лоренцо розповідає (...).

Твоє ми здавна знаєм благочестя.
А де слуга Ромео? Що він скаже?

Балтазар

Я сповістив господаря свого
Про смерть Джульєтти. З Мантуї умить
Він верхи прискакав на кладовище
І кинувся сюди, до цього склепу.
Листа ж звелів віддати вранці батьку
І наказав мені, під страхом смерті,
Щоб я його самого тут лишив.

Князь

Подай листа. Я гляну, що він пише.
Де графів паж, що викликав сторожу?
Скажи, що тут господар твій робив.

Паж

Прийшов сюди він, щоб покласти квіти
На свіжу домовину нареченій;
Мені ж звелів він далі відійти.
Я виконав наказ. Коли це раптом
Ступив до склепу хтось із смолоскипом
І двері став ламати. Мій синьйор
Враз шпагу вихопив і вмить — на нього,
А я побіг, щоб викликать сторожу.

Князь

Цей лист підтверджує слова ченця,
Шляхи кохання й новину про смерть.
Ромео додає, що він купив
В убогого аптекаря отруту
Й прийшов сюди, щоб отруїтись тут
І поруч із Джульєттою лежати.
О, де ж вони, ці вороги запеклі?
Монтеккі! Капулетті! Подивіться,
Який вас бич карає за ненависть:
Ваш цвіт любов'ю вбили небеса!
А я за те, що зносив ваші чвари,
Двох кревних нагло втратив. Кара всім!

Капулетті

О брате мій, Монтеккі, дай же руку!
Вдовиний спадок це дочки моєї,
А більшого не можу я просити.

Ф. Лейтон. Примирення Монтеккі та Капулетті

Монтеккі

Але я можу дати більше.
Я їй статую із золота поставлю.
Покіль Вероною звемо Верону,
Любішого не буде силуета,
Аніж в коханні вірної Джульєтти.

Капулетті

Ромео статуя не менш багата
Із нею поруч буде тут стояти.
О, бідні юні жертви наших чвар!..

Князь

Не визирає сонце з-поза хмар...
Похмурий мир приніс світанок вам.
Ходім звідсіль. Все треба з'ясувати.
Ще доведеться вирішити нам,
Кого помилувать, кого скарати...
Сумніших оповідей не знайдете,
Ніж про любов Ромео і Джульєтти.

Усі виходять.

(Переклад І. Стешенко)

Поміркуйте!

- Яке враження справила на вас трагедія?
- Чому не здійснився задум брата Лоренцо?
- Хто винен у трагічній загибелі закоханих?
- Чи надовго, на вашу думку, запанував мир між Монтеккі й Капулетті? Яку ціну заплачено за нього?

Митці та доба

В основі сюжету п'єси В. Шекспіра «Ромео та Джульєтта» — давня італійська народна легенда. Її неодноразово переповідали різні письменники того часу. Використав цей сюжет і В. Шекспір у своєму драматичному творі.

За жанром «Ромео та Джульєтта» — ***трагедія***. На початку

Джульєтта в усьому підкоряється волі своїх родичів. Надзвичайна сила кохання змінює характери персонажів. У кінці твору вони здатні віддати життя заради одне одного й помирають щасливими.

За розвитком сюжету загибель Ромео та Джульєтти не є закономірною. Якби обставини склалися, як задумав брат Лоренцо, шлюб закоханих та їхнє щасливе життя мали зупинити давню родинну ворожнечу. І лише несприятливий збіг обставин (фатум) спричинив трагедію.

Час дії п'єси — 5 днів, упродовж яких події розвиваються швидко, як і почуття героїв. Тож у трагедії втілена основна ідея мистецтва доби Відродження — відтворення людських почуттів.

Дж. Холл.
Ідеальний портрет
В. Шекспіра

П'єса В. Шекспіра поєднує ознаки всіх трьох родів літератури — епосу, лірики та драми. Це епічний сюжет, гострий драматичний конфлікт між почуттями юних закоханих і давніми звичаями в їхніх родинах, ліричні прологи у формі сонетів, що виконує Хор.

Мистецькі діалоги

Трагедія «Ромео та Джульєтта» є однією з найпопулярніших п'єс В. Шекспіра.

Її події та образи відтворено на полотнах художників ***Х. Мерле*** «Ромео та Джульєтта», ***К. Крафта*** «Ромео та Джульєтта», ***Ф. Кальдерона*** «Джульєтта», ***Ф. Б. Діксі*** «Ромео та Джульєтта», ***Е. Фортеск'ю-Брідкейл*** «Прощання Ромео та Джульєтти», ***Ф. Лейтона*** «Примирення Монтеккі та Капулетті».

У місті Вероні, у внутрішньому дворику будівлі XIII ст. установлено бронзову фігуру Джульєтти. Існує повір'я, що скульптура приносить удачу в коханні.

Мотиви трагедії втілено й у музиці — симфонії ***Л. Берліоза*** «Ромео та Джульєтта».

Пам'ятник Джульєтті. *м. Верона (Італія). (скульптор Н. Костантіні)*

Поміркуйте!

- Зіскануйте QR-код і послухайте уривок симфонії Л. Берліоза «Ромео та Джульєтта». Роздивіться картини художників із зображеннями образів і сцен п'єси. Поділіться своїми враженнями.
- Чи вдалося митцям розкрити характер і силу почуттів головних героїв трагедії? Поясніть свою думку.

«Увесь світ — театр, і люди в ньому — актори...». Цей вислів В. Шекспіра актуальний у всі часи. За джерелами в інтернеті дізнайтеся про лондонський театр «Глобус», актором якого був письменник.

- Підготуйте повідомлення для виступу в класі.

Відновлена будівля театру «Глобус». *м. Лондон (Велика Британія). 1997 р.*

Підсумуйте!

- Що вас найбільше вразило в трагедії В. Шекспіра «Ромео та Джульєтта»?
- Доведіть, що ця п'єса за жанром — трагедія.
- Які ідеї доби Відродження втілено в п'єсі?
- Доведіть, що Ромео та Джульєтта — «вічні» образи.
- Хто з героїв чи героїнь вам найбільше сподобався? Обґрунтуйте свою думку.
- Обговоріть, якими є сучасні трагедії та відповідають їхні характери героїв.

МІГЕЛЬ де СЕРВАНТЕС СААВЕДРА
(1547–1616)

Читацький путівник

Ваша наступна читацька мандрівка проляже шляхами Іспанії наприкінці XVI — на початку XVII ст. — у часи утвердження ідей Відродження. Напевно, ви вже чули про роман ***М. де Сервантеса «Дон Кіхот»***. Довгов'яза фігура Дон Кіхота, його зброєносець Санчо Панса та худорлявий кінь Росинант постають у читацькій уяві різних поколінь. Минають століття, а події твору спонукають до роздумів про добро і зло, шляхетність і нищість, реальне й уявне.

ДОН КІХОТ
(ПРЕМУДРИЙ ГІДАЛЬГО ДОН КІХОТ ІЗ ЛАМАНЧІ)

(Уривки)

Розділ I,
де оповідається, хто такий був преславний гідальго Дон Кіхот із Ламанчі та як він жив

В одному селі в Ламанчі — а в якому саме, не скажу — жив собі не так давно гідальго, з тих, що мають лише списа на ратищі, старосвітського щита, худу шкапину й хорта-бігуна. Душенина на щодень (частіше яловичина, ніж баранина), на вечерю — здебільшого салатка м'ясна, субо-тами — «бите-різане» (тобто яєшня із салом), п'ятницями — сочевиця, неділями ще якесь голуб'ятко на додачу — усе це поглинало три чверті його прибутків. Решта йшла на камізелю з дорогої саєти, оксамитні шта-ни й пантофлі для свята; про будень малась одежа із сукна домашнього роблена — і то негірша. Була в нього в домі ключниця років за сорок і небога, що й двадцяти ще не мала, і ще хлопець-челядинець для польо-вої та надвірної роботи — чи коня сідлати, чи ножицями садівницькими орудувати. Літ нашому гідальгові до п'ятдесятка добиралося, статури був міцної, із себе худий, з лиця сухорлявий, зорі не засипляв і дуже полюбляв полювання. На прізвище був, кажуть, Кіготь чи Віхоть (про це, бачите, одні автори пишуть так, а інші інак), хоча в нас є певні під-стави думати, що насправді він звався Кикоть. Проте для нашої повісті воно байдуже — аби ми тільки, оповідаючи, од правди ані руш не від-бігали.

Так от, щоб ви знали, гідальго той гулящого часу — тобто замалим не цілий рік — читав лицарські романи з таким запалом і захватом, що май-же зовсім занедбав не лише своє полювання, а й усяке господарювання.

І так він до того діла прилюбився та присмоктався, що не один морг

де, було, яку побачить, так зразу й тягне додому. Та найбільше, либонь, припали йому ті до смаку, що їх скомпонував славнозвісний Фелісіян де Сільва: його проза здавалася нашому гідальгові блискучою, його напушисті речення — правдивими перлами, особливо ж освідчення любовні та виклики на герць, де писалося, приміром, таке: «Ваша безпричинна жорстокість причинилася до того, що я став мов причинний і не без причини мушу нарікати на вашу злочинну ліпоту». Або ще: «Високі небеса, що разом із зірками божественно утверджують вашу божественність, заслужено надають вам заслуг, яких заслуговує ваша небесна душа».

Бідний кавальєро, читаючи такії речі, ночі не спав, щоб тільки додуматися, у чому їхня сила, а воно хоч би сам Арістотель із домовини встав, то навряд би чого дорозумівся. Неясно було йому також, як Дон Бельяніс міг завдавати й сам діставати таку силу ран — хоч би які знаючі лікарі їх гоїли, усе обличчя його та все тіло мали бути покарбовані шрамами. Проте він вельми похваляв автора за обіцянку продовжити свою і без того довгу історію; не раз йому й самому набігала думка взятися за перо та написати те заповідане продовження — і він був би його написав, а може, і видав, якби тому не стали на заваді інші, важливіші помисли, що безнастанно тривожили його ум.

Частенько йому траплялося диспутувати з тамтешнім парохом — а був то чоловік учений, богослов із Сігуенси — про те, котрий лицар кращий: Пальмерін Англійський чи Амадіс Гальський. Проте майстер Ніколас, цирульник у тому ж таки селі, вважав, що обом тим воякам далеко до лицаря Феба; якщо хто може йому дорівняти, то хіба лише Дон Галаор, брат Амадіса Гальського, бо то кругом лицар: не такий манірник і тонкослізка, як брат, а в юнацтві ніколи задніх не пас.

Г. Доре. Ілюстрація до роману М. де Сервантеса Сааведри

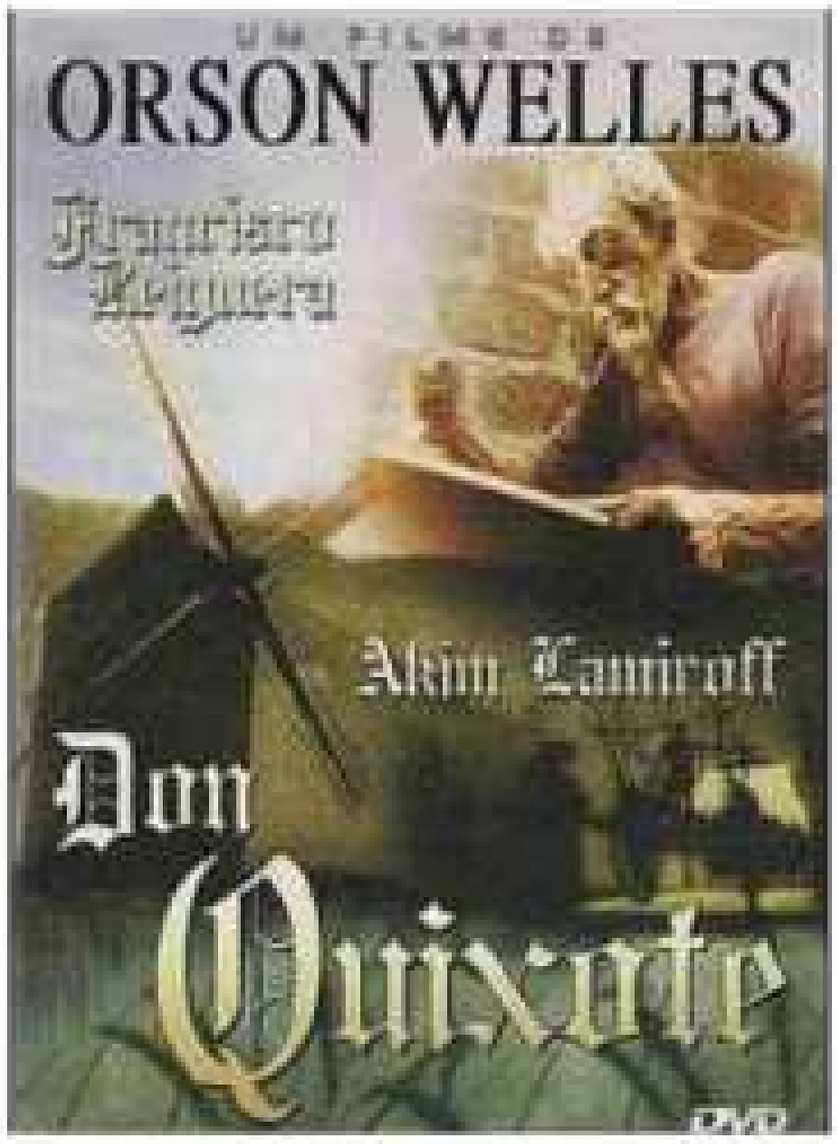
І так наш гідальго тим читанням захопився, що знай читав, як день, так ніч, од рання до смеркання, а од смеркання знову до рання, і з того недосипу та з того перечиту мозок його до решти висох — утратив бідаха розум. Його уява переповнилася різними химерами, вичитаними з тих книжок: чарами та чварами, битвами й боями, викликами та ранами, зітханнями й коханнями, розлуками та муками й усякими такими штуками. Усі ті несосвітенні вигадки так убились йому в тямку, що він мав їх за щирісіньку правду. (...)

Збожеволів він отак до послідку, і вроїлася йому в голову дивна думка, яка жодному шаленцеві доти на ум не спливала: що йому випадає, мовляв, і подобає, собі

на славу, а рідному краєві на пожиток, статися мандрованим лицарем, блукати світами кінно й оружно, шукати пригод і робити все те, що робили, як він читав, мандровані лицарі, — тобто поборювати всілякого роду кривди, наражатися на різні біди й небезпеки, щоб, перебувши їх і подолавши, окрити ймення своє несмертельною славою. Неборака бачив уже в думці, як за правицю його потужну вінчають його, щонайменше, на трапезонтського цісаря; розкошуючи без міри цими принадними мріями, заходився він мерщій заміри свої до діла доводити.

Поперед усього вичистив прапрадідну збрую, що вже бозна-відколи занедбана в кутку валялася і добре іржею та цвілизною взялася. Вичистив, вилагодив, як міг, аж бачить — щерб у ній великий: заборола бракує, є тільки шишак. Однак же хитро зумів тому лихові зарадити: вирізав із картону такий ніби начілок, примостив до шишака — от тобі й шолом повний. Щоправда, як добув меча, щоб перевірити, чи кріпкий той шолом, чи витримає в разі чого удар, та рубонув раз і вдруге, то одним махом зніве-чив усе, над чим цілий тиждень морочився. А що легкість, з якою шолом на шмаття обернувся, була йому не до смаку, він вирішив забезпечити себе перед таким випадком і переробив його, управивши всередину кілька залізних обручиків. Він залишився задоволений тією міцнотою, хоч і не хотів її більше на пробу ставити, і вважав, що має тепер знакомитого шолома.

Тоді огледів свою шкапу й, хоча вона в нього була куксовата та мала більше всякої ґанджі, ніж горезвісна Гонеллина коняка, що, кажуть, tantum pellis et ossa fuit[1], визнав, що ні Александрів Буцефал, ані Сідів Баб'єка його коневі не рівня. Чотири дні над тим думав, як його назвати — бо де ж видано, щоб кінь такого знаного лицаря, та ще такий сам собою добрий, не мав якогось голосного імені? Отож і старався прибрати йому таке ймення, що ясно показувало б, чим був той кінь, поки не служив мандрованому лицареві, і чим тепер став — гадав, бачите, що як у пана стан змінився, то й кінь, відповідно, мав змінити ім'я на якесь нове, славне та гучне, гідне нового звання і нового покликання його пана. Крутив мізком туди й сюди, перебирав сотні імень, вигадував і відкладував, подовжував і скорочував, перевертав на всі боки — і назвав нарешті Росинантом, цебто Перешкапою. Це ім'я здалося йому благородним і милозвучним, а до того ще й промовистим: бувши шкапою, перетворився б його кінь на найпершого румака на світі.

Постер до художнього кінофільму «Дон Кіхот»

---

[1] Tantum pellis et ossa fuit (лат.) — шкіра та кості.

Назвавши так собі до любості вірного свого коня, став наш гідальго думати-гадати, яке б уже самому собі ймення прибрати, і те думання взяло йому вже не чотири дні, а цілих вісім. Нарешті він нарік себе Дон Кіхотом (...). Підрихтувавши отак збрую, спорудивши як слід шолом, прибравши ймення коневі своєму й собі самому, вважав наш лицар, що тепер лише за одним діло стало — знайти собі даму до закохання, бо мандрований лицар без любові — то все одно, що дерево без листу й овоча або тіло без душі. (...)

То була, як гадають, проста собі дівчина із сусіднього села, хороша на вроду, що він у неї був деякий час закоханий, хоча вона, здається, про те не знала й не дбала. Звали її Альдонса Лоренсо. Вона ж то й видалася йому гідною носити титул володарки його думок. Вишукуючи таке ім'я, щоб і до її власного було подібне, і личило принцесі чи якійсь панії високого коліна, він назвав її Дульсінеєю Тобоською (бо родом була з Тобоса). Це ім'я здавалося йому доброзвучним, витворним і значним, до пари тим, що він приклав уже собі й коневі своєму.

Поміркуйте!

- Яке враження справив на вас головний герой твору Дон Кіхот?
- Що вам стало відомо про його характер, звички, найбільшу пристрасть? Як це позначилося на його життєвих намірах?
- Зачитайте цитати з твору, у яких письменник говорить про лицарські романи та їхній вплив на свого героя. Доведіть, що автор піддає комічному наслідуванню лицарські романи.
- Зверніть увагу на ілюстрацію до роману «Дон Кіхот» французького художника Г. Доре *(с. 220)*. Чи збігається ваше уявлення про героя та тих химер, якими переповнилася його уява, із зображенням на малюнку?
- Чому Дон Кіхот вирішує стати мандрівним лицарем? Чи свідчить це про нього як про шляхетну людину?
- Як проходить його підготовка до лицарства? Які емоції у вас викликала ця розповідь?
- Кого головний герой обирає своєю дамою *«до закохання»*? Чому?

Розділ III,
де оповідається, яким потішним способом висвятився Дон Кіхот на лицаря

Мучений тією думкою, Дон Кіхот одбув швиденько вечерю свою вбогу корчемну, гукнув господаря, пішов із ним до стайні, а там упав перед ним навколішки та сказав:

— Зацний лицарю, я не встану з місця, поки добродійство ваше не вчинить мені однієї ласки; учинивши ж її, вашець і себе славою великою окриє, і роду людському непомалу прислужиться.

Корчмар, побачивши гостя біля стіп своїх і такії речі його почувши,

няти Дон Кіхота, але той аж тоді встав, коли корчмар пообіцяв уволити його волю.

— Меншого я і не сподівався від вашої, мій пане, незрівнянної великодушності, — промовив тоді Дон Кіхот, — бо ласка, про яку вас прошу і яку ваша гойність прирекла мені зробити, полягає в тому, щоб завтра рано вашець мене на лицаря висвятив. (...)

Корчмар був (...) битий жак; він і зразу подумав, що його гість несповна розуму, а тепер то й зовсім у тому пересвідчився. Хотівши добре побавитися тієї ночі, він надумав потурати всім його примхам, тож і сказав Дон Кіхотові, що схвалює його намір, цілком притаманний і властивий таким знакомим лицарям, на якого він подобою своєю бадьористою виглядає; що й сам він замолоду теж таким хвальним промислом трудився — віявся світами, шукаючи пригод. (...)

Потім корчмар спитав у Дон Кіхота, чи має він гроші; той одказав, що не має ні шага, бо ніде в книжках не читав, аби мандровані лицарі носили при собі побрязкачі. На те заперечив корчмар, що він помиляється: хоч у романах про те й не пишеться, бо автори не вважають за конечне згадувати про такі прості й потрібні в дорозі речі, як гроші або чисті сорочки, однак це зовсім не значить, що в лицарів їх не було; навпаки, йому достеменно відомо, що всі мандровані лицарі, про яких понаписувано цілі стоси книжок, мали про всяк случай добре натоптані гаманці; брали вони із собою і сорочки білі, і слоїки з мастю — рани гоїти: не завше у чистому полі або серед степу десь воюючи й на рани здобуваючись, є спромога знайти собі цілителя (...).

Дон Кіхот пообіцяв так усе достоту вчинити, як радив йому кастелян, а сам заходився лаштуватися до цілонічної варти коло зброї на просторому подвір'ї, що до корчми тієї збоку притикало. Позбирав увесь свій риштунок, склав на жолоб напувальний коло колодязя, сам же, нахопивши на одну руку щита, а в другу списа взявши, почав перед жолобом поважно й ніби спогорда туди-сюди походжати. Як заступив він на варту, то й ніч якраз запала.

Корчмар же тим часом розповів усім, хто в його корчмі був, про божевілля свого нового нічліжника, про теє вартування над зброєю та про обряд висвяти на лицаря, що мав потому відбутися. Усі дуже тим химородам дивувалися та вийшли, щоб на Дон Кіхота здалеку поглянути, а він ходив собі велично взад і вперед або спинявся раптом і, спершись на списа, пильно дивився на свій бойовий обладунок. Ніч була вже пізня, але місяць так розсвітився, ніби в сонця все проміння забрав, і всі добре бачили, що витворяв новонасталий лицар.

Одному погоничеві, що в корчмі стояв, прийшла саме охота напоїти своїх мулів, а для цього треба було зняти із жолоба Дон Кіхотову збрую. Як забачив наш лицар того напасника, заволав одразу дужим голосом:

— Хто б ти не був, о зухвалий лицарю, що наважився доторкнутися до зброї найславетнішого з усіх мандрованих лицарів, які будь-коли

приперезувалися мечем, подумай, що робиш, не руш її, бо головою за своє зухвальство поплатишся!

Погонич не зважав на тії погрози аніже (а краще б йому було зважити, ніж здоров'ям своїм так необачно важити), схопив збрую за реміняччя і кинув її якомога далі. Як побачив те Дон Кіхот, звів очі до неба, а мислі зніс, видима річ, до володарки своєї Дульсінеї і промовив:

— Дай мені помочі, сеньйоро моя, у цій першій пригоді, хай я помщуся за зневагу, учинену серцю моєму, не забудь мене ласкою і заслоною своєю в цій першій потребі!

Проказавши таку орацію та ще багато дечого, відкинув геть щита, підняв обіруч списа й так ним у голову погоничеві торохнув, що той зразу як мертвий простягся; іще б один такий удар, то вже ніякий лікар його не відволав би. (...) По малій часині встав другий погонич, не знаючи, що сталося з його товаришем (бо той іще лежав і чмелів слухав), і теж хотів своїх в'ючаків напоїти. Підійшов до жолоба й давай збрую скидати, щоб місце звільнити, аж тут Дон Кіхот, не кажучи ні слова й не кличучи більше нікого на поміч, ізнов кинув щита, знову махнув списом і так нахабу по голові луснув, що спис хоч і цілий зостався, так у того ж череп не натроє, а мабуть, начетверо розсівся. (...)

Гостеві витівки остобісіли корчмареві, і він вирішив покласти їм край — дай, думає, одбуду вже зразу той триклятий обряд, висвячу його на лицаря, поки іншої якоїсь халепи не сталося. Підійшовши до Дон Кіхота, він перепросив його за тих гультяїв, котрі так нечемно супроти гостя повелися, за що вже слушної здобулися кари. Потім нагадав йому знову, що при замкові немає каплиці, але для довершення обряду воно не конче й потрібно: для висвяти, згідно із заведеним церемоніалом (це вже він напевне знає), найголовніше — по шиї дати та голим мечем по плечах ударити, а се хоч і в чистому полі зробити можна. (...)

С. Далі. Ілюстрація до роману М. де Сервантеса Сааведри

Мудрий господар метнувся швидше по книгу, де записував сіно та ячмінь, що на мулів видавав, і знову повернувся до Дон Кіхота в супроводі тих двох молодиць і хлопчика, який тримав недогарок свічки; велівши нашому гідальго стати навколішки, захарамаркав щось, мов читав із видаткової книги якусь урочисту молитву, і серед того молитвування вліпив лицареві доброго потилишника, а потім узяв у нього меча та плазом по спині вдарив і все мимрив щось собі під ніс. Сеє зробивши, велів одній молодиці приперезати йому меча; вона вчинила

те з великою спритністю та делікатністю: хоч і регітно їй було з усієї тої церемонії, та, бачивши допіру подвиги новонареченого лицаря, душила в собі сміх (...).

Друга молодичка прип'яла йому остроги (...).

Відбувши на галай-балай сі нечувані й невидані церемонії, Дон Кіхот сів мерщій на коня і рушив у світ пригод шукати. Не гаючись, окульбачив він Росинанта, скочив на нього, обійняв господаря і красно подякував йому за ласку, наплівши силу-силенну високохмарних слів, що годі й переказати. Корчмар, аби такого гостя швидше здихатися, відповів йому так само закрутисто, хоча й коротшими словами, і, не спитавши навіть плати за нічлігування, відпустив його з миром.

Поміркуйте!

- Як корчмар ставиться до дивацтв мандрівного лицаря?
- Чим завершується сутичка Дон Кіхота з погоничами?
- Як проходила посвята його в лицарі?
- Доведіть, що головний герой прагне робити добро, однак не бачить межі між реальним та уявним.
- Розгляньте малюнок іспанського художника С. Далі. Чи можна вважати, що ця робота ілюструє розділ III роману ? Чому?

Поняття «*донкіхотствувати*» означає боротися за благородну, однак безнадійну справу, відстоювати шляхетні ідеали, поводитися як лицар, нехтуючи своїми інтересами.

- Прочитайте розділ VII за QR-кодом, дайте відповіді на запитання.

Розділ VIII

Про велику перемогу, здобуту премудрим Дон Кіхотом у страшенному й неуявленному бою з вітряками, і про інші вікопомні події

Тут перед ними замаячило тридцять чи сорок вітряків, що серед поля стояли; як побачив їх Дон Кіхот, то сказав своєму зброєноші:

— Фортуна сприяє нашим замірам понад усяке сподівання. Поглянь, друже мій Санчо, що там попереду бовваніє: то тридцять, якщо не більше, потворних велетнів, що з ними я наважився воювати та всіх до ноги перебити. Трофеї, що нам дістануться, зложать початки нашому багатству. А війна така справедлива, бо змітати з лиця землі лихе насіння — то річ спасенна й богові мила.

— Та де ж ті велетні? — спитав Санчо Панса.

— Он там, хіба не бачиш? — одказав Дон Кіхот. — Глянь, які в них довжелезні руки: у деяких будуть, мабуть, на дві милі завдовжки.

— Що ви, пане, кажете? — заперечив Санчо. — То ж не велетні, то вітряки, і не руки то в них, а крила: вони від вітру крутяться і жорна

Г. Доре. Ілюстрація до роману М. де Сервантеса Сааведри «Дон Кіхот»

— Зразу видно, що ти ще до лицарських пригод не готовий, — сказав Дон Кіхот, — бо то таки велетні. Як боїшся, то ліпше стань осторонь і помолися, а я тим часом зітнуся з ними в запеклому й нерівному бою.

По сім слові стиснув коня острогами, не слухаючи криків свого зброєноші, який остерігав його, щоб не кидався битися, бо то не велетні, а вітряки. Та лицареві нашому так ті велетні в голові засіли, що він не зважав на Санчове гукання та не придивлявся до вітряків, хоча був уже від них недалеко, а летів уперед і волав дужим голосом:

— Не тікайте, боягузи, стійте, підлі тварюки! Адже на вас нападає один тільки лицар!

Тут саме піднявся легкий вітрець, і здоровенні вітрякові крила почали обертатися; як побачив те Дон Кіхот, закричав:

— Махайте, махайте руками! Хай їх у вас буде більше, ніж у гіганта Бріарея, і тоді не уникнете кари!

Це сказавши, поручив душу свою володарці Дульсінеї, просячи її допомогти йому в такій пригоді, затулився добре щитом і, пустивши Росинанта вчвал, угородив списа крайньому вітрякові в крило. Тут вітер шарпонув крило так рвучко, що спис миттю на друзки розлетівся, а крило підняло коня і вершника, а потім скинуло їх із розгону додолу. Санчо Панса прибіг на всю ослячу рись рятувати свого пана; наблизившись, він побачив, що той і поворухнутися не може — так тяжко грьопнувся з Росинанта.

— Ах, Боже ж ти мій, Господи! — бідкався Санчо. — Чи не казав я вам, пане, щоб стереглися, бо то вітряки, воно ж усякому видно, хіба тому ні, у кого вітер у голові ганяє.

— Мовчи, друже Санчо, — одказав Дон Кіхот, — бойове щастя живе. Я оце думаю, та так воно і є, що то мудрий Фрестон, той самий, що вкрав у мене книжки разом із кімнатою, навмисне перетворив тих велетнів на вітряки, щоб не дати мені слави перемоги, бо на мене дуже злиться. Але врешті мій доблесний меч розіб'є ті зловорожі чари.

— Та дай боже, — сказав Санчо Панса.

Вислів *битва з вітряками* з'явився саме в романі «Дон Кіхот». Це означає марно боротися з уявними перешкодами, безглуздо та безрезультатно витрачати сили на подолання уявних перешкод.

Він допоміг Дон Кіхотові встати й посадив його на Росинанта, що теж був ледве живий та теплий. Міркуючи так і сяк про недавню пригоду, дорогою виїхали на Дапаєзький шлях, бо там було багато заїздів.

чекають їх, без сумніву, численні й різнорідні пригоди. Одне тільки засмутило нашого лицаря, що не було вже в нього списа; розповівши про те горе джурі своєму, він сказав:

— Раз якось читав я, що один гишпанський лицар, на йменння Дієго Перес де Варгас, поламавши в бою меча, одчахнув од дуба здоровенну гілляку й того дня стільки подвигів учинив, стільки мавpів нею перетовк, що йому дали прізвище Гілляка, а нащадки його й досі пишуться Варгас-і-Гілляка. Я до того річ веду, що й сам думаю собі дубця вломити з першого дуба чи падуба, що ми по дорозі побачимо. І буде той дубець не гірший, ніж у Варгаса, і я вчиню з ним таких подвигів, що ти вважатимеш себе за щасливця: рідко кому доводиться бути свідком та учасником неймовірних подій.

— То все в божих руках, — одказав йому Санчо, — я вірю всьому, що ваша милість мені каже. Тільки сядьте рівніше, а то ви якось аж перехнябились у сідлі — мабуть, таки добре забилися, як упали.

— Правда твоя, — промовив Дон Кіхот, — але, як бачиш, я не скаржуся, що те й те мені болить, бо мандрованим лицарям не можна на рани скаржитися.

— Коли так, то хай буде й так, — відповів Санчо, — але я був би радий, якби ви, пане, та скаржилися мені, як вам що болітиме. А вже як у мене що заболить, хоч трішечки, то я так стогнатиму, що ну! Чи, може, і джурам мандрованих лицарів не можна на біль нарікати?

Дон Кіхот посміявся з простоти свого зброєноші й сказав, що він може собі стогнати й скаржитися скільки влізе, чи є чого, чи нема, бо в лицарських законах про те нічого не написано. Тоді Санчо нагадав панові, що час би їм чогось і попоїсти. Дон Кіхот відповів, що йому поки що не хочеться, а Санчо нехай їсть, коли заманеться. Одержавши такий дозвіл, Санчо розташувався якнайзручніше на ослі, вийняв із саков харч і заходився підживлятися, трюхикаючи звільна позад пана; час від часу він потягав винце з бурдюга, та так же смачно, що йому позаздрив би найзавзятіший не-минай-корчма з Малаги. Отак їдучи та частуючися потроху, він зовсім забув про панові обіцянки, а пошуки пригод, хоч би й небезпечних, здавалися йому вже не тяжким трудом, а приємною розвагою.

Заночували вони на якомусь узліссі; Дон Кіхот уломив собі з дерева суху гілляку й насадив на неї залізну клюгу, що від списа лишилася, — от тобі вже й ратище готове.

Цілісіньку ту ніч наш гідальго не заснув і на хвильку, мріючи про свою володарку Дульсінею — він у всьому вирішив наслідувати вчинки лицарів, у романах описані, а ті, як відомо, не спали ночей по лісах і пущах, усе про коханих своїх дам думаючи. Інша річ — Санчо Панса: добре напхавши собі кендюха, і то не якоюсь там цикорною водою, він проспав до самого ранку, і щоб Дон Кіхот був його не розбурхав, не пробудило б сонька ні проміння сонячне, що прямо в лице йому било, ані співоче птаство, що веселим гамором вітало новий день. Уставши, кинувся Санчо

зразу ж до бурдюга й засмутився, як побачив, що той проти вчорашнього став меншим, а по такій дорозі хтозна, чи швидко поповніє. Дон Кіхот не хотів снідати — був, певно, ситий своїми розкішними спогадами. Знову вирушили вони в путь, щоб після обіду доїхати до Ляпіського перевалу.

— Отут, брате Санчо, — обізвався Дон Кіхот, — буде нам із тобою тих пригод, хоч купайся. Тільки гляди: хоч до якого великого скруту мені дійде, не поривайся до меча, аби мене оборонити; хіба що нападуть на мене якісь лайдаки, посполиті люди, тоді можеш мені пособляти. А як будуть то лицарі, ти не можеш і не мусиш за всіма законами лицарськими мені до помочі ставати, поки тебе самого на лицаря не висвятять.

— За се не клопочіться, пане, — відповів Санчо, — тут я ніколи з послуху не вийду, бо вдався зроду мирнолюбним, усякі свари та чвари мені осоружні. От як мене самого хто зачепить, тоді вже й на лицарські закони не подивлюся, бо закони людські та божі дозволяють кожному себе від напасті боронити.

— І я не кажу, що ні, — промовив Дон Кіхот, — але як на мене, буває, нападуть лицарі, то ти вже, будь ласка, стримуй свої пориви.

— Чому не стримать, стримаю, — заспокоїв його Санчо. — Це для мене така буде заповідь, як шанувати неділеньку святу.

Їдуть вони отак, балакають, аж назустріч їм де взялися два ченці-бенедиктинці верхи не на мулах, сказав би, а на верблюдах, такі ті мули були здорові. Обидва вершники на очах мали подорожні окуляри, а над головами — парасолі. За ними їхав ридван із чотирма чи п'ятьма супровідниками верхи на конях, а позаду йшли пішки два погоничі. У тому ридвані сиділа, як виявилося згодом, одна біскайська дама, що їхала в Севілью до свого чоловіка, котрий мав вирушати в Америку на якусь високу посаду, а ті ченці не належали до її почту, просто їхали однією дорогою. Скоро побачив їх Дон Кіхот, зараз сказав своєму джурі:

— Коли не помиляюся, нас чекає зараз найславніша пригода, яку тільки можна собі уявити: ті дві чорні поторочі — то, безперечно, чарівники, що викрали якусь принцесу й везуть її кудись у тому ридвані. Я мушу будь-що-будь тому вчинкові перешкодити.

— Глядіть, пане, щоб не було гірше, як із вітряками! — сказав Санчо Панса. — Та то ж, добродію мій, брати-бенедиктинці, а в ридвані їдуть, либонь, якісь подорожні. Вважайте добре, а то ще знову вас лихий попутає.

— Говорив же я тобі, Санчо, — відповів Дон Кіхот, — що ти не вельми на пригодах розумієшся. Як я сказав, так воно і є, зараз сам побачиш.

Після цього він став серед дороги, якою їхали ченці, підпустив їх на таку відстань, щоб могли його почути, й обізвався гучним голосом:

— Гей ви, диявольське потворне кодло! Зараз же пустіть на волю високородних принцес, що їх везете силоміць у цьому ридвані! А ні, то готуйтеся до наглої смерті, приймітъ слушну кару за своє лиходійство!

Ченці, уражені незвичайним виглядом Дон Кіхота та ще більше його мовою, одказали:

— Пане лицарю, ми не дияволи й не потвори, ми ченці закону святого Бенедикта, їдемо собі вдвох своєю дорогою, а чи є в тім ридвані які крадені принцеси, про те ми не знаємо.

— Ви не одурите мене лестивими речами, — сказав Дон Кіхот. — Знаю я вас, брехливе лайдацтво!

Не чекаючи відповіді, він підострожив Росинанта, наважив списа й із таким лютим завзяттям ринувся на першого ченця, що якби той сам не скотився з мула, він би скинув його на землю тяжко пораненого або й зовсім без душі. Другий чернець, побачивши, яка доля спіткала його товариша, дав своєму доброму мулові п'ятками в боки й гайнув у поле, мов вітром його здуло.

Санчо Панса зіскочив хутенько з осла, підбіг до ченця, що лежав на землі, і заходився стягати з нього рясу. Тут до завзятого джури підійшли ті два погоничі, служки чернечі, і спитали, чого це він його роздягає. Санчо відповів, що то його законні трофеї, бо пан його, Дон Кіхот, здобув у битві перемогу. Погоничі жартів не знали, а про битви й трофеї зроду нічого не чули; скориставшись, що Дон Кіхот під'їхав до ридвана та завів розмову з подорожніми, вони кинулися на Санчо, повалили його й добре йому боки полатали та бороду чисто обскубли; так і лежав, сердега, простягнувшися, без тями й без духу. Чернець тим часом устав, переляканйй та перестрашенйй, що й лиця на ньому не було, заліз мерщій на свого мула й погнав до товариша, що піджидав його віддалік, дивлячись на всю тую веремію. Тоді, не чекаючи кінця пригоді, рушили разом уже чимдуж уперед та все, знай, хрестилися, мовби їм на п'яти наступала якась нечиста сила.

Тим часом Дон Кіхот, як ми вже сказали, завів розмову з дамою, що в ридвані сиділа.

— Ваша ліпота, сеньйоро моя, — просторікував наш лицар, — може тепер собі до вподоби персоною своєю розпоряджати, бо свавільна пиха напасників ваших лежить повергнута в прах могутньою моєю правицею; аби ж вам не трудиться марне, імені визволь-ника свойого допитуючись, знайте, що звати мене Дон Кіхот із Ламанчі, що я мандрований лицар, довічний слуга і раб незрівнянної вродливиці Дульсінеї Тобоської; у нагороду за поміч, що я вам надав, однієї лише благаю у вас ласки, ваша вельможносте, завернути до Тобоса, стати перед володаркою моєю і розповісти їй усе, що я вчинив для рятунку вашого.

Дон Кіхот і Санчо Панса.
Гравюра. 1789 р.

До всього, що говорив Дон Кіхот, прислухався слуга-біскаєць, один із тих, що ридван супроводили; побачивши, що лицар не дає проїзду, а притьмом жадає, щоб подорожні завернули до Тобоса, приступив до нього й, схопивши за списа, гукнув ламаною кастильською і крученою біскайською мовою:

— Гей, лицарю лихої години! Клянуся богом, що мене створив, як не будеш коляса пускати, буде тобі біскай убивати!

Дон Кіхот зрозумів його дуже добре й із гідністю відповів:

— Якби ти був кавальєро, я скарав би тебе за твою глупоту та зухвальство, гультяю!

— Я не кавалер? — образився біскаєць. — Бога божусь, брешеш! Кидай спис, бери меча! Біскай на землі, кавалер на морі, кавалер на чорті, а скажеш ні — твоя брехня!

— Ну що ж, побачимо, хто кого, як сказав Аграхес, — промовив Дон Кіхот.

Тоді кинув списа на землю, вихопив меча, затулився щитом і порвався до біскайця, твердо наважившись укласти його на місці. Бачить біскаєць, що непереливки, хотів із мула злізти, бо не дуже на ту найману тварину звірявся, та встиг лише меча добути. Щастя його, що ридван був близенько: він схопив звідти подушку, закрився нею, мов щитом, й обидва вони ринулися до бою, як двоє смертельних ворогів.

Усі присутні даремне силкувалися помирити їх: біскаєць галасував крученою своєю мовою, що як не дадуть йому цю бійку до кінця довести, то він і пані вб'є, і всіх повбиває, хто йому на заваді стане. Подорожня дама, уражена й перелякана, веліла машталіровi від'їхати на узбіч і віддалік дивилася на той запеклий поєдинок. Біскаєць саме рубонув Дон Кіхота по плечу — якби не щит, то був би розпанахав його аж до пояса. Відчувши міць того удару, Дон Кіхот гукнув на весь голос:

О. Окампо.
Ілюстрація до роману Дон Кіхота

— О Дульсінеє, володарко душі моєї, квіте небесної вроди, рятуй свого лицаря, що заради чеснот твоїх неземних на таку жахливу наражається небезпеку!

Проголосити цю тираду, стиснути меча в руці, захиститися добре щитом і стрімко напасти на противника — усе це було справою якоїсь хвилини для Дон Кіхота, що вирішив одним махом із біскайцем розправитися. Той же, побачивши таку рішучість і відвагу лицареву, і собі поклав діяти без вагання. Затулився гаразд подушкою і стояв напоготові, тільки мула не спромігся ні туди ні сюди повернути, бо та тварина, не звикла до таких герців,

стояла на місці мов укопана. Отож Дон Кіхот, піднявши високо меча, наступав, як ми сказали, на обачного біскайця, наважившись розрубати його навпіл, а біскаєць, прикрившися подушкою, і собі підніс меча; усі присутні з ляком і тривогою ждали тих страшенних ударів, якими противники погрожували один одному, а дама в ридвані з покоївками своїми ревно молилася, аби тільки Господь порятував слугу її і їх усіх од видимої смерті.

Але, на превеликий жаль, перший автор, що написав про Дон Кіхота, уриває історію свою саме на цьому захоплюючому моменті, пояснивши це тим, що не знайшов у джерелах жодних відомостей про закінчення цього поєдинку та про інші Дон Кіхотові подвиги. (...)

(Переклад М. Лукаша, А. Перенаді)

Поміркуйте!

- Яке враження справили на вас прочитані розділи роману?
- У чому трагізм і комізм ситуації битви з вітряками?
- У які небезпечні ситуації потрапляє Дон Кіхот? Чому?
- Зверніть увагу на ілюстрацію до роману Г. Доре *(с. 226)*. Який епізод на ній передано? Прочитайте його.
- Розгляньте картину сучасного мексиканського художника О. Окампо «Бачення Дон Кіхота». Чи погоджуєтеся ви з думкою, що митець на одному полотні зміг проілюструвати весь роман? Які сюжети й образи М. де Сервантеса Сааведри зашифровано на картині?

Мігель де Сервантес Сааведра народився 29 вересня 1547 р. в *м. Аль-кала-де-Енарес (Іспанія)*. Його батько був лікарем, тому в пошуках пацієнтів сім'я вимушена була постійно переїжджати з одного міста до іншого.

Коли Мігелю було десять років, він почав навчатися в граматичному й гуманітарному класах коледжу єзуїтів. Потім став відвідувати мадридську школу та брати приватні уроки.

У 1668 р. в пошуках служби й заробітку майбутній письменник вирушив у чужі краї. Так розпочалося сповнене пригод і небезпек життя скитальця-солдата, полоненого й утікача. М. де Сервантес брав участь у битві з турецьким флотом під Лепанто, де проявив неабияку мужність, отримав поранення. Тому його ліва рука залишилася нерухомою. Після госпіталю він не залишає армію, служить у Північній Африці й Італії і нарешті вирушає на батьківщину. Галеру, на якій перебував Мігель, захопили пірати, а полонених продали в рабство.

П'ять років страждань і боротьби не зламали його мужність і стійкість. Він тричі організовував групові втечі, але кожного разу після невдалих спроб видавав себе за єдиного винуватця, рятуючи товаришів.

Становище М. де Сервантеса погіршувало ще й те, що в нього знайшли листи воєначальників, адресовані королю Іспанії Філіппу II, у яких він був позитивно охарактеризований. Після тривалих переговорів необхідну для викупу суму було зібрано, і він повернувся з полону.

Ці події письменник відтворив в епізодах «Дон Кіхота». На батьківщині М. де Сервантес служив урядовим збирачем заборгованостей. Через допущену необачність у звітах потрапив на кілька місяців до в'язниці.

Атмосфера, що панувала в Іспанії за часів митця, змушувала шукати опору в мрії, у героїчному минулому. Лицарські романи давали змогу читачам забути про ницу дійсність, згадати про гордий іспанський дух. Тому такі твори були надзвичайно популярними. Однак поступово цей жанр занепав. М. де Сервантес запевняв, що «Дон Кіхот» — спроба висміяти лицарські романи, які не відповідали ідеалам Ренесансу. Але зміст його твору лише цим не вичерпується. «Дон Кіхот», розпочатий як пародія на лицарські романи, переростає в трагікомічний епос іспанського життя. Дія перенесена в сучасну письменникові Іспанію.

Образ головного героя вирізняється протиріччями між комічною зовнішністю і шляхетними прагненнями лицаря. Хоча Дон Кіхот мало схожий на лицаря, його душа прагне захищати слабких, знедолених, допомагати ображеним, рятувати нужденних. Дії героя викликають у читачів сміх, але цей сміх із гіркотою. Дон Кіхот щиро хоче допомагати людям, проте його допомога тільки шкодить їм в умовах ницої дійсності. Його вважають диваком і навіть божевільним. Трагедія головного героя полягає в тому, що він самотній у своєму прагненні робити добро.

На прикладі Дон Кіхота автор навчає людство шляхетності, чесності, справедливості. Промови героя-дивака змістовні та мудрі, надихають «вічними» ідеями гуманізму доби Відродження про справедливий суспільний лад, про земне щастя всіх людей.

Дон Кіхот і Санчо Панса взаємодоповнюють один одного, пізнають світ із різних позицій. Перший бачить тільки те, що всередині нього, а другий — лише те, що поза ним. І письменник зробив їх супутниками. Селянин, який супроводжує свого господаря, розвінчує маніакальну діяльність Дон Кіхота

й безплідність його книжкових фантазій, і в той же час саме він відчуває гуманістичний аспект сподівань і вчинків господаря, який уболіває душею за все людство. Єдність між господарем і слугою-зброєносцем полягає в тому, що Санчо Панса виявляє гнучкий, глибокий і гострий розум і піднімається до вершин ренесансних поглядів на людину. Він здатний мислити й діяти як справжній мудрець на основі народного світосприйняття.

Усесвітня слава та визнання прийшли до М. де Сервантеса майже через 300 років після його смерті — у XIX ст., коли роман «Дон Кіхот» було заново прочитано в усьому світі. За кількістю перекладів іноземними мовами він поступається лише Біблії та займає друге місце у світі!

Пам'ятник М. де Сервантесу Сааведрі.
м. Мадрид (Іспанія) (скульптор Л. Кулло-Валера)

У «Дон Кіхоті» є близько трьохсот прислів'їв і приказок. Значна їхня частина належить Санчо Пансі. Це ім'я часто фігурує в іспанському фольклорі. Наприклад: *«Он там їде Санчо зі своєю шкапою»*, *«Чим Санчо лікує, від того Домінго хворіє»*, *«Що в Санчо в голові — знає лише він і чорт»*, *«Говорить Санчо з Томахонес: у кого немає овець, у того й штанів немає»*.

- Прокоментуйте один із висловів. Подумайте, про що свідчить така популярність героя роману.

Історичні паралелі

Відродження в Іспанії розпочалося після переможного завершення боротьби корінного населення Піренейського півострова за звільнення територій, захоплених арабами (Реконкісти). Волелюбні традиції часів Реконкісти сприяли утвердженню ідеології Відродження, гуманістичного світогляду, національної мови.

Абсолютна монархія не змогла підкорити феодалів та об'єднати країну. Король Іспанії володів територією, що становила 1/5 всього світу, але інші держави Західної Європи вели проти нього наступальні війни.

В Іспанії слабо розвивалися ремесла, торгівля, промисловість, тому був економічний занепад. Народ бідував, люди змушені були або наймthemися служити в армію, або ставати злидарями й блукати в пошуках шматка хліба. Процвітала гонитва за наживою та пригодами. Пояснити це можна «золотою лихоманкою», яку викликало надходження золота з Америки. Феодали найняли піратів, які грабували кораблі, а здобич відправляли казною

У цей час католицька церква створила могутню організацію — інквізицію, щоб боротися з єретиками й невіруючими. За таких умов віра в необмежені можливості людини змінюється сумнівами в здійсненності гуманістичних ідеалів.

Розгром іспанської Армади, невдале суперництво з Англією, гніт інквізиції, міць феодальних традицій, тривога через сусідство з турками-османами стали причиною втрати Іспанією міжнародного авторитету наприкінці XVI — на початку XVII ст.

Проте в романі М. де Сервантеса Іспанію показано очима Дон Кіхота, для якого побут, пейзажі й інтер'єри сучасної йому країни не мали ніякого значення. Водночас у найдрібніших деталях змальовано світ, який постає в уяві головного героя, — світ лицарських романів.

Ескоріальський королівський монастир Святого Лаврентія XVI ст. — пам'ятка архітектури іспанського Ренесансу *(Іспанія)*

По.міркуйте!

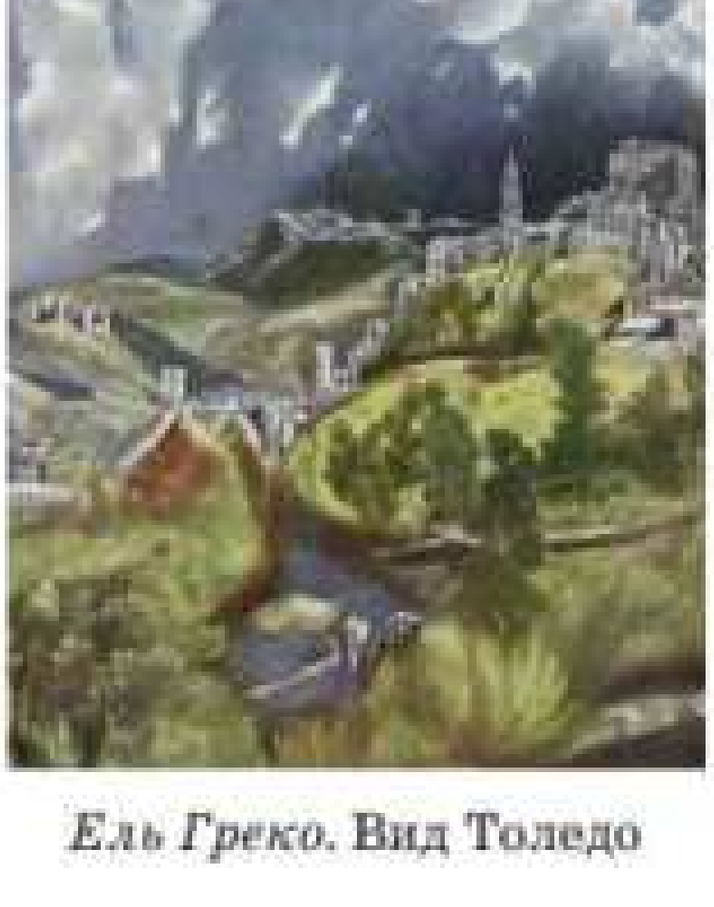
- Які історичні події формували особливості доби Ренесансу в Іспанії?

Мистецькі діалоги

Кінець XVI — перша половина XVII ст. — період найвищого піднесення культури та мистецтва Іспанії. У цей час творили такі письменники, як М. де Сервантес, Лопе де Вега, П. Кальдерон, писали картини художники Ель Греко та Д. Веласкес.

Грек Доменіко Теотокопулі — згодом названий за своє походження ***Ель Греко*** — один із найбільш самобутніх живописців. У період кризи гуманістичних ідеалів доби Відродження він наповнює образ людини незвичайною духовною силою. Людина на його картинах більше пов'язана з неземними силами, під владою яких вона перебуває, ніж із реальністю.

Художній світ Ель Греко фантастичний, насичений релігійним фанатизмом і містикою. Так, на картині «Вид Толедо» місто зображене під час грози. Воно виникає, немов привид, картина набуває напруженого драматизму.

Ель Греко. Вид Толедо

Творчість ***Дієго Веласкеса*** — це реалізм в іспанському живописі XVII ст. Митець зображував життя в усій його складності та суперечливості, глибоко й змістовно відтворював образи. Пластичну виразність форми на полотнах Д. Веласкеса витончено передано переливами кольорів. Художник відмовився від традиційного трактування релігійних сюжетів і міфологічних сцен, спрямовуючи своє бачення на світ реальний. Так, на картині «Прялі» Д. Веласкес відтворює красу простих жінок-трудівниць королівської мануфактури. Вони працюють, їхні пози та рухи природні й красиві. У глибині майстерні, у просторі, освітленому сонячними променями, видно виготовлений ними килим із міфологічним сюжетом.

Д. Веласкес. Прялі

В Іспанії доби Ренесансу не було культу античності, тож художники зосереджувалися на внутрішніх переживаннях людини. Для тогочасного мистецтва характерна спільна ознака — роздуми про сенс життя, увага до людини, її характеру та поведінки.

Поміркуйте!

- Передайте свої враження від картини, що вам найбільше сподобалася.
- Чим відрізняється художнє бачення Ель Греко та Д. Веласкеса?
- Які ознаки живопису видатних іспанських художників доби Ренесансу перегукуються зі світобаченням письменника М. де Сервантеса? Обґрунтуйте свою думку.

Пригадайте повість Марка Твена «Пригоди Тома Соєра», яку ви читали в 5-му класі. Переконайтеся, що М. де Сервантес мав вплив на написання повісті американським письменником. Так, граючись у розбійників, Том говорить, що бачить караван багатих арабів та іспанських купців, у яких сотні слонів, верблюдів і тисячі мулів, навантажених алмазами. Гек Фінн, як і Санчо Панса, нічого цього «не бачить», тож Том докоряє Геку, що той не читав М. де Сервантеса.

На відміну від Дон Кіхота, Том, за всієї чистоти своїх помислів та ідеалів, найбільш шляхетні свої вчинки здійснює все ж заради пригод. Це можна пояснити як самобутністю творчості Марка Твена, так і тим відрізком часу, що розділяє ці художні твори.

- Порівняйте образи Дон Кіхота та Тома Соєра. Презентуйте своє читацьке дослідження у формі діаграми Венна.

Підсумуйте!

- У яку культурно-мистецьку добу написано роман «Дон Кіхот»? Які передумови його створення?
- Які ознаки гуманістичного світогляду спостерігаються у творі?
- Назвіть видатних представників іспанського Відродження.
- Чому Дон Кіхот — «вічний» образ? Які якості він уособлює?
- У чому полягає трагізм Дон Кіхота?
- Розкрийте сенс понять «донкіхотство», «донкіхотствувати».
- Які сторінки твору викликали у вас сміх? А в яких епізодах ви співчува-

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОДНИЙ ГЕРОЇЧНИЙ ЛІРО-ЕПОС

Читацький путівник

Вам відомо про характерні ознаки доби Відродження в Європі та твори найяскравіших її представників — Ф. Петрарки, В. Шекспіра, М. де Сервантеса. Сьогодні ви дізнаєтеся про розквіт Ренесансу в Україні та літературу того часу — український народний героїчний ліро-епос.

Ви вже знаєте з уроків історії про козаків і Запорозьку Січ. У 5-му класі ви вивчали народний переказ «Козацька сторожа в степу» та пригодницьку повість З. Мензатюк «Таємниця козацької шаблі», а в 7-му — козацькі пісні. Тож в уяві кожного / кожної з вас сформувався образ тієї доби, розуміння цінностей та ідеалів козаків-лицарів.

Історичні паралелі

В Україні ренесанс виявився насамперед у суспільно-культурному житті. До цього призвів колоніальний гніт. Ослаблена монгольською навалою та міжусобними чварами князів і бояр, Україна до середини XIV ст. втратила державність. Її територію поступово окупували Польща й Угорщина. Реальна загроза цілковитого знищення змобілізувала внутрішні сили нашої нації — розгорнулося потужне українське відродження. Його започаткувала поява козацтва та православних братств, що утворювалися при церквах.

Селяни, рятуючись від кріпацтва, утікали на територію Дикого Поля — збезлюднілий через постійні напади турків і татар південь України. Так у XV ст. виникла нова суспільна верства вільних лицарів — *козаки* (від половецького *варта* або ж від тюркського *вільна людина*).

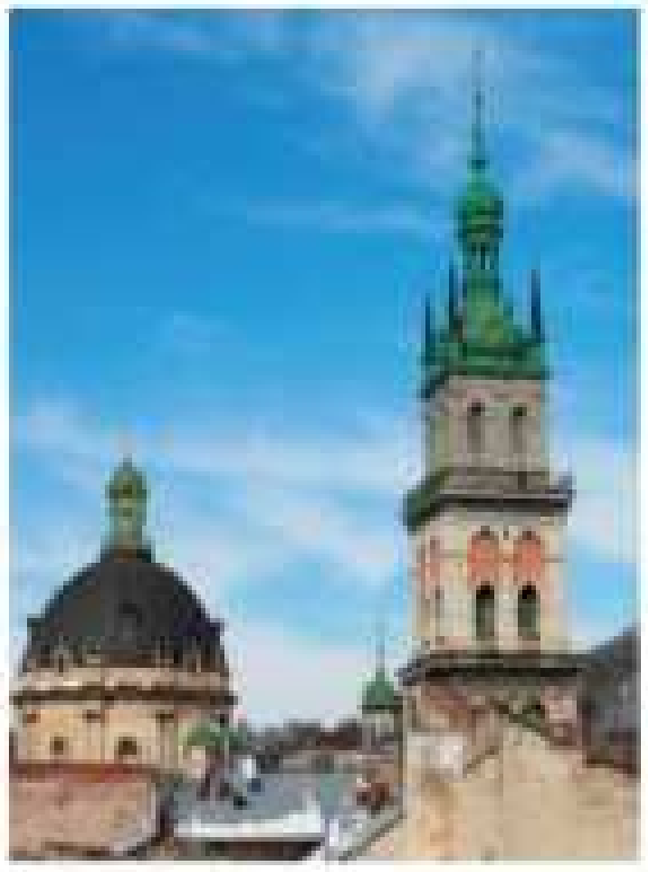

С. Васильківський. Сторожа запорозьких вольностей

У середині XVI ст. столицею козацтва стала Запорозька Січ. Відтоді близько 300 років Запорозьке Військо було нездоланними збройними силами України, що захищали Батьківщину та всю Європу від турецько-татарських набігів, а згодом стали опорою в боротьбі народу проти польських і московських загарбників.

Мистецькі діалоги

В Україні збереглося небагато зразків ренесансної архітектури. Серед цих шедеврів Успенська церква (архітектор *П. Барбон*), палац Корнякта (Італійський дворик) (архітектори *П. Барбон, П. Римлянин*) у Львові, Підгорецький замок

Успенська церква та
Вежа Корнякта. *м. Львів*

Підгорецький замок. *с. Підгірці*
(Львівська область)

Митці та доба

У часи козацької України бурхливо розвивалося усне художнє слово, зокрема кобзарське мистецтво.

В Україні пісні та думи традиційно виконують у супроводі таких народних інструментів, як бандура, кобза, ліра. Узагальнено українських народних співців іменують *кобзарями*. Зазвичай це були сліпі козаки поважного віку, яких супроводжували діти-поводирі.

Кобзарі зберігали й передавали наступним поколінням знання про минуле, віру, традиції предків. Також вони були головними новинарями — попередниками нинішніх журналістів чи блогерів. Постійно подорожуючи, першими дізнавалися новини й ділилися ними з людьми, тобто формували громадську думку. У Стародавній Греції то були поети-кіфареди, у Скандинавії — скальди, у Монголії та Середній Азії — акини, у середньовічній Європі — трубадури, а в Україні — кобзарі.

В Україні завжди поважали цих сивих мудреців, називали їх «божими людьми». Вони супроводжували козаків у походах — піднімали бойовий дух.

В. Лужецький.

Традиції кобзарства доби Ренесансу набули послідовного розвитку в українській культурі. Так, серед найвідоміших кобзарів XIX–XX ст. — Остап Вересай, Михайло Кравченко, Гнат Гончаренко, Єгор Мовчан, Євген Адамцевич.

З творчістю Є. Адамцевича, зокрема його славетним «Запорозьким маршем», ви ознайомилися, вивчаючи в 7-му класі соціально-побутові пісні. Не менш складну й цікаву долю та рідкісний талант мав кобзар О. Вересай. Сучасники називали його «Гомером у селянській свиті». Австрійський письменник-класик Р. М. Рільке відтворив його образ в оповіданні «Пісня про правду».

Сучасний кобзар. *Світлина*

- Скориставшись матеріалами інтернету, підготуйте презентацію про життя та творчість цього неперевершеного українського народного співця.

Підсумуйте!

- Назвіть ознаки світогляду та мистецтва доби Ренесансу. Які особливості розвитку ренесансу в Україні?
- Обґрунтуйте тезу «Кобзарі — духовні провідники української нації».

НАРОДНІ ДУМИ

Читацький путівник

Предметом особливої гордості духовно багатих націй є їхній прадавній героїчний епос, тобто великі поетичні твори, що оповідають про історію народу, важливі події та славетних героїв. Як греки пишаються давніми «Іліадою» та «Одіссеєю» Гомера, так український народ гордиться неповторними народними думами. Тож пропонуємо й вам ознайомитися із цим жанром українського фольклору.

Витоки та доба

Приблизно з XV ст. в Україні замість старин стали популярними думи.

Ду́ми — це великі народні ліро-епічні твори історико-героїчного й соціально-побутового змісту, які виконували речитативом (від латин. *читати вголос*).

Епічна розповідь про певні події в думі часто супроводжується ліричними (піснями) вставками, тому співці і виконують думи під акомпанемент музичного інструмента.

вував речитатив, тобто окремі рядки протяжно промовляв, а інші — проспівував.

Ф. Стовбуненко. Козак-бандурист на коні. *Полтавський художній музей*

Художні особливості дум

• Речитативний спосіб віршування — наголоси та кількість їх у рядку визначає мелодія (повільна — наголосів менше, а швидка — більше);

• нерівноскладовість рядка (9–13 складів);

• відсутність строфи (куплету) і поділ тексту на окремі *уступи*, у яких висловлена завершена думка;

• усталена композиція: *заспів* (запла́чка), *розповідь* із ліричними відступами, *кінцівка* (славослів'я — звеличення героїв і слухачів);

• традиційні поетичні засоби: дієслівна рима; постійні епітети й порівняння; тавтологічні звороти *(думає-гадає, хвалить-вихваляє)*; риторичні звертання, повтори.

Найдавніший запис цього жанру — *«Дума про козака Голоту»*. Термін «дума» увів видатний фольклорист *Михайло Максимович*.

За змістом думи поділяють на історичні та соціально-побутові.

Основні теми *історичних дум*: турецько-татарська неволя; утеча з ворожого полону; визволення невільників; боротьба з татарсько-турецькими загарбниками; героїчна загибель козака-воїна; соціальні суперечності серед козацтва; події Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького; революція 1905 р. в українському селі; трагедія колективізації та Голодомору 1932–1933 рр.

У соціально-побутових думах розкрито проблеми родинних взаємин, добра і зла, правди і кривди.

ДУМА ПРО МАРУСЮ БОГУСЛАВКУ

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало сімсот козаків,
Бідних невільників.
То вони тридцять літ у неволі пробувають,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка

Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, бідній невільники!
Угадайте, що в нашій землі християнській за день тепера?»
Що тоді бідні невільники зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера?

М. Деregус. Маруся Богуславка

Що тридцять літ у неволі пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного у вічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській за день тепера».
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Теє зачуває,
До козаків словами промовляє:
«Ой, козаки,
Ви, бідній невільники!
Що сьогодні у нашій землі християнській Великодняя субота,
А завтра святий празник, роковий день Великдень».
То тоді ті козаки теє зачували,
Білим лицем до сирої землі припадали,
Дівку-бранку,

Кляли-проклинали:
«Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам про святий празник, роковий день Великдень, сказала!»
То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Теє зачувала,
Словами промовляла:
«Ой, козаки,
Ви, бідниї невільники!
Та не лайте мене, не проклинайте,
Бо як буде наш пан турецький до мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невільників, на волю випускати».
То на святий празник, роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає,
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невільників,
На волю випускає,
І словами промовляє:
«Ой, козаки,
Ви, бідниї невільники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города Богуслава не минайте,
Моєму батьку й матері знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Ґрунтів, великих маєтків нехай не збуває,
Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,

М. Гнатюк. Ілюстрація до думи «Маруся Богуславка»

З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась, побусурманилась
Для ро́зкоші турецької,
Для лакомства нещасного!»
Ой визволи, Боже, нас, всіх бідних невільників,
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже, у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невільників!

Поміркуйте!

- Як у думі змальовано поневіряння козаків у неволі?
- Чому Маруся Богуславка саме на Великдень вирішує врятувати земляків? У чому суть цього свята, що воно символізує?
- Чому козаки спочатку розгнівалися на Марусю Богуславку, коли вона згадала про найбільше християнське свято?
- Що свідчить про те, що Маруся щиро переживає про необхідність зміни православної віри?

Митці та доба

У «Думі про Марусю Богуславку» розкрито тему жіночої долі. Ідеться про важке випробування для українок — татарсько-турецький полон, перехід у чужу віру під загрозою смерті.

Героїні думи ще й поталанило, бо її викупив турецький вельможа (паша[1]), узяв за дружину, довіряє їй ключі від своїх володінь. Але, здобувши волю, багатство та владу, Маруся не забула про рідну землю та християнську віру. Вона щиро співчуває бідним невільникам-землякам, пам'ятає і потай шанує наші свята, сумує за Україною та батьками. Тому просить бранців передати рідним вісточку, аби знали, що вона жива. Водночас дівчина усвідомлює, що виявила слабодухість — *«потурчилась, побусурманилась»*, бо прийняла іслам.

Визволення бранців-українців — справжній подвиг, бо за нього Маруся Богуславка, напевно, заплатить свободою або й життям. Але цей учинок засвідчує її милосердя, відданість Батьківщині, протест проти поневолення.

[1] *Паша́* (від давньоперськ. *правитель*) — високий державний титул в Осман-

У творі немає традиційних для історичних дум батальних сцен, захопливих пригод тощо. Але твір уражає достовірним змалюванням людських почуттів: суму, відчаю, любові, самопожертви, каяття, вірності. Тому «Дума про Марусю Богуславку» — один із шедеврів українського героїчного епосу.

Історичні паралелі

Прототипів героїні думи було багато. ***Прототи́п*** — це конкретна особа, факти життя або риси характеру якої взяті за основу літературного образу. Якот: найвідоміша українка XVI ст. *Настя Лісовська* (1505 — орієнтовно 1558), яку полонили татари. Вона стала дружиною турецького султана Сулеймана й називалася Роксоланою. Ставши впливовою людиною в Османській імперії, намагалася запобігати ординським набігам в Україну.

За народними переказами, Маруся Богуславка — реальна історична особа. Дівчина народилася в м. Богуславі на Київщині, була донькою священника Покровської церкви. Під час набігу ординці забрали її разом із сестрами в полон (ясир). Вродливу Марусю продали на невільницькому ринку для знатного турецького паші. Туга за рідним краєм і жаль до земляків-бранців ятрили її душу. Дочекавшись нагоди, Маруся допомогла втекти з неволі 700 козакам.

Поміркуйте!

- Охарактеризуйте образ Марусі Богуславки. Обґрунтуйте своє ставлення до неї.
- Що ви знаєте про прототипів цього образу?
- Чому вчинок Марусі Богуславки є подвигом? Поясніть свою думку.

Мистецькі діалоги

За переказами, у м. Богуславі на скелястому березі річки Росі стояла Покровська церква, де в середині XVII ст. священником був батько героїні думи. Саме на тому історичному місці встановлено пам'ятник Марусі Богуславці. У пам'яті українців Маруся Богуславка стала символом вірності Батьківщині, своєму народові.

У живописі образ цієї сміливої українки-патріотки втілено в картині «Маруся Богуславка» українського художника, автора циклу «Українські народні думи й історичні пісні» ***Михайла Дерегуса***. Художник відтворив епізод, коли невільники-козаки просять про рятунок свою землячку.

Пам'ятник Марусі Богуславці. *м. Богуслав. (скульпторка М. Короткевич)*

Підсумуйте!

- Назвіть художні особливості дум.
- Чи допомогли використані мистецькі твори *(с. 240, 243)* створити у вашій уяві образ героїні? Обґрунтуйте свою думку.
- Які запитання виникли у вас під час прочитання та опрацювання «Думи про Марусю Богуславку»? На які з них ви не знайшли відповіді? Обговоріть їх зі своїми однокласниками й однокласницями або ж зверніться до вчителя чи вчительки.

УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИЧНІ ПІСНІ

Митці та доба

Окрасою українського фольклору є історичні пісні, завдяки яким нащадки впродовж століть зберігали пам'ять про видатних працюрів, про славетні й трагічні події давнини. На таких творах виховували героїв пізніших епох, з ними на устах і нині наші захисники йдуть у бій за Україну.

Історичні пісні **— це народні ліро-епічні пісенні твори про важливі історичні події та визначних діячів минулого. Цей жанр набув поширення в Україні приблизно з XV ст. Традиційна манера виконання історичних пісень — чоловічий гуртовий багатоголосий спів.**

Тематично історичні пісні поділяють на кілька груп: • про боротьбу з татаро-турецькими нападниками; • про боротьбу з польськими загарбниками в XVII ст.; • про спротив польському національному та соціальному гніту у XVIII ст., гайдамацький рух, події Коліївщини, зображення її ватажків; • про народний опір російському самодержавству у XVIII–XIX ст.; • про визвольні змагання у XX ст.

Історичні пісні близькі до соціально-побутових, особливо вояцьких. У них теж найчастіше йдеться про козаків, січових стрільців чи повстанців УПА, але соціально-побутові пісні є суто ліричними, бо в них розкрито насамперед почуття і переживання героїв.

Натомість для історичних пісень характерні такі жанрові ознаки, як історична конкретика та наявність елементів сюжету.

Історичні пісні споріднені також і з думами. У них подібна тематика, часто одні й ті ж персонажі. Однак думи більші за обсягом і мають складніший, детальніший сюжет, їх виконують речитативом, а пісні співають.

Історичні пара.ге.лі

Герої історичних пісень часто безіменні чи узагальнені, але їхня діяльність пов'язана з конкретними визначними історичними подіями. Народ оспівав у таких піснях реальних історичних осіб. Це справжні лицарі-оборонці рідної землі: *Байда (князь Дмитро Вишневецький)* — перший козацький гетьман, засновник Запорозької Січі; *Іван Сірко, Богдан Хмельницький* та його побратими — полковники *Максим Кривоніс, Іван Богун, Данило Нечай, Нестор Морозенко*; гайдамацькі отамани *Максим Залізняк, Іван Ґонта*; повстанці-захисники простого люду *Олекса Довбуш, Устим Кармалюк* та ін.

Читацький путівник

У більшості історичних пісень розгорається мотив уславлення найхоробріших лицарів багатовікової боротьби українського народу за свою гідність, свободу та державність. Пісня ***«Та, ой, як крикнув же та козак Сірко»*** одна з таких.

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ ТА КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же та козак Сірко,
Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
«Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
Та збирайтеся до хана у гості!»
Та туман поле покриває,
Гей, та Сірко із Січі та виїжджає.
Гей, та ми думали, та ми ж думали,
Що то орли та із Січі вилітали, —
Аж то Військо та славне Запорозьке
Та на Кримський шлях із Січі виїжджало.
Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що сизий орел по степу літає, —
Аж то Сірко на коніку виїжджає.
Гей, ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Та що над степом та сонечко сяє, —
Аж то Військо та славне Запорозьке
Та на вороних конях у степу вигравае.
Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
Що то місяць в степу, ой, зіходжає, —
Аж то козак Сірко, та козак же Сірко
На битому шляху та татар оступає.

Історичні пара.ге.лі

Іван Сірко — найвідоміший кошовий отаман Запорозької Січі. Він народився в містечку Мурафі на Поділлі. З юних літ — завзятий козак. Брав участь у Визвольній війні під проводом Б. Хмельницького. Був полковником вінниць-

шовим отаманом. Рішуче виступав проти всіх загарбників України. За це московський цар заслав його до Сибіру, але невдовзі мусив повернути назад — для організації відсічі турецькому нападу.

Козаки під проводом Сірка не раз брали штурмом міцно укріплені фортеці на узбережжі Чорного моря та в Криму, визволяючи тисячі невільників-українців. З-понад шістдесяти проведених ним битв отаман не програв жодної. За це вороги навіть боялися вимовляти його ім'я, а називали «урус-шайтан» — руський чорт.

Н. Павлусенко.
Іван Сірко

Козацьке військо на чолі із Сірком допомогло завершити в Європі 30-літню війну. Французи за високу плату найняли отамана з козаками для штурму фортеці Дюнкерк, яку не могли здолати п'ять років. Два дні козаки вивчали місцевість і розробляли план. На третій день козацьке військо взяло фортецю без єдиного пострілу!

Земляки ж вважали Сірка характерником, який здатен думкою зупиняти стріли й кулі, напускати на ворогаману, перетворюватися на вовка. Тому прізвисько його — Сірко, тобто вовк.

Іван Сірко відомий і як автор дотепного афоризму: «Кожен воює за те, чого йому бракує». Саме так він відповів французьким гвардійцям, які зволікали з виплатою коштів за взяття фортеці Дюнкерк, та ще й дорікнули, що вони воюють за честь і славу, а козаки — за гроші.

- Прокоментуйте ці слова славетного отамана.

Митці та доба

У пісні «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко» йдеться про початок одного з переможних походів запорожців на орду під проводом отамана Сірка. Народ захоплюється хоробрістю його та лицарів-козаків. Виразний художній засіб у творі — традиційний для фольклору паралелізм. Описуючи козаків паралельно з явищами природи *(туман, орли, сонце, місяць над степом)*, народ підкреслює могутність і лицарську красу козацького війська.

Поміркуйте!

- Що вам відомо про життя Івана Сірка? Який вплив він мав на хід української та західноєвропейської історії?
- Які якості отамана уславлено в пісні «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко»?

- Який наскрізний художній засіб використано в пісні «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко»? Що він підкреслює?
- Знайдіть у тексті пісні інші характерні пісенні засоби: постійні епітети, риторичні вигуки, рефрени (повтори), літоти, пестливі слова. З якою метою вони вжиті? Які почуття та думки підкреслюють?

Мистецькі діалоги

Історичні пісні не лише гартують лицарський патріотичний дух українців, а й надихають митців і мисткинь на написання творів. Народ возвеличив образ отамана Сірка в численних піснях, легендах і переказах. Існують перекази про те, що Сірко «зо всім Кошем Запорозьким» отримали ультиматум від турецького султана Магомета IV з вимогою підкоритися йому. Запорожці ж написали дотепну й глумливу відповідь. Художник ***І. Рєпін*** майстерно змалював цей момент у відомій картині «Запорожці пишуть листа турецькому султану» *(с. 7)*. До цього полотна ви вже зверталися під час вивчення вступної теми. Тож розгляньте цю картину більш детально.

Поміркуйте!

- Уважно роздивіться обличчя, постаті запорожців, зокрема отамана Сірка в центрі (над головою писаря). Ця картина — справжня галерея характерів. Які, на вашу думку, вдачі цих людей? Чим вони відрізняються і що їх об'єднує?
- Які риси українського національного характеру виявляють запорожці на полотні?

Історичні паралелі

У XVI ст. польська, литовська, українська та білоруська шляхта (дворянство) утворила спільну федеративну державу — Річ Посполиту. Поступово поляки зайняли в ній панівне становище й почали жорстоко визискувати інші народи, особливо український. Вони обкладали людей непосильними податками, селян заганяли в кріпосне рабство, у козаків відбирали права та вольності, переслідували за православну віру, зневажливо ставилися до української мови.

Волелюбні українці чинили опір. Загарбники жорстоко придушували козацько-селянські повстання, але незабаром піднімалися ще більш масові. Так тривало до 1648 р., коли розпочалася Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького.

Перемогою української армії під його проводом завершилася битва під Жовтими Водами (1648 р.). Б. Хмельницький розіслав універсали до народу із закликом одностайно піднятися проти загарбників, навіть заручився підтримкою крим-

Невідомий художник. Портрет Богдана Хмельницького

тисячний загін кінноти. Після облоги польського табору козаки й кримські татари повністю знищили ворожу армію.

Ця перша перемога мала особливе значення, адже породила в народу надію на звільнення з-під польського ярма. І вже через кілька днів Б. Хмельницький повністю розгромив й основне королівське військо під м. Корсунем. Після цього завирувала вся Україна.

Першу перемогу в Національно-визвольній війні та гетьмана Б. Хмельницького наш народ оспівав в історичній пісні ***«Чи не той то хміль...»***.

Ю. Саницький. **Битва під Жовтими Водами**

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ...

Чи не той то хміль, що коло тичи́ну в'ється?
Гей, той то Хмельницький, що з ляхами б'ється.
Гей, поїхав Хмельницький к Золотому Броду[1],
Гей, не один лях лежить головою в воду.
Не пий, Хмельницький, дуже тої Жовтої Води:
Іде ляхів сорок тисяч хорошої вроди.
«А я ляхів не боюся і гадки не маю,
За собою великую потугу я знаю,
Іще й орду за собою веду:
А все, вражі ляхи, на вашу біду».
Утікали ляхи — погубили шуби...
Гей, не один лях лежить, вищиривши зуби.
Становили ляхи дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам в Польщу утікати!
Утікали ляхів де якії по́вки[2],
Їли ляхів собаки і сірії во́вки.
Гей, там поле, а на полі цвіти, —
Не по однім ляху заплакали діти.
Гей, там річка, через річку гли́ця[3], —
Не по однім ляху зосталась вдовиця!

---

[1] *Золоти́й Брід* — інша назва урочища Жовті Води.
[2] *Повк* (архаїзм) — полк, військовий підрозділ.

Митці та доба

У пісні ***«Чи не той то хміль...»*** відтворено широкий спектр почуттів, збурених у народній душі перемогою війська Б. Хмельницького під Жовтими Водами. Це й гордість за гідного, славетного гетьмана, і захоплення козацькою звитягою, і дошкульна іронія щодо загарбників, які зневажливо ставилися до українського народу.

Пам'ятник героям Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр. *м. Жовті Води (скульптори О. Білостоцький, О. Супрун, архітектор В. Гнезділов)*

Використовуючи заперечні порівняння, паралелізм, риторичні запитання, народ із захопленням змальовує образ гетьмана-оборонця, визволителя, порівнюючи його з хмелем. До цього порівняння підштовхнуло прізвище героя. Хміль — рослина живуча й потужна, своїми чіпкими стеблами вона обплітає все довкола. Ці риси народ побачив і в Б. Хмельницькому: його вдача енергійна й вольова, а його мета — порятунок Батьківщини.

Поміркуйте!

- Якими почуттями пройнята пісня «Чи не той то хміль...»?
- Чому саме з хмелем порівнює народ Б. Хмельницького?

Скориставшись інтернет-джерелами, знайдіть відомості про перебіг битви під Жовтими Водами, порівняйте цю інформацію з описом бою, поданим в історичній пісні «Чи не той то хміль...». У чому збігаються і чим відрізняються історична та фольклорна версії?

Мистецькі діалоги

У культурній спадщині України образ гетьмана, полководця, державника Б. Хмельницького викристалізувався в різних видах мистецтва, але найбільш яскраво — у живописі. Першим портретом гетьмана є робота невідомого художника, написана наприкінці XIX ст.

На початку XX ст. створено портрети Б. Хмельницького художниками ***О. Мордвиновою, Г. Нарбутом***. Образ Б. Хмельницького закарбовано також у творах скульптури. Першою скульптурною композицією, спорудженою на честь гетьмана України,

О. Мордвинова.
Портрет Богдана
Хмельницького

Г. Нарбут.
Портрет Богдана
Хмельницького

Поміркуйте!

- Роздивіться репродукції картин із зображенням Б. Хмельницького. Чи збігаються ваші уявлення про цю видатну історичну постать, зображену у творах мистецтва, з образом гетьмана-полководця, оспіваного в історичній пісні «Чи не той то хміль...»? Поясніть свою думку.

Підсумуйте!

- Які пісні називаємо *історичними?*
- Назвіть тематичні групи цих пісень.
- Чим історичні пісні споріднені із соціально-побутовими та думами, а чим відрізняються від них?

ІДЕАЛИ ВІДРОДЖЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

МАРІЯ МОРОЗЕНКО
(1969–2023)

Читацький путівник

Про хороброго кошового отамана Івана Сірка ви вже дізналися з історичної пісні «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко». Відомо вам і про його вплив на хід історії в Україні та Західній Європі. Пропонуємо дізнатися більше про нього. У повісті ***М. Мороженко «Іван Сірко — великий характерник»*** ви прочитаєте про дитинство та юність

Івана Половця, його пригоди, становлення особистості, життєві випробування, що сформували із сільського хлопчини великого характерника Івана Сірка.

ІВАН СІРКО — ВЕЛИКИЙ ХАРАКТЕРНИК

(Скорочено)

Життя і смерть

Килина Морозиха — відома на всі околиці повитуха в четвертому коліні. (...) Після смерті Килининої прабаби Тетяни пологи в тутешніх жінок приймала її дочка, а потім — Килинина мати. Від неї у свій час успадкувала ворожбитство та знахарство й сама Килина. Немало славних козачат, які нині благословляють ратними справами Січ, прийняли з материнського лона її руки.

Віднедавна Килина Морозиха має спокій. Свою непросту справу передала молодій удовиці, яку взяла в науку кілька років тому. Та й чому було б не взяти? У Килини немає нікого, живе одним-одна, як відрізаний пагін від стовбура колись досить пишного дерева. Звісно ж, була в неї своя хороша сім'я — міцний, неначе кучерявий явір, чоловік і два дубочки-синочки. Уся її рідня оплакана чорними вдовиними слізьми. Полягли її славні козаки в битві з турками, що набігли Муравським шляхом, як сарана, спустошивши довколишні землі до цурки.

З недавніх пір Килина Морозиха пологи приймає зрідка, коли вже без неї не обходиться ніяк. Каже, що втрачає силу. Зістарилася. Слава богу, молода повитуха зі своєю непростою справою справляється ловко. (...) Так мало бути й цього разу. Її ж спочатку покликано у двір козака Половця. Аж скоро прибігли до старої: «Ідіть хутчій, бабо, Марія Половчиха в родах помирає!» (...)

Коли молода повитуха стала у дверях, вона відразу ж почула тоненький писк. Слабенький, такий, який зрідка нерішуче прориває з мишачої нірки, коли біля неї задовго просиджує кіт, позбавляючи вертлявих сірохвостиків охоти вирватися на волю. Цей тоненький писк в одну мить утішив її.

— Слава богу! — уголос промовила вона.

Баба Килина різко повернулася на її голос:

— Не вештайся без діла! Візьми немовля до купелі, а я мушу поратися біля матері.

Породілля, здається, теж прислухалася до цих слів, стиха перепитала:

— Що зі мною?

— Усе... Усе добре... Ось зараз візьмеш свого красеня, — повела очима на молодицю, що порпалася біля дерев'яного корита, наповненого літеплом, настояним на травах.

Молода повитуха обмила маленьке поморщене личко водою. Маля забило ручками, уголос заплакало.

— Не плач, маленький, дай, витру тебе, як слід. Бачиш, ось червона пляма на нижній губі.

Аж раптом... Ні, це не могло бути правдою. Немовля вхопило її за палець, притьмом усунуло його до рота й... вкусило.

— Боже мій! Що це?! — молода повитуха заклякла на місці. Великими очима дивилася на немовля, що водило перед собою ручкою, поривалочись ухопити її за палець знову. — Що се за дитина, бабо?!

Килина Морозиха, немов не чуючи її наляканого викрику, і далі займалася своїм, пораючись біля породіллі. Тоді молода повитуха обережно підняла верхню губку дитини й завмерла від подиву — по обидва боки тонесеньких ясен стирчали гострі різці.

— Він зубатий! — з острахом відсторонила дитину від себе.

— Мовчи, не лякай матері!

Породілля і справді переводила настороженний погляд з однієї жінки на іншу, силкуючись збагнути, про що йдеться.

Баба Килина тремтячими руками забрала з рук молодої повитухи немовля, пальцем провела по яснах.

— Ти диви, кусається! — на подив повитухи, вона всміхалася.

— Він же із зубами! — прошепотіла та застережно.

— Нічого-нічого, кусатиме ними проклятих бусурманів. Родима пляма біля губи — божий знак на те.

— Він же сам проклятий. Зубатий! — нажаханими очима молодиця дивилася на бабу.

Килина Морозиха нічого не відказала їй у відповідь. Вона поклала дитину в мокрому полотні на ліжко, приклала до грудей матері. Дитина зразу ж почала ссати, та так, що породілля несподівано скрикнула від болю:

— Липенько, кусається!

— Так і є, проклятий, — молода повитуха побожно перехрестилася на образи́. (...)

— Не смій так про немовля! Це буде славний ко... — із цим недомовленим словом повалилася Килина на підлогу. Її сили на цій землі були вичерпані. Повитуха в четвертому коліні Килина Морозиха прийняла останні пологи на землі й відійшла в потойбіччя.

Дяк, що зашпортався у дверях, ставши мимоволі свідком великої таїни народження і смерті, тричі перехрестився:

— Упокоїлася в бозі... при рождении диявольського отродія... 13 августа 1610 года.

Поміркуйте!

- Чому хлопчик, який з'явився на світ, був незвичайним?
- Яку долю віщувала йому Килина Морозиха?
- Які слова дяка свідчать про те, що на немовля чекає небезпека?
- Зверніть увагу на назву твору. Поясніть значення слова *характерник*. Опрацюйте «Мовну скарбничку» та перевірте свої припущення.

Волхв — священна людина в давніх слов'янських народів, яка знала магію, зцілювала хворих, здійснювала язичницькі обряди.

Характёрник (синоніми — *химородник, заморочник*) — походить від одного зі значень слова *характер* — чародійний знак; носій цього знака. На Січі характерниками називали козаків, які мали магічні здібності: ворожили, лікували, знали психотерапію, були надзвичайно сильними й витривалими фізично. Найвідомішим характерником вважають козака Мамая.

Козак Мамай.
Народна картина

Помилування

Рід Половців був шанованим у Мерефі. І не тому, що проживав на цих землях давно. Відколи перший Половець, утікаючи з Поділля від лиховісної польської шляхти, ступив на роз'ятрений, розбухлий від сліз і крові клаптик Дикого Поля, збігли десятки років. За цей час змінилося багато чого. Маленький хутір, не позначений на мапах, обріс новими поселеннями вигнанців, які поривалися сюди з Правобережжя, не воліючи миритися з польським батогом. Хатка до хатки горнулися зусібіч, щоби бодай тут уберегтися від чорнополинного розбрату, засіяного гонорливою шляхтою у відкритих навстіж українських душах.

Сама земля, здається, почувала єднання поселенців. Уперше за стільки довгих років, відчувши турботу про себе, вона затято відроджувалася з попелу руїни. Зелені садки заряснілі між білими хатами, бо так повелося в українців: серце — у дітях, душа — у пісні, життя — у вишневих садах. А на зрошених потом нивах заколосилося жито. До дбайливих рук горнулися щедрі врожаї. І люди вростали в ці землі, готові були їх боронити від найлютіших ворогів.

Діти поселенців Мерефи, рано наслухавшись від сивовусих дідів про злодіяння польської шляхти, заохочені шаблями Косинського та Наливайка, подалися на Січ. Тримати зброю в руках вони вчилися менше від батьків, а більше від славного козацтва. Відчайдухи, закликані на Базавлуцьку Січ, що постала взамін поруйнованої татарами Томаківської, проходили змужніння на славному острові, де все було підпорядковане бойовому вмінню та силі духу. Більшість залишилася там і донині.

Дмитро Половець на вимогу батька, який почував наближення скорої смерті, повернувся додому. Разом із ним прибула невеличка ватага старого козацтва, щоб назавжди осісти на цих землях. Вони й поставили на узгір'ї церкву на зразок запорозької.

Розорюючи добротні поля, Половці, а за ними й інші поселенці, не випускали з рук зброї. Щомиті вони мусили бути напоготові. І хоча їм добре було відомо, що відтепер загони татар не надто й пориваються в ці місця, почуваючи, що в козацьких поселеннях мало поживляться, багато втратять, — усе ж, аби вберегтися, варто й озиратися. Так і працювали вони на цих землях — тяжко... затято... жертовно.

Дмитро Половець удався роботящим і відважним козаком. Коли ставав до роботи — мало хто поспівав за ним. Коли брався до зброї — козацькій відвазі заздрили й вороги. Доля не була солодкою до нього. Не раз він змагався зі смертю у двобої. Не раз стояв на межі. На щастя, видався від природи міцним і дужим, на життя — щасливцем. Численні шрами — єдині відмітини гостин «косарки-смерті». Так любив жартувати він над своїми ранами. На всі прохання та дорікання жінки, коли та просила його бути обачнішим у житті, казав одне: «Козак без узорів — не козак».

Про дружину Дмитра Половця між людьми мовлено мало. Кажуть, що привезено її з Поділля і що засватав жінку синові батько, бо захотів оженити «на своїй». (...) У руках молодої Половчихи вогонь горів. У словах видалася неговірка, зате в справах проворна. Старий Половець, уже третій рік як покійний, недарма ж і дочкою називав. Годила йому, як могла.

А Дмитро Половець, який зарано залишився сиротою, — мати померла, коли він ще хлопчаком був, єдину скупу ласку приймаючи із рук взятої до хати небоги-служниці, серцем прикипів до своєї жінки.

З великої любові народився на світ хлопчик. Та саме первісток, який мав би стати великим щастям у родині, приніс у їхню сім'ю велику напасть.

На світанку, щойно понеділок торкнувся сонячним сяйвом садиб, у дворі козака Половця зібрався чималий гурт мереф'ян. На їхній шум Марія Половчиха в білій хустині та з таким же біло-білим лицем визирнула з вікна й зразу ж налякано сховалася, прикривши долонею горловий тяжкий викрик.

За мить вийшов на поріг господар — розперезаний, у білій сорочці, випущеній поверх козацьких шароварів. На порозі рідної хати виглядав упевнено. Озирнувся поверх голів, звузив широкі брови:

— Чого вам треба, люди?!

Дяк, похитуючись, став попереду, поклавши тричі хрест на себе, мляво процідив:

— В доме твойом появілся младєнєц, коєго должно ізбавіться.

Дмитро Половець голосно засміявся:

— Що це за вигадки, люди?!

Дяк, спантеличений цим несподіваним сміхом, безпорадно озирнувся на людей. Найстарший між усіма, козак Михайло Діброва, обізвався з натовпу:

— Не гнівайся, Дмитре, на ці слова, не я їх першим промовив, але люди кажуть, що син твій... як мовиться...

Дмитро Половець гнівно звузив брови:

— Ти хочеш сказати, Михайле, проклятий чи не так?

— Та... то не я те кажу... люди говорять.

Половець сердито сплюнув перед себе:

— Годі! — громовито вигукнув. Натовп, накритий, немов мокрим рядном, дужим викриком запорозького козака, який відзначився не в одній звитяжній битві, уражено притих. А гнівна блискавиця, прорвавшись із міцних грудей господаря оселі, падала, як хльосткі батоги, на пониклі плечі спантеличеної юрби: — Здавна служив наш рід рідній землі. Не було зрадників і перевертнів поміж нас. І не буде повік. Мій син народився на славну справу — біля губи має він особливу відмітину, родиму. Це божий знак. І хто посягне на життя мого сина, мусить спершу позмагатися силою не з немовлям, а зі мною. А те, що має кілька зубів хлопчак від роду — хай і так, знаю, рватиме він цими зубами лютих бусурманів, які нишпорять нашим краєм. Кажу вам як батько, що буде так, а не інакше. Я все докладу задля цього. Чуєте, прославить хлопець наш рід. Великою людиною стане. Не ховатиметься під спідницю, як роблять це деякі козаки! — з притиском видихнув ці останні слова. (...)

М. Паленко. Ілюстрація до повісті М. Морозенко «Іван Сірко — великий характерник»

Люди враз стали думати інакше — і про немовля (час покаже, що воно й до чого), і про смерть старої повитухи (може, повитусі судилося померти біля колиски). Усе... усе здавалося відтепер інакшим. І кожен, хто стояв на цьому подвір'ї, густо поросломy спорищем, почувався незатишно — так, наче здійснив уже страшний гріх. Адже подумати — це вже забагато.

Мереф'яни були глибоко віруючими людьми. «Слава богу!» — славили вони в думках Господа, поривaючись якомога швидше вирватися з кола, затисненого почуттям вини. Усі водночас оговталися — раптово згадали, що в кожного вдома є свої справи, а вже ранок: чого ж вештатися чужими дворами.

І тільки дяк, посилаючи навздогін усім прокльони, метався подвір'ям, не знаходячи собі місця:

— Не похрещу. Їй-богу, не похрещу кляте насіння.

І тоді Михайло Діброва, на мить затримавшись біля хвіртки, поклав важкий кулак на його вузьке плече:

— Похрестиш, як громада велить. І назвемо ми хлопця Іваном, бо ж помилуваним на життя є. А кумом славному козаку Дмитру Половцю буду я! — із цим хвацько підкрутив посріблений сивою памороззю вус.

Поміркуйте!

- Що вам стало відомо про козацьке поселення? Як хліборобська праця його мешканців поєднувалася з козацькою справою?
- Як Дмитру Половцю вдалося переконати громаду в безглуздості рішення забобонного дяка?

Цвіт папороті

Сім років, як одна доба, збігли клечальними святками з пагорбів, опустилися в долину зеленим цвітом, щоб наповнити навколишній світ магією купальського вечора.

Щойно сонце закотилося за пологі мерефські схили, занурилося промінням глибоко в землю, наповнивши її своєю жагучою таємничою силою, на вулицях села залунали дзвінкі дівочі голоси (...).

Звуки магічних пісень — як отой ярий жар-цвіт, безжально потоптаний ногами чужинців, понівечений пожарищем неприйняття та осуду церковних приписів, а все ж незборений часом і невідворотними перепонами. Звуки чарівних купальських пісень рвучко виринають із глибокої, немов студене дно криниці, давнини, пробуджують вечорову тишу, пориваються в притихлі двори, палючим спалахом перекочуються за пороги хат, щоб торкнутися сердець мелодійним сяйвом, навернути зачерствілі душі до тисячолітніх прадавніх джерел, не замулених відчуженням і відхрещенням рідновір'я (...).

Купальської ночі заблукав Іванко Половець у лісі.

До самого ранку блукала лісом Половчиха, роз'ятрюючи своє серце, полохаючи мимоволі тих, хто прийшов сюди за іншим. Зустрівся їй у лісі не один сміливець, який пробирався поміж дерев, вишукуючи таємний цвіт папороті. (...)

Біля купальського багаття Іванко був недовго. Його прогнали парубки. (...) Іванко подався навтікача. Він довго біг не чуючи під собою ніг. Біг, гнаний болем обра́зи, подалі від людей. Ховався від них у гущавину лісу, за густі шати дерев. Біг доти, доки не спіткнувся об міцний дубовий пень. Удруге за один вечір хлопець отримав підніжку. І хай від цієї виступила липка кров на нозі, вона все ж не була такою болючою. Перша вразила більше. Зціпивши зуби, Іванко лежав нерухомо на місці, боячись поворухнутися. Від болю не плакав. Сльози навчився здавлювати в собі змалку. Інакше міг би ними залляти весь світ. Обра́зи в маленькому серці було забагато. (...)

Побродивши лісом, Іванко зайшов на чарівну галявину. Таємничий голос, який лунав за його спиною, допоміг відшукати там цвіт папороті.

Поміркуйте!

- Під час яких свят відбуваються описані пригоди Іванка?
- Пригадайте, що вам відомо про ці свята з купальських пісень. Чи

Народження вдруге

Заворожено хлопець дивився на неймовірної краси квітку, що розгортала перед ним розкішні пелюстки.

— Не стій на місці, дурнику! — гримнув із височини голос. — Цвіт папороті квітне мить. Швидко розріж мізинець, сховай квітку у свій палець.

«Нащо я маю робити це?!» — хлопець думав одне, а робив усе те, що велів йому голос. Срібне лезо ножа торкнулося пальця. Краплі крові впали на розкішний цвіт папороті. Квітка стріпнула пелюстками, поволі складаючи їх докупи.

— Обтинай ножем голівку квітки та прикладай до мізинця.

Як тільки він це зробив, розкішний бутон, прикладений до рани, узявся вростати в руку. Але хлопцю від цього не було боляче. Гаряча й млосна хвиля огортала тіло — з ніг до голови. Так, наче хтось, розгойдавши його на орелі[1], палахнув у груди жаром. Це все, що він почував цієї миті. Квітка папороті зменшувалася на очах і нарешті зникла. Іванко вражено подивився на свою руку — жодного знаку про те, що сталося! Кров зникла, наче й не було її досі на руках. На пальці не виднілося навіть маленької відмітини шраму.

— Де поділася квітка?

— Проросла у твоєму серці.

— Нащо?!

— Той, хто купальської ночі дістане цвіт папороті, матиме силу велику.

— Яку ще силу?

Голос не відповів йому.

— Яку силу? (...)

Не відома досі сила проявилася відразу ж. Іванко в поєдинку переміг величезного вовка.

Позаду почувся приглушений сміх. Хлопець рвучко повернувся. Яскравий сніп місячного сяйва огортав дивну людську істоту, яка стояла перед ним, тримаючи в руках маленьке вовченя, що жалібно скімлило в руках. Розпатлана старезна баба, з горбом за плечима, із ціпком, на який спиралися розчепірені пальці рук, задоволено прошамкотіла:

— Відтепер, Іваночку, ти не втікатимеш від своїх кривдників ніколи. Івана Половця, народженого вдруге, гірше за вовка боятимуться всі вороги. Тримай, це тобі винагорода. Вовченя — твоє.

Сон це був чи марево? Не схожим на дійсність було те, що бачилося і чулося йому. Ніби не він був свідком усього того. Дерев'яні стіни хати з грубих, аж почорнілих від часу тесаних колод, щільно порослих мохом, нависали над ним. Вони б видавалися зовсім жалюгідними, коли б не густе мереживо павутини, на яке не скупилися величезні павуки, які гніздилися по кутках цієї занедбаної оселі, що не відала білої глини. Поміж павутинням, від долівки та аж до сволоку, звисали яскраві грона щільно за-

плетених кісників різнотрав'я. Якого тільки чар-зілля тут не було! Стара хата наскрізь пропахла травами. Розхитаний дерев'яний лежак, на який гостинно посадила сивокоса баба Іванка, теж проріс травою. Тугим навароом трави дихав і чай, який подала йому господиня в щербатій кварті:

— Пий, хлопче, сили набирайся. Ця трава додає життя. А за рани на лиці та нозі не переймайся — за день все зійде, тільки ти й знатимеш на своєму тілі сліди опіків і знак вовчих зубів.

— Я хочу додому.

— Підеш і додому. Авжеж, що не зоставлю тебе в себе. Нащо мені такий парубок? — розсміялася сивокоса баба. (...)

— А хто ж ви?

— От заладив: «Хто ви? Що ви?» Замалий усе знати.

— Не замалий, — уперто схитнув головою.

— Не малий? — пильно поглянула йому в очі. — Що ж, коли не малий, тоді слухай. Але це зовсім не казочки, Іванку, зовсім не казочки.

Хлопець аж принишк. Він передчував: те, що почує зараз, для нього надто важливе, ясно відчув це.

— Давно це було. Коли на всій землі нашій не стояли чужі церкви, бо віра в нас була своя, не завезена. А як віра своя, то й сила своя, синку. У той давній час силами природи волхви керували. Усе корилося їм. У спеку вони могли дощ накликати, а в дощову пору — хмари з небес прогнати. (...) А на тому горбкові високому, з усіх сторін видному, на тому самому місці, де цього вечора Марену молодь палила, капище було.

Мусиш знати, капище — це особливе місце, де славили люди богів, дітей на життя благословляли й на той світ померлих споряджали. Головні справи вирішували на капищі. І коли хто не знав, як бути й що робити, приходив сюди, до волхва Богодара, який поставлений був богами людям допомагати.

У Богодара донька була — Дана. Гарна, як весняний пагін, що тільки-но розвинувся, зачаровуючи всіх чистотою і ніжністю. Мала вона й особливий дар — змалечку перейняла від батька науку, уміла те, що простим людям не дано знати. Мову птахів і звірів дівчина розуміла. Це їй легко давалося. Сама природа горнулася до її рук. Так воно було...

— І я так хочу! — не стримався хлопець.

— Ти вмієш це відтепер.

— Не вмію.

— Сповна відкриєш усе, коли народишся втретє.

— Як це?

— Зарано все ще знати. Ліпше прислухайся. Чуєш? Про що скімлить вовченя?

М. Паленко. Ілюстрація до повісті М. Морозенко «Іван Сірко —

— Я знаю, знаю! Воно хоче води! — вигукнув хлопець.

— То дай, це ж твій вірний друг. Мусиш дбати про нього.

Іванко сів навпочіпки перед звіром. Вовченя несміливо ткнулося носиком у його долоню. Підливши в мисочку води, спостерігав, як звірятко пило її, смішно злизуючи язиком маленькі краплі на стінках дерев'яної миски. Коли ж вовченя вдовольнилося, малий, узявши кварту з травами, усівся знову на лежак (...).

Поміркуйте!

- Чому Іванко заблукав у лісі в купальську ніч?
- Чи вірите ви в реальність подій, які сталися з хлопчиною на лісовій галявині? Чому?
- Якими надзвичайними здібностями наділила його квітка папороті?
- Як ставиться Іванко до бабусі, яку зустрів у лісі? А до її подарунка?

Іванко повернувся додому саме тоді, коли його батько із чумаками заїхали в село. Як не сварили хлопця батьки, він так нічого їм і не розповів про свої пригоди купальської ночі, бо суворо заборонила йому стара волхвиня ділитися з будь-ким своєю таємницею. Ледве вмовив Іванко батьків, щоб дозволили залишити вовченя на подвір'ї. Відтоді Сірий став йому найкращим другом.

Після походу козаків під проводом гетьмана Михайла Дорошенка на Кафу в 1624 році поїхали козацькі посланці в села й містечка, щоб зібрати козаків на Січ. Прибули вони й у Мерефу. Іванко підслухав розмову козаків і собі почав проситися в їхнього ватага, молодого козака Івана Дуба, на Запорожжя. Козак усіляко відмовляв Івася від цієї думки. Але зрештою погодився з умовою, що той сам подолає пороги й добереться на Хортицю.

Хортиця

Хортиця — величний острів на Дніпрі, місце слави та звитяги козацької, надійне забороло українських земель від татар. Високі скелі, густі плавні, щедрі трава й очерети, посновані річками, лиманами й озерами — усе це стало із часом стійким природним оберегом України. Турецькі галери нерідко потрапляли в пастку лабіринтів річок, зашпортавшись у плавнях. Укріплена міцним валом, зі встановленими на вежах гарматами, Хортиця не мала рівних у стійкості з-поміж інших січових фортифікацій. Звідси вирушали в морські походи бистрокрилі козацькі чайки, тут гуртувалися повстанці Тараса Трясила й Івана Сулими. Козацтво, яке вимуштровувалося на острові, маючи єдину мету — захист рідних земель, сповідувало прості умови життя: курені вони сплітали з лози, укривалися від дощу кінськими шкурами. На Хортиці не було слабаків, а тим паче дітваків. Але саме такого товариства прагнув малий Іван Половець. А вже чого він прагнув, того мав добитися, хоч би там що.

Чимало сіл і хуторів стало на шляху козацьких посланців. Справилися вони зі своїм завданням як слід та й повернулися на Січ. У мандрах були мало не місяць.

Острів Хортиця. *Світлина*

Перше, що уздріли за валами, це те, що насипалося козацтва тут, як маку. Поміж доволі знаними козаками, які мали за плечима не один славний похід і битву, виднілися й новачки, ті, що прибули сюди на їхній заклик. Звідусіль було чути веселі жарти, подекуди зривався сміх. Найбільше козацтво згуртувалося посеред майдану біля мурованої Покровської церкви. Ставши колом, козаки потішалися тим, що заохочували когось вигуками:

— Ану ж бо, нехай стане дибки, як коняка!

— А чи ж потягне за горлянку бусурмана, якщо його натравити?

— А до чого ще здатний цей сірий харциз?

«Що ж там таке коїться?» Розштовхавши цікавих, посунувши декого вбік, Іван Дуб вийшов наперед і мало не остовпів. Перед ним стояв малоліток із Мерефи! Це біля нього так згуртувалося козацтво. Та й не так біля нього, як біля сірого вовка, який сидів перед хлопчаком і на його накази виробляв усілякі викрутаси. Це неймовірно втішало вдячних глядачів (...).

— Де ти взявся тут?!

Малоліток стрепенувся, лице його просяяло так, наче він побачив найближчого родича перед собою. Поклавши долоню на голову сірого вовка, гордо промовив:

— Ми прийшли й ждемо.

— Кого?

— Вас! — Очі хлопчиська аж тріпотіли радістю і вдоволенням.

Козацтво принишкло. Дехто, знаючи гаразд, чим зрештою обернеться все це, посміхався у вуса. Хтось відійшов убік, побачивши, що забаву із сіроманцем скінчено. Найбільш цікаві залишилися. На них позирнув Іван Дуб, стенувши плечима:

— А з якої такої радості, я тобі родич чи що?

— Ми ж домовилися! — Спантеличений хлопчик дивився на нього великими очима. Його, здається, уразили до болю ті слова. Усмішка поволі спливла із губ, залишивши на кінчиках борозенних сірої розгубленості

І тоді молодий козак пригадав свою обіцянку. А пригадавши, почухав рукою потилицю:

— Але ж тебе, мабуть, сюди хтось привіз чи як?

— Ми прийшли самі! — хлопець вигукнув ці слова впевнено, але в погляді його пильний козак спостеріг настороженість.

«Так іноді обачно веде себе звір», — мимоволі подумав Іван Дуб і здригнувся, провівши очима по вовчиську, що досить сумирно лежав біля ніг свого малого господаря.

— Як же ти добирався, хлопче?!

— Уночі йшов яругами та лісами, щоб ніхто не запримітив. Удень відсипався в гущавині.

— Гм, — недовірливо схитнув головою на ці слова. — І тобі не було страшно?

— Ні, я ж був не сам, а із Сірим.

— А як же тоді подолав пороги? Хтось допоміг тобі?

Хлопець скинув гнівно брови:

— Кажу ж, що я сам. Хто б мав мені допомагати?

Аж присвиснув від подиву Іван Дуб:

— Ой, хлопче, щось воно тут не так. Човна в тебе немає, помічника в цій справі, кажеш сам, що не було. Не вірю, їй-богу, не вірю.

— Та що це ви за невіра?! — не стримав розпачливого вигуку малий відчайдух. — Кажу ж вам, що сам справився, значить, так воно і є. Я не звик брехні розводити.

Гнівно звузив брови на раптовий спалах гніву хлопчака Іван Дуб:

— Ну ж бо, розкажи нам, як ти сюди добрався без човна. Тільки ж по правді кажи, а не розводь вигадки.

Козаки перезирнулися між собою. У їхніх очах миготіли веселі іскринки сміху. Козацтво потішав цей хлопчисько, який сміливо відстоював своє. Хай, може, трохи й прибріхував. Але ж дитина, що не кажи, геройська.

Малий Іван Половець запримітив веселі погляди козаків. Він сприйняв це як насміх над собою. Спаленів ще дужче:

— Мені не треба човна, бо я мав пліт. Сам сплів його з вербового гілля, яке збирав оберемками, підтинаючи срібним ножем. Затим тягав усе це до лісу, де мотузкою зв'язував поміж собою міцні гілки. Я знаю, як це робити. Мене хресний навчив. Ось так. А потім ми із Сірим поволі перебиралися плотом. Я обдивлявся всі місця пильно, щоб, бува, у воду не впасти. Біля п'ятого порога заледве не втопився, але зі мною був мій вовчисько. — Хлопчак гордовито позирнув на вовка, який, уклавшись на лапи, прислухався до голосу свого господаря. — Сірий урятував мене, ухопивши зубами за сорочку. Тільки й того, що ось поранився, обдерся. — Задер сорочину, гордо оголивши перед усіма живіт, посмугований ранами.

Козаки по-новому подивилися на цього хлопчака. У їхніх очах світилася повага. А малий сміливець, опустивши поділ сорочки, гордовито провів рукою по шерстці свого вірного друга:

Зображення Дніпрових порогів.
Поштова листівка. Початок XX ст.

— Сірий — справжній молодець. Він у мене нічого не боїться.

— Та й ти, бачиться, теж не боязкий, — весело запевнив хтось із гурту. Козаки підбадьорливо засміялися. Хтось зронив уголос: — Бравий хлопчак. Чому такого не взяти до коша?

Малий задоволено зашморгав носом на ці слова підтримки.

— Узяти-то воно не штука, — роздумував Іван Дуб, — але ж...

Хлопчак не став чекати наступних слів. Він, наче хтось ужалив його щедрим пучком кропиви, підскочив на місці:

— Ви ж обіцяли! Як же тепер так?

І тоді втомлений із дороги молодий козак, озирнувшись на принишкле козацтво, головне, що не маючи чим заперечити словам цього вертого хлопчака, махнув рукою:

— Та раз така охота в хлопця, хай буде. Але дивися мені, як тільки хоч щось там почую або ж побачу — жаль чи сльозу, першим чуба наскубу й відправлю під три чорти. Чув мені? (...)

Сміливого та здібного до навчання Івана Половця запримітив Дорошенко й відправив на Перевозькі хутори навчатися характерництва в супроводі бувалих козаків Вітрогона й Пугача. Зустріла його там стара знайома з лісу. Це була волхвиня Рода. Пройшовши всі випробування, через сім років Іван став великим характерником.

Його навчали ловити тінь — «відкривай у собі приховану швидкість», учили однаково вправно керувати й лівою рукою, «бо ж ворог не вибирає сторони нападу», наказували рухатися босоніж по гострому камінню — «хто вловлює ритм руху, той ні разу не пораниться», давали поради, як утихомирювати небесні стихії та скеровувати силу блискавиці — «небесний вогонь може бути помічним, якщо ти впокориш його», будили серед ночі до пластунських вправ — «ніч має слугувати тобі в усьому». Учили характерники й незвіданих простими смертними знань. Завдяки їм і волхвині він відкрив таємниці цілющих трав. Відтепер міг лікувати найважчі рани та страшні хвороби. Розумів мову птахів і тварин. Умів пере-

Пережив Іван і своє третє народження, коли намагався вижити в Олешківських пісках, а на допомогу йому прийшов дух його вовка. Відтоді й став називатися він по-козацьки Іваном Сірком. Там же, на хуторах, зустрів Іван свою долю — молоду й гарну волхвиню Софію. Поєднала їх Рода давнім обрядом. Так утворилася нова характерницька родина.

Наступного дня після весілля Софію було відправлено в Мерефу. А Іван Сірко, благословенний рукою волхвині, помчав на Січ. Його призначення було не тільки в родинному щасті. Він був народжений задля більшого.

М. Паленко. Ілюстрація до повісті М. Морозенко «Іван Сірко — великий характерник»

Поміркуйте!

- Через що довелося пройти Іванові, щоб стати великим характерником? Які риси характеру виявив він у цих випробуваннях?
- Якими надзвичайними здібностями оволодів Іван?
- Яке значення в його долі мав вовк? Чому Івана Половця по-козацьки стали називати *Іваном Сірком*?
- Прокоментуйте останні слова повісті. Пригадайте, що вам відомо про славетного кошового отамана з уроків історії та з вивченої історичної пісні «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко».
- Чи став для вас образ історичної особистості кошового отамана більш цікавим і зрозумілим після прочитання повісті М. Морозенко «Іван Сірко — великий характерник»? Чому?

Марія Морозенко відома вам як авторка оповідання «Вірність Хатіко», яке вивчали в 5-му класі. Ще одна грань зацікавлень письменниці — призабуті або невідомі сторінки історії України, її видатні особистості.

У своїх творах М. Морозенко змалювала славетних особистостей — княгиню Ольгу та її сина Святослава Хороброго, легендарного кошового отамана Івана Сірка.

Ретельно вивчивши народні перекази та легенди, історичні праці, письменниця задумала представити Івана Сірка передусім як особистість, яка, пройшовши важкі життєві випробування, набула якостей лідера. В одному з інтерв'ю вона зазначала, що прагнула показати ті риси характеру кошового отамана, які вплинули на його зростання, сформували як заступника людей, непереможного воїна, котрого боялися вороги й чий

Кошовий Сірко був прототипом головного героя повісті ***«Іван Сірко — великий характерник»*** *— Івана Половця*, але письменниця не відтворює точно подій за історичними джерелами, а створює своє, авторське бачення його образу. З повісті дізнаємося, що Іван народився в козацькій сім'ї вихідців із Поділля в козацькому зимівнику Мерефі на Харківщині.

М. Паленко. Ілюстрація до повісті М. Морозенко «Іван Сірко — великий характерник»

Характер головного героя формується в стосунках з іншими персонажами. Прикладом у всьому для Івана є козаки — батько *Дмитро Половець*, хрещений *Михайло Діброва*, молодий запорожець *Іван Дуб*.

У повісті реальний світ межує з міфологічним, наповненим чудесами та забобонами. Це світ давніх вірувань українців, що передаються з покоління в покоління. Він незримо присутній у житті головних героїв, але побачити його можуть лише ті, хто наділений магічними здібностями від природи. Яскравою представницею цього світу є волхвиня *Рода*, яка має надзвичайні здібності й передає їх своїм учням.

Повість «Іван Сірко — великий характерник» належить до жанру ***фентезі***. Особливості цього жанру вам уже відомі на прикладі роману Г. Пагутяк «Королівство». У повісті реальність поєднується з міфологією, головний герой Іван — реальна історична особа — змальований як людина з надзвичайними здібностями.

Тож ***історичне фентезі*** — це різновид фантастичної літератури, у якому поєднано реальні й вигадані автором / авторкою (альтернативні) події, що відбуваються в далекому минулому, діють реальні історичні особи та міфологічні персонажі, наділені магічними здібностями.

Історичні паралелі

Основою повісті М. Морозенко «Іван Сірко — великий характерник» стали опрацьовані письменницею історичні праці, зокрема Д. Яворницького. З історичних джерел відомо, що Іван Сірко походив з української православної шляхти. Народився, імовірно, на Поділлі. Свого часу на польського короля Яна Собеського отаман Сірко справив враження як «чоловік дуже тихий, поступливий, лицарський і, здається, дуже зичливий, має велике довір'я в козацькому війську». Він був людиною аскетичною, сильною, високоморальною, з почуттями власної гідності й воїнської звитяги. Під його

Реконструкція зовнішності Івана Сірка *(скульптурка*

могу в 65-ти битвах. Похований легендарний отаман на березі Дніпра в селі Капулівці Дніпропетровської області, де раніше знаходилася Чортомлицька Січ.

Мистецькі діалоги

Прижиттєвих портретів І. Сірка не збереглося, але образ його вже в зрілому віці був реконструйований скульпторкою ***Г. Лебединською***. Він відтворений і в картинах художників, зокрема й на відомому вже вам полотні ***І. Рєпіна*** «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», роботі сучасної художниці ***Н. Павлусенко*** з проєкту «Воїни України». Нездоланний дух легендарного кошового отамана оживає і в музичних композиціях сучасних гуртів, зокрема в новій версії народної пісні «Їхали козаки».

Н. Павлусенко. Портрет Івана Сірка з проєкту «Воїни України»

Поміркуйте!

- Роздивіться ілюстрації М. Паленка до повісті, фрагмент картини І. Рєпіна «Запорожці пишуть листа...», скульптурну реконструкцію Г. Лебединської, роботу Н. Павлусенко. Який з образів найбільше відповідає вашому уявленню про Івана Сірка — характерника? Чому?
- Пригадайте народну пісню «Та, ой, як крикнув же та козак Сірко». Зіскануйте QR-коди й послухайте музичні композиції сучасних гуртів. Як вони доповнюють образ легендарного козака Івана Сірка?

Які твори-фентезі української та зарубіжної літератури вам відомі? Доведіть, що повість «Іван Сірко — великий характерник» належить до жанру історичного фентезі.

- Укладіть карту-схему життя отамана Сірка за повістю «Іван Сірко — великий характерник». Доповніть її власними епізодами-фанфіками.

Підсумуйте!

- Над якими питаннями ви замислилися, прочитавши цей твір?
- Яка головна думка повісті? Чи погоджуєтеся ви, що характер людини формується з дитинства? Аргументуйте свої міркування прикладами з художніх творів української та зарубіжної літератури.
- Які вчинки легендарного козака свідчать про нього як непересічну особистість?
- Знайдіть у додаткових джерелах цікаві факти із життя І. Сірка. Поділіться інформацією в класі.

ТРЕЙСІ ШЕВАЛЬЄ

(нар. 1962 р.)

Читацький путівник

Світ мистецтва завжди особливий — у ньому втілюються ідеали та мрії, а реальність часто постає в несподіваних формах. У центрі уваги митців доби Відродження — людина, її зовнішність і внутрішній світ. Про історію створення всесвітньо відомої картини одним із художників-портретистів того часу розповідає сучасна британська письменниця американського походження ***Трейсі Шевальє*** в романі ***«Дівчина з перловою сережкою»***. Тож запрошуємо й вас дізнатися про цю цікаву історію.

ДІВЧИНА З ПЕРЛОВОЮ СЕРЕЖКОЮ

(Уривки)

Мама не попередила мене про їхній прихід. Не хотіла, щоб я розхвилювалася, пояснила згодом. Мене це здивувало: думала, що вона добре мене знає. Чужі люди вважали б, що я спокійна. Я і в дитинстві плаксивою не була. Тільки мама зауважила б, як напружилося моє підборіддя, а очі, що й без того великі, стали б іще більшими.

Я наріза́ла овочі на кухні, коли почула голоси за вхідними дверима: жіночий, яскравий, як начищена мідь, і чоловічий — низький та темний, мов дерево столу, за яким я працювала. Такі голоси рідко лунали в нашому домі. Мені в них учувалися гарні килими, книжки, перли та хутро.

Я зраділа, що раніше так старанно вимила сходи перед вхідними дверима. Голос моєї матері — каструля, графин — наближався з вітальні. Вони йшли на кухню. Я згребла цибулю, яку наріза́ла, поклала ніж на стіл, витерла руки об фартух, а потім стисла губи так, щоб вони розгладилися.

Мама з'явилась у дверях, її очі застережно горіли. Жінці, яка ввійшла за нею, довелося нахилити голову, бо вона була дуже висока, вища за чоловіка, що ступав позаду. У нашій сім'ї всі, навіть мій батько та брат, були низького зросту.

Жінка мала такий вигляд, наче її зненацька застав буревій, хоча погода того дня була погідна. Очіпок сидів косо, тому маленькі біляві кучерики вибилися і висіли на лобі, надокучаючи їй, ніби бджоли, бо вона кілька разів намагалася їх змахнути. Комірця не завадило б розпрасувати та й накрохмалити можна було б краще. Жінка відкинула з плечей сіру накидку, і я побачила, що під темно-синьою сукнею в її лоні росте дитина. Народиться наприкінці року або й раніше.

Обличчя гості нагадувало овальну тацю — у деяких місцях блискуче, а в деяких — матове. Її очі були подібні до двох світло-брунатних ґудзиків — такий колір очей у білявок я бачила нечасто. (...)

— Значить, оце та дівчина, — промовила вона раптом.

— Це моя донька Ґріт, — відповіла мама. Я схилила голову в бік гостей на знак поваги.

— Ну, вона не дуже міцна. Упорається з важкою роботою? — гостя озирнулася на чоловіка, скинувши при цьому складкою накидки зі столу ніж, яким я працювала, і той аж закрутився на підлозі. (...)

Я ступила вперед і підняла ніж, протерла лезо об фартух, перш ніж покласти його знову на стіл. Падаючи, ніж зачепив овочі. Я повернула на місце шматочок моркви.

Й. Вермеєр. Дівчина читає листа біля відчиненого вікна. *Фрагмент*

Чоловік не зводив із мене очей, сірих, як море. Його худе видовжене обличчя було врівноважене, на відміну від дружининого, що спалахувало й згасало, мов свічка. Він не мав ні бороди, ні вусів, і мені це сподобалося, бо так він акуратно виглядав. На чоловікові була чорна накидка, що спадала з плечей, і біла сорочка з гарним мереживним комірцем. Капелюх притискав його волосся, руде, мов вимита під дощем цегла.

— Що це ти тут робила, Ґріт? — запитав він.

Запитання мене здивувало, але я знала, що не можна було себе виказати.

— Наріза́ла овочі, пане. На суп.

Я завжди викладала нарізані овочі колом, наче розкраяний на шматки пиріг: кожен із них мав свою секцію. Секцій було п'ять: червона капуста, біла цибуля, цибуля-порей, морква та ріпа. Я їх згрупувала кінчиком ножа, а в центрі поклала кільце моркви.

Чоловік постукав пальцями по столу.

— Овочі розкладено так, як їх зазвичай додають до супу? — припустив він, розглядаючи моє коло.

— Ні, пане, — я замовкла, бо не могла пояснити, чому розклала овочі саме так. Просто цей порядок мені видавався правильним, але сказати про це вельможі я боялася.

— Бачу, ти відокремила білі, — продовжував він, указуючи на цибулю та ріпу. — Ага, а оранжева морква й червона капуста не лежать поруч. Чому так?

Він узяв шматки моркви та капусти й струснув їх у кулаці, як гральні кубики.

Я зиркнула на маму. Вона злегка кивнула.

— Ці кольори разять очі, коли поруч, пане.

Й. Вермеєр. Звідниця. *Фрагмент*

Він звів брови, ніби не чекав на таку відповідь.

— А багато часу доводиться витрачати на те, щоб так розкласти овочі на суп?

— Зовсім ні, пане, — відповіла я збентежено. Не хотіла, щоб він думав, ніби я схильна байдикувати. (...)

— Досить балачок, — рішуче промовила жінка. Хоча сердилася вона на чоловіка за надмірну увагу до мене, та її розгніваний погляд дістався саме мені. — Отже, завтра?

Вона глянула на нього, перш ніж покинути кімнату. Мама пішла за нею. Гість ще раз зиркнув на овочі, що мали перетворитися на суп, кивнув мені, і пішов за жінкою.

Коли мама повернулася, я сиділа поруч з овочевим колесом. Чекала, доки вона заговорить першою. Мама зіщулилася так, ніби змерзла, хоча надворі було літо, а на кухні — гаряче.

— Завтра почнеш працювати їхньою служницею. Якщо справлятимешся, платитимуть вісім стюверів за день. Житимеш із ними.

Я стиснула губи.

— Не дивися на мене так, Ґріт, — сказала мама. — Так треба, адже батько тепер нічого не заробляє.

— Де вони живуть?

— На Авде Лангендейк, на перехресті з Моленпорт.

— На куті папістів? Вони католики?

— Приходитимеш додому в неділю. Вони на це погодилися. (...)

У XVII ст. в Нідерландах мінімальною грошовою одиницею був *стювер* — низькопробна срібна монета. Водночас були й інші грошові одиниці: *шилінг* (6 стюверів), *флорин* (20 стюверів).

Стювер — нідерландська монета

Поміркуйте!

- За яких обставин відбулося перше знайомство Ґріт із її новими господарями?
- Як їх описує дівчина? Чи збігаються ці описи із зображеннями на картинах Й. Вермеєра?
- Чому, на вашу думку, дівчина погодилася працювати за таку малу платню?

Я піднялася сходами, щоб провідати батька. Він сидів на горищі біля вікна, де сонце зігрівало йому обличчя. Тепер він розрізняв тільки сонячне світло. Раніше батько розмальовував кахлі. На його пальцях ще досі синіли плями фарби від малювання купідонів, служниць, солдатів, кораблів, дітей, риб, квітів і тварин на білих кахлях, які, полаковані й обпалені, ішли на продаж. Одного дня піч вибухнула й забрала в нього зір і заробіток. Йому не пощастило, двоє інших чоловіків загинули.

Я сіла поруч і взяла його за руку.

— Чув, — сказав він, доки я знайшла сили заговорити. — Я все чув.

Загострений слух заміняв йому зір.

Я не знаходила потрібних слів, у яких не вчувався би докір.

— Мені шкода, Ґріт. Мені хотілося б дати тобі краще життя, — там, де раніше були його очі (...), тепер проступала скорбота. — Але він хороша людина. І чесна. Він добре до тебе ставитиметься.

Про жінку батько нічого не сказав.

— Як ви можете бути таким певним, тату? Ви з ним знайомі?

Панно з делфтських кахлів

— Хіба ти не знаєш, хто він? (...) Пам'ятаєш картину, яку ми бачили в Ратуші кілька років тому? Її купив ван Руйвен і виставляв на огляд. Пейзаж Делфта, вид із Роттердамських і Східамських воріт. На ній ще було багато неба, і сонце осяювало деякі будівлі.

— А у фарбу був доданий пісок, щоб цегла й дахи здавалися шорсткими, — додала я. — На воду падали довгі тіні, а на узбережжі, що найближче до нашого дому, виднілися крихітні люди.

— Ага, вона.

З батькового обличчя здавалося, ніби він усе ще мав очі й знову дивився на цю картину.

Я добре її пам'ятала. Згадала навіть те, що подумала: жодного разу, коли я оглядала те ж місце, яке змалював художник, не бачила місто таким, як на картині.

— То це приходив ван Руйвен?

— Меценат? — пирхнув батько. — Ні, ні, дитино, це не він. То був художник. Вермеєр. То був Йоганес Вермеєр із дружиною. Ти наводитимеш лад у його майстерні. (...)

Й. Вермеєр. Краєвид Делфта

Поміркуйте!

- Що ви дізналися про родину Ґріт із її розмов із батьками?
- Перечитайте опис картини Й. Вермеєра «Краєвид Делфта» та роздивіться подану репродукцію. Додайте необхідний, на вашу думку, опис деталей, не помічених Ґріт.

Маскарон-химера.
м. Львів
(архітектор А. Шлеєн)

Вийшовши з дому, я несла свої речі, загорнені у фартух. Було ще рано — наші сусіди виливали відра води на сходи та вишкрібали їх дочиста. Тепер це доручення і багато інших моїх колишніх обов'язків буде на Агнесиних плечах. Вона матиме менше часу для ігор на вулиці та поблизу каналів. Її життя теж змінювалося. (...)

Я перейшла мостом через канал і завернула на Ринковий майдан, просторий, хоча по ньому сновигали люди, що йшли на закупи до м'ясної зали, чи по хліб до пекарні, чи зважити дрова на міських вагах. Діти бігали, виконуючи доручення батьків, підмайстри — учителів, служниці — господарів. Коні та вози гуркотіли бруківкою. Праворуч від мене стояла Ратуша, із золоченим фасадом і білими мармуровими маскаронами, що визирали із замкових каменів над вікнами. Ліворуч — Нова церква, де мене хрестили шістнадцять років тому. Її висока, вузька вежа нагадувала пташину клітку. Ми з батьком якось туди заходили. Я ніколи не забуду, як Делфт розіслався перед нами: кожен вузький цегляний будинок, кожен крутий червоний дах, і зелений канал, і міські ворота назавжди й дуже виразно закарбувалися в моїй пам'яті. Я запитала в батька, чи всі голландські містечка такі на вигляд, але він не міг відповісти. Він не бував ніколи в інших містах, навіть у Гаазі, шлях до якої можна подолати пішки за дві години.

Маскарóн (фр. *mascaron*, іт. *mascherone*) — скульптурна прикраса на будівлі у формі голови людини, тварини чи фантастичної істоти. У добу Ренесансу їхнім призначенням було відлякування злих духів.

Я дійшла до центру площі, викладеного каменями у формі восьмикутної зірки, кути якої вказували на різні частини Делфта. Зірка видавалася мені самісіньким центром міста, центром мого життя. Ми з Франсом та Агнес забавлялися на цій зірці, відколи почали самі ходити на ринок. Нашою улюбленою грою було бігти в указаному напрямку в пошуках названої речі: лелеки, церкви, воза чи квітки. Так ми відкрили для себе більшість закутків Делфта.

Але в один бік ми ніколи не забігали — у кут папістів, де жили като-

мого дому — час, за який закипає чайник,— але я ніколи повз нього не проходила.

Серед моїх знайомих не було католиків. У Делфті їх жило не так багато, на нашій вулиці — жодного, ніхто з них не ходив до крамниць, які відвідували ми. Не те щоб ми їх уникали, — просто вони трималися осторонь. До них ставилися толерантно в Делфті, однак не очікували, щоб вони відкрито демонстрували свою віру. Вони відправляли свої служби скромно, у місцях, що зовні не були подібні до церков.

Й. Вермеєр.
Маленька вулиця

Батько працював із католиками й говорив, що вони нічим від нас не відрізняються. Хіба що не такі серйозні. Їм подобається їжа та питво, пісні й ігри. Він говорив це так, ніби заздрив їм.

Тепер я прямувала саме туди, у католицький район міста. Мені не хотілося покидати знайомі місця, тому я ішла повільніше за інших. Я перейшла через міст і завернула ліворуч на Авде Лангендейк. Ліворуч від мене був канал, паралельний до вулиці, відділяючи її від Ринкового майдану.

На перехресті з Моленпорт на лавці поруч із прочиненими дверима в будинок сиділи четверо дівчаток. Вони розмістилися за зростом, починаючи від найстаршої, якій на вигляд було приблизно стільки ж років, як і Агнес, до найменшої, мабуть, чотирирічної. Одна із середульших тримала маля на руках — величеньке, що, певно, уже повзало й невдовзі почне ходити. (...)

Поміркуйте!

- Яким бачить Ґріт своє рідне місто?
- Які спогади зринають у її пам'яті?
- За якими ознаками в архітектурі можна визначити, що Делфт — місто доби Відродження?
- На які частини воно поділяється за релігійними ознаками?

У будинку Вермеєрів найбільш недоступною для домочадців була майстерня художника. Лише він і служниця Ґріт мали туди доступ. Поступово дівчина стала його помічницею, допомагаючи змішувати фарби. Йоганес писав картини довго, ретельно добираючи фарби й розглядаючи гру світла за допомогою спеціального пристрою — обскури. Найчастіше його замовником був багатий делфтський меценат ван Руйвен. Якось він побачив Ґріт і замовив Йоганесу її портрет.

Стояв перший день нового року. Він наніс ґрунтовий шар фарби на мій портрет ще місяць тому, але відтоді нічого не додав: ні червонуватих позначок на місці форм, ні хибних, ані справжніх кольорів, ні відблисків світла. Полотно стояло порожнє, жовтувато-біле. Я бачила його щоранку, коли наводила лад.

Я постукала голосніше.

Коли двері відчинилися, він був насуплений, не дивився мені у вічі.

— Не треба стукати, Ґріт, просто заходь тихенько, — сказав він, повертаючись до мольберта, де порожнє полотно чекало на фарби.

Я м'яко зачинила за собою двері, стишивши шум, який створювали діти внизу, і ступила на середину кімнати. Тепер, коли нарешті настав час, я була дивовижно спокійна.

— Ви мене кликали, пане.

— Так. Стань отам, — він указав на кут, у якому малював іншу жінку. Там стояв стіл, що його він використовував під картину з концертом, але забрав із нього всі музичні інструменти. Він подав мені аркуш паперу. — Читай.

Я розгорнула аркуш і схилила над ним голову, хвилюючись, чи він добачить, що я лише вдаю, ніби читаю незнайомий почерк.

На папері не було нічого. Я підвела погляд, щоб йому це сказати, але не сказала. З ним часто було краще промовчати. І знову нахилила голову над листом.

— Спробуй це, — запропонував він, простягаючи мені книжку. Вона мала шкіряну обкладинку, а корінець був зламаний у кількох місцях. Я розгорнула її навмання, удивляючись у сторінку. Не змогла розібрати й слова.

Він звелів мені сісти з книжкою, а тоді стати, тримаючи її та дивлячись на нього. Він забрав книжку геть, дав мені білий кухоль з олив'яною накривкою і сказав удавати, начебто я наливаю склянку вина. Він попросив мене стояти й просто дивитися у вікно. Увесь цей час він здавався спантеличеним, ніби хтось йому розповів історію, а він усе не міг згадати її кінцівку.

— Це все одяг, — пробурмотів він. — У ньому вся справа.

Я зрозуміла. Він просив мене робити те, що робила б пані, але я була вбрана в одяг служниці. Подумала про жовту накидку й жовтий із чорним корсет. Цікаво, що із цього він попросить мене одягнути? Однак мене це не тішило, я відчувала тривогу. Справа була не тільки в тому, що від Катарини буде неможливо приховати, що я одягала її одяг. Не почувалася впевнено, тримаючи книжки й листи, наливаючи собі вина, роблячи речі, які ніколи не робила. Хай як мені хотілося відчути м'яке хутро накидки навколо шиї, у повсякденному житті я такого не носила.

— Пане, — сказала я нарешті, — може, буде краще, якщо я робитиму інші речі. Щось таке, що робить служниця.

— А що робить служниця? — запитав він м'яко, схрещуючи на грудях руки й здіймаючи брови. (...)

— Шиє, — відповіла я. — Миє підлогу й підмітає. Носить воду. Пере простирадла. Нарізає хліб. Натирає віконне скло.

— Хочеш, щоб я тебе намалював зі шваброю?

— Це не мені вирішувати, пане. Це не моя картина.

Він насупився.

— Ні, не твоя, — його голос прозвучав так, ніби він говорив сам до себе.

— Я не хочу, щоб ви малювали мене зі шваброю, — сказавши це, я здивувалася сама собі.

— Ні. Ні, ти маєш слушність, Ґріт. Я не малюватиму тебе зі шваброю в руці.

— Але я не можу одягти одяг вашої дружини.

Запала довга мовчанка.

— Ні, думаю, ні, — мовив він. — Але я не малюватиму тебе служницею.

— А як тоді, пане?

— Я малюватиму тебе такою, якою вперше побачив, Ґріт. Малюватиму просто тебе.

Він поставив стілець біля мольберта, повернув його до середнього вікна, і я сіла. Знала, що це буде моє місце. Він збирався знайти позу, яку, було, попросив мене зайняти місяць тому, коли вирішив мене малювати.

— Дивися у вікно.

Я дивилася на сірий зимовий день. (...) Дзвони на Новій церкві вдарили двічі.

— А тепер дуже повільно поверни голову в мій бік. Ні, не плечі. Тримай тіло повернутим до вікна. Рухай тільки головою. Повільно, повільно. Стоп. Ще трохи отак — стоп. А тепер сиди нерухомо.

Я сиділа нерухомо. Спочатку не могла дивитися йому в очі, бо це було ніби сидіти біля вогнища, що раптом спалахує. Натомість я вивчала його вперте підборіддя, тонкі губи.

— Ґріт, ти не дивишся на мене.

Я змусила себе подивитися на нього. Знову почувалася так, ніби горю, але терпіла — він так хотів.

Скоро стало легше ззиратися з його поглядом. Він дивився на мене так, наче бачив не мене, а когось іншого чи щось інше — так, наче дивився на картину.

«Він дивиться на світло, що падає на моє обличчя, — думала я, — не на саме лице. У цьому й уся відмінність».

Я почувалася так, наче мене там не було. Щойно це відчула, стало легше трохи розслабитися. Він не бачив мене, і я не бачила його. Мої думки швидко змінювалися: тушкований кролик, якого ми з'їли на обід, мереживний комірець, що його дала мені Лізбет, історія, яку Пітер-молодший розповів напередодні. Крім цього, я ні про що не думала. Двічі він підводився порухати одну

К. Фабріціус.
Нова церква Делфта

з віконниць. Кілька разів ходив до шаф вибрати різні пензлі та фарби. Я споглядала його рухи так, ніби стояла на вулиці й заглядала у вікно.

Церковні дзвони бамкнули тричі. Я моргнула. Навіть не відчула, що минуло так багато часу. Ніби мене зачарували. (...)

— На сьогодні все, Ґріт. (...)

Я кивнула й вислизнула з кімнати, серце в моїх грудях тріпотіло. Він малював мій портрет. (...)

Поміркуйте!

- Опишіть процес створення картини художником.
- Що відчувала Ґріт у цей час?

Зранку на мої вісімнадцяті іменини я підвелася і навела лад у майстерні, як завжди. Картина з концертом була готова — за кілька днів ван Руйвен прийде її оглянути й забере із собою. Хоча вже й не треба було, та я все одно обережно витерла порох з інструментів: клавесина, скрипки, контрабаса, протерла скатертину вологою ганчіркою, натерла стільці, вимила сірі й білі кахлі на підлозі.

Ця його картина мені не подобалася так, як інші. Хоча вона й мала бути дорожчою, бо зображала три фігури, я віддавала перевагу картинам, на яких він зображав лише одну жінку — вони були чистіші й не такі складні. Упіймала себе на тому, що мені не хотілося довго розглядати картину з концертом чи намагатися зрозуміти, що думають зображені на ній люди. (...)

Увесь ранок я провела за полосканням і виварюванням білизни. (...)

До мене прийшла Марія Тінс.

Й. Вермеєр.
Концерт

— Кидай прання, дівчино, — почула я її слова в себе за спиною. — Ти йому потрібна нагорі, — вона стояла у дверях, струшуючи щось у руці. (...). — Простягни руку.

Я витерла руку об фартух і простягнула. Марія Тінс поклала на мою долоню пару перлових сережок.

— Візьми їх із собою і йди. Швидко.

Я не могла поворухнутися. Тримала дві перлини завбільшки як лісовий горіх, що мали форму водяних крапель. Вони були сріблясто-сірі, навіть на сонці, за винятком краплини яскраво-білого світла. (...)

Двері в майстерню стояли напіввідчинені. Я ступила всередину, стискаючи губи. Мені скрутило шлунок. Я зачинила за собою двері.

Він чекав на мене. Я простягнула руку й поклала сережку йому на долоню. (...)

Він тримав сережку за дужку. Вона спіймала світло з вікна, що відбилося в крихітній смужці яскравого білого кольору.

— Тримай, Ґріт, — він простягнув мені перлину.

— Ґріт, Ґріт, тут хтось до тебе прийшов! — гукнула Мертьє знизу.

Я підійшла до вікна. Він став поряд зі мною, і ми виглянули вдвох. Пітер-молодший стояв на вулиці, схрестивши руки. Він підвів очі й побачив, як ми разом стояли біля вікна.

— Спускайся, Ґріт! — покликав він. — Я хочу з тобою поговорити. — Судячи з його вигляду, він не зрушив би з місця.

Я відступила від вікна.

— Вибачте, пане, — сказала стишено. — Я швидко. (...)

Пітер не заговорив гучніше, але його слова добре почули всі.

— Цього ранку я говорив із твоїм батьком, і він дав дозвіл нам одружитися, тепер, коли тобі виповнилося вісімнадцять. Ти можеш просто зараз піти до мене. (...)

Я відчула, як моє лице запалено, хоча не була певна, від злості чи від сорому. Усі чекали, що я скажу.

Я глибоко вдихнула.

— Це не те місце, де обговорюють такі справи, — сказала гостро. — Цього не роблять отак, на вулиці. Тобі не треба було сюди приходити. — Я не чекала на його відповідь, хоча, коли обернулася іти назад, він мав вражений вигляд. (...)

Повернувшись, я підійшла до вікна, однак не надто близько, щоб Пітер не побачив мене знову з головою, закутаною в синє й жовте.

Мій господар дивився не на вулицю внизу, а на вежу Нової церкви. Я зиркнула — Пітера вже не було.

Звично вмостилася на стільці з лев'ячими головами й чекала. (...)

Я сиділа на стільці та дивилася на нього через плече. Вухо горіло, вага перлини відтягувала мочку. (...)

Коли нарешті він відклав свій пензель і палітру, я не зрушила з місця, хоча мої очі й боліли, бо я весь час дивилася набік. Мені не хотілося ворушитися.

— Готово, — сказав він негучно. Він відвернувся і почав витирати мастихін об ганчірку. Я зиркнула на нього — на ньому була біла фарба.

— Зніми сережки й віддай їх Марії Тінс, коли спустишся, — додав він. (...)

Й. Вермеєр. Дівчина з перловою сережкою

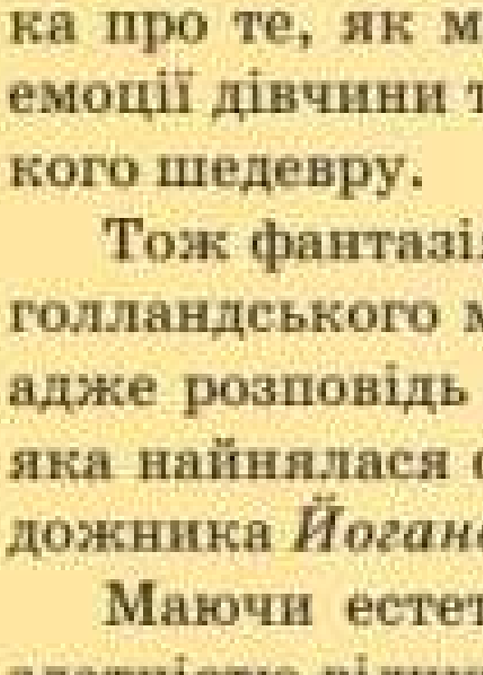
Коли я вийшла, його вже не було. Він залишив для мене двері майстерні прочиненими. Якусь мить я думала глянути на картину, щоб побачити, що він намалював, побачити її закінченою, із сережкою на своєму місці. (...)

Перейшла через майстерню і зачинила за собою двері. І завжди шкодувала про це рішення. Мені так і не вдалося як слід роздивитися закінчену картину. (...)

(Переклад О. Гординчук)

Поміркуйте!

- Чи однозначні почуття викликав у вас фінал роману? Чому?
- Який вибір мала зробити Ґріт у своє повноліття?
- Поясніть її поведінку. Чому вона повертається в майстерню художника, а не йде з Пітером?
- Як, на вашу думку, складеться її подальша доля?

Трейсі Шевальє **народилася в** ***м. Вашингтоні (США)*** **у родині фотографа. У шкільні роки дівчина захоплювалася математикою, дуже любила читати й навіть була президенткою читацького клубу у своєму мікрорайоні. Згодом здобула філологічну освіту в США й Англії, працювала редакторкою, почала писати твори.**

Задум написати роман ***«Дівчина з перловою сережкою»*** **виник випадково. Неодноразово в оселі своєї сестри вона бачила репродукцію картини «Дівчина з перловою сережкою» нідерландського художника доби Відродження Й. Вермесра. Письменницю турбувала думка про те, як майстру-портретисту вдалося так тонко передати емоції дівчини та що саме впливало на створення цього мистецького шедевру.**

Тож фантазія Т. Шевальє переносить нас у 1665–1675 рр. до голландського містечка Делфта. Твір побудовано як щоденник, адже розповідь веде головна героїня — 16-річна дівчина *Ґріт*, яка найнялася служницею в родину відомого в Нідерландах художника *Йоганеса Вермеєра*.

Маючи естетичне світовідчуття, вона від природи наділена здатністю відчувати красу та мистецтво. Саме тому майстер бере її до себе в помічниці. У романі, так само як і в художньому фільмі за його мотивами, передано емоційні переживання головної героїні, конфлікт її чутливої до краси душі та реальних обставин життя. Це ознаки жанру мелодрами.

Авторка протиставляє працьовиту, талановиту, здатну до щирих емоцій і почуттів служницю Ґріт її господині — дружині художника, яка живе в буденному світі, поза мистецтвом свого

Історія створення картини та доля Ґріт — авторська фантазія письменниці, яка прагнула показати вплив мистецтва на людину. Це є втіленням однієї з ідей епохи Відродження — гуманізму, що полягає у вільному вияві людських почуттів і здібностей, незалежно від статусу в суспільстві.

Й. Вермеєр. Жінка з намистом із перлин

Психологізм образу головної героїні виявляється в здатності на самопожертву заради блага рідних і близьких людей. Скромність і чесність дівчини підкреслюють художні деталі: великі очі, відвертий погляд, насунутий на самі очі очіпок, білосніжний і напрасований комірець. Символічним є і набір речей, які бере із собою Ґріт у новий дім, — татова кахля, бабусин гребінець, мамин очіпок. Вони означають її зв'язок із рідним домом, прагнення не зганьбити його честь.

Роман став бестселером, його перекладено 21-ю мовою світу й опубліковано великими тиражами. На основі сюжету цього твору британський режисер П. Вебер зняв художній фільм з однойменною назвою.

Історичні паралелі

Ім'я талановитого нідерландського художника XVII ст. ***Йоганеса (Яна) Вермеєра*** тривалий час було невідомим широкому загалу.

У романі подано авторське трактування історії створення картини «Дівчина з перловою сережкою». Ім'я моделі, яка позувала для цього полотна, невідоме. Дослідники схиляються до думки, що нею могла бути старша донька художника Марія. Дружина митця також неодноразово позувала для його полотен, зокрема її образ відтворено на картині «Жінка з намистом із перлин».

Мистецькі діалоги

Картина Й. Вермеєра «Дівчина з перловою сережкою» зберігається в нідерландському місті Гаазі, у музеї Мауріцхейс і є його візитівкою. Таку назву полотно отримало лише у XX ст., а до того його називали по-різному: «Дівчина», «Дівчина в тюрбані», «Мона Ліза півночі».

Художник створив картину в популярному в Нідерландах XVII ст. жанрі *тронье* (від нідерланд. Tronie — *обличчя, особа*), за правилами якого анонімних людей зображували з незвичайним виразом обличчя або в екзотичному вбранні.

От і на полотні Й. Вермеєра дівчина зображена в цікавому ракурсі — повертаючись до глядача, вона водночас хоче відвести погляд і ніби звертається до когось. На голові в неї екзотичний двоколірний тюрбан. Тканина ультрамаринового кольору (улюб-

лений колір і художника, і письменниці) щільно облягає голову, а тканина лимонного кольору спадає донизу, візуально підкреслюючи поворот спини дівчини на портреті.

Пригадайте!

Вам відомі вже з уроків літератури в 7-му класі графіті загадкового художника Бенксі, які з'явилися на будівлях в Україні на початку повномасштабної російсько-української війни.

Цей художник у своєму рідному м. Бристолі, що у Великій Британії, у 2014 р. створив на стіні будинку величезну пародію на картину Й. Вермеєра. Замість перлової сережки зображено скриньку сигналізації, що була вмонтована в стіну. А з початком пандемії COVID-19 на обличчі дівчини з'явилася протиепідемічна маска. Творіння художника Бенксі — не лише пародія на минуле, але й нагадування сучасникам про актуальність мистецьких образів.

Бенксі.
Дівчина з проколотим вухом

Роздивіться полотна Й. Вермеєра *(с. 267, 269, 271, 274, 275, 277)* і напишіть історію створення однієї з картин від імені персонажів його полотен або ж самого художника. Презентуйте свою роботу у формі коміксу або сторітелінгу, скориставшись онлайн-інструментами.

Підсумуйте!

- Чому картину нідерландського художника доби Ренесансу так широко інтерпретують у сучасному світі?
- Як ставиться письменниця до своєї героїні? За допомогою яких художніх прийомів змальовує її?
- Які ідеї доби Відродження втілені в картинах Й. Вермеєра? А в сюжеті роману?
- Які цінності, важливі для головної героїні, є актуальними й для вас?
- Чи хотіли б ви прочитати роман повністю? Обґрунтуйте свою відповідь.

ЗМІСТ

Від авторів 3

ВСТУП

Художній твір у контексті доби 5

АНТИЧНІСТЬ І ПРАДАВНЯ УКРАЇНА В ДЗЕРКАЛІ ЛІТЕРАТУРИ

Античная література. Давньогрецька міфологія та лірика 9
Суд Паріса *(Скорочено)* 11
Гомер 17
Іліада *(Скорочено)* 17
Есхіл 35
Прометей закутий *(Уривки)* 35
Сапфо 47
До богів подібний... 47
Жереб мені випав такий 48
Культура й віра прадавніх українців.
Мотиви античності в українській літературі 51
Іван Білик 55
Дарунки скіфів *(Скорочено)* 56
Валентин Чемерис 65
Ольвія *(Уривки)* 66

ЗАПОВІДЬ ЛЮБОВІ: БІБЛІЯ ТА ЛІТЕРАТУРА

Біблія — одна зі священних книг людства 86
Вихід. Розділ 20 88
Біблійні жанри та мотиви в літературі 92
Антуан де Сент-Екзюпері 92
Маленький принц *(Скорочено)* 93
Ліна Костенко 113
Давидові псалми. Псалом 1 113
Дзвінка Матіяш 116
Мене звати Варвара *(Скорочено)* 116

ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Доба Середньовіччя у світовій літературі 131
Русь, її культура та письменство 133

Про Ілліо Муромця та Соловія 135
Своєрідність давнього українського письменства 144
Володимир Мономах 148
Повчання дітям *(Уривки)* 148
Образ Русі в сучасній українській літературі 152
Раїса Іванченко 152
Ярославни *(Скорочено)* 152
Західноєвропейська середньовічна поезія. Лірика вагантів 164
Орден вагантів 165
Італійське середньовіччя 169
Данте Аліг'єрі 170
Сонет 11 170
Особливості середньовічної доби на Сході 175
Омар Хаям 176
Рубаї 177
Мотиви середньовіччя в сучасній зарубіжній літературі 180
Юстейн Ґордер 180
Світ Софії *(Уривок)* 180

ЛІТЕРАТУРА ВІДРОДЖЕННЯ

Доба Ренесансу (Відродження) у Європі 188
Франческо Петрарка 190
Сонет 131 191
Сонет 61 192
Сонет 123 193
Вільям Шекспір 195
Сонет 130 195
Ромео та Джульєтта *(Скорочено)* 198
Мігель де Сервантес Сааведра 219
Дон Кіхот (Премудрий гідальго
Дон Кіхот із Ламанчі) *(Уривки)* 219
Український народний героїчний ліро-епос 236
Народні думи 238
Дума про Марусю Богуславку 239
Українські історичні пісні 244
Та, ой, як крикнув же та козак Сірко 245
Чи не той то хміль... 248
Ідеали Відродження в сучасній літературі 250
Марія Морозенко 250
Іван Сірко — великий характерник *(Скорочено)* 251
Трейсі Шевальє 266
Дівчина з перловою сережкою *(Уривки)* 266